

İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi

IGU Journal of Social Sciences

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

*ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES*

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 1

Nisan/April 2017

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
© *Istanbul Gelisim University Press*
Sertifika No / *Certificate Number*: 23696
Her hakkı saklıdır. *All rights reserved.*

Baskı ve cilt:
Printing and binding:

Servet İşler
Sertifika No. 29956
Tel: +90 212 5939467
E-posta: islercopy@hotmail.com

“İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi” Özetlenme, Harmanlanma ve İndekslenme Bilgileri:

“IGU Journal of Social Sciences” is Abstracted, Harvested and Indexed in:

Sosyal Bilimler Atf Dizini

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İGÜSBD)
Uluslararası Hakemli Dergi
Cilt 4 • Sayı 1 • ISSN: 2148-4287 & e-ISSN: 2148-7189

İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

EDİTÖR

Doç. Dr. Ragıp Kutay KARACA

EDİTÖR YARDIMCILARI

Yrd. Doç. Dr. Fatma Zeynep ÖZKURT
Yrd. Doç. Dr. Sercan DEMİRALAY

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Esra HATİPOĞLU
Prof. Dr. Fevzi Rifat ORTAÇ
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Prof. Dr. Ahmet Ertan TEZCAN
Prof. Dr. Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU

YAZI KURULU

Uzman Ahmet Şenol ARMAĞAN
Ar. Gör. Akın Emre PİLGİR
Ar. Gör. Elif ŞAHİN

Tasarım

Servet İŞLER
Tarık Kaan YAĞAN

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

İstanbul Gelişim Üniversitesi - Cihangir Mah.
Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1 34310
Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 212 4227000 Dahili: 513-514
Belgeç: +90 212 4227401
E-posta: igusbd@gelisim.edu.tr
Ağ sayfası: <http://dergi.gelisim.edu.tr>
Twitter: [@IGUSBD](https://twitter.com/IGUSBD)

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (IGUJSS)
International Peer-Reviewed Journal
Volume 4 • Issue 1 • ISSN: 2148-4287 & e-ISSN: 2148-7189

Owner on Behalf of Istanbul Gelisim University
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

ASSISTANT EDITORS

Asst. Prof. Dr. Fatma Zeynep ÖZKURT
Asst. Prof. Dr. Sercan DEMİRALAY

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Esra HATİPOĞLU
Prof. Dr. Fevzi Rifat ORTAÇ
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Prof. Dr. Ahmet Ertan TEZCAN
Prof. Dr. Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU

PUBLICATION BOARD

Specialist Ahmet Şenol ARMAĞAN
Res. Asst. Akın Emre PİLGİR
Res. Asst. Elif ŞAHİN

Design

Servet İŞLER
Tarık Kaan YAĞAN

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION
Istanbul Gelisim University - Cihangir Mah.
Sehit Jandarma Komando Er Hakan Oner Sok. No: 1 34310
Avcilar / Istanbul / TURKEY
Phone: +90 212 4227000 Ext. 513-514
Fax: +90 212 4227401
E-mail: igusbd@gelisim.edu.tr
Web site: <http://dergi.gelisim.edu.tr>
Twitter: [@IGUSBD](https://twitter.com/IGUSBD)

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelisim University.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülay AKGÜN YILMAZ (Marmara Üni.)
Prof. Dr. Ahmet AKSOY (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Nuray ALTUĞ (Marmara Üni.)
Prof. Dr. Muhammed Ali AZERCHAB (Tahran Üni. – İran)
Prof. Dr. Ömür Şakir BABAOĞLU (Brüksel Başkent Üni.-Belçika)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Avrupa İslam Üni.-Hollanda)
Prof. Dr. Ahmet BEŞKAYA (Bülent Ecevit Üni.)
Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN (Özyeğin Üni.)
Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE (Bülent Ecevit Üni.)
Prof. Dr. Şenol DURGUN (Ankara Sosyal Bilimler Üni.)
Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL (İstanbul Üni.)
Dr. Giovanni ERCOLANI (Muncia Uni.-İspanya)
Prof. Dr. Tevfik ERDEM (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. Neşe Hatice ERİM (Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. Fawaz GERGES (London School of Economics-İngiltere)
Prof. Dr. Sabahattin GÜLLÜLÜ (Maltepe Üni.)
Dr. Syed HASANAT (Jilin University-Çin Halk Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Naim KAPUCU (University of Central Florida-ABD)
Prof. Dr. Neşe KARS TAYANÇ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Ronald C. KEITH (Griffith Üni.-Avustralya)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Uluslararası Kıbrıs Üni.-K.K.T.C.)
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Wang LI (Jilin Üni.-Çin Halk Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Nurcan METİN (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Masanori NAITO (Doshisha Uni.-Japonya)
Prof. Dr. Tlemcani Ben OUCEF (Cezayir Üni.-Cezayir)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (Gazi Üni.)
Dr. Ash Narain ROY (Yeni Delhi Sosyal Bilimler Enst.-Hindistan)
Prof. Dr. Torsten J. SELCK (Almanya)
Prof. Dr. Udo STEINBACH (Philipps Üni.-Almanya)
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Hayri ÜLGEN (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hasan VERGİL (Bülent Ecevit Üni.)
Prof. Brantly WOMACK (Virginia Üni.-ABD)
Prof. Dr. Binnur YEŞİLYAPRAK (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ (Marmara Üni.)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Necmettin AKSOY
Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN
Prof. Dr. Hüseyin Emre BAĞCE
Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ
Prof. Dr. Yelda DEMİRAĞ
Prof. Dr. Şenol DURGUN
Prof. Dr. Kamer KASIM
Prof. Dr. Hasan KÖNİ
Prof. Dr. Yaşar ONAY
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Doç. Dr. Mine Mukaddes AFACAN FINDIKLI
Doç. Dr. Fuat AKSU
Doç. Dr. Barış DOSTER
Doç. Dr. Ersin ERKAN
Doç. Dr. Ahmet ERKUŞ
Doç. Dr. Şükran Güzin ILICAK AYDINALP
Doç. Dr. Mehmet Hakan KESKİN
Yrd. Doç. Dr. Serdar ALNİPAK
Yrd. Doç. Dr. Semiha Ümit ARAT
Yrd. Doç. Dr. Serdar ÇÖP
Yrd. Doç. Dr. Emre ERGÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Ertan EROL
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Sarper KARAKADILAR
Yrd. Doç. Dr. İ. Gökçe KAYA
Yrd. Doç. Dr. Helin SARI ERTEM
Yrd. Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Metin UYAR
Yrd. Doç. Dr. Ceran Zeynep ZAFİR BAHÇEKAPILI
Dr. Maria-Loreto URBINA

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Gulay AKGUN YILMAZ (Marmara Uni.)
Prof. Dr. Ahmet AKSOY (Gazi Uni.)
Prof. Dr. Nuray ALTUG (Marmara Uni.)
Prof. Dr. Muhammed Ali AZERCHAB (Tehran Uni.-Iran)
Prof. Dr. Omur Sakir BABA OGLU (Brussels Capital Uni.-Belgium)
Prof. Dr. Nedim BAHCEKAPILI (Islamic Uni. of Europe-Netherlands)
Prof. Dr. Ahmet BESKAYA (Bülent Ecevit Uni.)
Prof. Dr. Mesut Hakkı CASIN (Özyegin Uni.)
Prof. Dr. Hamza CESTEPE (Bülent Ecevit Uni.)
Prof. Dr. Şenol DURGUN (Ankara Social Sciences Uni.)
Prof. Dr. Ertan EGRIBEL (Istanbul Uni.)
Dr. Giovanni ERCOLANI (Muncia Uni.-Spain)
Prof. Dr. Tevfik ERDEM (Gazi Uni.)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOGAN (Istanbul Medeniyet Uni.)
Prof. Dr. Neşe Hatice ERIM (Medeniyet Uni.)
Prof. Dr. Fawaz GERGES (London School of Economics-UK)
Prof. Dr. Sabahattin GULLULU (Maltepe Uni.)
Dr. Syed HASANAT (Jilin University-China)
Prof. Dr. Naim KAPUCU (University of Central Florida-USA)
Prof. Dr. Neşe KARS TAYANC (Istanbul Uni.)
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK (Gazi Uni.)
Prof. Dr. Ronald C. KEITH (Griffith Uni.-Australia)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Cyprus International Uni.-T.R.N.C.)
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN (Trakya Uni.)
Prof. Dr. Wang LI (Jilin Uni.-China)
Prof. Dr. Nurcan METIN (Trakya Uni.)
Prof. Dr. Masanori NAITO (Doshisha Uni.-Japan)
Prof. Dr. Tlemcani Ben OUCEF (University of Algiers-Algeria)
Prof. Dr. Nail OZTAS (Gazi Uni.)
Dr. Ash Narain ROY (Social Science Institute of New Delhi.-India)
Prof. Dr. Torsten J. SELCK (Germany)
Prof. Dr. Udo STEINBACH (Philipps Uni.-Germany)
Prof. Dr. Sadi UZUNOGLU (Trakya Uni.)
Prof. Dr. Hayri ULGEN (Istanbul Uni.)
Prof. Dr. Hasan VERGIL (Bülent Ecevit Uni.)
Prof. Brantly WOMACK (Virginia Uni.-USA)
Prof. Dr. Binnur YESILYAPRAK (Ankara Uni.)
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ (Marmara Uni.)

REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Necmettin AKSOY
Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN
Prof. Dr. Hüseyin Emre BAGCE
Prof. Dr. Mustafa BILICI
Prof. Dr. Yelda DEMIRAG
Prof. Dr. Senol DURGUN
Prof. Dr. Kamer KASIM
Prof. Dr. Hasan KONI
Prof. Dr. Yasar ONAY
Prof. Dr. Baris OZDAL
Assoc. Prof. Dr. Mine Mukaddes AFACAN FINDIKLI
Assoc. Prof. Dr. Fuat AKSU
Assoc. Prof. Dr. Baris DOSTER
Assoc. Prof. Dr. Ersin ERKAN
Assoc. Prof. Dr. Ahmet ERKUS
Assoc. Prof. Dr. Sukran Guzin ILICAK AYDINALP
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Hakan KESKIN
Asst. Prof. Dr. Serdar ALNIPAK
Asst. Prof. Dr. Semiha Umit ARAT
Asst. Prof. Dr. Serdar COP
Asst. Prof. Dr. Emre ERGUVEN
Asst. Prof. Dr. Ertan EROL
Asst. Prof. Dr. Ibrahim Sarper KARAKADILAR
Asst. Prof. Dr. I. Gokce KAYA
Asst. Prof. Dr. Helin SARI ERTEM
Asst. Prof. Dr. Deniz SISMAN
Asst. Prof. Dr. Metin UYAR
Asst. Prof. Dr. Ceran Zeynep ZAFIR BAHCEKAPILI
Dr. Maria-Loreto URBINA

Editörden

Dergimizin deęerli okuyucuları,

İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi'nin yedinci sayısında sizlerle birlikte olmanın heyecanını ve akademik dergicilikte kısa sürede büyük yol almanın haklı mutluluğunu yaşıyoruz. Yayın hayatımızın dördüncü yılına başlarken belirlediğimiz bilimsel yaklaşım ve duruşu hiç bozmadan devam ediyoruz. Bilimsel ölçütleri ve akademik dergiciliğin değişmez kurallarını sıkı bir şekilde uygulamamızın karşılığını, saygın akademik veri tabanları tarafından taranarak almaktayız. Dergimiz 2015 yılından itibaren ULAKBİM TR Dizin ve 2017 yılından itibaren SOBİAD tarafından taranmaya başlamıştır. Bu açıdan baktığımızda yüksek kaliteli akademik bir derginin çıkarılma zorluğunu tamamen aşmış gözüküyoruz.

Dergimizin kısa sürede büyük yol alması ve tanınması dergimize gönderilen makale sayısının her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Hakem değerlendirmelerinde gösterdiğimiz özen, yayım sürecini uzatabilmektedir. Bunun yanında, yayın ilkemiz gereği en fazla sekiz makale yayımlayabiliyoruz. Bu nedenle hakem sürecinden geçmiş olsa bile yer darlığı nedeniyle yayımlayamadığımız birçok makale bulunmaktadır. Söz konusu makaleler, derginin sonraki sayılarında yayımlanmak üzere gönderildiği tarihe göre sıraya alınmaktadır.

Deęerli "Sosyal Bilimler Dergisi" okuyucuları,

Bu sayımızda ilgiyle okuyacağınız sekiz makale ve iki kitap incelemesi bulunmaktadır. Dergimize makale ve kitap incelemesi gönderen değerli akademisyenlere, araştırmacılara, kıymetli vakitlerini makaleleri incelemeye ayıran hakem heyetine, dergi yayın ve danışma kurulu üyelerine, yazı kuruluna ve emeği geçen herkese teşekkür eder, bir sonraki sayıda buluşmak üzere hepinize saygılar sunarım.

Doç. Dr. Ragıp Kutay KARACA

Editor's Note

Dear Readers,

We are excited to be with you again in our seventh issue. We are rightfully glad to have come this far in academic publishing within a short period of time. We continue to stand firm in our scientific approach and position whilst moving towards to our fourth year in publishing. Our journal gets the attention of various prestigious academic databases as a result of applying the literal and uniform rules and scientific criterions of academic publishing. Starting from 2015 onwards, our journal has been added to ULAKBIM TR index and in SOBIAD index since 2017. This indicates that we have successfully cleared the hurdle of publishing a high quality academic journal.

The swift advancement of our journal results in high number of applications for publication. The duration of the evaluation process might be extended since we stand firm in being attentive of the evaluation of the increased number of articles by reviewers. Considering that we publish eight articles in each issue, there are extensive numbers of articles waiting in line for publication even if they are formally accepted. These articles are put in order for publication according to their date of submission.

Dear "Journal of Social Sciences" readers,

This issue is consisted of eight articles and two book reviews that we hope you will read with interest. I extend my sincere gratitude to scholars and researchers who contributed to this issue by submitting an article or book review, esteemed reviewers who devoted their valuable time for the evaluation process, to our respected members of the editorial board of journal and all contributors. I hereby pay my respects to our readers whilst hoping to meet again in our next issue.

Assoc. Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

İÇİNDEKİLER

Yavuz ÇİLLİLER

Sivil-Asker İlişkileri Teorileri ve Türkiye'deki Geçmiş Askeri Darbeler Işığında 15 Temmuz Darbe Girişimi (İngilizce) 1

A. Burak DARICILI, Barış ÖZDAL

Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu Türkiye İlişkilerinin Analizi 19

Pelin DEMİRCAN, Ömer TURUNÇ

İş-Aile Çatışması-Duygusal Emek İlişkisinde Lider Desteğinin Rolü: Eğitim Üzerine Bir Araştırma 41

Mustafa Emre AKBAŞ

1800'lerin Küresel Krizleri, Büyük Depresyon ve 2008 Krizi 77

Elif GÜNERİ YÖYEN

Şizofreni ve Bipolar Affektif Bozukluk Manik Epizod Tanısı Almış Hastaların Rorschach Protokolü Açısından Karşılaştırılması 129

Nermin KILIÇ

Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması 151

Mehmet AYDINER

Bölgelerin Birbirlerinin İhracat Deseni Çeşitliliğine Etkisi: Düzey2 Bölgeleri Üzerine Bir Mekânsal Panel Veri Analizi 181

Fırat DEMİRKOL

Lojistik Hizmeti Veren Firmalarda Teknoloji Kullanımının Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi 197

Kitap İncelemeleri

Mehmet AKYÜZ

Almanya'da Türkler ve İslam: Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum ve Gelecek Tasavvurları 225

Zafer SARAÇ

Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918 233

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

237

CONTENTS

Yavuz CILLILER	
15 July Coup Attempt in The Light of Civil-Military Relations Theory and Former Military Interventions in Turkey	1
A. Burak DARICILI, Baris OZDAL	
Analysis of Russian Federation and Turkey within the Context of Information Warfare (in Turkish)	19
Pelin DEMIRCAN, Omer TURUNC	
The Role of Leader Support in the Relationship between Work-Family Conflict and Emotional Labor: A Research in Education Sector (in Turkish)	41
Mustafa Emre AKBAS	
Global Crisis 1800s, Great Depression and 2008 Crisis (in Turkish)	77
Elif GUNERI YOYEN	
Comparison of Patients with Schizophrenia and a Manic Episode of Bipolar Affective Disorder in Terms of the Rorschach Protocol (in Turkish)	129
Nermin KILIC	
Environment and Foreign Policy Relations: Chernobyl Accident and Its Reflections on Turkish Foreign Policy (in Turkish)	151
Mehmet AYDINER	
Effect of Regions on Each Others' Export Composition Diversity: An Spatial Panel Data Analysis for NUTS2 Regions (in Turkish)	181
Firat DEMIRKOL	
The Effect of Technology Using in Logistics Service Providers Companies on Decision Making Mechanizms (in Turkish)	197
<i>Book Reviews</i>	
Mehmet AKYUZ	
<i>Turks and Islam in Germany: Identity, Intregation and Future Perspectives of NGO-Representants (in Turkish)</i>	225
Zafer SARAC	
<i>Rumeli Turks and Muslims in the Last 40 Years of the Ottoman Empire 1878-1918 (in Turkish)</i>	233
Publication Principles and Guidelines	247

İGÜSBD, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2017

Makale İstatistikleri

/ IGUJSS, Vol. 4, Issue 1, April 2017

Article Statistics

Bu Sayının Makaleleri	Düzeltilme Alan Makaleler	Reddedilen Makaleler	Kabul Edilen Makaleler	Süreci Devam Eden Makaleler
<i>/ Articles of This Issue</i>	<i>/ Corrected Articles</i>	<i>/ Rejected Articles</i>	<i>/ Accepted Articles</i>	<i>/ Articles in Process</i>
13	6	5	8	24

15 July Coup Attempt in the Light of Civil-Military Relations Theory and Former Military Interventions in Turkey

Yavuz ÇİLLİLER*

Abstract

Failed coup attempt on July 15, 2016 in Turkey has been largely debated in media releases within the framework of the “power struggle” between the AKP (Justice and Development Party) government and the Gulenists, whereas very few academic studies are available yet on it because of the novelty of the event. Therefore, it is important to make contribution to reduce the lack of academic studies and to identify the bases of the coup by transcending the “power struggle” narrative. This paper aims to explain the reason(s) and aim(s) of the coup attempt in light of the Civil-Military Relations theories and former military interventions in Turkey. In this context, the international structure is highlighted as the most decisive factor encouraging the plotters for the coup on July, 15, after analyzing domestic and international dynamics inciting the military intervention into the politics. Besides, the aim of the coup is emphasized especially in terms of its uniqueness in the history of the Turkish Republic.

Keywords: Civil-Military Relations, 15 July Coup, Gulenists, Turkish Political Life, Turkey

Sivil-Asker İlişkileri Teorileri ve Türkiye’deki Geçmiş Askeri Darbeler Işığında 15 Temmuz Darbe Girişimi

Öz

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi, medya yayınlarında AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) ile Gülençilerin güç mücadelesi çerçevesinde geniş bir şekilde tartışılmış olmakla birlikte, konuyla ilgili yeterli akademik çalışma vak’ının yeniliği sebebiyle henüz mevcut değildir. Bu nedenle, akademik çalışmalardaki bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak ve “güç mücadelesi” anlatısını aşarak, darbenin esaslarını ortaya koymak önem arz

Derleme Makale (Review Article)

Geliş Tarihi: 05.12.2016 Kabul Tarihi: 23.01.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.305500>

* Asst. Prof. Dr., Researcher, Istanbul, Turkey, E-mail: yavuzcilliler@yahoo.com

etmektedir. Bu çalışmada, anılan darbe girişiminin neden(ler)inin ve amaç(lar)ının, Sivil-Asker İlişkileri teorileri ve Türkiye'deki geçmiş darbeler ışığında açıklanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda; askerin siyasete müdahalesini teşvik eden ulusal ve uluslararası dinamiklerin analizi neticesinde, 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirenleri cesaretlendiren en belirleyici faktör olarak uluslararası yapının altı çizilmiştir. Bunun yanında, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki benzersizliği açısından darbenin amacı da özellikle vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Asker İlişkileri, 15 Temmuz Darbesi, Güleliler, Türk Siyasal Hayatı, Türkiye

Introduction

Over-efficacy of the Turkish Armed Forces (TAF) on the politics unlike its Western counterparts is a well-known phenomenon in the Turkish political history. The military gets involved in politics sometimes directly with physical force, and sometimes indirectly through declarations/implications of threat of a potential coup, if its demands are not taken into the consideration.

Once again, a faction in the Turkish Armed Forces attempted a coup with physical military means on July 15, 2016 and seized the Chief of Staff and force commands' headquarters, Turkish Radio and Television center, main military and civil airports (Akinci Military Airport in Ankara, Ataturk International Airport in Istanbul) and some roads in Ankara and bridges over Bosphorus in Istanbul. Fortunately, the government re-established its grip on power in a couple of hours with popular and police support as well as with the help of intra-military reaction against the interventionist forces.

Since then, many comments have been released in the domestic and international media, while academic studies suffer the novelty of the event yet. In an attempt to contribute to the elimination of the lack of academic studies on the subject, this paper aims to explain the reason(s) and aim(s) of the coup attempt in light of the related theories and former military interventions in Turkey. In this context, this study begins by analyzing the general framework of the military involvements in politics in the Turkish political life, and the second section examines the domestic and international dynamics of the coups retrospectively in light of the CMR theories. Finally, the last section delineates the July 15 coup as an attempt to destabilize the country and paralyze the political authority. Consequently, it is argued that the plotters aimed to prevent any active military involvement of the Turkish Armed Forces for security threats beyond its southern borders by inciting military and civil strife within the homeland.

The problematic of this study is addressed descriptively with the help of related theories and historical comparison reviewing the literature of secondary sources.

The historical data used in the study are limited to the period of the Republic, although the Janissary establishment conducted many military interventions against the governance during the Ottoman Empire, the predecessor of the Republic, as well. Yet, the negligence of these military involvements would not entail a substantial gap in understanding into the coup-dynamics because of the changing nature of the coup mechanisms in the republican period.¹

General Framework of the Coups in Turkey

Samuel Finer defines four different levels of military involvement in politics. The first level of involvement is constitutional and legitimate. This is followed by a level reflecting over-pressure than the predicted. Threats and intimidation can be levied against political authorities, and this means the violation of constitutional considerations. A more severe involvement is displacement of government in favor of another. And the final level includes the establishment of military government after the removal of civilian authorities.²

In the history of the Republic since its inception, two direct interventions using physical military means in 1960 and in 1980, which resulted in military rule and two indirect interventions through 1971 memorandum and 1997 “postmodern coup”, which led governments to resign were experienced. There are also a few failing coup attempts against the government such as Aydemir cases in 1962-63, and design efforts of civil politics by military institutions – for instance, e-memorandum on presidential election in 2007 –.

Use of physical force is a common characteristic of military intervention on July 15, 2016 and former interventions in 1960, 1962-63 and 1980, while the constitutional considerations were violated in the rest by threat. In terms

¹ Uprisings in the Ottoman Empire were firstly sprouted among the people due to discontent against the governance and once the Janissary was convinced by people, than the military intervention was carried out with collaboration of these two forces. But in modern times, the contact between the military and the people was collapsed by confining the military to its barracks and the mechanisms of intervention in politics changed in nature. Serif Mardin, *Turk Modernlesmesi [Turkish Modernization]*, Istanbul, Iletisim Yayınları, 1991, p. 113.

² Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London, Pall Mall, 1962, p. 139.

of the unity of the chain of command, the coup on July, 15 resembles the interventions in 1960 and 1962-63, while other interventions were implemented in hierarchical order. In 1960, a faction established itself as a “Committee of National Union”, consisting of 38 officers – five generals, thirty three (lieutenant) colonels, majors and captains – took over the government. In 1962-63, Colonel Aydemir, former member of “the fourteen,”³ attempted a coup with his followers outside the chain of command. Moreover, in terms of success, coup attempt on July, 15 is similar to the attempts in 1962-63, which were also put down by the government quickly.

Due to the failure of both coups and subsequent advantage of the leading political parties, the leaders of related eras were subjected to criticism by the dissidence for deriving advantage from the state of emergency. After the coup was suppressed, Inonu was accused of supporting this initiative deviously by a minister of the Republican Party and former Air Force Commander İrfan Tansel. Aydemir’s case unexpectedly created a political consensus in favor of Inonu and made it easier to implement his political agenda.⁴ The same approach can be traced in the declaration of the President: “...this uprising is a gift from the God to us, because this will be a reason to cleanse our army,”⁵ delivered right after landing at Atatürk International Airport on July, 16.

With a rough evaluation, many similarities can be established between the July 15 initiative and the case of Aydemir, but one should not overlook that there are also significant differences between them. The most noticeable difference is the cause and aim relationship.

Ankara radio station center had been taken over by Aydemir supporters, and various troops had begun to declare their support to the military intervention. In fact, Fethi Gurcan, who was in charge of the Presidential Guard Regiment during the meeting of the President, Prime Minister, Ministers and Commanders in Cankaya, also reported his participation to the plotters, and made his proposal to arrest the top brass, which was rejected by Aydemir. In the general overview, the armed forces were divided into two camps as the coup and government supporters, and a possibility of mutual conflict emerged between them. But the final aim of the plotters was to ensure the withdrawal of the military assignments confirmed by the government for purging, not to topple the government. Thinking that the armed conflict would

³ There were different groups rivaling in military before and after the coup in 1960. The radical plotters, “the fourteen” including nationalist and socialist subgroups, were not willing to hand over the governance back to civilians.

⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Surecinde Turkiye, 1945-1980 [The Turkish Experiment in Democracy]*, trans. by Ahmet Fethi, Istanbul, Hil Yayın, 1994, p. 217.

⁵ Jared Malsin, “Turkey’s Long Night of the Soul”, *Time*, August 1, 2016, p. 9.

be the end of the patriots, Aydemir gave his directive to surrender to the forces under control of the government.⁶

However, it is explicit that in the recent military intervention, the plotters would not have hesitated to use it, if they had had such an opportunity to arrest the civilian authorities. Therefore, understanding the coup on July, 15 needs an accurate analysis of the cause and aim relationship rather than a thesis of who is behind it.

Comparison of the Coups in Terms of Their Dynamics

In sermons to his proponents, Gulen, an Islamist preacher, says “you must move in the arteries of the system, without anyone noticing your existence, until you reach all the power centers,”⁷ “until we have the power and authority in all of Turkey’s constitutional institutions, every step is premature.”⁸ In line with these statements, trying to explain the military coup staged in July just with the struggle for power between the AKP (Justice and Development Party) and Gulen⁹ means to ignore a lot of academic studies in the field of military interventions.

Researches into the dynamics of military coups constitute an important part of the normative, empirical and theoretical academic studies regarding civil-military relations. While some of the researches emphasize the impact of internal factors, others focus on the external inputs inciting military interventions.

Huntington asserts that ideologies and institutions – legal and constitutional framework – within the society are the internal variables of CMR.¹⁰ With close analogy to Huntingtonian “ideology” difference, Janowitz describes the gap between values of civilian and military society as a main

⁶ Diren Çakmak, “Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği [Military-Civil Relations in Turkey: The Example of Colonel Talat Aydemir]”, *Gazi Akademik Bakış [Gazi Academic View]*, vol. 1, no. 2, Summer 2008, p. 45.

⁷ Adnan R. Khan, “The War of the Islamists”, *Maclean’s Magazine*, August 8, 2016, p. 37.

⁸ Dexter Filkins, “Turkey’s Thirty-Year Coup”, *The New Yorker*, 17 October 2016, <http://www.newyorker.com/magazine/2016/10/17/turkeys-thirty-year-coup>, retrieved 15 November 2016.

⁹ Dale Sprusansky, “Experts React to Failed Turkish Coup Attempt”, *Washington Report on Middle East Affairs*, vol. 35, no. 6, October 2016; Jonathan Gorvett, “Turkey’s Long Hot Summer”, *Washington Report on Middle East Affairs*, vol. 35, no. 6, October 2016.

¹⁰ Samuel P., Huntington, *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti [The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations, 1957]*, trans. by Kazım Uğur Kızılaslan, Istanbul, Salyangoz Publishing, 2006, pp. 3-6.

dynamic to military interventions.¹¹ Considering conflicting social and political bases, Perlmutter argues that social conditions – social polarity, lack of social cohesion, low levels of social mobilization – and political circumstances – negligence of periphery, ineffective political parties, lack of political institutionalization – provide conducive environment for military coups.¹² Finer underlines the importance of political culture and lays stress on the procedures for the transfer of power orderly – democratic exchange of government –.¹³ Finally, according to Nordlinger’s study, illegal actions of governments, economic failures and disorder/violence through eroding government’s legitimacy can cause military intervention as well.¹⁴

Military intervention in 1960 in Turkey has several reasons according to Karpat. He foremost identifies the clash between the increasing new elite from the periphery through economic policies of Democratic Party and the decreasing dignity and worsening income of the military having great contribution in the foundation of the Republic.¹⁵ Economic problems such as import-based trade, high inflation, dependence on foreign capital contributed to instability in the country as well. In 1960, the cost of living reached eleven times higher than it was in 1950-1953.¹⁶

As symptom of the gap in values, deviation from the national character of the state and promotion of Islamism were also condemned by the military. The government was accused of instrumentalizing religion for political purposes and being non-secular.¹⁷

The Democratic Party manipulated also the rules in order to retain its hold on power and to cripple the Republican Party. The Republican Party’s assets were confiscated and its leader was prevented from entering some towns for the meetings of his party. The coalition efforts of the opposition

¹¹ Morris Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, London, The Free Press of Glencoe Collier Macmillan Limited, 1960, p. 248.

¹² Amos Perlmutter, “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, *Comparative Politics*, vol. 1, no. 3, 1969, pp. 385-90.

¹³ Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London, Pall Mall, 1962, p. 21.

¹⁴ Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics. Military Coups and Government*, New Jersey, Prentice Hall, 1977, p. 93.

¹⁵ See Kemal H. Karpat, “The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution”, *The American Historical Review*, vol. 75, no. 6, Oct. 1970, pp. 1654-1683.

¹⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Surecinde Turkiye, 1945-1980 [The Turkish Experiment in Democracy]*, trans. by Ahmet Fethi, Istanbul, Hil Yayın, 1994, pp. 133-154.

¹⁷ Metin Heper, *Turkiye'nin Siyasal Hayatı [Political Life of Turkey]*, Istanbul, Dogan Egmont Yayıncılık, 2011, p. 306; Emre Kongar, *21. yy.'da Turkiye [Turkey in the 21st Century]*, Istanbul, Remzi Kitabevi, 1998, pp. 150-152.

were counteracted through establishing the Fatherland Front (Vatan Cephesi). The freedom of the press was curtailed, and criticizing the government and organizing demonstrations were forbidden by severe laws. Furthermore, an inquiry commission titled "Tahkikat Komisyonu" and equipped with judicial power was formed in the assembly.¹⁸ There were strong internal dynamics that could nurture any type of military intervention.

In case of Aydemir, he and his followers believed that the order to be formed by the 1960 military intervention was not established yet, and thought that the expected reforms by the coup in 1960 could not be executed with elected civilians¹⁹ in general sense. But the actual reason driving them to intervene into politics with warfare school students and armoured forces under his command were the aggressive accusations by the new government,²⁰ and, congruent with that, the assignments to passive posts by the Chief of Command for the purge of the radicals in the army including Aydemir.²¹ New dynamics that would trigger these initiatives on the economic, social and political grounds at the national level did not occur in this period, which might explain the deprivation of popular support to the plotters unlike those that intervened in 1960.

As for following coups in 1971 and 1980, military interventions were triggered approximately by the same dynamics as in 1960 – economy, political Islam and authoritarian approach of the government, etc. –, Additionally, widespread ideology-based violence and political impasse escalating from 1969 to 1980 throughout the country created more unstable situation than ever before. 3000 people were killed in just two years through terrorism.²² Due to worsening internal unrest in 1980, military intervention was welcomed by cheering crowds.²³

Given the general situation before July 15 under the light of above mentioned dynamics; any sharp change in the overall course of the economic situation in the negative direction or any disorder/violence did not coincide with the coup attempt. One can argue that secular sentiments of the military, the terrorist attacks of ISIS in Turkey, the tension on Kurdish issue, the intention on transforming the parliamentary system to a presidential one

¹⁸ See Birsen Gokce, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları [Social Structure and Social Institutions of Turkey]*, Ankara, Savas Kitabevi, 2004; Feroz Ahmad, *Demokrasi... [The Turkish Experiment...]*.

¹⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi... [The Turkish Experiment...]*, p. 187.

²⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi [Turkish Political History]*, Istanbul, Timas Yayınları, 2014, p. 169.

²¹ Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet... [Military-Civil Relations...]", pp. 42-43.

²² See Kemal H. Karpat, *Türk Siyas... [Turkish Political...]*.

²³ William Hale, *Turkish Politics and the Military*, London, Routledge, 1994, p. 281.

might have disturbed the stability and encouraged the plotters. None of them, however, caused any strong political turbulence as to legitimize a coup. In terms of the gap of values between civilian and military authorities, the secular sentiments in the Armed Forces have been greatly diminished along with the recent top brass.²⁴ ISIS attacks and struggle against the PKK in the Southeast cities have already lost their former level of violence. And it was a remote possibility that the transition to the presidential system would trigger a military coup by that day, while the AKP needed additional votes and could not provide support from other parties for constitutional change. On the contrary to these allegations, the majority government was seen as a stabilizing factor across the country since the success of the AKP in elections held a year ago.

As for international dynamics, Lasswell and later Huntington suggest that external threat can undermine civilian control by passing all power to the generals and creating the “garrison state.”²⁵ The greater the external threat is, the more the passion of the military to intervene into politics is. Burk presents international actors such as North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union (EU) as examples to be incorporated in CMR. The expansion policies of both institutions presuppose that member states have civilian control over the military.²⁶ This point of view also implies that international actors may be involved by any party of civil or military authorities in related states for the sake of mutual interest.²⁷ Additionally, Huntington argues that political regimes tend to spread in temporal waves throughout the world, that is, authoritarianism or democratization often happen in the same period in different countries by means of “single cause, parallel development, snowballing and prevailing nostrum” effects.²⁸ The snowballing effect among them explains how the change of the regime in any place can trigger a similar change in other states. Finally, Desch offers a

²⁴ Yavuz Cilliler, “Popular Determinant on Civil-Military Relations in Turkey”, *Arab Studies Quarterly*, vol. 38, no. 2, p. 512.

²⁵ See Harold D. Lasswell, “The Garrison State”, *American Journal of Sociology*, vol. 46, no. 4, 1941, pp. 455-468, Samuel P., Huntington, *Asker ve Devlet... [The Soldier and the State...]*, pp. 3-6.

²⁶ James Burk, “Theories of Democratic Civil-Military Relations”, *Armed Forces and Society*, vol. 29, no. 1, Fall 2002, p. 20.

²⁷ Huntington describes the political, economic, diplomatic and military interventions of the United States conducted in other countries, sometimes for the purpose of democratization (Carter’s tenure) and sometimes for the struggle against communism (Reagan’s tenure) Samuel P. Huntington, *Ucuncu Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratisleşme [Third Wave: Democratization in the Late 20th Century, 1991]*, trans. by Ergun Özbudun, Ankara, Kilit Yayınları, 2010, pp. 107-108.

²⁸ Samuel P., Huntington, *Asker ve Devlet... [The Soldier and the State...]*, pp. 45-48

structural theory that integrates international and domestic independent variables and also puts out when one or the other is more decisive.²⁹

Given the international structure before the coup in 1960, the Russian threat was quite evident at the beginning of 1950's due to the Cold War. But after Khrushchev came to power, the tendency to the "detente" between the USA and the USSR was also reflected in the Turkish-Russian relations. In fact, Adnan Menderes even made a peace visit to Russia in July 1959 upon the call of Khrushchev. Ahmad argues that even the plotters in 1960 were afraid that the USA would hinder them by citing the "protection agreement" made with the Menderes government in 1959. Besides, the emerging crisis on Cyprus since 1954 was also degraded by the London Treaty in 1959. Nevertheless, as an international dynamic, there was no doubt that the coups in Iraq on 8 February and in Syria on 8 March encouraged the plotters in 1960³⁰ with "snowballing" effect. Thus, one can conclude that low level of international dynamics might have triggered the military intervention in 1960, but this effect is not decisive when compared to domestic driving forces mentioned above.

In the memorandum in 1971 and the coup in 1980, the influence of international structure became more apparent than before. Protests of 1968 and the alleged "green belt project" against communism had tremendous effects on some countries. Due to the occupation of Afghanistan by Russians and the regime change in Iran, international problems before 1980 posed intensive threat to security.³¹

It is often said that the coups that have taken place so far in Turkey were supported by another state, namely, the United States. Especially regarding the military intervention in 1980; Air Force Commanders' return to Turkey from the USA on September 11 (one day ago before the coup), to be an American official spokesman announcing the coup abroad first, the statements of J. Carter at the end of his tenure,³² and Paul Henze's statement ("*Our boys have done it,*")³³ are the main grounds for this argument. However, even if all these allegations are accepted to be true, high level of political, economic, social problems and violence before the memorandum in 1971 and the coup in

²⁹ Michael C. Desch, *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, London, John Hopkins University Press, 1999, p. 12.

³⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi... [The Turkish Experiment...]*, p. 189, 411, 418.

³¹ Bulent Tanor, "Siyasal Tarih: 1980-1995, Political History: 1980-1995", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003 [Turkey History 5: Today's Turkey 1980-2003]* ed. Sina Aksin, Istanbul, Cem Yayınevi, 2014, pp. 108-114.

³² Bulent Tanor, *ibid*, p. 33.

³³ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül, [September 12]*, Istanbul, Karacan Yayınları, 1984, p. 286.

1980,³⁴ which would legitimize military intervention throughout the country, was as important as the international engagement.

As for the coup attempt on July, 15, in comparison to previous coups in the Republican history, a surprisingly high level of violence was experienced despite the non-existence of adequate domestic dynamics that could encourage and legitimize a military intervention. According to Desch's theory,³⁵ one needs to consider international environment in the absence or low degree of domestic threats.

Turkish government is at odds with the EU on the deal of refugees and with Germany on the Armenian issue; Turkish relations have not yet returned to the former level with Russia due to the fall of the Russian jet and with Israel since its attacks on the Freedom Flotilla. US-backed PYD in Syria is also a source of tension.³⁶ Among these tense relations, the nearest and most important threat is thought to be the ongoing war in Syria. The Turkish intervention in Syria was not desirable by the international structure – neither by the United States and European countries that preferred to cooperate with the PYD, nor by the Russian Federation that supported mainly Assad regime throughout the crisis –. However, the Turkish government thought that current developments have made its military intervention inevitable.

Coup on July, 15 as an Attempt for Destabilization

The gathering of the plotters under the name of "Peace at Home Council" seems to be in harmony with the fact that they are not satisfied with government's foreign policy, because Syrian conflict has broken the tradition of "Peace at home, peace in the World³⁷". Government's approach to the Syrian civil war has also been met with growing criticism of the pro-Gülen "Zaman" – disbanded newspaper –.³⁸ So, what exactly motivated a number of senior military officers to attempt to overthrow the AKP government might be the political struggle to engage the Turkish Armed Forces into Syrian conflict. In line with international structure, the plotters' goal might be to prevent

³⁴ See Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım [May No One Get Angry, I Wrote Myself]*, Istanbul, Dogan Kitapçılık, 1999; Mehmet Ali Birand, *ibid*; Erol Mutercimler, *Isyanlar, İhtilaller, Darbeler [Uprisings, Revolutions, Coups]*, Istanbul, Asi Kitap, 2016.

³⁵ Michael C. Desch, *Civilian Control.*, p. 12.

³⁶ Zhang Bo, "A Failed Coup", *Beijing Review*, July 28, 2016, p. 28.

³⁷ This statement of Atatürk has become a principle that the Armed Forces have adhered to throughout the history of the Republic. As a matter of fact, the prominence of a UN decision or at least a NATO resolution is always emphasized by military authorities whenever governments had willingness to participate in any war such as in 1991 and 2003 Iraq crises, and 2011 Libya campaign.

³⁸ Francesco F. Milan, "Turkey: What Hides Behind a Failed Coup Attempt", *The Rusi Journal*, vol. 161, no. 4, September 2016, pp. 28-32.

possible military operation into Syria. In this context, retired US Gen. Flynn's assessment of the coup as "worth clapping for", the US Central Command Commander Gen. Joseph Votel's statement in a sense of expostulation "a number of the US military's closest allies in the Turkish military have been placed in jail following the coup attempt"³⁹ and the beginning of the Jarabulus operation only one month after the coup attempt are striking. Besides, international structure may also have incited the plotters considering the fact that Western states put the "authoritarian stability thesis" back into practice in the Middle East,⁴⁰ and subsequent military takeover in Egypt might have encouraged the plotters as a result of snowballing effect.

On the other hand, the resources employed by the plotters seem not to have been sufficient to take control of a nation of 78 million with a well-equipped military that included 575,000 armed personnel as well as a 250,000-strong police force. The plotters apparently saw themselves as a stimulus that would incite more military units and popular support.⁴¹ But, neither the Turkish people nor the officers supported the plotters, on the contrary, they struggled to prevent this military faction. By the way, even after it became clear that the plotters on the ground would fail, the Turkish National Assembly was attacked by F-16 pilots and the plotters tried to assassinate the President, which indicates that the aim of the plotters was to create a chaotic environment. A paralyzed state can no longer implement any military operation beyond its borders while dealing with domestic problems.

If the coup had been successful, it would have led to an intra-organizational conflict within the army including still many officers adhered to democratic processes, which could have spilled over into social strife and clash later. Even if the coup had not been successful, it would have led to growing dissent from thousands of people against oppressive measures to be likely taken by the government and possible economic failure, which might have caused a domestic turmoil and instability later. Therefore, takeover of

³⁹ Kim Sengupta, "Having Donald Trump in the White House Will Be Good for the President Recep Tayyip Erdogan", *The Independent*, 24 November 2016, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-president-erdogan-turkey-latest-white-house-michael-flynn-gulen-a7437276.html>, retrieved 25 November 2016; Damian Paletta, "Pentagon Allies Jailed in Turkey Amid Coup Backlash, General Says", *The Wall Street Journal*, 28 July 2016, <http://blogs.wsj.com/washwire/2016/07/28/pentagon-allies-jailed-in-turkey-amid-coup-backlash-general-says/>, retrieved 16 November 2016.

⁴⁰ Saban Kardas, "15 Temmuz Darbe Girişimi: Demokratik Yansıma Etkisi [Coup Attempt on July, 15: Democratic Reflection Effect]", *Ortodogu Analiz [Middle East Analysis]*, vol. 8, no. 76, September-October 2016, p. 8.

⁴¹ Jonathan Stevenson, "Turkey: The Attempted Coup and its Troubling Aftermath", *Strategic Comments*, vol. 22, July 2016, p. 3.

the government was not so important for the plotters, either way the situation would be destabilized after the coup attempt.

In brief, the plotters, who found themselves in agreement with the international structure over the perils engendered by government's Syrian policy, wanted to create a chaotic environment and destabilize the country in order to prevent the Turkish armed engagement in a cross-border operation, which failed due to the absence of adequate socio-economic and political dynamics in the country unlike former military interventions.

Conclusion

Many military interventions have been witnessed in the history of the Turkish Republic since its inception. Some of them were welcomed by the society at the beginning and some did not receive popular support at all. In fact, popular support may determine who controls the other in civil-military antagonism.⁴² It means if there is domestically no social, economic and political dynamics shifting popular support to the military side, the success of an interventional attempt gets weaker as experienced in the case of Aydemir and the intervention on July, 15.

As Finer suggested,⁴³ *"Where civilian associations and parties are strong and numerous, where the procedures for the transfer of power are orderly, and where the location of supreme authority is not seriously challenged; the political ambit of the military will be circumscribed."* Precisely because of this, the coup attempt on July, 15 was suppressed and the civilian grip on power was sustained in a couple of hours with popular and police support as well as with the help of intra-military reaction against the interventionist forces.

Nevertheless, there were several international dynamics inciting the recent military intervention in addition to the power struggle between AKP and the Gulenists. Among the tense relations with some states, the most important threat was the ongoing war in Syria, where the Turkish intervention was not desirable by the international structure and the Gulenists as well. What exactly motivated the faction in the military to intervene was the government's struggle to engage the Turkish Armed Forces into the Syrian conflict. In line with the international structure, the plotters who were also encouraged by the coup in Egypt tried to prevent possible military operation into Syria. On the other hand, the insufficient power of the

⁴² Hans Born and Others, "Patterns of Democratic Governance of Civil Military Relations", *Civil Military Relations in Europe: Learning from Crisis and Institutional Change*, ed. Hans Born and Others, Oxon, Routledge, 2006, p. 251.

⁴³ Samuel E. Finer, *The Man on...*, p. 21.

plotters and the continuation of provocative attempts even after the failure of the coup indicate that the aim of the plotters was to create a chaotic environment. Whether the coup attempt successful or not, they struggled to cause a social strife, which could paralyze the state and make it incapable of conducting military operation beyond its borders.

In these premises, even the failure of the plotters still poses a risk of dissent from thousands of people due to the extensive measures taken by the government, which may cause a domestic turmoil and instability later. For instance, following the coup in 1960, 235 generals and 7000 lower ranking officers were retired, who established the EMINSU organization (Association of Retired Revolutionary Officers) and became a powerful pressure group to compel the government to soothe their anger with concessions in their favor.⁴⁴ By the same token in recent history, many officers who were sentenced to jail or assigned to passive posts due to Ergenekon, Sledgehammer, Izmir Espionage etc. cases founded KUMPASDER (Association of Cooperation and Solidarity for Plot-Victims) in 2015 for their violated rights. Therefore, quick and fair judgment is necessary in order not to create masses of victims though the unique nature of the coup attempt on July, 15.

Another vital topic is the efficiency of the Turkish Armed Forces. In the light of the normative literature, both the institutional (moderating the command structure of the Armed Forces, civilizing the Supreme Military Council, moving the peace deployment of the military troops to the periphery, designing the police and gendarmerie as countervailing forces, etc.) and sociological (politics of recruiting and promoting personnel sharing the dominant ideology, altering the structure of military training, etc.) regulations and arrangements are worldwide mechanisms designed by civilian authorities to have control over the military, but some of these control mechanisms might also lead to Huntingtonian subjective control and politicization of the army. Changes in the political power and dominant ideology prevailing among society in the future might produce internal unrest and trouble in the Armed Forces. For this reason, constituting a politically neutral armed forces with commitment to each forthcoming political authority becomes important in terms of the efficiency in the long run.

⁴⁴ Kemal H. Karpat, "The Military and Politics...", p. 1675.

REFERENCES

- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Surecinde Turkiye, 1945-1980 [The Turkish Experiment in Democracy]*, trans. by Ahmet Fethi, Istanbul, Hil Yayın, 1994.
- BIRAND, Mehmet Ali, *12 Eylül, [September 12]*, Istanbul, Karacan Yayınları, 1984.
- BO, Zhang, "A Failed Coup", *Beijing Review*, July 28, 2016, pp. 28-29.
- BORN, Hans and others, "Patterns of Democratic Governance of Civil Military Relations", *Civil Military Relations in Europe: Learning from Crisis and Institutional Change*, ed. Hans Born and others, Oxon, Routledge, 2006, pp. 231-255.
- BURK, James, "Theories of Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces and Society*, vol. 29, no. 1, Fall 2002, pp. 7-29.
- ÇAKMAK, Diren, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği Military-Civil Relations in Turkey: The Example of Colonel Talat Aydemir", *Gazi Akademik Bakış [Gazi Academic View]*, vol. 1, no. 2, Summer 2008, pp. 35-68.
- CEMAL, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım [May No One Get Angry, I Wrote Myself]*, Istanbul, Dogan Kitapçılık, 1999.
- CILLILER, Yavuz, "Popular Determinant on Civil-Military Relations in Turkey", *Arab Studies Quarterly*, vol. 38, no. 2, pp. 500-520.
- DESCH, Michael C., *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, London, John Hopkins University Press, 1999.
- FILKINS, Dexter, "Turkey's Thirty-Year Coup", *The New Yorker*, 17 October 2016, <http://www.newyorker.com/magazine/2016/10/17/turkeys-thirty-year-coup>, retrieved 15 November 2016.
- FINER, Samuel E., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London, Pall Mall, 1962.
- GOKCE, Birsen, *Turkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları [Social Structure and Social Institutions of Turkey]*, Ankara, Savas Kitabevi, 2004.
- GORVETT, Jonathan, "Turkey's Long Hot Summer", *Washington Report on Middle East Affairs*, vol. 35, no. 6, October 2016.
- HALE, William, *Turkish Politics and the Military*, London, Routledge, 1994.
- HEPER, Metin, *Turkiye'nin Siyasal Hayatı [Political Life of Turkey]*, Istanbul, Dogan Egmont Yayıncılık, 2011.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti [The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations, 1957]*, trans. by Kazım Uğur Kızılaslan, Istanbul, Salyangoz Publishing, 2006.

HUNTINGTON, Samuel P., **Ucuncu Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratisleşme [Third Wave: Democratization in the Late 20th Century, 1991]**, trans. by Ergun Ozbudun Ankara, Kilit Yayınları, 2010.

JANOWITZ, Morris, **The Professional Soldier: A Social and Political Portrait**, London, The Free Press of Glencoe Collier Macmillan Limited, 1960.

KARDAS, Saban, "15 Temmuz Darbe Girişimi: Demokratik Yansıma Etkisi" [Coup Attempt on July, 15: Democratic Reflection Effect], **Ortadoğu Analiz [Middle East Analysis]**, vol. 8, no. 76, September-October 2016, pp. 8-9.

KARPAT, Kemal H., "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", **The American Historical Review**, vol. 75, no. 6, Oct. 1970, pp. 1654-1683.

KARPAT, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi [Turkish Political History]**, Istanbul, Timas Yayınları, 2014.

KONGAR, Emre, **21. yy da Türkiye [Turkey in the 21st Century]**, Istanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

LASSWELL, Harold D., "The Garrison State", **American Journal of Sociology**, vol. 46, no. 4, 1941, pp. 455-468.

MALSIN, Jared, "Turkey's Long Night of the Soul", **Time**, August 1, 2016,

MARDIN, Serif, **Türk Modernleşmesi [Turkish Modernization]**, Istanbul, İletişim Yayınları, 1991.

MILAN, Francesco F., "Turkey: What Hides Behind a Failed Coup Attempt", **The Rusi Journal**, vol. 161, no. 4, September 2016, pp. 28-32,

MUTERCİMLER, Erol, **İsyanlar, İhtilaller, Darbeler [Uprisings, Revolutions, Coups]**, Istanbul, Asi Kitap, 2016.

NORDLINGER, Eric A., **Soldiers in Politics: Military Coups and Government**, New Jersey, Prentice Hall, 1977.

PALETTA, Damian, "Pentagon Allies Jailed in Turkey Amid Coup Backlash, General Says", **The Wall Street Journal**, 28 July 2016, <http://blogs.wsj.com/washwire/2016/07/28/pentagon-allies-jailed-in-turkey-amid-coup-backlash-general-says/>, retrieved 16 November 2016.

PERLMUTTER, Amos, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, vol. 1, no. 3, 1969, pp. 382-404.

R. KHAN, Adnan, "The War of the Islamists", **Maclean's Magazine**, August 8, 2016.

SENGUPTA, Kim, "Having Donald Trump in the White House Will Be Good for the President Recep Tayyip Erdogan", **The Independent**, 24 November 2016, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-president-erdogan-turkey-latest-white-house-michael-flynn-gulen-a7437276.html>, retrieved 25 November 2016.

SPRUSANSKY, Dale, "Experts React to Failed Turkish Coup Attempt", **Washington Report on Middle East Affairs**, vol. 35, no. 6, October 2016.

STEVENSON, Jonathan, "Turkey: The Attempted Coup and its Troubling Aftermath", *Strategic Comments*, vol. 22, July 2016.

TANOR, Bulent, "Siyasal Tarih: 1980-1995, Political History: 1980-1995", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003 [Turkey History 5: Today's Turkey 1980-2003]* ed. Sina Aksin, Istanbul, Cem Yayınevi, 2014, pp. 108-114.

Sayfa/Page | 16

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 1-17.

Özet

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yakın zamana kadar siyasi alana etkisinin Batı'daki muadillerine oranla daha yoğun olması, demokratikleşme vizyonu açısından Türk siyasal hayatının trajik bir gerçeğidir. Cumhuriyet tarihinde yaşanan muhtelif askeri darbelerin ardından, 15 Temmuz 2016 tarihinde bir kez daha bir grup asker tarafından emir-komuta zinciri dışında bir askeri darbe girişimi başlatılmış ve bu girişim sivil halkın, polis ve demokratik değerlere bağlı darbe karşıtı askerlerin katkıları ile bertaraf edilmiştir.

Medyada oldukça yoğun tartışılan, ancak hakkındaki akademik literatürün henüz olgunlaşmadığı 15 Temmuz darbe girişiminin açıklanmaya çalışıldığı bu makalede; sürekli tekrarlanan bulgular yerine, "güç mücadelesi" anlatısının ötesine geçilerek, Sivil-asker ilişkileri teorileri ve Türk siyasal tarihindeki geçmiş darbeler ışığında darbe girişiminin nedenleri ve amaçları üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda; birinci bölümde geçmişte yaşanan askeri darbelerin karşılaştırmalı genel çerçevesi oluşturulmaya çalışılmış ve fiziki güç kullanımı, emir komuta zinciri ve başarı durumu dikkate alınarak 15 Temmuz darbe girişiminin, 1962-63 Aydemir vak'ası ile benzerlikleri tespit edilmiştir. Ancak, bu benzerliklerin yanında her iki darbe girişiminin sebepler ve amaç konusunda farklılaştıkları ve bu farklılık nedeniyle birinde silahlı şiddetten kaçınılır iken, diğerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bombalanmasının dahi göze alınabildiği ifade edilmiştir.

İkinci bölümde; Sivil-Asker ilişkileri teorilerine göre askeri darbeleri tetiklediği ileri sürülen ulusal ve uluslararası dinamikler ışığında, Türk siyasal hayatında yaşanan darbelerin sebepleri irdelenmiştir. 1960 darbesinde, uluslararası yapının belirgin bir etkisine rastlanmamasına rağmen, ulusal düzeyde sosyo-ekonomik ve ideolojik faktörlerin oldukça önemli rol oynadığı; 1971 ve 1980 müdahalelerinde de geçmişten itibaren süregelen ulusal sebeplere toplumsal şiddetin de eklendiği, uluslararası yapının ise en az ulusal dinamikler kadar etkin olduğu değerlendirilmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin ise, ulusal düzeyde herhangi bir ekonomik veya ideolojik toplumsal tabana sahip

olmadığı, uluslararası tehdidin arttığı bir dönemde uluslararası yapı ile eşgüdüm içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan bir kalkışma olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında; anılan darbe girişiminin, özellikle Türkiye'nin güney sınırlarındaki gelişmelere müdahil olma gayretlerinin arttığı ve uluslararası düzeyde böyle bir insiyatifin engellenmeye çalışıldığı bir dönemde gerçekleşmesi; darbecilerin Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesine gönderme yaparak "Yurtta Sulh Konseyi" gibi sınır ötesi bir harekate karşıtlığı çağrıştıran bir slogan adı altında örgütlenmiş olmaları ve başarısız darbe girişiminden sadece bir ay sonra Cerablus hareketinin başlaması dikkat çekicidir.

Son bölümde ise, 15 Temmuz darbe girişiminin seyri incelenerek, darbecilerin amacı açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki Gülenli bu yapılanmanın başarısızlık senaryosunu hiç düşünmemiş olması olası değildir. Ancak ulusal düzeyde güç mücadelesi anlatılarının ötesine geçerek, uluslararası faktörlerin etkin olduğunu tespit ettiğimiz bu darbe girişiminin esas sebebini Suriye'deki gelişmeler olarak belirledikten sonra, darbenin başarılı olmasının da hayati öneme haiz olduğu söylenemez. Darbe başarısız da olsa, istikrarsızlaşan ve iç sorunları ile mücadele içinde olan bir Türkiye, ulusal sınırları ötesindeki gelişmelere tepkisiz kalabilecektir. Kaldı ki, darbe girişiminin başarısızlığı görünür hale gelmeye başladıktan sonra bile, bombolama ve suikast teşebbüslerinin devam etmesi, toplumsal bir çatışma ortamının yaratılmak istendiği düşüncesini destekler niteliktedir.

Sonuç olarak; toplumsal bir tabana dayanmadığı için, hiç bir sosyal ve siyasal gruptan umduğu desteği alamayan 15 Temmuz darbe girişimi başarısızlığa mahkum olmuştur. Ancak başarısızlığın dahi uluslararası düzeyde bir amaca hizmet ettiği düşünülür ise, 15 Temmuz sonrası bir daha böyle olaylar yaşanmaması adına yapılan/yapılacak siyasi düzenlemeler dikkatlice tasarlanmalıdır. Sivil-asker ilişkileri teorilerinde; özellikle silahlı kuvvetlerin sivil otoriteler kontrolüne alınabilmesine yönelik dünya genelinde uygulanan mekanizmaların bir kısmı silahlı kuvvetlerin siyasallaşmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla; bugün ve gelecekte anayasal sınırlar içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nde iktidara gelebilecek her siyasi anlayışa itaat eden siyaset-dışı bir silahlı kuvvet tesis etmek, ülkenin demokrasi vizyonuna yapılabilecek en yerinde katkı olacaktır.

Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu-Türkiye İlişkilerinin Analizi

A. Burak DARICILI*, Barış ÖZDAL**

Öz

Espiyonaj, kontr/espionaj, dezenformasyon, elektronik savaş kabiliyeti, psikolojik savaş ve propaganda, siber saldırı gibi faaliyet ve planlamaları kapsayan geniş bir siber savaş kabiliyetine sahip olan Rusya Federasyonu (RF) sahip olduğu siber etkinlik ve gücü, günümüzde dış politika hedeflerine ulaşmak amacı için baskı aracı olarak kullanabilmektedir. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk F-16'larının hava sahasını ihlal eden bir Rus Su-24 uçağını düşürmesi sonrasında başlayan gerginlik bilindiği üzere 14 Aralık 2015 tarihinde Türkiye'ye yapılan "DDoS" saldırıları ile yeni bir aşamaya taşınmıştır. Zira bu saldırıların ardından kamuoyunda RF'nin, Türkiye ile olan ilişkilerinde enformasyon savaşı stratejisi izlediği tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda bu iddialar irdelenecek ve RF'nin sosyal medya imkânlarından azami ölçüde faydalanan ve yerel enstrümanlardan da beslenen küresel bir enformasyon savaşı strateji ile birlikte Türkiye'ye yönelik ciddi ve etkili bir siber propaganda faaliyeti sürdürüp sürdürmediği analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Türkiye, Siber Saldırı, Enformasyon Savaşı, Hibrid Savaş

Analysis of Russian Federation and Turkey within the Context of Information Warfare

Abstract

Russian Federation (RF) which has a wide range of cyber warfare which cover espionage, counter/espionage, disinformation, electronic warfare capability,

Özgün Araştırma Makalesi [Original Research Article]

Geleş Tarihi: 25.11.2016 Kabul Tarihi: 04.02.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.305525>

* Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye, E-posta: daricili@yahoo.com

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, Türkiye, E-posta: barisozdal@gmail.com

psychological war and propaganda, and cyber-attack activities and planning, is capable of employing the cyber effectiveness and power which it owns as a pressure tool towards achieving its political objectives. As it is well known, the tension which had started after Turkish F-16 aircraft had downed a Russian Su-24 aircraft on 24 November 2015 after the aircraft had violated Turkish airspace was transferred to a new stage after “DDoS” attacks to Turkey on 14 December 2015. The reason being that following these attacks it was believed in the public opinion that RF was applying information warfare strategy in his relations with Turkey. Within this context, we will explicate these allegations in our work and analyze whether RF is applying a serious and effective cyber propaganda activities towards Turkey, together with a global information war strategy that takes full advantage of social media opportunities and is nourished from local instruments.

Keywords: Russian Federation, Turkey, Cyber Attack, Information Warfare, Hybrid War

Giriş

“Enformasyon Savaşı” kavramının üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı bulunmamakla birlikte, en geniş haliyle “*birisinin hasmı üzerinde avantaj sağlamak amacıyla; bilgiyi indirgeme, dağıtma, inkâr etme, koruma, transfer etme ve toplama yöntemlerini ihtiva eden teknikler bütünü olarak kullanması*” şeklinde tanımlanabilir.¹ RF ise 2000’li yılların başından itibaren siber uzay olarak adlandırılan alanda, özellikle de enformasyon savaşı kabiliyetinde etkinlik sağlamak amacıyla planlama ve stratejiler ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle tarihsel olarak Sovyetler Birliği döneminden günümüze kadar ulaşan stratejik ve teknolojik aklın da etkisiyle RF’nin siber kapasitesini saldırı ve savunma yönünde genişletme eğiliminde olduğu ileri sürülebilir.

Tarihsel süreç içerisinde RF’nin mevcut siber kapasitesinin oluşmasında etkili olan ilk olay, 1979–1989 arasında devam eden Afganistan Savaşı’dır. Savaş esnasında, Sovyet Ordusu’nun psikolojik savaş tekniklerini uygulamada ve Afganistan’daki saha birlikleri ile Moskova Riyaseti arasında etkili bir iletişimi sağlama noktasında yeterince başarılı olamadığı görülmüştür.²

Benzer şekilde 1994–1996 yıllarındaki Çeçen Savaşı sırasında, internet haberleşmesi ve bu haberleşmenin ortaya koyduğu imkânlar, savaş esnasındaki olayların RF aleyhine yansıtılması kapsamında oldukça başarılı

¹ Megan Burns, Information Warfare: What and How?, <http://www.cs.cmu.edu/~burnsm/InfoWarfare.html> (Erişim Tarihi 11 Kasım 2016).

² Roland Heickerö, Emerging Cyber Threats and Russian Views on Information Warfare and Operation, *Swedish Defense Research Agency Press*, March 2010, <http://www.foi.se/rapport?rNo=FOI-R--2970--SE>, Erişim Tarihi: 23 Haziran 2016), s. 15.

olmuştur.³ Diğer bir deyişle RF, uluslararası kamuoyu nezdinde Çeçen Savaşı'nda insanlık dışı yöntemlere başvuran, savaş suçu işleyen bir devlet olarak kabul edilmiştir.⁴ Söz konusu iki olayın olumsuz etkisiyle Rus güvenlik ve askeri bürokrasisinin, askeri ağ teknolojileri ve enformasyon savaşı alanındaki planlamaları ve hazırlıkları hızla gelişmeye başlamıştır. 1999 yılında NATO'nun eski Yugoslavya'daki Sırp güçlerini bombalamaya başlamasının ardından, Sırp ve Rus hackerler tarafından bu planlamaların ilk sonucu olarak NATO'ya, üye devletlerin askeri haberleşme sistemlerine, ABD Savunma Bakanlığı'nın alt yapılarına siber saldırılar gerçekleştirilmiştir.⁵

Bu kapsamda, 2007 yılında Estonya'ya, 2008 yılındaki Gürcistan'a ve Litvanya'ya, 2009 yılındaki Kırgızistan'a, 2014 yılında Ukrayna'ya ve 2015 yılında Türkiye'ye yönelik siber saldırılar, enformasyon savaşı bağlamında değerlendirilebilir. Zira RF'nin günümüzde siber espionaj, siber kontr/espionaj, dezenformasyon, elektronik savaş, psikolojik savaş ve propaganda, siber saldırı gibi faaliyet ve planlamaları kapsayan geniş bir enformasyon savaşı kapasitesine sahip olduğu bilinmektedir.⁶ Bu bağlamda çalışmada, RF'nin sosyal medya imkânlarından azami ölçüde faydalanan ve yerel enstrümanlardan da beslenen küresel bir enformasyon savaşı stratejisi ile birlikte Türkiye'ye yönelik ciddi ve etkili bir siber propaganda faaliyeti sürdürüp sürdürmediği analiz edilecektir. Analiz kapsamında öncelikle RF'nin siber uzay ile ilgili olarak 2000'li yılların başı itibariyle ortaya koyduğu resmi ve gayri resmi doktrin ve belgeler, makalenin sınırlılıkları içinde incelenmiştir.

RF'nin Siber Güvenlik Kapsamındaki Strateji Belgeleri

Siber uzay ve siber güvenlik ile ilgili analizlerin uluslararası literatürde yoğun olarak tartışılmaya başlandığı 2000'li yıllar ile birlikte, RF'nin "*bilgi güvenliği*" kelimesinin ilk kez kullanıldığı resmi belge, 24 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe giren "*National Security Concept of Russian Federation*" (RF Ulusal Güvenlik Konsepti) isimli dokümandır. Söz konusu belgede, bilgi güvenliği kavramı ile ilgili olarak⁷ "*RF'nin enformasyon alanında vatandaşlarının güvenliği ve ekonomik çıkarlarının sağlanması noktasında telekomünikasyon*

³ Salih Bıçakçı, *21. Yüzyılda Siber Güvenlik*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2013, s. 30.

⁴ Heickerö, loc.cit.

⁵ Bıçakçı, loc.cit.

⁶ James J. Wirtz, *Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy*, NATO CCD COE Publications, Tallinn 2015, https://ccdcoe.org/sites/default/files/multimedia/pdf/CyberWarinPerspective_Wirtz_03.pdf, (Erişim Tarihi 05 Mart 2016).

⁷ NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, *National Security Concept of Russian Federation*, <https://ccdcoe.org/cyber-security-strategy-documents.html>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016). Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, (Erişim Tarihi 23 Haziran 2016).

güvenliğine önem vermesi ve bu alana yatırım yapması gerektiği, Rus ulusal güvenliğine yönelik olarak enformasyon teknolojileri kaynaklı artan bir tehdit yapılanmasının bulunduğu” belirtilmiştir.

09 Eylül 2000 tarihli “*Information Security Doctrine of the Russian Federation*” (RF Enformasyon Güvenliği Doktrini) ise RF’nin siber güç olma hedefi yolundaki ilk temel belgedir. Bu doktrin, RF’nin enformasyon güvenliği konusundaki yol haritasını, prensiplerini, amaçlarını ve konu kapsamındaki resmi görüşlerini genel hatlarıyla ortaya koymaktadır.⁸ Doktrinde, RF’nin enformasyon güvenliğinin sağlanması konusundaki ulusal çıkarlarının temelde ekonomik yapının, sivil toplumun ve politik sistemin korunması ile sağlanabildiğine işaret edilmektedir.⁹

RF hükümeti tarafından Mayıs 2009’da yayımlanan “*Russia’s National Security Strategy to 2020*” (2020’ye doğru Rus Ulusal Güvenlik Stratejisi) tüm açıklığı ile siber güvenlik meselesine odaklanması bakımından dikkat çekici bir doküman olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Anılan belgede, RF istihbarat ve güvenlik güçlerine Rus toplumun ve Rus devletinin kritik altyapıların korunması noktasında tedbirler alınması gerektiği işaret edilmek ile birlikte, bahse konu tedbirlerin detayı ve mahiyetine ilişkin bilgi verilmediği görülecektir.

2011 yılında açıklanan “*Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space*” (Bilgi Çağında Rus Silahlı Kuvvetleri’nin Faaliyetlerine İlişkin Kavramsal Görüşler) isimli doküman, siber güvenlik alanında ciddi analiz, makale ve kitapları ile dünya genelinde tanınırlığı olan Keir Giles tarafından: “*Rus Ordusu’nun Ön Siber Savaş Doktrini*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹ Bu dokümanda, diğer resmi RF stratejilerinin aksine bilgiyi merkeze alan bir bakış açısıyla siber faaliyetleri operasyonel bir mantık ve çatışma konsepti ile değerlendirme söz

⁸ Sergei A. Medvedev, *Offence-Defence Theory Analysis of Russian Cyber Capability*, Naval Post-Graduate School, Master Thesis, Monterey, Colifornia, https://www.google.com.tr/?gfe_rd=cr&ei=qzHZVrreN7Go8wfMuYegDw#q=this+the+sis+represent+mikhail+tsypkin, (Erişim Tarihi 05 Mart 2016), s. 55.

⁹ Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Information Security Doctrine of Russian Federation, http://archive.mid.ru/_bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016). Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

¹⁰ *Rustrans Useful Translations*, Russia's National Security Strategy to 2020, <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

¹¹ Keir Giles, Russia’s Public Stance on Cyber space Issues, *4th International Conference on Cyber Conflict*, Tallinn, NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence, 2012, http://www.ccdcoe.org/publications/2012proceedings/2_1_Giles_Russias_Publics, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016), s. 68.

konusudur.¹² Bu kapsamda belgede, enformasyon savaşı kavramı, “bilgi sistemlerine ve kaynaklarına zarar veren, toplumun ve hedef hükümetleri psikolojik savaş yöntemleri ile devirmeyi amaçlayan, politik, ekonomik ve kültürel sistemin altını oyan faaliyetler”¹³ şeklinde tanımlanmıştır.

09 Kasım 2012 tarihinde RF Genelkurmay Başkanlığı görevine atanan Valery Gerasimov’un 27 Şubat 2013 tarihinde “*Military Industrial Kurier Dergisi’nde*” yayınlanan “*The Value of Science in Prediction*” adlı makalesinde ortaya koyduğu askeri yaklaşım, ise çok kısa bir süre içinde uluslararası ilişkiler alanında geniş yankı bulmuştur.¹⁴ Bu makale hakkındaki tartışmaların günümüze kadar hararetli bir şekilde sürmesinin temel nedeni ise Gerasimov’un yaklaşımına uygun bir tarzda, Rus Silahlı Kuvvetleri (RSK)’nın 2014 yılındaki Ukrayna Müdahalesi esnasında gösterdiği çok yönlü sıcak çatışma performansıdır. Zira RF, Ukrayna’da yürüttüğü yeni dönem sıcak çatışma konseptinin mini bir provasını 2008 yılında Gürcistan’da ortaya koymuştur. Bu kapsamda, RSK Ukrayna Müdahalesi sırasında, organize bir şekilde yönlendirilen ekonomik tedbirleri, siber saldırı yöntemlerini, yerel Rus azınlıkla koordineli bir şekilde gerilla faaliyeti gerçekleştiren özel piyade kuvvetlerinin operasyonlarını ve psikolojik savaş yöntemlerini kullanmıştır. Bu itibarla RF tarafından Ukrayna Müdahalesi esnasında ortaya konulan savaş performansı, kimi analistler tarafından “*hibrid savaş, kirli savaş, “non-linear” war, yeni savaş, bulanık savaş konsepti*” şeklinde de tanımlanan yaklaşımlarla değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, Gerasimov Doktrini ile ortaya konan prensipler dâhilinde RF’nin, temel olarak askeri niteliğe sahip olmayan yöntemleri, askeri kapasitesini dâhil ederek, daha az konvansiyonel güç ile dolayısıyla da daha az insan kaybı ve maliyet ile sıcak çatışma süreçlerini yönlendirmeyi ve yönetmeyi amaçladığı görülmektedir. Bu bağlamda, askeri bir müdahale öncesinde, hedef bölge, ülke, topluluk ya da devlete yönelik olarak siber saldırılar ile avantaj sağlanması, hedefin yıpratılması, psikolojik savaş yöntemleri ile baskı altına alınması, moralinin bozulması, savunma direncinin kırılması, kritik altyapılarına zarar verilerek, ekonomisinin zarara uğratılması, Gerasimov Doktrini ile ortaya konmak istenen hedefler arasında yer almaktadır.

Gerasimov söz konusu askeri yaklaşımı ile temel olarak, askeri olmayan yöntemlerin 21. yy sıcak çatışmalarındaki artan önemine vurgu yaparak, RF

¹² *The Russian Ministry of Defense, Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space*, https://ccdcoe.org/strategies/Russian_Federation_unofficial_translation.pdf (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

¹³ Ibid.

¹⁴ Medvedev, op.cit., p.55.

güvenlik bürokrasına bu konuda tedbirler geliştirilmesini önermektedir.¹⁵ Bu kapsamda Gerasimov Doktrini ile RF Silahlı Kuvvetleri'nin¹⁶ “askeri olmayan ve özellikle siber saldırı yöntemlerini kullanan kapasite, planlama ve stratejilere sahip olması, RF istihbarat servisleri ile koordineli bir şekilde planlanan ve hedef ülkedeki dost-akraba topluluklardan da istifade eden gizli operasyonlar geliştirmesi, gerilla taktiklerini kullanan özel kuvvet birimlerini söz konusu şekilde düzenlenmiş olan hareket planlamalarına dâhil etme yeteneğine ulaşması, asimetrik tehdit yaratan psikolojik savaş yöntemlerine ağırlık vermesi” gerektiğine vurgu yapılmıştır.

2013 tarihli “*Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*” (RF Dış Politika Konsepti) ise 12 Şubat 2013 tarihinde RF Devlet başkanı Vladimir Putin'in onayı ile kabul edilmiş bir belgedir. Esas itibarıyla, RF'nin dış politikasının gelecek dönem hedefleri ile ilgili temel yaklaşım ve prensipleri ele alan söz konusu belgede, enformasyon ve siber güvenlik alanında da bazı tespit ve değerlendirmeler mevcuttur.¹⁷ Bu kapsamda, anılan belgede enformasyon alanında yaşanmakta olan yeni teknolojilerin ulusal güvenlik için tehdit olduğu vurgusu yapılarak, geleneksel yaklaşımlarının ötesinde yeni enformasyon teknikleri ve kültürel metotların modern dış politika enstrümanları arasında kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸

2013 tarihli bir diğer stratejik doküman olan “*Basic Principles for State Policy of the Russian Federation in the Field of International Information Security*” (RF Devlet Politikasının Uluslararası Enformasyon Güvenliği Alanındaki Temel Prensipleri)'de RF'nin siber güvenlik kapsamındaki uluslararası girişim ve planlamalarının devamı kapsamında görülebilir.¹⁹ Zira söz konusu belgenin başlangıcında, bu belgenin RF'nin ulusal kanunları ve geçmiş dönemde yayımlanan diğer enformasyon güvenliğine ait belgeler ile uyumlu olduğu vurgusu yapılarak, hedeflenen temel amacın, “RF'nin bilgi ve

¹⁵ *In Moscow's Shadows*, The Gerasimov Doctrine and Russian Non-Linear War, <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russiannon-linear-war/>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

¹⁶ Valery Gerasimov, Tsennos' Nauki v Vredvidenii (Value of Applied Science), *Voyenno-Promyshlenny Kuryer*, Şubat 27, 2013, <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

¹⁷ *The Russian Ministry of Defense*, Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016). Ayrıntılı bilgi için bkz. http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7E, (Erişim Tarihi 26 Haziran 2016).

¹⁸ Ibid.

¹⁹ *NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence*, Basic Principles for State Policy of the Russian Federation in the Field of International Information Security, https://ccdcoc.org/sites/default/files/strategy/RU_state-policy.pdf, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016). Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/114.html>, (Erişim Tarihi 26 Haziran 2016).

telekomünikasyon teknolojileri alanında dünyanın diğer önemli güçleri ile eşitliği sağlayabileceği şartların oluşturulması” olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Genel ve soyut olarak aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere, RF internetin ve ağ teknolojilerinin hızla yayılmaya başladığı 2000’li yıllar sonrasında siber uzaydaki gelişmelerin verdiği avantajları, uluslararası ilişkilerde bir baskı aracı olarak kullanmak amacıyla stratejiler geliştirmiştir. Diğer bir ifade ile RF, siber saldırı kapasitesine yönelik yaptığı yatırımların yanı sıra internet teknolojileri kaynaklı siber psikolojik savaş yöntemlerini de geliştirerek günümüzde önemli bir siber güç konumuna gelmiştir.

RF bu sebeple, siber savunma ve saldırı kapasitesinde söz konusu gelişmişliğin bir sonucu olarak, uluslararası ilişkilerde özellikle de komşularıyla yaşadığı sorunlarda siber gücünü sofistike yöntemlerle kullanmaktan çekinmemiştir. Bu itibarla RF’nin 2007’de Estonya’ya, 2008’de Gürcistan’a, 2014’de Ukrayna’ya ve 2015’te ise Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdiği iddia edilen siber saldırıları oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu siber saldırılardan Türkiye’ye yönelik olanının, beraberinde geniş çaplı bir enformasyon savaşı stratejisi ile birlikte icra edilmesinden dolayı, çok daha nitelikli bir şekilde planlandığı ileri sürülebilir.

RF Tarafından Türkiye’ye Yönelik Olarak Gerçekleştirildiği İddia Edilen Siber Saldırıları

24 Kasım 2015 sabah saatlerinde Türk F-16’larının, hava sahasını ihlal eden bir Rus Su-24 uçağını düşürdüğü haberi tüm dünyada şok etkisi yaratmıştır. Bu olay kısa sürede derinleşerek, Türkiye ve RF arasında etkileri çok ciddi boyutlara ulaşan bir gerginliğin de başlangıcını oluşturmuştur. Bu siyasi gerginlik, 14 Aralık 2015 tarihinde saat 12.00 itibarıyla Türkiye’ye yönelik olarak “DDoS” saldırıları ile yeni bir aşamaya taşınarak, iki ülke ilişkilerindeki krizin derinleşmesine neden olmuştur. Söz konusu siber saldırı ile “.tr” uzantılı adların tutulduğu sistemin kullandığı bant genişliği hedeflenerek, Türkiye’nin bankacılık ve finans, kamu kurumları, e-devlet sistemini teşkil eden kritik altyapılarının yıpratılması hedeflenmiştir. Bilindiği üzere, “.tr” uzantılı adların tutulduğu sistem, “.tr” uzantılı alan adlarının yerini yönlendirmekte ve dolayısıyla sitelerin bulunmasını sağlamaktadır. Eğer bu sistem ulaşılamaz olursa, adların nerede olduğu bulunamadığından, sitelere erişim mümkün olamamaktadır. Ayrıca saldırıların “DNS Amplification DDoS Attack” şeklinde planlanmış olduğu da ifade edilmektedir.²¹

²⁰ Ibid.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Altıncı Gününde Nic.tr Saldırısı Sürüyor ama Açıklama Yok-Onun Yerine Yorumlar Var”, *Türk İnternet Sitesi*, <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=51749>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

Bu süreç sırasında yaşanan ilginç ve önemli bir diğer gelişme ise Anonymous hacker grubu tarafından 23 Aralık 2016 tarihinde yayınlanan bir video ile saldırıların üstlenilmesidir. Yayınlanan videoda, “saldırıların Anonymous tarafından gerçekleştirildiği, saldırının Türkiye’nin IŞID’a verdiği desteğe bir misilleme olduğu, Türkiye’nin IŞID’tan petrol aldığı, örgütü finansal olarak desteklediği, IŞID militanlarının Türkiye’de tedavi gördüğü ve saldırıların devam edeceği” belirtilmiştir.²² Bu açıklamanın Rus istihbarat servisleri (RİS) tarafından planlanan “sahte bayrak (false flag)” operasyonunun bir parçası olması ise kuvvetle muhtemeldir.²³

Bu itibarla “DDoS” saldırılarının gerçek planlayıcısının kimliği ile ilgili olarak hiçbir zaman net bir delillendirme yapılamayacak olmasına rağmen, Türkiye’ye yönelik saldırının en az 400.000 sitenin etkileyecek kapasitede olması; bu sitelerin ise e-devlet, üniversite, askeri ya da yerel şirket siteleri şeklinde hedeflenmesi; RF ile Türkiye arasında uçak düşürülmesi olayına bağlı olarak süregelen gerginlik; saldırılar ile Türkiye’deki tüm sistemin değil de sadece “.tr” uzantılı adların hedeflenmesi; saldırıların sadece mesai saatleri içinde gerçekleşmesi; RF’nin bu ve benzeri saldırılar kapsamındaki kabarcık sicili; saldırının RF bağlantılı bir şekilde planlama ihtimalini kuvvetlendirmiştir.²⁴

Daha teknik bir yaklaşımla belirtirsek, saldırıların basit bir formatta hazırlanmış olmasının, olayın arka planı gizlemek ve saldırıyı bireysel bir hacker grubu saldırısı şeklinde gösterme amacından kaynaklandığı da belirtilebilecektir. Bu kapsamda, saldırının günlerce sürmesi için bir motor sistemine ihtiyaç duyması, bu kapasitede sunucuların uzun süreli olarak amatörler tarafından çalıştırılmasının teknik olarak mümkün olmaması, DNS sorgulamasında açık sunucu listelerine sürekli “aldatıcı (spoof)” istek göndermek suretiyle “.tr” DNS sunucularına yansıtma saldırısı yapılabilmesi için belirli bir güce gerek duyması, yapılan bu saldırılarda 30 Gbps saldırı trafiği üretebilmek için sürekli olarak 5-10 Gbps aralığında bir trafiğin varlığını gerektirmesi, saldırının 276.000 farklı adresten ve zaman zaman 30-

²² “Anonymous. Turkey reeling under cyberattack as government and banks websites paralysed”, *IB Times Internet News*, <http://www.ibtimes.co.uk/anonymous-turkey-reeling-under-cyber-attack-government-banks-sites-paralysed-1534984>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

²³ Sahte Bayrak (False Flag) Operasyonu: Gizli örgütlerin ya da istihbarat servislerinin halkı kışkırtmak, yönlendirmek veya başka bir subversif (yıkıcı/bölücü) amaçlı olarak, kendi yaptıkları bazı faaliyet ve operasyonları hedefteki kişiler yürütüyor gibi göstererek kamuyu aldatmak için tasarladıkları gizli planlamalara verilen isimdir.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Could Cyberattack on Turkey be a Russian retaliation?”, *The Telegraph Online News*, <http://www.telegraph.co.uk/technology/internet-security/12057478/Could-cyberattack-on-Turkey-be-a-Russian-retaliation.html>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

40 GB boyuta erişen niteliği, bu teknik kapasitenin ise ancak bir devlet organizasyonu desteği ile sağlanabilecek düzeyde planlanabilecek olması hususları dikkate alındığında, saldırının RF desteği ile gerçekleştiği ciddi bir iddia olarak ileri sürülebilir.²⁵

Türkiye cevap olarak, saldırıların ilk gününde yurtdışı internet trafiğini kesmiştir. Böylelikle yurtdışından “.tr” uzantılı sitelere ulaşım engellenmiştir. Ayrıca, saldırılar esnasında Türkiye hizmet sağlayan operatörleri gezdirecek, saldırıya uğrayan operatörleri adeta saldırılardan kaçırarak kamu hizmetinin devamını sağlamaya çalışmıştır. Bu aşamada, “Siber Olaylarla Mücadele Ekipleri” (SOME) önemli rol oynamıştır.²⁶ Bir diğer tedbir ise saldırıya uğrayan DNS sunucularının geçici olarak Hollanda’ya kopyalanması şeklinde alınmıştır. Böylelikle de saldırıların boyutu hafifletilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu siber saldırıların etkisizleşmesi noktasındaki bir diğer husus ise Türkiye’nin internet altyapısının zayıflığı ile ilgilidir. Normalde, bu tür büyüklükteki bir saldırının misliyle bir cevap üretmesi beklenirken, bu durum Türkiye’de farklı gelişmiş ve saldırının etkisi daha düşük olmuştur. Zira günümüz itibarı ile Türkiye’nin fiber altyapısı 250.000 km’dir. Hâlbuki bu rakamın Portekiz ile kıyaslanacak olursa 4 milyon km, Afrika’nın bir ülkesi olan Gana ile kıyaslasak olursak ise 3 milyon km. olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’de internet kullanımı oldukça pahalıdır. Bu nedenle de sunucu başı trafikler düşük düzeyde kalmaktadır. Avrupa’da sunucu başı 1 Gbps olan trafikler, Türkiye’de 10 Mbps gibi düşünülebilir.²⁷

Uluslararası ilişkiler açısından ise Türkiye’ye yönelik siber saldırılar, RF’nin bugüne kadar Estonya, Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan ve Litvanya’ya yönelik olarak gerçekleştirdiği iddia edilen saldırılar ile benzer özellikler içermektedir. Tüm bu saldırılarda olduğu gibi söz konusu siber saldırı da “DDoS” atakları şeklinde ve Türkiye’nin kritik altyapısını olumsuz olarak etkilemeye yönelik olarak planlanmıştır. Daha öncede belirtildiği üzere saldırının başlangıcı 24 Kasım 2015 tarihli uçak düşürme olayının hemen sonrasına denk gelmektedir. Bu saldırı ile RF’nin siber kapasitesini kullanarak, Türkiye’yi diplomatik baskılar ve ekonomik tedbirlerle zorlamak istediği değerlendirilebilecektir. Saldırı ile eş zamanlı bir biçimde, RF’nin Türkiye’ye yönelik olarak sosyal medya olanaklarından da istifade etmek suretiyle ağır bir psikolojik savaş süreci de başlattığı ileri sürülebilir. Bu

²⁵ “Altıncı Gününde Nic.tr...”, *Türk İnternet Haber Sitesi*, loc. cit.

²⁶ “Türkiye’ye Siber Saldırının Arkasında Ruslar Var”, *Haberler İnternet Haber Portalı*, <http://www.haberler.com/turkiye-ye-siber-saldirinin-arkasinda-ruslar-var-8006069-haberi/>, (Erişim Tarihi 25 Nisan 2016).

²⁷ “6. Gününde Nic.tr...”, *Türk İnternet Haber Sitesi*, loc. cit.

durum, RF'nin enformasyon savaşı enstrümanlarını kullanma noktasında ulaştığı yeni aşamayı göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Söz Konusu Siber Saldırıların Enformasyon Savaşı Boyutu

Uluslararası sistemdeki etkili devletlerin, 1990'lı yıllar ile birlikte siber uzayın sağladığı imkânlardan askeri kapasitelerini destekleme ve dış politikada bir baskı aracı olarak kullanma noktasında faydalandıkları, ayrıca bu devletlerin iletişim ve telekomünikasyon teknolojilerinde yaşanmakta olan gelişmeleri bir enformasyon savaşı tekniği şeklinde okuyarak, bu alanda da stratejiler geliştirdikleri bilinmektedir.

Bu kapsamda CNN'in 1991 yılındaki I. Körfez Savaşı esnasındaki yayın performansı ile başlayan, daha sonra RF'nin 1994-1996 yılları arasındaki Çeçenistan Müdahalesi ile internetin bir propaganda yöntemi olarak ilk kez kullanılması ile devam eden, 2010 yılında başlayan Arap Baharı olayları kapsamında El Cezire'nin yayın politikası ile birlikte daha da gelişen, 2013 Gezi Olayları sırasındaki uluslararası medya kuruluşları tarafından yapılan yayınlarla da çok boyutlu hale gelen yeni nesil enformasyon savaşı teknikleri, sosyal medya olanaklarının da muazzam katkısıyla son yıllarda ciddi bir uluslararası müdahale aracı olarak karşımıza çıkmıştır.

Tüm bu gelişmeleri de dikkate almak suretiyle RF'nin siber güvenlik stratejisinin bir parçası olarak kendi enformasyon savaşı stratejisini geliştirme kapsamındaki gayretleri 2010 yılı sonrasında ivme kazanmıştır. Bu çerçevede Rusya Bugün (Russia Today / Rossiya Segodnya) Medya Topluluğu, 09 Aralık 2013 tarihinde Putin'in talimatıyla, RF'nin uluslararası enformasyon alanındaki faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurulmuştur. Sputnik Multimedya Haber Grubu ise 10 Kasım 2014 tarihinde Rusya'nın Sesi ve RIA Novosti Haber Ajanslarının birleştirilmesi ile tesis edilmiştir. Gerçekte, bu iki medya topluluğunun kuruluş nedeni, RF'nin bir enformasyon savaşı hamlesi olarak, Batılı medya organlarının tek taraflı ve hegemonik yayınlarına karşı Moskova'nın yanıtı olarak değerlendirilebilecektir.

Diğer yandan, söz konusu medya kuruluşları arasında özellikle Sputnik'in Türkiye'ye yönelik faaliyetleri ve yayın politikası dikkat çekicidir. Bu itibarla hem haber ajansı hem de radyoyu kapsayan bir medya ağı şeklinde yapılandırılan Sputnik, Türkiye'de bir internet haber portalı, etkin bir şekilde kullanılan sosyal medya ağı ve İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa merkezli olarak faaliyet gösteren radyo istasyonları şeklinde örgütlenmiştir. Sputnik evrensel düzeyde ise "Sputnik" markası altında faaliyet gösteren, İngilizce, İspanyolca, Çince ve Arapça haber merkezleri, multimedya içerikle desteklenecek olan ve Rusça, Türkçe, Abhazca, Afganca, Almanca, Arapça, Azerice, Ermenice, Gürcüce, Fransızca, Kazakça, Kırım Tatarca, Kırgızca, Çince,

Kürtçe, Letonya dili, Moldova dili, Tacikçe, Lehçe, Farsça, Portekizce, Sırpça, Özbekçe, Ukraynaca, Fransızca, Hintçe, Estonya dili ve Japonca haber yayın akışları ile İstanbul, Londra, Washington, Yeni Delhi, Kahire, Montevideo, Pekin, Berlin, Rio de Janeiro, Paris, Buenos Aires, Belgrad, Helsinki, Minsk, Kiev, Taşkent, Astana, Bişkek, Duşanbe, Sohum, Tshinvali, Tiflis, Erivan, Bakü ve Kişinev’de bulunan yerel haber ofisleri şeklinde organize olmuştur. Diğer yandan yerel unsurlarla entegre bir şekilde, küresel ölçekte de geniş bir örgütlenme ile dizayn edilmiş olan Sputnik’in faaliyetleri ile ilgili olarak, Rusya Bugün (Russia Today) Genel Müdürü Dmitri Kisyev: “Bugün hem Batı’ya hem de Doğu’ya kendi isteklerini empoze etmeye çalışan birtakım devletlerin müdahil olduğu coğrafyalarda yıllarca sürececek iç savaşların tohumları atılarak oluk oluk kan akmasına sebep olunuyor. Renkli Devrimler ile devletler yıkılmakta; tıpkı Irak, Libya, Gürcistan, Ukrayna ve Suriye örneklerinde olduğu gibi... Artık pek çok insan bu olaylarda Amerikalılar gibi düşünmenin ve olayları onların penceresinden değerlendirmenin bir zorunluluk olmadığını anlamış durumda. Rusya söz konusu şartlarda insanlığın yararına olacak yeni bir model öneriyor; biz çok renkli bir dünya düzeninden yanayız ve bu hususta bizimle fikir birliği yapan birçok müttefikimiz de bulunmakta. Bu sebeple medya grubumuz, yeni bir dünya markası olan Sputnik’i yaratmıştır. Sputnik, her ülkenin kendi ulusal önceliklerinin, geleneklerinin, kültürünün ve tarihinin ön planda olduğu çok kutuplu bir dünya düzeninin aynası olacaktır. Bizim çok uluslu ve çok kutuplu medeniyet anlayışımızda Japonya’da Japon, Türkiye’de Türk, Çin’de Çinli ve Rusya’da Rus olarak yer almaktadır. Biz hiç kimseye Rusya’nın ulusal menfaatlerine uygun olan bir yaşamı empoze etmeye çalışmıyoruz. Bize göre her millet kendi değerleri doğrultusunda yaşam hakkına sahiptir ve böyle bir dünya düzeninin temel dinamiği de uluslararası hukuktur. Mevcut küresel düzende bugün devam etmekte olan yeniden şekillendirme süreci insanlığın yararına olacaktır. Faaliyet gösterdiğimiz hiçbir ülkede muhalif bir medya kuruluşu anlayışı ile çalışmıyoruz. Objektif yayın anlayışına uygun olarak toplumun tüm kesimleri ile eşit mesafede ve iyi ilişkiler kuruyoruz. Sputnik’in yayını tamamen yurtdışındaki izleyici kitlesine yönelik olarak hazırlandı” açıklamasında bulunmuştur. Bu beyanda da açıkça vurgulandığı üzere RF’nin Sputnik’in yayın sistematığı ile hedeflediği amaç, küresel ölçekte ABD başta olmak üzere Batı karşıtlığı temelinde, etkili, yerel unsurlarla uyumlu, iyi örgütlü bir propaganda mekanizmasını siber güvenlik stratejisinin bir parçası olarak geliştirmektir.²⁸

Sputnik adeta RF’nin bir enformasyon savaş aparatı olarak dizayn edilmiştir. Bu itibarla Sputnik’in geleneksel Sovyet propaganda tekniklerinin

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Rusya’dan Medya Atağı”, *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/rusya-dan-medya-atagi/dunya/detay/1968251/default.htm>, (Erişim Tarihi 21 Nisan 2016).

dışında, Kremlin'in doğrudan sesi olmak yerine, hedef alınan her ülkeye özgü olarak, Rus çıkarları doğrultusunda kafa karıştırıcı, yanıltıcı ve yönlendirici ve manipüle edici bir yayın akışı benimsediği de ifade edilebilecektir.²⁹ Yani Sputnik, bahse konu yayın akışı ile Kremlin'in bir nevi "medya silahı" olarak görülebilir.

Bu kapsamda, Türkiye'nin 24 Kasım 2015 tarihinde sınır ihlali yapan RF'ye ait bir savaş uçağını düşürmesi sonrasında Sputnik'in yayın politikası özellikle, Türkiye'nin "Irak ve Şam Devleti (İŞİD) (Devlet'ül Irak ve Şam / DAEŞ)"ne yardım ettiği şeklindeki agresif bir yıpratma propagandasına dönüşmüştür. Hatta Sputnik, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan aleyhtarlığını merkeze koyarak, sosyal medyadaki imkânlardan da istifade etmek suretiyle Türkiye'ye yönelik olumsuz yayın politikasını 2016 Mart ve Nisan aylarında zirveye çıkarmıştır. Bu noktada, Sputnik'in 01 Nisan 2016 tarihli maksatlı ve yönlendirici "BM'ye Türkiye-İŞİD Bağlantısını Gösteren Belgeler..."³⁰ başlıklı haberinin, Türkiye'de bazı medya gruplarınca kullanılma şekli dikkat çekicidir. Bu haberle eş zamanlı bir şekilde, Türkiye'yi DAEŞ ile irtibatlı göstermenin de ötesinde, RF yetkilileri tarafından bu örgütle kimi üst düzey Türk siyasetçilerin petrol ticareti yaptığını iddia eden bazı beyanlar da gündeme getirilmiştir. Benzer şekilde, Rus halkını Türkiye aleyhine etkilemek amacıyla, Rus ulusal medya organlarında Türkiye'yi DAEŞ ile irtibatlı gösteren ve uçak düşürülmesi olayında Türkiye'yi suçlayan haberlere yer verilmiştir. Ulusal ve uluslararası Rus medyasında yer alan haberler, sosyal medyada yapılan olumsuz paylaşımlar ile birlikte, Türkiye kısa sürede yapılan tehdit değerlendirmesi anketlerinde Rus halkı gözünde "1 numaralı düşman ülke" konumuna ulaşmıştır. Türkiye'ye yönelik bahse konu enformasyon savaşının arka planını da yer alan neden ise V. Putin'in uçak düşürülmesi olayını fırsata çevirerek, iç politika da güç kazanmak amacıyla Rus toplumunda nezdinde bulunan tarihi Türk düşmanlığını körüklemek istemesidir.³¹

Türkiye'nin RF tarafından kendisine yönelik olarak başlatılan söz konusu enformasyon savaşına cevabı ise genel olarak tansiyonun düşürülmesi amacına odaklanmış, gerginliği tırmandırıcı davranış ve beyanlarda mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Bununla birlikte, Sputnik üzerinden yapılan olumsuz haberlerin dozunun giderek artması neticesinde ise Türkiye, Sputnik'in

²⁹ Edward Lucas ve Ben Nimmo, *Information Warfare: What Is It and How to Win It*, Center for European Policy Analysis (CEPA), <http://cepa.org/sites/default/files/Infowar%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2016), s. 1.

³⁰ "BM'ye Türkiye-İŞİD Bağlantısını Gösteren Belgeler...", *Sputniknews Haber Portalı*, <http://tr.sputniknews.com/rusya/20160401/.../rusya-bm-turkiye-isid.html>, (Erişim Tarihi 15 Nisan 2016).

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Yılmaz, *Rusya Neden Suriye'de?*, Ankara, Yazar Yayınları, 2016, s. 257-267.

internet sayfasının ve sosyal medya hesaplarının erişimi engellenmiş³² ve Sputnik Türkiye Genel Müdürü Tural Kerimov'un da Türkiye'ye girişi 26 Nisan 2014 tarihinde yasaklanmıştır.³³ Sputnik'e yönelik bu tedbirler ise 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasındaki süreçte, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın RF'ye yapacağı ziyaretin hemen öncesinde, iki ülke arasında gerginleşen ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik Türkiye'nin arzusunu ifade eden bir jest olarak, 08 Ağustos 2016 tarihinde kaldırılmıştır.

Sputnik ve diğer RF medya kuruluşlarının Türkiye'ye yönelik olarak başlattığı enformasyon savaşının bir başka ayağı ise bahse konu medya kuruluşlarının yerel unsurlarla işbirliği yaparak, kendi yayın akışına uygun politikacıları, siyasi analizcileri, gazetecileri ve sosyal medyayı manipüle etmesi amacıyla da paralı trolleri³⁴ kullanması şeklinde planlanmıştır.³⁵ Bu kapsamda, özellikle AK Parti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan karşıtlığı temelinde birleşen Türkiye'deki muhalif bazı çevreler bilerek veya bilmeyerek, Rus medya kuruluşları tarafından sürdürülen bu yayın politikasının birer vasıtası haline gelmişlerdir. Bu itibarla bahse konu dönemde "Fuat Avni" takma adlı Twitter hesabından yapılan ve RF'nin söz konusu iddialarını³⁶ manipülatif bir tarzda ele alan kimi paylaşımlar³⁷ dikkat çekicidir. Yine benzer şekilde Halkın Demokrasi Partisi (HDP) tarafından AK Parti ile DAES irtibatına yönelik olarak RF iddialarını temel alan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) taşınan kimi soru önergeleri³⁸ ile bu konuda

³² "Sputnik ve DİHA'ya Erişim Engeli Talebi Onaylandı.", *Anadolu Ajansı*,

<http://aa.com.tr/tr/turkiye/sputnik-ve-dihaya-erisim-engeli-talebi-onaylandi-/555880>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2014).

³³ "Kerimov'a Yasak", *HaberTürk İnternet Haber Portalı*, <http://www.Haberturk.com/gundem/haber/1227586-sputnik-turkiye-genel-muduru-tural-kerimova-giris-yasagi>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2014).

³⁴ Trol: İskandinav folklorunda genellikle dev ya da cüce olarak resmedilen, mağaralarda yaşayan efsanevi, çirkin bir yaratıktır. "İnternet trollüğü": insanları tahrik ederek ve kızgınlıkla yazılmış cevaplar vereceklerini umarak, e-posta veya çevrimiçi grup mesajları göndermek şeklinde tarif edilir. Trol olarak faaliyet gösteren şahıslar, internet ve sosyal medya ortamında kasıtlı olarak karşısındaki kişinin ya da toplumun insan doğasından kaynaklanan zayıf noktalarını istismar edip, keyfini kaçırmaya ve işlerini aksatmaya çalışabilirler.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lucas ve Nimmo, op.cit., s. 8-12.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Fuat Avni, Rus Uçağının Düşürüleceğini Nereden Biliyordu?", *Sputniknews Haber Portalı*, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201607241024055041-Rus-ucagi-darbe-pilot/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. "WikiLeaks, Fuat Avni'nin Rus Uçağı İddiasını Paylaştı", *Birgün Net*, <http://www.birgun.net/haber-detay/wikileaks-fuat-avni-nin-rus-ucagi-iddiasini-paylasti-97073.html>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "HDP'li Kürkçü Yanıt Alamadığı IŞİD Petrolü Sorusunu Yeniden Sordu", *Sputniknews Haber Portalı*, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201603301021838524-hdp-isis-turkiye-petrol-rt-belge/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

HDP'li milletvekilleri tarafından verilen beyanatların da bu kapsamda önemli örnekleri oluşturduğu ileri sürülebilir.³⁹

Bununla birlikte, RF'nin enformasyon savaşı stratejisinde, sosyal medyanın bir siber propaganda enstrümanı olarak kullanmaya yönelik kapasitesi de bizce ayrıca analiz edilmelidir. RF tarafından, sosyal medyanın "uçak düşürme" krizi esnasında ve sonrasında etkili bir enformasyon savaş yöntemi olarak seçilmesinde, sosyal medya olanaklarına ulaşmanın herkes için kolay, hızlı, anonim (kullanıcısı belli olmayan), önemli oranda propaganda materyalini aynı anda ve çok kısa sürede yönlendirme kabiliyetine sahip ve coğrafi sınır tanımayan yapısı etkili olmuştur.⁴⁰ RF'nin Türkiye ile ilişkileri kapsamında sosyal medya imkânlarının kullanılması, RİS ile irtibatlı kuvvetli ve etkili bir troll ve blogger ağının çeşitli ulusal ve uluslararası sosyal medya platformlarında (Yandex.com, Youtube.com, Facebook.com, VKontakte.ru, Odnaklassniki.ru, Twitter.com, Yaptriot.ru, Whowho.com.ua, Novorus.info, Novorossia.ru vb.) Türkiye'nin Suriye'de bulunan DAES unsurlarıyla irtibatlı olduğunu gösteren dezenformasyon haberlerinin profesyonel imkânlarla hazırlandığı belli olan görsel dokümanlar ile birlikte Rus ve dünya kamuoyuna servis etmesi şeklinde planlanmış ve geliştirilmiştir. Örneğin, 24 Kasım 2015 tarihi sonrası dönemde RF'de gerçekleştirilen sosyal medya paylaşımlarında Putin'in konuyla ilgili ifade ettiği "sırtımızdan bıçaklandık" ifadesi uzun bir süre en çok konuşulan olaylar arasına yer almıştır. Bu dönemde Türkiye'ye gitmeme çağrıları, "Terörist Türkiye" mesajları ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın DAES'e yardım ederken gösterildiği çizimler sosyal medyada sıklıkla paylaşılmıştır.⁴¹ Yine benzer şekilde bu dönemde Rus sosyal medyasında Türkiye, AK Parti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan aleyhine hazırlanmış sosyal medya görsellerinin paylaşımında adeta bir patlama yaşanmıştır.⁴²

Diğer yandan söz konusu sosyal medya paylaşımları ile uyumlu şekilde ulusal Rus medyası da konuyu provokatif bir yayın politikası ile ele alarak, adeta körüklemiştir. Bu itibarla konu Vedomosti Gazetesi tarafından; "Türkiye

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Demirtaş: AKP Terör Üreticisi, IŞİD'in Siyasi Uzantısı", *Sputniknews Haber Portalı*, <https://tr.sputniknews.com/politika/201602201021016742-demirtas-akp-isis/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

⁴⁰ *NATO Communications Centre of Excellence*, "Social Media as a Tool of Hybrid War", <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016), s. 24

⁴¹ "Rusya'nın Savaş Uçağının Düşürülmesi Üzerine Sosyal Medyada Tepki", *Birgün Net*, <http://www.birgun.net/haber-detay/rusya-nin-savas-ucagin-dusurulmesi-uzerine-sosyal-medyada-tepki-95978.html>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

⁴² "How Social Media Users Responded to Turkey's Downing of Russian Warplane", *WeirdRussia Haber Portalı*, <http://weirdrussia.com/2015/11/26/how-social-media-users-responded-to-turkeys-downing-of-russian-warplane/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

Rusya'yı sırtından vurdu. Rusya bu işi sonuçsuz bırakmayacak", Komsomolskaya Pravda tarafından "Biz bir ay önce Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rus uçağı vurmaya hazırlandığını yazmıştık", İzvestiya Gazetesi tarafından; "Bizim uçak Türkiye'yi tehdit etmiyordu. Sırtımızdan vurdular", Moskovskiy Komsomolets Gazetesi tarafından; "Ankara savunmaya geçti. Vurulan savaş uçağında kime ait olduğuna işaret eden tanıtıcı işaretler bulunmadığını söylüyor" şeklindeki manşetlerle gündeme getirilmiştir.⁴³ Bu enformasyon savaşı stratejisinin agresifliği ise günümüzde Türkiye ile ilişkilerin seyrine bağlı olarak sürekli kontrol altında tutularak ayarlanmakta ve sürdürülmektedir.

Sonuç

Günümüzde devletlerin güvenliği ile ilgili konuların teknolojik gelişmelerle eşgüdümlü olduğu düşünüldüğünde, siber uzay alanındaki teknolojilere sahip olamama halinin devletler açısından ciddi bir güvenlik zafiyeti yaratacağı açıktır. Aynı şekilde devletlerin güvenliklerini sağlama noktasında, geleneksel güvenlik anlayışına göre şekillenmiş tüm kurum ve stratejilerini etkili bir siber saldırı ve siber savunma kapasitesi yaratmak adına yeniden organize etmesi de gerekmektedir.

Bu değerlendirme ile uyumlu şekilde, RF'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle de 2000'li yılların başı itibarıyla gerek ordusunu ve istihbarat birimlerini gerekse de kurumsal yapılarını siber uzayın sağladığı yeni imkânlar kapsamında etkili bir siber saldırı kapasitesine sahip olmak amacıyla yeniden organize etmeye çalıştığı, bu organizasyonu kapsamında da yeni nesil enformasyon savaşı planlamalarına özel önem verdiği ortadadır. RF'nin yaklaşık on yıldır planlı bir şekilde geliştirdiği siber saldırı kapasitesinin en önemli ayağı olan yeni nesil siber propaganda imkanları, Soğuk Savaş döneminde enformasyon savaşı alanında SSCB tarafından ortaya konulan stratejinin çok ötesinde, artık oldukça sofistike niteliktedir.

Bu kapsamda, iddia edildiği üzere RF'nin 2007 yılında Estonya'nın bilişim sistemlerini çalışamaz hale getiren siber saldırılar ile konvansiyonel bir savaşın etkilerini propaganda ile desteklediği; 2008 yılındaki Gürcistan Savaşı esnasındaki siber faaliyetleri; akabinde meydana gelen 2008 yılındaki Litvanya'ya, 2009 yılındaki Kırgızistan'a yönelik siber saldırıları ile 2014 Ukrayna Müdahalesi esnasında ortaya koyduğu "yeni nesil" savaş konsepti ve uçak düşürülmesi krizi sonrasında 2015 Aralık ayında Türkiye'ye yönelik "DDoS" atakları ile birlikte uygulama koyduğu enformasyon savaşı stratejisi bu devletin siber uzaydaki kapasitesini göstermesi bakımından kayda değer örneklerdir.

⁴³ "Uçak Krizi Dünya'da Manşet", *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/ucak-krizi-dunyaya-manset-40018345>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

RF'nin enformasyon savaşı alanındaki güçlü ve agresif rolü, Türkiye ile yaşadığı "uçak düşürme" krizi esnasında net bir şekilde gözlemlenebilmiştir. Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere, RF'nin enformasyon savaşını modern güvenlik stratejisinin merkezine koyduğu açıktır. Bu stratejik yaklaşımın bir sonucu olarak, RF merkezli medya kuruluşlarının, etkili ve yaygın bir sosyal medya ağıyla dünyanın her hangi bir bölgesinde ve o bölgedeki her bir ülkede farklı bir enformasyon savaşı yaklaşımı gösterebilme kapasitesine sahip oldukları da ortadadır. Bu kapsamda, RF'nin enformasyon savaşı stratejisinin sahip olduğu esnek yapısı ile birlikte, takip edilen politik amaçlara uygun bir şekilde Baltık ülkelerinde Rus azınlıkları destekleyebilmekte ve Sovyet dönemi nostaljisi ile eski parlak günlere göndermeler yapabilmektedir. Benzer şekilde söz konusu enformasyon savaşı kapasitesi ile RF, Türkiye'de AK Parti muhalifi çevrelerle uyumlu yayınlar izleyebilmekte ve böylelikle AK Parti iktidarının toplum içindeki etkinliği yıpratılmakta; Azerbaycan'da Türkiye aleyhtarlığı yapılarak Azeri Türklerine 2008-2009 yılları arasında yaşanan Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını sürekli olarak hatırlatabilmekte; Slovakya ve Çek Cumhuriyeti'nde çevreci ve anti-militarist bir eğilimle yayın politikası belirleyebilmekte; Orta Asya'da Türkiye'nin Turancı politikalar sürdürdüğü ifade edilerek, sürekli olarak Türk ve Batı aleyhtarı haberlere yer verebilmektedir.⁴⁴

Sonuç olarak, Türkiye ile uçak düşürme krizi sonrasında yaşadığı gerginlik boyunca RF'nin iyi planlanmış ve finanse edilmiş, hedefe odaklı, yerleşmenin öneminin farkında olan bir enformasyon savaş stratejisi performansı sergilediği ortadadır. Bu stratejinin temelini ise AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan aleyhtarlığı maskesiyle manipüle ettiği yerel unsurlardan da destek almak suretiyle, uluslararası medya kuruluşları vasıtasıyla sürdürdüğü etkili, agresif yayın politikaları ve söz konusu yayın politikalarını profesyonel imkanlarla hazırlanmış görsel imgelerle desteklediği sosyal medya paylaşımları oluşturmuştur.

⁴⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lucas ve Nimmo, op.cit., ss. 3-5.

KAYNAKÇA

“Altıncı Gününde Nic.tr Saldırısı Sürüyor ama Açıklama Yok-Onun Yerine Yorumlar Var”, **Türk İnternet Sitesi**, <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=51749>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

“Anonymous: Turkey reeling under cyberattack as government and banks websites paralysed”, **IB Times Internet News**, <http://www.ibtimes.co.uk/anonymous-turkey-reeling-under-cyber-attack-government-banks-sites-paralysed-1534984>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

“BM’ye Türkiye-IŞİD Bağlantısını Gösteren Belgeler...”, **Sputniknews Haber Portalı**, <http://tr.sputniknews.com/rusya/20160401/.../rusya-bm-turkiye-isid.html>, (Erişim Tarihi 15 Nisan 2016).

“Could cyber attack on Turkey be a Russian retaliation?”, **The Telegraph Online News**, <http://www.telegraph.co.uk/technology/internet-security/12057478/Could-cyberattack-on-Turkey-be-a-Russian-retaliation.html>, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2016).

“Demirtaş: AKP Terör Üreticisi, IŞİD’in Siyasi Uzantısı”, **Sputniknews Haber Portalı**, <https://tr.sputniknews.com/politika/201602201021016742-demirtas-akp-isid/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“Fuat Avni, Rus Uçağının Düşürüleceğini Nereden Biliyordu?”, **Sputniknews Haber Portalı**, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201607241024055041-Rus-ucagi-darbe-pilot/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“HDP’li Kürkçü Yanıt Alamadığı IŞİD Petrolü Sorusunu Yeniden Sordu”, **Sputniknews Haber Portalı**, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201603301021838524-hdp-isid-turkiye-petrol-rt-belge/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“How Social Media Users Responded to Turkey’s downing of Russian warplane”, **WeirdRussia Haber Portalı**, <http://weirdrussia.com/2015/11/26/how-social-media-users-responded-to-turkeys-downing-of-russian-warplane/>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“Kerimov’a Yasak”, **Haber Türk İnternet Haber Portalı**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1227586-sputnik-turkiye-genel-muduru-tural-kerimova-giris-yasagi>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2014).

“Russia’s National Security Strategy to 2020”, <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>, **Rustrans Useful Translations**, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

“Rusya’dan Medya Atağı”, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/rusya-dan-medya-atagi/dunya/detay/1968251/default.htm>, (Erişim Tarihi 21 Nisan 2016).

“Rusya’nın Savaş Uçağının Düşürülmesi Üzerine Sosyal Medyada Tepki”, **Birgün Net**, <http://www.birgun.net/haber-detay/rusya-nin-savas-ucaginin-dusurulmesi-uzerine-sosyal-medyada-tepki-95978.html>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“Sputnik ve DİHA’ya Erişim Engeli Talebi Onaylandı”, **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/sputnik-ve-dihaya-erisim-engeli-talebi-onaylandi-/555880>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2014).

“Türkiye’ye Siber Saldırının Arkasında Ruslar Var”, **Haberler İnternet Haber Portalı**, <http://www.haberler.com/turkiye-ye-siber-saldirinin-arkasinda-ruslar-var-8006069-haberi/>, (Erişim Tarihi 25 Nisan 2016).

“Uçak Krizi Dünya’da Manşet”, **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ucak-krizi-dunyaya-manset-40018345>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

“WikiLeaks, Fuat Avni’nin Rus Uçağı İddiasını Paylaştı”, **Birgün Net**, <http://www.birgun.net/haber-detay/wikileaks-fuat-avni-nin-rus-ucagi-iddiasini-paylasti-97073.html>, (Erişim Tarihi 08 Kasım 2016).

BIÇAKCI, Salih, **21. Yüzyılda Siber Güvenlik**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2013, s. 30.

BURNS, Megan, **Information Warfare: What and How?**, <http://www.cs.cmu.edu/~burnsm/InfoWarfare.html> (Erişim Tarihi 11 Kasım 2016).

GERASİMOV, Valery, Tsennos’ Nauki v Vredvidenii (Value of Applied Science), **Voyenno-Promyshlennyy Kuryer**, Şubat 27, 2013, <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

GILES, Keir, “Russia’s Public Stance on Cyber Space Issues”, **4th International Conference on Cyber Conflict**, Tallinn, NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence, 2012, http://www.ccdcoe.org/publications/2012proceedings/2_1_Giles_RussiasPublics, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

HEICKERÖ, Roland, “Emerging Cyber Threats and Russian Views on Information Warfare and Operation”, **Swedish Defense Research Agency Press**, March 2010, <http://www.foi.se/rapport?rNo=FOI-R--2970--SE>, (Erişim Tarihi 23 Haziran 2016), ss. 1-70.

http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7E, (Erişim Tarihi 26 Haziran 2016).

<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

<http://www.scrf.gov.ru/documents/6/114.html>, (Erişim Tarihi 26 Haziran 2016).

<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, (Erişim Tarihi 23 Haziran 2016).

LUCAS, Edward, NIMMO, Ben, "Information Warfare: What Is It and How to Win It", **Center for European Policy Analysis (CEPA)**, <http://cepa.org/sites/default/files/Infowar%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi 20 Nisan 2016), ss. 1-26.

MEDVEDEV, A. Sergei, *Offence-Defence Theory Analysis of Russian Cyber Capability*, Naval Post-Graduate School, Master Thesis, Monterey, Colifornia, https://www.google.com.tr/?gfe_rd=cr&ei=qzHZVrreN7Go8wfMuYegDw#q=this+thesis+represent+mikhail+tsyppkin, (Erişim Tarihi 05 Mart 2016), ss. 1-100.

Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Resmi İnternet Sayfası, Information Security Doctrine of Russian Federation, <http://archive.mid.ru//bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

NATO Communications Centre of Excellence, Resmi İnternet Sayfası, "Social Media as a Tool of Hybrid War", <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).

NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Resmi İnternet Sayfası, National Security Concept of Russian Federation, <https://ccdcoe.org/cyber-security-strategy-documents.html>, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence, Resmi İnternet Sayfası, Basic Principles for State Policy of the Russian Federation in the Field of International Information Security, https://ccdcoe.org/sites/default/files/strategy/RU_state-policy.pdf, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

The Gerasimov Doctrine and Russian Non-Linear War, **In Moscow's Shadows**, <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russiannon-linear-war/>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

The Russian Ministry of Defense, Resmi İnternet Sayfası, Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D, (Erişim Tarihi 24 Mart 2016).

The Russian Ministry of Defense Resmi İnternet Sayfası, Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space, https://ccdcoe.org/strategies/Russian_Federation_unofficial_translation.pdf, (Erişim Tarihi 23 Mart 2016).

WIRTZ, J. James, "Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy", **NATO CCD COE Publications**, Tallinn 2015, https://ccdcoe.org/sites/default/files/multimedia/pdf/CyberWarinPerspectiveWirtz_03.pdf, (Erişim Tarihi 05 Mart 2016).

YILMAZ, Salih, **Rusya Neden Suriye'de?**, Ankara, Yazar Yayınları, 2016.

Summary

As a cyber power at the present day, the Russian Federation (RF) is in the position of one of the most important players which dominate the cyber space. The foundation of the details related to the systematic and planning of this power can be analyzed on approximately qty. 10 official and non-official doctrines, together with strategic documents which RF put forth during the early 2000's related to the cyber space. RF which presently has a broad cyber warfare capability consisting of activities and planning consisting of espionage, counter / espionage, disinformation, electronic warfare, psychological warfare and propaganda, and cyber-attack, is capable of employing its cyber effectiveness and power, together with the new battle strategies revealed by following closely the developments in cyberspace as a tool to apply pressure in order to achieve its present foreign policies.

Within the context of the views which Chief Of Staff Valery Gerasimov had put forward in his article, "Military The Value of Science in Prediction", which he had published on February of 2013, RF's "cyber combat power" has transformed into "mixed military operation strategy" which is supported by "special force operations" and "information warfare" planning. Through time, this new military strategy has been conceptualized as "hybrid war, dirty war," "non-linear war," "new war," "blurred war" in international relations discipline.

Within the context of this doctrine, RF applied information warfare strategy in her relations with Estonia, Georgia, Kyrgyzstan and Ukraine. The tension which had started after Turkish F-16 aircraft had downed a Russian Su-24 aircraft on 24 November 2015 after the aircraft had violated Turkish airspace was transferred to a new stage after "DDoS" attacks to Turkey on 14 December 2015. The reason being that following these attacks it was believed in the public opinion that RF was applying information warfare strategy in his relations with Turkey.

When we consider that today subjects which are related to the security of states, are closely coordinated with developments in technology, it is very clear that state of not having technologies in the field of cyber space will create vulnerabilities in the field of security. In the same manner, all of the organizations and strategies which had been shaped in accordance with traditional security approach of the states must be reorganized and reshaped in order to create an effective cyber-attack and cyber defense capacity.

In compliance with this evaluation, it is very clear that during the post-Cold War period and especially at the beginning of the 2000s, RF has tried to reorganize both its army and intelligence units and corporate structures in

order to obtain an effective cyber-attack capability within the context of the new capabilities which are provided by the cyber space and that within the context of this organization, RF gives great importance to new generation of information warfare planning. The new generation cyber propaganda capabilities which is the most important component of cyber-attack capability which has been developed in a planned manner by RF for almost ten years, is much beyond the strategy which had been put forward by the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) during the Cold War Period in the field of information warfare. It is now quite sophisticated.

Within this context, as it is claimed RF's support of the effects of a conventional war with propaganda by means of cyber-attacks which made Estonia's computing systems inoperable in 2007; RF's cyber activities during its war against Georgia in 2008; following that its cyber-attacks which took place against Lithuania in 2008 and against Kyrgyzstan in 2009 and the "new generation" combat concept which RF put forward during its intervention to Ukraine and following that "DDoS" attacks conducted against Turkey following the crises related to shooting down of an aircraft are noteworthy examples of this country's capacity in space.

RF's powerful and aggressive role in information warfare was able to be clearly observed during the crises when a Russian aircraft had been "shot down" by Turkish aircraft. As it can be seen in the Turkey example, it is very clear that RF has placed the information warfare at the center of the modern security strategy. As a result of this strategic approach, it is also apparent that RF centered media organizations are capable of displaying a different information warfare in any region of the world and in every country in that region by means of an effective and widespread social media network. Within this context, in compliance with the political objectives which are pursued, together with the flexible structure of RF's information warfare structure, RF is capable of supporting Russian minorities in the Baltic countries and make references to bright old days with Soviet-era nostalgia. In a similar manner, by means of the subject information warfare capability RF is able to observe compatible with AK Party's opposition circle and thus it is able to wear off AK Party's effectiveness among the people; it is able to continuously remind Azeri Turks about Turkey-Armenia rapprochement during the years 2008-2009 and thus create antagonism against Turkey in Azerbaijan; it is capable of determining publication policy with an environmentalist and anti-militarist tendency in Slovakia and Czech Republic; it is stated in Central Asia that Turkey is continuing to pursue Turanist policies, and hostile news about Turkey and the West are continuously given to the public.

As a result, it is apparent that throughout the tension experienced with Turkey following the crises caused by downing of an aircraft, RF has exhibited a well planned and financed and target oriented information warfare strategy performance aware of decentralization. Effective and aggressive publishing policies which were continued through international media organizations supported by local elements which were manipulated under the mask of opposition to AK Party and Recep Tayyip Erdogan and which was supported by social media sharing supported by visual imagery prepared by professional means comprised the foundation of this strategy.

İş-Aile Çatışması-Duygusal Emek İlişkisinde Lider Desteğinin Rolü: Eğitim Üzerine Bir Araştırma*

Pelin DEMİRCAN**, Ömer TURUNÇ***

Öz

Günümüz rekabet ortamında iş yaşamı ile aile yaşamı arasındaki etkileşim artmıştır. İşten aileye ve aileden işe yansıyan doğrudan ve dolaylı etkiler çalışanların tutum ve davranışında etkili olmaktadır. Duyguların iş yaşamındaki önemi giderek artmakta ve çalışan performansını etkilemektedir. Bu kapsamda; eğitim sektöründe iş-aile yaşam çatışması- duygusal emek ilişkisinin belirlenmesi ve bu ilişkide lider desteğinin aracılık rolünün olup olmadığını belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda iş-aile ve aile iş çatışması ile duygusal emek arasında bir ilişki olduğu ve lider desteğinin bu ilişkide aracılık rolü üstlenmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş-Aile Çatışması, Aile İş Çatışması, Duygusal Emek, Lider Desteği, Eğitim Sektörü

The Role of Leader Support in the Relationship Between Work-Family Conflict and Emotional Labor: A Research in Education Sector

Abstract

In today's competitive environments, the interaction between working life and family life has increased. Direct and indirect influences posed onto the family from the job and onto the job from the family constitute an effect on workers' attitudes and behaviors. The importance of emotions in working life has increased and they affect workers' performances. In this context; an empirical study has been conducted in

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 27.09.2016 Kabul Tarihi: 02.02.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.305539>

* Bu makale Pelin Demircan'ın aynı başlıklı tezinden türetilmiş olup Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından 4417-YL1-15 nolu BAP projesi olarak desteklenmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye, E-posta: pelindemircan33@gmail.com

*** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Isparta, Türkiye, E-posta: omert21@gmail.com

education sector for the purpose of observing the conflict between the working life and the family life; its correlation to emotional labor and the effect of the leader as a mediator in this relationship. The results of the study indicate a correlation between the work-family conflict and emotional labor and that leader support does not play a mediatory role in this correlation.

Keywords: Work-Family Conflict, Family Work Conflict, Emotional Labor, Leader Support, Education Sector

1. Giriş

Son yıllarda küreselleşme, rekabet, ekonomi, teknoloji, kültür gibi alanlarda yaşanan değişimler, bireylerin rolleriyle ilgili algılarında da değişime sebep olmuştur. Bilhassa, günümüzde birçok kadının çalışma hayatına girmesi, iş ve aile rolleri arasında bir karmaşaya mahal vermektedir.

Günümüzde, çalışma saatlerinin fazla olması, bireylerinin iş gücü piyasasına daha fazla katılması, aile yapılarının değişmesi, hayattan beklentilerin artması gibi birçok sebep kadının iş yaşamına daha fazla dâhil olmasına, erkeklerinde çeşitli aile faaliyetlerini yerine getirmekteki yükümlülüğünün artmasına neden olmaktadır. Böylelikle bireylerin duygusal deneyimleri arasındaki farklılıkları, ortaya çıkartmaktadır.

Örgütsel davranışları anlamada duyguların önemli olduğunun farkına varılması ile birlikte duyguların gösterimi, iş ve aile yaşamı için önemli bir bileşen olmuştur. Özellikle müşterilerle yüz yüze iletişim kurmayı gerektiren işlerde, müşteri memnuniyetini sağlamak için gerekli olan duyguların ifade edilmesinde, önemli bir yere sahip olmaktadır. İş yaşamında sergilenen duygular, müşterileri, yöneticileri genel olarak örgütü ilgilendirirken, ev yaşamımızda göstermiş olduğumuz duygular aile bireylerini etkilemektedir. Böylelikle iş aile çatışması ve duygusal emek arasındaki ilişkinin giderek arttığı görülmektedir.

Bu çalışmada, duygusal emeğin eğitim sektörü üzerindeki etkisinin araştırılmasıyla beraber, iş aile çatışmasının duygusal emek üzerindeki etkisini de araştırmaktır. Duygusal emeği iş-aile çatışmasının öncelikli olarak tanımlayan ve duygusal emek ile iş-aile çatışması arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda olsa da çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Genellikle batı literatüründe iş ve aile yaşamları arasındaki ilişkiye ilk olarak Montgomery ve arkadaşları değinmiştir.¹

¹ Anthony J. Montgomery, "Efharis Panagopolou and Alexos Benos, Labor at Work and at Home Among Greek Health Care Professionals", *Journal of Health Organization and Management*, 2005, s. 36.

Yaptıkları çalışmada iş odaklı çalışan Hollandalı işçiler üzerinde duygusal emeğin iş aile çatışmasına etkisi araştırılmıştır. Yanchus ve arkadaşları, duygusal emek ve iş-aile çatışması arasındaki eksikliği dile getirerek duygusal emeğin iş-aile çıktılarını üzerindeki etkisini araştıran bir araştırma yapmıştır.² Cheung ve Tang, iş-aile çatışmasının farklı duygusal emek stratejileri ile ilişkisini inceleyen bir araştırma yapmıştır.³ Türkiye de ise, iş-aile çatışması ve duygusal emek ilişkisini inceleyen çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalar ise, Çelik ve Turunç, 2011 ve Morkoç, 2014 tür.

Ülkemizde son yıllarda hizmet sektöründe çalışanların sayısının artmasıyla, duygusal emek birçok hizmet alanının içerisine girmektedir. Yapılan çalışmada bu hizmet alanı içerisinde yer alan, duygusal emeğin yoğun olarak yaşandığı eğitim ve öğretim sektörü ele alınacaktır. Eğitim ve öğretim sektörünü bir hizmet alanı olarak değerlendirirsek, müşteri (öğrenci) ve çalışanların (öğretmen) memnuniyeti, mutluluğu ve refahı hizmet kalitesinin sağlanabilmesi ile mümkündür. Dolayısıyla öğretmenlerin yüz yüze ilişkilerinde duygularını daha yoğun kullanarak öğrencilere bilgi aktarımında en üst seviye performans göstermeleri beklenmektedir.

Bu kapsamda; eğitim sektöründe eğitim sektöründe iş-aile yaşam çatışması- duygusal emek ilişkisinin belirlenmesi ve bu ilişkide lider desteğinin aracılık rolünün olup olmadığının belirlenmesi çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezler

Duygusal emek gerek birey gerekse işletme başarımı açısından önemli bir faktördür. Duygusal emeğin pozitif yönde artırılmasında ya da duygusal emeğin önündeki engellerin kaldırılması yöneticiler için önemli bir sorun alanıdır. Ancak bu ilişkide pek çok değişken rol almaktadır. Bu çalışma kapsamında algılanması ve değerlendirilmesi konusunda çok çeşitli tartışmalar olan iki önemli değişken farklı bir bakış açısıyla irdelenmeye çalışılacaktır.

² Nancy J. Yanchus, Lilian T. Eby, Charles E. Lance ve Sabrina Drollinger, "The Impact of Emotional Labor on Work-Family Outcomes", *Journal of Vocational Behavior*, 2010, s. 105.

³ Francis Yue, Lok Cheung ve Catherine So-Kum Tang, "Quality of Work Life as a Mediator Between Emotional Labor and Work Family Interference", *Journal of Business and Psychology*, 2009, s. 245.

2.1.Duygusal Emek

Çalışanlar, örgütlerin duygusal kimlik ve iklimlerine uymak için kendi duygularını örgütün istediği duygular şeklinde yönetmek ve göstermek zorundadır.⁴ Dolayısıyla müşteriler ve çalışanlar arasındaki duygusal etkileşim duygusal yönetim sürecinde etkili olmaktadır.

Duygusal Emek kavramı, literatüre Amerikalı Sosyolog Arlie Hochschild'in "Yönetilen Kalp: İnsan Duygularının Ticarileştirilmesi" adlı kitabın yayınlanmasıyla çalışma yaşamına girmiştir. Hochschild duygusal emek ile ilgili çalışmasını hostesler üzerinde gerçekleştirmiş olup, toplum yapısında gözlemlenebilen yüz ifadeleri ve bedensel gösterimleri düzenleme şeklinde ifade etmektedir. Hochschild bu çalışmada emeğin sadece hizmet sektöründe zihinsel ve bedensel faktör olarak görmemiş duygularında bir emek gücü faktörü olduğunu ifade etmektedir.⁵ Duygusal emek kavramı çeşitli araştırmacılar tarafından benzer yaklaşım ve tanımlar olarak ifade edilmektedir.

Ashforth ve Humphrey, uygun duyguyu sergileme biçimi olarak duygusal emek kavramını tanımlamaktadır.⁶ Wharton, duygusal emeği, müşteriler ile yakın iletişim ve etkileşim hali gerektiren ve çalışanların örgüt tarafından belirlemiş olduğu duyguları gösterme çabası olarak ifade edilmektedir.⁷ Bir diğer tanıma göre ise duygusal emek, örgütün bireyden beklediği arzu ettiği, çalışanın kişiler arası iş süreçlerinde, duygusal davranışları sergilerken gösterilen çaba, planlama ve kontrol şeklinde olarak tanımlanmaktadır.⁸ Bununla beraber, Başbuğ ve arkadaşları duygusal emeği, en genel biçimde tanımlayarak "çalışanın işini yaparken duyguların düzenlemesi" olarak ifade etmektedir.⁹

⁴ Tuğba Pala Morkoç, *Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş Aile Çatışması İlişkisi: İzmir Şehir Otelleri Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Turizm İşletmeciliği Programı, Doktora Tezi, İzmir, 2014, s. 9.

⁵ Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press, 1983, s. 7.

⁶ Blake E. Ashforth ve Ronald H. Humphrey, "Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity", *Academy of Management Review*, 18 (1), 1993, s. 90.

⁷ Amy S. Wharton, "The Affective Consequences of Service Work Managing Emotions on the Job", *Work and Occupations*, 20 (2), ss. 205-232.

⁸ J. Andrew Morris and Daniel C. Feldman, The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labor, *Academy of Management Review*, 1996, 21 (4), s. 987.

⁹ Gökçe Başbuğ, Engin Ballı ve Zeynep Oktuğ, "Duygusal Emeğin İş Memnuniyetine Etkisi: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Bir Çalışma", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2010, 58, s. 255.

Duygusal emek olgusuna ilişkin yapılan araştırmalarda, söz konusu olgunun çeşitli şekillerde boyutlandırıldığı görülmektedir. Hochschild, duygusal emek sarf ederken bireylerin yüzeysel davranış ve derinlemesine davranış biçimi olan mekanizmalardan birini kullandığını ifade etmektedir.¹⁰ Ashforth ve Humphrey, Hochschild'dan farklı olarak davranışın altında yattığı düşünülen duygulardan çok, davranışın kendisi üzerinde durmayı tercih etmektedir. Bununla beraber bu boyutlar üzerine samimi davranışı da ekleyerek yüzeysel, derinlemesine ve samimi davranış olarak duygusal emeği üç boyutta incelemektedir.¹¹

Kruml ve Geddes göre, çalışanın duygularını yoğun olarak yaşadığı emek gücünün ise daha fazla sarf edildiği derin davranış biçimidir şeklinde ifade etmektedir. Derin davranış sergilemeye çalışan birey, işin gereklilikleriyle gerçekte hissettiği duyguları gözden geçirerek uyum içerisinde yapmaya çalışmaktadır.¹² Kruml ve Morris ve Feldman duygusal emeği dört boyutlu bir kavram olarak ele almaktadırlar. Bu boyutlar; duyguların sergilenmesinde ki sıklık, belirlenen davranış kurallarına gösterilen dikkat, yansıtılması gereken duyguların çeşitliliği ve gerçekte hissedilmeyen duyguların gösterimi ile yaşanan duygusal çelişki olarak ele almaktadırlar.¹³ Öğretmenler üzerine yaptığı duygusal emek ölçeği çalışmasında, duygusal emeği, derinden rol yapma, yüzeysel rol yapma, otomatik duygusal düzenleme ve duygusal sapma olarak dört boyut altında incelemektedir.¹⁴

Brotheridge ve Grandey, duygusal işçilik ile ilgili çalışmalarını çalışan odaklı ve iş odaklı duygusal emek yaklaşımı olarak iki boyutta incelemektedir.¹⁵ İş odaklı duygusal emek çalışmalarının temelinde, örgütün bireyden istediği mesleğine dair göstermesi gereken duygusal taleplerini yerine getirmelerini beklemektedir. Çalışan odaklı duygusal emek çalışmalarında ise işin gerektirdiği duygusal talep doğrultusunda çalışanın duygularını düzenlerken veya yansıtırken ortaya koyduğu çabalar ve deneyimler ön plana çıkmaktadır. İş odaklı duygusal emek yaklaşımı, duygusal ifadenin sıklığını, çeşidini, süresini ve yoğunluğunu kapsamaktadır. Çalışan

¹⁰ Hochschild, *a.g.e.*, s. 35-42.

¹¹ Ashforth, ve Humphrey, *a.g.m.*, s. 90.

¹² Susan M. Kruml, ve Deanna Geddes, "Exploring the Dimensions of Emotional Labor: The Heart of Hochschild's Work", *Management Communication Quarterly*, 2000, 14 (1), s. 12.

¹³ Morris ve Feldman, 1996'dan akt. Lale Köksel, *İş Yaşamında Duygusal Emek ve Ampirik Bir Çalışma*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009, s. 10.

¹⁴ Cem Şafak Çukur, Öğretmenlerde Duygusal İşçilik Ölçeği Geliştirme: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2009, 9(2), s. 530.

¹⁵ Brotheridge ve Grandey 2002'den akt. Çukur, *a.g.m.*, ss. 531-532.

odaklı duygusal emek yaklaşımı ise, yüzeysel ve derinlemesine davranış boyutunu oluşturmaktadır.¹⁶

Duygusal emek kavramı ilk olarak Hochschild 1983 tarafından ortaya atıldıktan sonra bu konuya ilişkin üç farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların hepsi duygusal emekle ilgili birçok örgütsel ve bireysel faktörlerin olduğunu söylerken, literatür de bazı çelişki yaratan farklılıklar da sunmaktadır.

Hochschild, iki farklı davranış türünün olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki, “yüzeysel davranma (surface acting)”, diğeri ise, “derinlemesine davranma (deep acting)”dır.¹⁷

Hochschild duygusal emeği; “müşterilerle etkileşim içinde olan çalışanların, daha iyi hizmet sunmak amacıyla, duygularını en iyi şekilde yönetmeleri ve yönetme sırasında gösterdikleri emek” olarak tanımlamaktadır.¹⁸

Ashforth ve Humphrey, çalışanların duygularını yansıtma biçimlerinin hizmet kalitesi, kişiler arası etkileşimin niteliği ve ne tür duyguların hissedildiğinin belirleyicisi olarak ifade etmişlerdir.¹⁹

Ashforth ve Humphrey, duygusal emeğin gösterim sürecinde ki davranış türüne bir yenisi olan samimi davranış türünü eklemiştir.²⁰

Morris ve Feldman duygusal emeği, “kişiler arası süreçlerinde örgütün arzu ettiği duyguları yansıtma gerekliliği olan çaba, planlama ve kontrol” olarak tanımlamışlar.²¹ Bu yaklaşıma göre, birey gerçekte hissettiği duygu ile sergilemek zorunda kaldığı duygu birebir örtüşüyor olsa bile, kurumun istediği duygusal davranışı tam olarak sergilemek amacıyla, daha fazla emek sarf etmesi gerekmektedir. Kurdukları modeli bir araştırma ile test eden Morris ve Feldman duygusal emeğin dört boyutunu da duygusal tükenmişlik ve sadece duygusal çelişkiyi iş tatmini ile ters ilişki bulmuşlardır. Buna göre, duygusal emek boyutlarının tümü arttıkça duygusal tükenmişlik artmakta fakat sadece duygusal çelişki arttıkça iş tatmini azaltmaktadır.²²

¹⁶ Morkoç, *a.g.t.*, s. 11.

¹⁷ Hochschild, *a.g.e.*, ss. 35-42.

¹⁸ Hochschild, *a.g.e.*, s.7.

¹⁹ Ashforth ve Humphrey, *a.g.m.*, s. 8.

²⁰ Ashforth ve Humphrey, *a.g.m.*, s. 94.

²¹ Morris ve Feldman, 1996'dan akt. Eda Öz Ünler, *Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş Sonuçlarına Etkisi*, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2007, s. 8.

²² Morris ve Feldman, 1997'den akt. Öz, *a.g.e.*, 2007, s. 10.

Grandey yaklaşımı, diğer üç yaklaşımı gözden geçirmiş ve diğer tüm değişkenleri toplayarak bütüncül bir bakış açısı sunmuştur. Grandey duygusal emeği, “örgütün beklentilerini gerçekleştirmek amacıyla yerine getirmek zorunda oldukları duygusal gösterim kurallarını ayarlama sürecindeki çaba” olarak tanımlamaktadır.²³

Grandey (2000) yaklaşımın, duygusal emek kavramına bazı katkıları olmaktadır. İlk olarak yüzeysel davranış biçimi ile derin davranış biçimini ayrı ayrı incelemesidir. Ayırıştırılarak yapılan bu inceleme, duygusal emek davranışlarının sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olabileceğini göstermektedir. Diğer bir katkısı ise, psikoloji de yer alan duygu düzenlemesi kavramıdır. Duygu düzenlemesi, bireyin herhangi bir uyarana karşılığı halinde duygularını kontrol etmesi ve duygusal denge kurarak duruma uygun tepkiler geliştirmesidir. Grandey yaklaşıma göre, iş görenlerin iş yerlerinde yaptıkları şey uygun duyguları sergileyebilmek için duygularını düzenlemeleridir.²⁴

2.2.İş-Aile Yaşam Çatışması

Roller arası bir çatışma biçimi olan iş-aile çatışması, bir alandaki yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile oluşan baskıların, diğer alandaki yükümlülüklerin yerine getirilmesini güçleştirmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁵ Diğer bir deyişle iş-aile çatışması, iş ve aile alanlarındaki rollerin dengeli bir şekilde yerine getirilememesinden kaynaklanır. Bunun yanında, iş ve aile aktivitelerinin farklı yerlere, farklı zamanlara farklı insan gruplarına, farklı insan normlarına ve farklı duygusal ifade sergileme biçimlerine dönüştüğünü ve rol beklentilerinin birbirinden farklılaştığı söylenmektedir.²⁶

Hızla değişen aile kavramı ve emek dünyasında yer almasıyla her iki rolü de başarılı bir şekilde yürütmek giderek zorlaşmaktadır.²⁷ Dolayısıyla aile bireyleri gerek bakım işleri gerekse ücretli olarak çalıştığı iş hayatlarının temel noktasında yer alırlar. Bu nedenle çalışanların iş ve aile yaşam alanları sosyoloji, psikoloji, işletme yönetimi gibi araştırma alanlarının konusu olmuş

²³ Alicia A. Grandey and Russell Cropanzano, “The Conservation of Resources Model Applied to Work-Family Conflict and Strain”, *Journal of Vocational Behavior*, 1999, 54, s. 350.

²⁴ Erhan Eroğlu, “Örgütsel İletişimin İş görenlerin Duygu Gösterimlerinin Yönetime Olan Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2010, 3(6), s.23.

²⁵ Jeffrey H. Greenhaus, Nicholas J. Beutell, “Sources of Conflict Between Work and Family Roles”, *Academy of Management Review*, 1985, 10 (1), s. 77.

²⁶ Sue Campell Clark, “Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance”, *Human Relations*, 2000, 53(6), s. 749.

²⁷ Jane Lewis, *Work Family Balance, Gender and Policy*, Edvard Elgar Publishing Inc, Cheltenham UK, 2009, s. 1.

ve bu konuda araştırmacılar çeşitli kuramlar ve bakış açıları ile iş ve aile çatışmasını irdelemişlerdir.²⁸

İş-aile çatışması ve aile-iş çatışması, iş ve aile alanlarının sorumluluklarından kaynaklanan rol baskısı olarak düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile aile alanındaki faktörler de iş alanını etkileyerek aile-iş çatışması kavramını oluşturmakta ve iş-aile çatışması kavramını iki ayrı konuma yerleştirmektedir.²⁹ Dolayısıyla bu iki çatışma iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu iki yönlü çatışmanın işin aile alanına müdahalesiyle iş-aile çatışmasını, ailenin iş alanına müdahalesiyle aile-iş çatışmasını beraberinde getirdiği görülmektedir. Her iki yönünde farklı öncülleri ve sonuçları olduğu için, bu yönleri farklı kavramlar olarak ele alınmasında fayda görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla iş aile yaşam çatışması ifadesi kullanıldığında iş yaşamının aile yaşamı üzerindeki etkileri kastedilirken, aile-iş yaşam çatışması denildiğinde, aile yaşamının iş yaşamı üzerindeki etkileri kastedilmektedir³¹

İş-aile çatışmasının ve aile-iş çatışmasının nedenleri ve sonuçlarının farklılaşmasıyla beraber, işle ilgili faktörlerin (iş saatlerinin esnek olması, işte geçirilen zaman, iş stresi gibi) aile-iş çatışmasına kıyasla iş-aile çatışmasıyla daha ilişkili olması, aynı şekilde işle ilgili olmayan ve aile hayatını ilgilendiren faktörlerin de (medeni durum, aile yapısı ve kültürü, çocuk sayısı gibi) iş-aile çatışmasına kıyasla aile-iş çatışmasıyla daha ilişkili olduğu kanıtlanmıştır.³²

İş-aile çatışması ile ilgili birçok kuram ortaya konulmaktadır. Bu kuramların iş ve aile çatışmasını nasıl etkilediği ve bu etkilerin sonuçlarında neler olduğu konuları üzerinde çalışmalara değinilmiştir. Diğer bir ifade ile iş-aile çatışması ile ilgili kuramların hepsi iş ve aile yaşam alanlarının birbirlerini etkilediği, toplumun ve bireylerin bu iki yaşam alanlarından herhangi birbirini göz ardı edemeyeceğini göstermektedir İş-aile çatışma kuramları arasında,

²⁸ T.D. Allen, D.E.L. Herst, C.S. Bruck & M. Sutton, vd., "Consequences Associated with Work-to Family Conflict: A Review and Agenda for Future Research", *Journal of Occupational Health Psychology*, 2000, 4, s. 278.

²⁹ Y. H. Huang, vd., "The Relationship Between Work-To-Family And Family-To-Work Conflict: A Longitudinal Study", *Journal of Family and Economic Issues*, 2004, 25 (1), s. 80.

³⁰ M. R. Frone, M. Russell ve M. L. Cooper, "Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict: Testing a Model of the Work-Family Interface", *Journal of Applied Psychology*, 1992, 77(1), s. 66.

³¹ Morkoç, *a.g.t.*, s. 14.

³² Kristin, Byron, "A Meta-Analytic Review of Work-Family Conflict and Its Antecedents", *Journal of Vocational Behaviour*, 2005, 67, s. 171.

ekolojik sistem kuramı, taşma kuramı, telefı kuramı, rol kuramı, kaynakların koruması kuramı, çatışma kuramı ve sınır kuramı yer almaktadır.³³

İş-aile çatışması kapsamında çatışmanın boyutunu oluşturan yönler konusunda birçok çalışma yapılmıştır. İş-aile çatışması ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Frone, Russel ve Cooper bu çalışma sonucu bir model oluşturmaktadırlar. Model daha önce çeşitli çalışmalara konu olmuştur (Bacharach, Bamberger ve Conley, 1991; Burke, 1988; Greenhaus ve Beutell, 1985; Greenhaus ve Parasuraman, 1986; Kopelman ve diğ.1983). Fakat Frone ve arkadaşlarının ortaya koyduğu bu modelde diğer çalışmalardan farklı bir yanının bulunduğunu söylemişlerdir. Bu farkın iş hayatında meydana gelen olayların aile yaşamını etkilediği gibi, aile hayatında meydana gelen durumların da iş hayatını etkilemesi sonucunda farklı şekillerde çatışmanın oluşabileceğini ifade etmektedirler. Frone ve diğerleri, bu iki yaşam arasındaki ilişki boyutunu iki yönlü olarak ele almaktadır. Bu boyutların ilkinı oluşturan iş-aile çatışması boyutu, bireyin işi ile ilgili üstlenmesi gereken rolün, ailesi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesine engel taşıyorsa işten aileye yönelik bir çatışma oluşacaktır. İkinci boyutu ise, aile-iş çatışması, bireyin ailesi ile ilgili sorumlulukları yerine getirirken, işi ile ilgili yükümlülükleri yerine getirmesine engel taşıması ise aileden işe yönelik bir çatışma oluşturacaktır.³⁴ Bu iki yönlü boyutun iş ve aile yaşamlarında çatışma oluşturması kaçınılmazdır.

Çalışanların iş hayatıyla ilgili olarak ortaya çıkan, uzun çalışma saatleri, esnek çalışma programları, fazla mesai gibi zamanı kısıtlayıcı nedenlerden dolayı birey ailesine ayırması gereken zamanı azaltabilmektedir. Dolayısıyla iş yaşamı, bireyin aile yaşamını olumsuz yönde etkileyecektir. Bunun sonucunda ise iş-aile yaşam çatışması kaçınılmaz olacaktır. İş yaşamının ortaya çıkardığı zaman kısıtları sebebiyle aile yaşamına kendisinden beklenen zamanı ayıramayan çalışan, hem aile yaşamına daha fazla zaman ayırmak için çaba sarf etmekte, hem de asıl sebep olan iş yaşamı kaynaklı çatışma halini sürekli olarak döngüsel bir şekilde yaşamaya başlayabilir. Aynı durumu bu kez birey, aile yaşamı içerisinde yaşamakta ve ortaya çıkan hayal kırıklığı, can sıkıntısı, gerginlik ve sinirli ruh hali vb. gibi psikolojik nedenli duyguların çalışanın iş hayatını olumsuz etkilemesiyle beraber, iş hayatında ortaya çıkan sıkıntı ve gerginliklerin bireyin aile yaşamı üzerinde bu etkileri hissedebilir. Bu durumda da iş-aile yaşam çatışması boyutları arasındaki ilişkiyi döngüsel bir ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır denilebilmektedir.³⁵

³³ Clark, *a.g.m.*, s. 749.

³⁴ Frone vd. 1992'den akt. İbrahim Efe Efeoğlu, *İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana Çukurova Üniversitesi, 2006, s. 19.

³⁵ Efeoğlu, *a.g.t.*, s. 20.

İş ve aile rollerinin ortaya çıkarmış olduğu uyumsuzluk hali çalışan üzerinde gerilim yaratmaktadır. Dolayısıyla iş ve aile yaşam dengesinin bozulmasına sebep olmakta ve çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. İş rolleri ve aile rolleri arasında üç tip çatışma türü tanımlar: zaman temelli çatışma, sıkıntı (gerginlik) temelli çatışma ve davranış temelli çatışmalardır.³⁶

Zaman temelli iş-aile çatışması; bir rolü yerine getirirken ortaya çıkan zaman baskısının, diğer rolü gerçekleştirirken yaşanan rol talep ve beklentilerini engellemesi durumunda oluşmaktadır.³⁷ Gerginlik esaslı iş-aile çatışması, bireyin iş ve aile alanlarındaki üstlenmesi gereken rolü gerçekleştirirken ortaya çıkan stres ve gerilimin, bireyin diğer rolün gereklerini yerine getirmesini engellemesi hatta aksatması olarak ifade edilmektedir.³⁸ Davranış temelli çatışma, bir rolde yerine getirilen davranışların diğer rolde uyumsuz olması, uyumu güçleştirmesi ve uyum sağlayamaması olarak ifade etmişlerdir.³⁹

2.3.Lider Desteği

Yoon ve Lim, yönetici desteğini, en genel haliyle çalışanın birincil yöneticisinin gösterdiği destek olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰ Bir başka tanıma göre amir desteği, amirlerin çalışanlarına sıcak, daha anlayışlı ve içten davranarak yardım etmesi anlamını taşımaktadır.⁴¹ Netemeyer, vd. lider desteği kavramını, liderin çalışana destek düzeyi ve çalışana lider tarafından verilen önem olarak tanımlamaktadır.⁴² Bhanthumnavin göre yönetici desteği, ya da yöneticiden gelen destek, yönetici ile çalışanı arasındaki olumlu iş ilişkisidir.⁴³ Ayrıca Bhanthumnavin destekleyici bir yöneticiyi, astlarının daha iyi performans gösterebilmeleri için ihtiyaçları olanı sağlayan kişi olarak ifade etmiştir.

Liderlik sürecinin anahtar konusunun etkileme olduğu bir işletmede, başta çalışanlar olmak üzere örgüt kültürü ve örgüt yapısı da

³⁶ Greenhaus ve Beutell, *a.g.m.*, s. 78.

³⁷ Greenhaus ve Beutell, *a.g.m.*, s. 77.

³⁸ Mahmut Özdevecioğlu ve Nihal Çakmak Doruk, "Organizasyonlarda İş-Aile ve Aile İş Çatışmalarının Çalışanların İş ve Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2009, 33, s. 73.

³⁹ Greenhaus ve Beutell, *a.g.m.*, s. 81.

⁴⁰ Yoon ve Lim, 1999'dan akt. Deniz Muazzez Giray, "İş Yeri Desteği: Örgüt, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteğine Genel Bakış", *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2013, 25 (3), s. 72.

⁴¹ Öz, *a.g.e.*, s. 31.

⁴² Netemeyer, vd. 1997'den akt. Mazlum Çelik ve Ömer Turunç, "Lider Desteğinin Çalışanların İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2010, 14 (1), s. 20.

⁴³ Bhanthumnavin 2003'den akt. Giray, *a.g.m.*, s. 72.

etkilenmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla, işletmenin iç ve dış çevresindeki pek çok faktörle olan ilişkilerde liderler belirleyici rol üstlenirler. Liderler gerek aldıkları kararlar gerekse davranışları ile işletmelerindeki her faaliyeti ve bireyi etkileyebilmektedir. Bu önemli etkiden yola çıkarak liderlerin işletme çıktılarında temel belirleyici rol üstlendikleri düşünülmektedir. Liderler pek çok değişken üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileriyle işletme başarımında etkin bir rol üstlenmektedirler.⁴⁵ Ayrıca, liderin yönetim fonksiyonlarını icra ederken sergilediği liderlik tarzı, çalışanların tutum ve davranışları üzerinde değişime yol açmaktadır. Bu değişim işletmeye ait unsurların tamamını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etkileşimin, liderin kişisel başarısı ve örgüt performansı üzerinde belirleyici role sahip olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁶

Singh, destek sağlayıcı liderler yüksek seviyede yeteneklilik, adil ve saygı ile davranma özelliği, çift yönlü iletişime cesaretlendirme özelliği ve çalışanların bireysel katkısını önemseme özelliği ile belirlenebilmektedirler.⁴⁷ Podsakoff vd. işletmelerde çalışanlar lider desteği ile birlikte destek sağlayıcı liderin çoğunlukla güvenilir olduğunu düşünmekte, iş grubun etkin olduğunu değerlendirmektedir. Bununla birlikte lider desteğine sahip çalışanların işletme hedeflerini başarmaya odaklı çalıştıkları belirlenmiştir.⁴⁸

2.4.İş-Aile Yaşam Çatışması-Duygusal Emek İlişkisi

İş-aile çatışması ve duygusal emek ilişkisi yabancı literatürde, aracılık etkisine sahip değişkenlerle birlikte incelenmektedir.⁴⁹ Eby ve arkadaşları, bu değişkenleri gruplayarak üç başlık altında ele almaktadır. Bunlardan birincisi; işten ve iş yerinden kaynaklanan, yapılan işin niteliği, çalışma sürelerinin esnekliği ve iş stresi gibi faktörlerdir. İkincisi; aile sorumluluğu, evde geçirilen zaman, çocuk bakımı gibi iş dışı aktörlerin talepleridir. Üçüncüsü ise; kişilik, davranışlar, gelir, cinsiyet ve sıkıntılarla başa çıkma tarzı gibi değişkenleri de içine alan demografik ve ya kişisel faktörlerdir.⁵⁰

⁴⁴ Gregory Moorhead ve Ricky. W. Griffin, *Organizational Behavior Managing People and Organizations*, Sixth Edition. Houghton Mifflin Company, Boston New York, 2001, s. 360.

⁴⁵ Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 20.

⁴⁶ Akkoç İrfan, Ömer Turunç ve Abdullah Çalışkan, "Gelişim Kültürü ve Lider Desteğinin Yenilikçi Davranış ve İş Performansına Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Rolü", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2011, 13 (4), s. 90.

⁴⁷ Singh, 2000'den akt. Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 21.

⁴⁸ Podsakoff vd.1996'dan akt. Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 21.

⁴⁹ Cheung ve Tang, *a.g.m.*, s. 245.

⁵⁰ Eby ve arkadaşları, 2005'den akt. Mazlum Çelik ve Ömer Turunç, "Duygusal Emek ve Psikolojik Sıkıntı: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2011, 40 (2), s. 231.

Carlson vd., üstlerin kötü muamelesi ve iş-aile çatışması arasındaki ilişkiyi anlatmak için oluşturdukları modelde, duygusal emek ve tükenmişlik, üstlerin kötü muamelesi ile iş-aile çatışmasının her iki yönü arasındaki ilişkide aracılık etmektedir. Diğer bir ifade ile çalışanlara karşı üstlerin kötü muamelesi iş-aile yaşam çatışmasını ve aile-iş yaşam çatışmasını yüzeysel davranış ve tükenmişlik yolu ile artırmaktadır.⁵¹

Karim, Pakistan'da kamu sektöründe hizmet veren işletmelerde çalışanlar üzerine yaptığı bir araştırma da, duygusal emek, iş-aile çatışması ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma bulguları duygusal emek sergileyen çalışanların psikolojik sağlıklarında gözlenen negatif etkilerinin iş alanında ötesine geçtiğini göstermektedir.⁵²

Yanchus vd., müşteri ile çalışan arasındaki etkileşim sıklığı, çeşitliliği ve süresini duygusal emeğin boyutlarından olan yüzeysel ve derinlemesine davranışın önceli olarak ele almaktadır. Ayrıca sıklık, çeşitlilik ve süreyi aile bireyleriyle olan etkileşime taşıyarak ailedeki duygusal emek boyutları üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Aile ve iş alanında yaşanan duygusal emeğin aile ve iş alanındaki negatif ve pozitif duyguları etkilediğini, bununla birlikte iş-aile yaşam çatışmasının aile-iş yaşam çatışmasına, iş-aile güçlenmesinin aile-iş güçlenmesine etkisi olduğu alanlarda yaşam, iş doyumu ve tükenmişliği etkilediğini gösteren bir model oluşturmuştur.⁵³

Yanchus vd., duygusal emek ve iş-aile çatışması alanında oluşturduğu modelin sonucunda, çeşitli bulgulara ulaşmaktadır. İlk olarak, iş ve aile alanında yaşanan etkileşim sıklığının her bir alandaki duygusal emek gösterimi ile ilgili olduğu; ikincisi, duygusal emeğin iş ve aile alanlarındaki duygusal cevaplarda açıklayıcı güce sahip olduğu; üçüncü olarak, duygusal emeğin iş ve aile yaşamında ortaya çıkan duygusal tepkilerin nasıl olduğunu anlamak için, duygusal zekânın önemli bir bireysel farklılık değişkeni olduğu; dördüncüsü, derin ve yüzeysel danışın farklı duygusal deneyimler olarak iş ve aile yaşamlarındaki duygusal yansımaların da farklılık göstermiş olduğu; beşincisi ise, olumlu ve olumsuz duyguların gösterimi iş-aile çatışması ve iş-aile güçlendirmesi ile farklı ilişki içerisinde olduğu ve son olarak, iş-aile çatışması (iş-aile zenginleştirmesi hariç) çalışanların tutumsal ve sağlık çıktılarının önceli olarak tespit edilmiş olduğu bulgulardır. Bu sonuçların neticesinde genel olarak, duygusal emek ve iş-aile alanlarındaki ilişkiler

⁵¹ Dawn Carlson, Merideth Ferguson, Emily Hunter ve Dwayne Whitten, "Abusive Supervision and Work-Family Conflict: The Path Through Emotional Labor and Burnout", *The Leadership Quarterly*, 2012, 23, s.856.

⁵² Karim, 2009'dan akt. Morkoç, a.g.t., s.47.

⁵³ Yanchus, N. J. vd., "The Impact of Emotional Labor on Work-Family Outcomes", *Journal of Vocational Behavior*, 2010, 76, s.107.

kıyaslandığında, duygusal emeğin iki alanda da farklı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁴

Nwankwo vd. (2012), hemşireler üzerine yaptığı araştırmada farklı yaş gruplarından olan sekiz kadın hemşire katılmaktadır. Bu araştırma da duygusal emeğin ve psikolojik sıkıntının iş-aile çatışmasının önceli olup olmadığına ilişkin incelemeler yapılmıştır.⁵⁵ Yapılan çalışmanın sonucunda ise, duygusal emeğin iş-aile çatışması üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı ve duygusal emeğin iş-aile çatışmasının önceli olmadığı kanaatine varılmıştır. Ayrıca, psikolojik sıkıntının iş-aile çatışması önceli olduğu araştırma sonucunda tespit edilmiştir.⁵⁶

Montgomery ve arkadaşları, sağlık personeli üzerinde yaptığı araştırmada, doktorların yüzeysel davranışı iş ortamında daha çok sergiledikleri görülürken, hemşirelerin ise aile ortamında yüzeysel davranış gösterdikleri saptanmıştır.⁵⁷ Dolayısıyla duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış biçiminin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür.

Serry vd., iş aile çatışması ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi diferansiyel çıkıntı talepleri ve kaynaklar modelini ele alarak incelemiştir. Serry ve diğerlerinin yapmış olduğu araştırma sonucunda iş-aile çatışması ve duygusal emek arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.⁵⁸ Bunun yanında Serry, vd., iş ve aile alanı literatüründe duygusal emek boyutu olan yüzeysel davranışın iş-aile yaşam çatışmasının önceli mi yoksa sonucu mu olduğunu net olarak belirmemiştir.⁵⁹

Ülkemiz literatüründe iş-aile çatışması ve duygusal emek ilişkisini doğrudan inceleyen çalışmalardan biri; Otel çalışanlarında duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi: İzmir şehir otelleri örneği (Morkoç, 2014) dir. Bu çalışmada, duygusal emek boyutları belirlenmeye çalışılmış ve turizm işletmelerinde önem teşkil eden iş-aile çatışması boyutları ile birbirlerini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Yapmış olduğu analizlerin sonucunda, duygusal

⁵⁴ Yanchus, *a.g.m.*, s. 113.

⁵⁵ Barnabas E. Nwankwo, Gabriel C. Kanu, ve Tobias C. Obi, "Emotional Labour and Psychological Distress As Predictors of Work-Family Conflict Among Nurses", *British Journal of Advance Academic Research*, 2012, 1(1), s. 68.

⁵⁶ Nwankwo, *a.g.m.*, s. 77.

⁵⁷ Montgomery, *a.g.m.*, s. 395.

⁵⁸ Brenda L. Serry, Elizabeth A. Corrigall ve Tammy Harpel, "Job-Related Emotional Labor and Its Relationship to Work-Family Conflict and Facilitation", *Journal of Family and Economic*, 2008, 29, s. 461.

⁵⁹ Serry vd. 2009'dan akt. Morkoç, *a.g.t.*, s. 55.

emeğin her bir boyutunun iş-aile yaşam çatışması boyutları ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Yapılan diğer bir araştırmada ise, duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi, aracılık etkisine sahip değişkenlerle beraber incelenmiştir. Çelik ve Turunç, kamu işletmesinde uyguladıkları çalışmada, çalışanların sergiledikleri duygusal emeğin, iş-aile çatışması ve psikolojik sıkıntı üzerindeki etkisini incelemeye çalışmıştır.⁶¹ Çukur tarafından uyarlanan, duygusal emek ölçeğine yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda yüzeysel ve derinlemesine davranış şekilleri araştırmaya dahil edilmemiştir. Ortaya çıkan analizin sonucunda, duygusal emek boyutlarının, otomatik duygusal düzenleme (samimi davranış) ve duygusal sapma (duygusal uyumsuzluk) boyutları ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal emek boyutlarının iş-aile çatışması ile anlamlı bir ilişkisi olmadığı belirlenmiştir.⁶²

Yukarıda ele alınan kavramsal gerçekler farklı meslek gruplarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Hizmet sektörü dışındaki birçok meslekte olduğu gibi, öğretmenlik mesleğinde de duyguların ve duygusal emeğin yeri dikkate alınmamaktadır. Fakat son zamanlarda yapılan çalışmalar, duyguların önemini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar, duygusal emeğin öğretmenlik mesleğinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.⁶³

Öğretmenler, hissettikleri duyguları farklı şekillerde sergilemek zorunda kalabilirler. Örneğin; birey ailesiyle sıkıntılar yaşamış olabilir fakat öğrencilere ve okul yönetimine karşı güler yüz ve samimiyet göstermeleri gerekmektedir. Dolayısıyla birey iş ve aile rollerini yerine getirirken güçlük çekmektedir. Parasuraman ve Simmers, bu durumu iş ve aile rollerinin aynı anda ortaya çıkması nedeniyle yaşanan uyumsuzluk hali olarak ifade etmiştir.⁶⁴

Frone ve Cooper'a göre de iş ve aile yaşamları arasındaki ilişki iki yönlüdür. Buna göre, kişinin aile yaşamı iş yaşamını etkileyebileceği gibi, iş yaşamı da aile yaşamını etkileyebilmektedir.⁶⁵

⁶⁰ Morkoç, *a.g.t.*, ss. 109-111.

⁶¹ Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 241.

⁶² Çukur, *a.g.m.*, s. 556.

⁶³ Çukur, *a.g.m.*, s. 538.

⁶⁴ Saroj Parasuraman and Claire A, Simmers, "Type of Employment, Work-Family Conflict and Well-Being: A Comparative Study", *Journal of Organizational Behavior*, 2001, 22 (5), s. 556.

⁶⁵ Frone ve Cooper 1992'den akt. Turunç ve Çelik, *a.g.m.*, s. 212.

Bu çalışmada öğretmenlerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması düzeylerinin duygusal emek düzeyleri üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması düzeyi duygusal emek düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H1a: Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması düzeyi yüzeysel rol yapma düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H1b: Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması düzeyi derinden rol yapma düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H1c: Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması düzeyi doğal duygu düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H2: Çalışanların algıladıkları aile- iş çatışması düzeyini duygusal emek düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H2a: Çalışanların algıladıkları aile- iş çatışması düzeyi yüzeysel rol yapma düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H2b: Çalışanların algıladıkları aile- iş çatışması düzeyi derinden rol yapma düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

H2c: Çalışanların algıladıkları aile- iş çatışması düzeyi doğal duygu düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

2.5.İş-Aile Yaşam Çatışması-Lider Desteği İlişkisi

İş-aile çatışmasını; rollerin birbirinin önünü kesmesi durumu olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda birey, işinden yansıyan nedenlerden dolayı aile sorumluluklarını aksatmaktadır. Major'a göre, iş-aile ve aile-iş çatışması kavramları farklı iki tanımdır. Dolayısıyla aile-iş çatışması, aileden kaynaklanan nedenlerden dolayı, bireyin iş sorumluluklarını aksatması durumu olarak ifade edilebilir.⁶⁶ Indovino, iş-aile çatışması tanımlamalarına ilişkin olarak saçılma modelinin varlığından bahsetmektedir. Bu modele göre, bireyin evinde ve ya işinde yaşamış olduğu huzursuzluğun, yine bireyin evinde veya işinde sergileyeceği davranışlara yansımaları olarak ifade etmektedir.⁶⁷

Yapılan araştırmalarda, personelin iş-aile çatışmalarından korunabilmesinde en önemli rolün ilk yöneticide olduğu görülmüştür.⁶⁸Bu bağlamda lider desteğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Allen, lider desteğini; çalışanın iş ve aile sorumluluklarını dengeleme taleplerini karşılayarak,

⁶⁶ Debra Major, "Contributors to Stress Resistance, Testing A Model of Women's Work-Family Conflict", *Psychology of Women Quarterly*, 2000, 24 (2), s. 170.

⁶⁷ Lisa Indovino, "Work-Family Conflict, Work-Family Culture, and Organization Citizenship Behavior Among Teachers", *Journal of Business & Psychology*, 2005, 20(2), s. 307.

⁶⁸ Laurent, 2006: 177, Pearson, 2003: 187, Major, 2000: 176, Colquitt, 2004: 397'den akt. Akn, a.g.m., s.153.

çalışanın isteklerine daha ılımlı yaklaşan ve bireyin iş ve aile rolleri arasındaki uyumsuzluğun giderilmesine yardım eden kişi olarak tanımlamaktadır.⁶⁹

Liderler, örgüt içerisinde çalışanların performanslarını arttırmada ve onları hedefleri doğrultusunda yönlendirmede destekleyici rol oynarlar.⁷⁰ DeConinck ve Johnson, satış personeli üzerinde yaptığı çalışmada, satış müdürünün desteklemesinden dolayı çalışanın performansını olumlu yönde etkilediği kanısına varmıştır.⁷¹ Dolayısıyla lider desteğinin iş performansı üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Çelik ve Turunç, savunma sektöründe yapmış olduğu çalışmada, iş-aile yaşam çatışmasının ve lider desteğinin iş performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve iş-aile çatışmasının bu etkide tam olarak aracılık rolünü üstlendiğini ifade etmiştir.⁷²

Adams vd., Byron, Michel vd., yönetici desteğinin, iş-aile çatışması ve çalışmaya tutkunluk ile ilgili ilişkisini gözlemişlerdir. Yönetici desteğinin iş-aile çatışmasını azalttığı çalışmaya tutkunluğunun ise arttığını ifade etmişlerdir. Burada iş-aile çatışmasıyla çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişki aranırken, yönetici desteğinin iş-aile çatışması ilişkisinin dengelenmesinde verilen yardım olarak tanımlanmış ve ölçmüşlerdir.⁷³ Bernas ve Major, haftalık çalışma süresi 30 saat olan kadınlar üzerinde çalışma yapmıştır. Bu çalışmada lider desteği ve iş-aile çatışması ile ilgili ters yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca lider ve üye arasındaki ikili ilişkilerin sağlamlığı, işle ilgili stresi azalttığını ifade etmişlerdir.⁷⁴ Frye ve Breough, yapmış olduğu çalışmada lider desteğinin hem iş-aile çatışmasını hem de aile-iş çatışmasını negatif ve anlamlı olarak etkilediğini tespit etmiştir.⁷⁵ Lider desteğinin ilişkili olduğu diğer değişken grupları arasında stres, gerilim ve rol çatışması gelmektedir. Çalışanın yöneticisinden gördüğü destek algısı, iş ortamında yaşanan iş-aile ve aile-iş gibi meydana gelebilecek çatışmaların ve stres, gerilim gibi olumsuz durumların daha az yaşanmasına yol açmaktadır.⁷⁶

⁶⁹ T.D. Allen, "Family-Supportive Environments: The Role of Organizational Perceptions", *Journal of Vocational Behavior*, 2001, 58 (3), s. 417.

⁷⁰ Mine M. Afacan Fındıklı, "Algılanan Lider Desteği ve Algılanan Örgütsel Destek İl İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *İÜ İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 2014, 25 (77), s. 140.

⁷¹ James Deconinck, Julie Johnson and James Busbin, "The Effects of Perceived Supervisor Support, Perceived Organizational Support, and Organizational Justice on Turnover Among Salespeople", *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 2009, 29 (4), s. 340.

⁷² Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 19.

⁷³ Adams vd., 1996, Byron 2005, Michel vd. 2010'dan akt. Tülay Turgut, "Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması İle İlişkileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2011, 25, s. 161.

⁷⁴ Bernas ve Major, 2000'den akt. Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 22.

⁷⁵ Frye ve Breough, 2004'den akt. Çelik ve Turunç, *a.g.m.*, s. 23.

⁷⁶ Giray, *a.g.m.*, s. 75.

Anderson vd., Karatepe ve Kılıç, araştırmalarına göre, yönetici desteği, roller arası çatışma olarak kabul edilen iş-aile ve aile-iş çatışmalarıyla da olumsuz yönde ilişkisi bulunmuştur.⁷⁷ Turunç ve Fındıklı, yaptığı çalışmada lider desteğinin, iş-aile çatışması ve kendini işletmeden hissetme değişkenleriyle arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu araştırma sonucunda lider desteğinin, iş-aile çatışması ilişkisinde kendisini işletmeden hissetmenin düzenleyici bir rolünün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca lider desteği, iş-aile çatışması ilişkisinin kendini işletmeden hissetme boyutunun düşük olduğu durumlarda negatif, yüksek olduğu durumlarda ise pozitif olduğu görülmüştür.⁷⁸

Yapılan araştırmalar neticesinde lider desteğinin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Bununla beraber farklı değişken gruplarıyla incelenen lider desteği, iş-aile ve aile-iş çatışması çalışmaları da ele alınmıştır. Fakat yerli ve yabancı literatür taraması ve araştırması sonucunda iş-aile çatışması ve aile iş çatışmasının, lider desteği üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Örneklem gurubum olan öğretmenlerin, iş-aile çatışması ve lider desteği arasındaki ilişkisi ilk olarak tarafımca incelenmektedir.

Yukarıda incelenen araştırmaların büyük çoğunluğunda, lider desteğinin iş-aile çatışması üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte iş-aile çatışmasının lider desteği üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu rastlanmıştır. Bu kavramsal ve görgül araştırmalardan yola çıkarak öğretmenlerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması düzeylerinin lider desteği düzeyleri üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H3: *Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması düzeyini algıladıkları lider desteği düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.*

H4: *Çalışanların algıladıkları aile-iş çatışması düzeyini algıladıkları lider desteği düzeyini negatif ve anlamlı olarak etkiler.*

2.6.Lider Desteği- Duygusal Emek İlişkisi

İş görenler açısından lider desteği, destekleyici ve dengeleyici bir önem arz etmektedir. Kossek ve arkadaşları, lider desteğini iş görenlere verilen duygusal ve yönetsel destek düzeyi olarak tanımlamaktadır.⁷⁹ Diğer bir şekilde

⁷⁷ Anderson vd. 2002; Karatepe ve Kılıç, 2007'den akt. Giray, *a.g.m.*, s. 75.

⁷⁸ Ömer Turunç ve Mine M. Afacan Fındıklı, "Algılanan Lider Desteği ile İş-Aile Çatışması İlişkisinde Kendini İşletmeden Hissetmenin Düzenleyici Etkisi: Turizm Sektörü Örneği", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*, 2015, 6 (10), s. 113.

⁷⁹ E.E. Kossek, S. Pichler, T. Bodner, L.B. Hammer, "Workplace Social Support and Work-Family Conflict: A Meta-Analysis Clarifying The Influence of General and Work-

ifade eden Eisenberger vd., liderlerin iş görenleri ve işletmeye sağladıkları faydaları değerlendirmelerini ve onların refahına yönelik ilgilerini kapsadığını ileri sürmüştür. Buradan hareketle işveren ve iş gören arasında sürekli bir alışveriş gerçekleşmektedir. Meydana gelen bu etkileşimi Peter Blau Hizmetlerin Takası kuramıyla ile açıklamıştır.⁸⁰

Yönetici-İş gören takası, liderin iş görenlerin davranışlarını nasıl etkilediğini ele almaktadır. Bu kurama göre liderler, çalışanlarına güven sağlayıp informal ilişkiler kurarak sosyal bir takas oluşmasına mahal verirler. Bu takas, çalışanlar yönünden hissedilen bir yükümlülük yaratır.⁸¹ Çalışan, minnet duygusuyla hareket ederek duygusal emek davranışlarını düzenlemeye çalışır bunun yanında, daha doğal, içten davranarak liderin iletişimine cevap verir. Dolayısıyla, duygusal emek gösterimi ve etkileri, liderin destekleyici ve motive edici tavırlarıyla doğrudan ilişki içerisinde.

Duygusal emek boyutları ve liderin ruh hali arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Liderin sergilediği pozitif ve negatif ruh hali çalışanlar üzerinde etki oluşturmaktadır. Bu etkiyi (George, 1995, Lewis, 2000, Sy, Cote ve Saavedra, 2005, Gardner vd., 2009: 467) incelemişlerdir. Araştırmalar neticesinde, pozitif duygular sergileyen liderlerin çalışma gurupları, müşterilere daha yüksek seviyede hizmet sunmuşlardır. Negatif duygular sergileyen liderin üyeleri ise, daha alt seviyede performans sergilemişlerdir. Bu bağlamda pozitif ruh haline sahip liderin üyeleri işini severek yapmaktadır ve müşterilerle kurduğu ilişkide rol yapmaya gerek duymadan samimi veya derinlemesine davranış sergileyebilmektedir.⁸²

Öz, yapmış olduğu çalışmada duygusal emek davranışlarından olan yüzeysel davranış ile amir desteği arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu ilişki neticesinde amir desteği gören iş görenlerin, yüzeysel davranış göstermesi sonucunda meydana gelen duygusal çelişkiden daha az etkileneceğini ortaya koymuştur. Bunun sebebi, amir desteği gören çalışanın iş ve aile hayatında meydana gelen olumsuzlukları üstleriyle paylaşabilmeleri olarak ifade

Family-Specific Supervisor and Organizational Support", *Personnel Psychology*, 2011, 64 (2), s. 292.

⁸⁰ R. Eisenberger, F. Stinglhamber, C. Vandenberghe, I.L. Sucharski, L. Rhoades, "Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention", *Journal of Applied Psychology*, 2002, 87 (3), s. 567.

⁸¹ B. Erdoğan R.C. Liden ve M.L. Kraimer, "Work Value Congruence and Intrinsic Career Success: The Compensatory Roles of Leader-member Exchange and Perceived Organizational Support", *Personnel Psychology*, 2004, 57, s. 395.

⁸² Melis Akbıyık, *Etkili Liderliğin Duygusal Emek Davranışları Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Kişilerarası İletişim Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013 s. 85.

edilmiştir.⁸³ Ayrıca, amir desteğinin iş görenler üzerinde işe bağlılığını arttıracaklarını, bir başka deyişle duygusal emek davranışlarından olan yüzeysel davranışın işe bağlılık üzerindeki olumsuz etkiyi azaltacağı, samimi ve derinlemesine davranışın ise işe bağlılık üzerindeki etkiyi arttıracakları ifade edilmiştir.⁸⁴

Duygusal emek ve işe bağlılık ilişkisinde aracılık rolü olan ve amir desteğini araştıran Gülova vd., üç devlet üniversitesinde görev alan öğrenci işleri personeli üzerinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma sonucunda, amir desteğinin yüzeysel ve derinlemesine davranış ile arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ve bu ilişkilerin amir desteği arttıkça daha da güçlendiğini tespit etmiştir. Bununla beraber derin davranış ile işe bağlılık arasında pozitif bir ilişki bulunurken, yüzeysel davranış ile işe bağlılık arasında pozitif bir ilişkiye rastlanmamıştır.⁸⁵

Argon, öğretmenlerin duygu durumları üzerinde etkili olan parametrelerin ve okul idaresindeki eğitimcilerin duygu değişimlerdeki etkileri ortaya çıkarmak amacıyla nitel bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin duygu durumlarını etkileyen değişkenler arasında yöneticilerin ve yönetsel süreçlerin etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin öğretmenlerin duygularını dikkate almamaları durumunda, öğretmenler gerçek duygularını yansıtamayıp, mutlu ve huzurluymuş gibi sahte duygular sergilediği görülmüştür.⁸⁶

Eğitimde duygulara yönelik çalışmalar incelendiğinde duyguların tükenmişlik, umutsuzluk, iş memnuniyeti, yalnızlık, yılgınlık ve kaygı gibi değişkenlerle (Uysal, 2007; Kayabaşı, 2008; Avcı ve Seferoğlu, 2011; Basım, Beğenirbaş, Yalçın, 2013; Özgen ve Argon, 2003; Şişman ve Turan, 2004; Izgar, 2009; Bakioğlu ve Korkmaz, 2014; Ensari, 2000) ele alınarak araştırıldığı görülmektedir. Bununla beraber eğitim çalışanlarının duyguları üzerine yapılan araştırmalar; öfke ve öfke kontrolü, (Çankaya ve Arabacı, 2010; Öztürk Can, Baykal ve Durmuş, 2015) ve duygusal zekâ, (Savaş, 2012; Erdem İlhan ve Çelik, 2013; Yalçın, Şeker ve Bayram, 2014) üzerine yapılmıştır. Görüldüğü üzere duyguların çalışma hayatındaki yeri oldukça büyüktür ve duygular üzerine çalışmalar doğrudan incelenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin duygu

⁸³ Öz, a.g.e., s. 31.

⁸⁴ Asena Altın Gülova, Bedrettin Türker Palamutçuoğlu ve Aynur Terzi Palamutçuoğlu, "Duygusal Emek ile İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, 28 (2), s. 57.

⁸⁵ Gülova vd., a.g.m., s. 41.

⁸⁶ Türkan Argon, "Öğretmenlerin Sahip Oldukları Duygu Durumlarını Okul Yöneticilerinin Dikkate Alıp Almamalarına İlişkin Görüşleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015, 15 (1), s. 377.

durumlarını doğrudan etkileyen faktörlerin araştırılmadığını da ortaya koymuştur.⁸⁷ Araştırmalar neticesinde literatür ile aynı doğrultuda olan aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H5: Çalışanların algıladıkları lider desteği düzeyi duygusal emek düzeyini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5a: Çalışanların algıladıkları lider desteği düzeyi yüzeysel rol yapma düzeyini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5b: Çalışanların algıladıkları lider desteği düzeyi derinden rol yapma düzeyini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5c: Çalışanların algıladıkları lider desteği düzeyi doğal duygular düzeyini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6: Çalışanların algıladıkları iş-aile çatışması ile duygusal emek arasındaki ilişkide lider desteğinin aracılık rolü vardır.

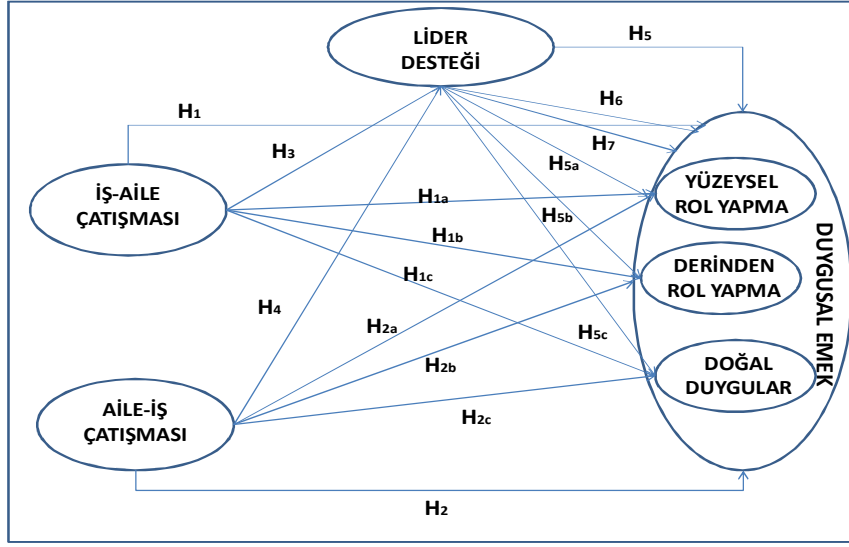
H7: Çalışanların algıladıkları aile-iş çatışması ile duygusal emek arasındaki ilişkide lider desteğinin aracılık rolü vardır.

3. Yöntem

Eğitim sektöründe eğitim sektöründe iş-aile yaşam çatışması- duygusal emek ilişkisinin belirlenmesi ve bu ilişkide lider desteğinin aracılık rolünün olup olmadığının belirlenmesine yönelik olan bu çalışmada Tarsus'taki eğitim sektöründen elde edilen veriler(n=345) ışığında oluşturulan modele ilişkin analizler yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizlerinin ardından Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı hiyerarşik regresyon analizi ile hipotezler ve aracı etkiler test edilmiştir.⁸⁸ Hipotezler ve yapılandırılan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

⁸⁷ Argon, *a.g.m*, s. 380.

⁸⁸ R.M. Baron & D.A. Kenny, "The Moderator Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 51, ss. 1173-1182.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evrenini Tarsus'taki eğitim sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini eğitimciler arasından basit tesadüfî yöntem ile seçilen denekler oluşturmaktadır. Bu kurumlarda yaklaşık 3000 kişi çalışmaktadır. Ana kütleden %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5'lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 341 kişi olarak hesap edilmiştir (Sekaran, 1986).⁸⁹ Bu kapsamda kolayda örnekleme yöntemiyle tesadüfî olarak seçilen toplam 500 kişiye anket uygulaması yapılması planlanmıştır. Gönderilen anketlerden 367'si geri dönmüş ve 351 tanesi analiz yapmak için uygun bulunmuştur. Yapılan uç değer analizinde değişkenlere ait normal dağılımı bozan 6 veri seti çıkartılmış ve 345 katılımcının doldurduğu anket analizlere dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılanların %86'sı kadın %100'ü evlidir. Çalışanların ortalama yaşı 39, ortalama çalışma süresi 15 yıldır.

3.2. Araştırmanın Ölçekleri

Eğitim sektöründe eğitim sektöründe iş-aile yaşam çatışması- duygusal emek ilişkisinin belirlenmesi ve bu ilişkide lider desteğinin aracılık rolünün olup olmadığının belirlenmesine yönelik olan bu araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmada

⁸⁹ U. Sekaran, *Research Methods for Business*, Canada: John Wiley and Sons, Inc, 1992.

oluşturulan modelleri ve hipotezleri test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Gizli değişkenlerle analiz yapmak için araştırmadaki tüm değişkenlerin ölçülmesinde kullanılan bütün ölçüm araçlarının geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir (Şimşek, 2007: 19). Bu amaçla, araştırmada kullanılan bütün ölçeklere ilişkin yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin sonuçlar, her ölçekle ilgili bölümün sonunda verilmiştir. Tüm ölçeklerde KMO ve Barlett testleri kabul edilen standartlardadır. Ayrıca ölçeklerde çoklu bağlantı testleri yapılmış olup çoklu bağlantı sorunu bulunmamaktadır. Ölçekte cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Ölçekler araştırma sonunda sunulmuştur.

Duygusal emek ölçeği: Öğretmenlerin duygusal emek düzeylerini belirlemek için Diefendorff ve arkadaşları (2005) tarafından, Grandey (2003) ve Kruml ve Geddes'in (2000) duygusal emek ölçeklerinin bazı maddelerinin alınarak uyarlanması ve bazı maddelerin ise geliştirilmesiyle tasarlanan ve geçerliliği Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından yapılan üç boyutlu yüzeysel rol yapma (6 md), derinden rol yapma (4 md.) ve doğal duygular (3 md.) boyutlu toplam 13 maddede oluşan duygusal emek ölçeği kullanılmıştır.⁹⁰ Diefendorff ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin toplam Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı sırasıyla .92, .85, .83 olarak tespit edilmiştir. Duygusal emek ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla öncelikle keşfedici faktör analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda verilerin ölçeğin 3 faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Ölçeğin tek faktörlü tasarımı için yapılan analizlerde 3 madde düşük faktör yükü nedeniyle analizden çıkarılmıştır (D11,D12,D13). Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri Tablo 5'de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik toplam ölçek için (13 md.), yüzeysel rol yapma (6 md), derinden rol yapma (4 md.) ve doğal duygular (3 md) için sırasıyla katsayısı .85, .86, .85, .84 olarak bulunmuştur.

İş-aile yaşam çatışması ölçeği: Çalışanların iş-aile çatışması düzeylerini ölçmek üzere Netemeyer ve arkadaşları (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam çatışması ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, çalışanların iş yaşamından kaynaklanan iş-aile çatışması ve aile yaşamından kaynaklanan aile-iş çatışması düzeylerini ölçmeyi amaçlayan iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte iki boyuta ilişkin 10 madde bulunmaktadır. Bu çalışmada ölçekler ayrı ayrı kullanılmıştır. Netemeyer ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, iş-aile yaşam çatışması Cronbach alfa

⁹⁰ Nejat H. Basım ve Memduh Beğenirbaş, "Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2012, 19 (1).

güvenilirlik katsayısı .88 olarak tespit edilmiştir. Ölçek Türkçe'ye Efeoğlu (2006) tarafından çevrilmiştir.⁹¹ Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda maddelerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının .83 olduğu belirlenmiştir.

İş-aile yaşam çatışması ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla öncelikle keşfedici faktör analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Bu analizlerin ardından AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik İAÇ ve AİÇ için sırasıyla katsayısı .90 ve .85 olarak bulunmuştur.

Lider desteği ölçeği: Çalışanların algıladıkları lider desteğini ölçmek üzere Netemeyer arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen 5 soruluk ölçek kullanılmıştır. Bu çalışmada Ackfeldt ve Coote (2005)'in çalışmasında kullanılan ölçeğin Türkçe geçerliliği tarafımızdan yapılarak kullanılmıştır. Akkoç ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan güvenilirlik analizleri Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .92 olarak tespit edilmiştir.⁹²

Lider desteği ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla öncelikle keşfedici faktör analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Bu analizlerin ardından AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin toplam sonucunda Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .90 olarak bulunmuştur.

3.3.Bulgular

Araştırma kapsamında öncelikle ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Bu testlere ilişkin bulgular Tablo1 'de sunulmaktadır.

⁹¹ İbrahim Efe Efeoğlu, *İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana Çukurova Üniversitesi, 2006.

⁹² Akkoç İrfan, Ömer Turunç ve Abdullah Çalışkan, "Gelişim Kültürü ve Lider Desteğinin Yenilikçi Davranış ve İş Performansına Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Rolü", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2011, 13 (4), ss. 83-114.

Tablo 1. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin uyum iyiliği değerleri

Değişkenler	X ²	df	CMIN / DF ≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
1.Duygusal Emek (2.düzye)	127,1	59	2,1	0.94	0.91	0.96	0.94	0.95	0.05
2. İş-aile yaşam çatışması ölçeği (1. düzey)	42,1	31	1,3	0.97	0.95	0.99	0.98	0.99	0.03
3. Lider desteği (LD)	7,8	4	1,9	0,99	0,96	0,99	0,99	0,99	0,05

Not: Uyum iyiliği değer aralıkları "**kabul edilebilir**" standartlara göre düzenlenmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilere SPSS ve AMOS programlarında analizler yapılmıştır. Bu kapsamda, ilk aşamada katılımcıların algıladıkları iş-aile, aile iş çatışması, duygusal emek ve boyutları ve lider desteğinin ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Analizin ikinci aşamasında Baron ne Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı hiyerarşik regresyon analizi ile aracı etkiler araştırılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Ortalama, S. Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	S. Sapma	1	2	3	4	5	6	7
Duygusal Emek	2,78	1,00	(.85)						
Yüz. rol yapma	3,63	0,96	.89**	(.86)					
Der. rol yapma	4,16	0,85	.71**	.33**	(.85)				
Doğal duygular	2,80	1,10	-.07	-.19	.16**	(.84)			
İAÇ	2,14	0,87	.02	.00	.04	.11*	(.90)		
AİÇ	3,66	0,93	.16**	.22**	-.01	-.10	-.08	(.90)	
Lider desteği	2,78	1,00	.18**	.26**	-.01	-.20**	-.19**	.53**	(.85)

Not: Alfa güvenilirlik katsayıları parantez içinde gösterilmiştir.

* $p < .05$. ** $p < .01$

Tablo 2'de de görüldüğü gibi araştırmaya konu edilen bazı bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bu nedenle değişkenler arasında etkileşimler öngörülebilmektedir. Duygusal emek ve emek boyutlarını yordayan değişkenler için regresyon analizleri yapılmıştır. Ancak bazı hipotezlerin testleri aracılık analizlerinde belirleneceğinden sadece Duygusal emek boyutlarını yordayan değişkenler lineer regresyon analizi yapılarak Tablo 3 de sunulmuştur. Tablo 3 de de görüldüğü üzere İAÇ ve AİÇ'nin yüzeysel rol yapmayı pozitif ve anlamlı olarak etkilediği, AİÇ'nin ise

doğal duyguları negatif ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu kapsamda sadece H1a, H2a ve kısmen H2c desteklenmiştir.

Tablo 3: Duygusal emek boyutlarını yordayan değişkenler

Değişkenler	Yüzeysel rol yapma		Derinden rol yapma		Doğal Duygular	
	R ²	β	R ²	β	R ²	β
İAÇ	0,22	0.22***	0,00	-0.01	0,01	-0.10
AİÇ	0.06	0.26***	0.00	-0.01	0.04	-0.21***
LD	0.00	0.00	0.002	0.04	0.01	0.11*

***p<.001

Not: Bağımlı değişkenleri yordayan değişkenler hiyerarşik olarak analize dahil edilmemiş olup sadece toplu gösterim kolaylığı sağlamak için amacıyla bu gösterim şekli tercih edilmiştir.

Algılanan iş-aile çatışması (İAÇ) ve aile iş çatışmasının (AİÇ) duygusal emek (DE) üzerine etkisini ve bu etkide lider desteğinin (LD) aracılık rolünü açıklamak amacıyla, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon analizi yapılmıştır.⁹³ Bu yönetime göre, bağımsız değişkenin bağımlı değişken ve aracı değişken üzerinde bir etkisi olmalıdır. Aracı değişken bağımsız değişkenle birlikte regresyon analizine dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki regresyon katsayısı düşerken, aracı değişkenin de bağımlı değişken (DE) üzerinde anlamlı etkisi sürmelidir. Bu kapsamda çalışanların LD düzeyinin aracılık rolünü belirlemek amacıyla, İAÇ, AİÇ, LD ve DE arasındaki ilişkiler hiyerarşik regresyon analizleri aracılığı ile incelenmiş ve Sobel testleri yapılmıştır. Aracılık testine ilişkin bulgular Tablo 4 ve 5 'de verilmektedir.

Aracılık testi kapsamında ilk aşamada bağımsız değişken İAÇ, LD ile DE arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 24). Bu aşamanın ilk adımında İAÇ'nin DE'yi ($\beta = .16$, $p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. İkinci adımda İAÇ'nin aracılığı araştırılan LD'e olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda İAÇ'nin LD'i anlamlı olarak etkilemediği ($\beta = -.08$, $p > .05$) tespit edilmiştir. Analizin ikinci aşamasında LD'in DE üzerindeki etkisine de bakılmıştır. Analiz sonucunda LD'in DE'yi anlamlı olarak etkilemediği görülmüştür. ($\beta = .02$, $p > .05$). Analizin son safhasında son adımında ise İAÇ ve aracılığı araştırılan LD birlikte analize sokulmuş ve DE üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda İAÇ'in LD ile birlikte analize sokulmasıyla İAÇ'in DE üzerindeki etkisi değişmemiş ($\beta = .16$, $p \leq .01$), LD'in de DE üzerindeki etkisinin olmadığı görülmüştür ($\beta = .03$, $p > .05$). Bu durum aracılık koşullarının sağlanmadığını

⁹³ R. M. Baron & D. A. Kenny, "The Moderator Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 51, ss. 1173-1182.

göstermektedir. Bu bulgu İAÇ'nin DE'ye etkisinde LD'in aracılık rolü **ÜSTLENMEDİĞİNİ** göstermektedir. Bu bulgu İAÇ'nin DE'ye etkisinde LD'in aracılık rolü **OLMADIĞINI** göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda **H1'in kısmen desteklendiği (anlamli ancak ters yönlü olduğundan) ve H3, H5 ve aracılık hipotezi olan H6'nın DESTEKLENMEDİĞİ** görülmektedir.

Tablo 24. Aracılık Testi Sonuçları

		<i>B</i>		
		LD	DE	
İAÇ	Test 1(H1)			
	İAÇ		.16**	
	R^2		.02	
	F		9,4**	
	Test 2 (H3)			LD→DE (H5)
	İAÇ	-.08	.02	
	R^2	.006	,000	
	F	2.2	0.13	
	Test 3 (H6)			
	İAÇ		.16**	
	LD		.03	
	R^2		.02	
F		4.9**		

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

İkinci aracılık testi kapsamında ilk aşamada bağımsız değişken AIÇ, LD ile DE arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 24). Bu aşamanın ilk adımında AIÇ'nin DE'yi ($\beta = .18, p < .001$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. İkinci adımda AIÇ'nin aracılığı araştırılan LD' e olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda AIÇ'nin LD'i anlamlı olarak etkilediği ($\beta = -.19, p \leq .001$) tespit edilmiştir. Analizin son safhasında son adımında ise AIÇ ve aracılığı araştırılan LD birlikte analize sokulmuş ve DE üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda İAÇ'nin LD ile birlikte analize sokulmasıyla AIÇ'nin DE üzerindeki etkisinin arttığı ($\beta = .19, p \leq .001$), LD' in de DE üzerindeki etkisinin olmadığı görülmüştür. ($\beta = .05, p > .05$). Bu durum aracılık koşullarının **SAĞLANMADIĞINI** göstermektedir. Bu bulgu AIÇ'nin DE' ye etkisinde LD'in aracılık rolü **OLMADIĞINI** göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda **H1'in kısmen desteklendiği (anlamli ancak ters yönlü olduğundan), H4'ün desteklendiği ve aracılık hipotezi olan H7'nin DESTEKLENMEDİĞİ** görülmektedir.

Tablo 25. Aracılık Testi Sonuçları

		β	
		LD	DE
AİÇ	Test 1 (H2)		
	AİÇ		.18***
	R ²		.03
	F		12.3***
	Test 2 (H4)		
	AİÇ	-.19***	
	R ²	.03	
	F	12.6***	
	Test 3 (H7)		
	AİÇ		.19***
	LD		.05
	R ²		.03
F		6.7***	

*p<.05 ** p<.01 *** p<.001

4. Sonuç ve Tartışma

Ülkemizde yapılan literatür taramasında iş-aile çatışması ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen sınırlı sayıda çalışma vardır. Yabancı literatürde ise, iş-aile çatışması ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanamaması ve yapılan çalışmaların literatürde sınırlı sayıda olması, bu araştırmanın yapılmasına öncülük etmektedir. Genellikle batı literatüründe iş ve aile yaşamları arasındaki ilişkiye ilk olarak (Montgomery, vd. 2005: 36) değinmiştir. Yaptıkları çalışmada iş odaklı çalışan Hollandalı işçiler üzerinde duygusal emeğin iş aile çatışmasına etkisi araştırılmıştır. Yanchus ve arkadaşları (2010:105), duygusal emek ve iş-aile çatışması arasındaki eksikliği dile getirerek duygusal emeğin iş-aile çıktıları üzerindeki etkisini araştıran bir araştırma yapmıştır. Cheung ve Tang (2009:245), iş-aile çatışmasının farklı duygusal emek stratejileri ile ilişkisini inceleyen bir araştırma yapmıştır. Türkiye de ise, iş-aile çatışması ve duygusal emek ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Çelik ve Turunç, 2011:226 ve Morkoç, 2014).

Araştırma sonucunda Tarsus bölgesinde faaliyet gösteren eğitim sektörü çalışan personelin iş aile çatışma düzeyleri ve aile-iş çatışması düzeylerinin duygusal emek düzeyi üzerindeki etkileri ve bu etkilerde lider desteğinin rolü araştırılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre İAÇ ve AİÇ'nin duygusal emeği ve duygusal emek boyutlarından yüzeysel rol yapmayı pozitif ve anlamlı olarak etkilediği, AİÇ'nin ise doğal duyguları negatif ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgu Serry ve arkadaşlarının (2008:461) iş-aile çatışması ve duygusal

emek arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiş olduğu çalışmasıyla uyumludur. İAÇ ve AİÇ'nin bazı duygusal emek boyutlarını etkilememesi beklenmedik bir bulgudur.

Araştırmanın bulgularına göre, İAÇ ve AİÇ'nin duygusal emek boyutlarından derinden rol yapma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, çalışan derinden davranış sergilerken duygularından fedakârlık ederek örgütün istediği duyguları sergilemesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Cheung ve Tang (2009), iş-aile yaşam çatışması ile duygusal emeğin negatif ilişkili olduğunu düşünseler de derinden rol yapma ve duygusal emek arasında bir ilişkinin bulunmadığını belirtmişlerdir.

Morkoç, (2014) iş-aile çatışması ve duygusal emek ilişkisini doğrudan inceleyen çalışmalardan birini literatüre eklemiştir. Bu çalışmada, duygusal emek boyutları belirlenmeye çalışılmış ve turizm işletmelerinde önem teşkil eden iş-aile çatışması boyutları ile birbirlerini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Yapmış olduğu analizlerin sonucunda, duygusal emeğin her bir boyutunun iş-aile yaşam çatışması boyutları ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (Morkoç, 2014:109-111).

İAÇ ve AİÇ pek çok örgütsel değişken üzerinde olumsuz etkileri olan değişkenlerdir. Nitekim yapılan çalışmada İAÇ ve AİÇ'nin duygusal emeği çoğunlukla arttırdığı bulgusunun elde edilmesinin rasyonel bir açıklaması bulunmamaktadır. Bunun bir tesadüf olabileceği de değerlendirilmesine karşın öğretmenlik mesleğinin doğası gereği duygusal emeğin pek çok örgütsel değişkenden bağımsız olarak görülebilir olması da göz ardı edilmemektedir. Bunun nedeninin öğretmenlerin her koşulda duygusal emek sergilemeye eğilimli olduğu ya da çatışmanın öğretmenleri daha çok işlerine vermelerine neden olabileceği düşünülmektedir. Nitekim kültürel değerler ve çocuk sevgisi pek çok olumsuzluğu perdeleyebilecek güçte değerler olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Elde edilen bu bulgular İAÇ'nin çalışanların lider desteğini algısını anlamlı olarak etkilemediğini, AİÇ'nin çalışanların lider desteğini algısını negatif ve anlamlı olarak etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu beklendik bir bulgudur. Nitekim aileden işe yansıyan sorunların oluşturduğu çatışma algılanan lider desteğini azaltabilmektedir. Karatepe ve Kılıç (2007) araştırmalarına göre, yönetici desteği, roller arası çatışma olarak kabul edilen iş-aile ve aile-iş çatışmalarıyla da olumsuz yönde ilişkisi bulunmuştur (Anderson vd. 2002; Karatepe ve Kılıç, 2007'den Akt. Giray, 2013: 75).

Araştırma sonuçlarına göre aracılığı araştırılan lider desteğinin duygusal emek ve boyutları üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanılmamıştır.

Türkay vd. (2011), yaptıkları araştırma da benzer bir sonuca ulaşmıştır. (Türkay, vd. 2011'den Akt. Morkoç, 2014:17). Bu beklenmedik bir bulgudur. Nitekim algılanan lider desteğinin olumlu davranışları desteklemesi beklenen bir olgudur. Gülova vd. (2013: 41), amir desteği gören iş görenlerin yüzeysel ve derinlemesine davranış ile arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ve bu ilişkilerin amir desteği arttıkça daha da güçlendiğini tespit etmiştir. Bu çalışmada rastlanılmaması öğretmenlerin bu olumlu davranışlarının lider ve yöneticilerinden etkilenmediğini göstermiştir.

Algılanan iş-aile çatışması (İAÇ) ve aile iş çatışmasının(AİÇ) duygusal emek (DE) üzerine etkisini ve bu etkide lider desteğinin (LD) aracılık rolünü açıklamak amacıyla yapılan üç aşamalı regresyon analizi sonuçlarına göre lider desteğinin hem İAÇ duygusal emek ilişkisinde hem de AİÇ-duygusal emek ilişkisinde aracılık rolü üstlenmediği belirlenmiştir. Bu bulgu da literatürde benzeri olamamasına rağmen beklenmedik bir bulgudur. Nitekim liderin olumsuz olan çatışmaların olumlu olan duygusal emek üzerindeki etkisinde iyileştirici bir rolü olması beklenen bir bulgu olmasına rağmen ampirik olarak teyit edilememiştir. Bu bulgunun kültürel değerlerden ve üzerinde araştırma yapılan öğretmen örneklemden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim öğretmenlik mesleği pek çok toplumda zor koşullara rağmen özveri ve emeği sürekli gerekli kılan bir meslek türüdür.

Araştırmada daha önce araştırılmamış bir konunun ampirik olarak çalışılmış olmasının yazına ve yöneticilere katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın tek sektörde ve sınırlı bir coğrafyada yapılmış olması ve çalışmanın boylamsal olmaması çalışmanın en önemli kısıtlarıdır. Ancak araştırmanın, metodolojisini güncel olması ve daha önce araştırılmamış bir konuyu ortaya koyarak nispeten farklı bulgulara ulaşmış olmasının alana katı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bundan sonra bu alanda araştırma yapacak olan araştırmacılara, İAÇ ve AİÇ duygusal emek ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici etkilerinin araştırmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AFACAN FINDIKLI, Mine M., "Algılanan Lider Desteği ve Algılanan Örgütsel Destek İl İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", **İÜ. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi**, 2014, 25 (77), ss. 136-157.

AKBIYIK, Melis, *Etkili Liderliğin Duygusal Emek Davranışları Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Kişilerarası İletişim Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013.

AKKOÇ, İrfan, Ömer Turunç ve Abdullah Çalışkan, "Gelişim Kültürü Ve Lider Desteğinin Yenilikçi Davranış ve İş Performansına Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Rolü", **"İş Gücü" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 2011, 13(4), ss. 83-114.

AKIN, Mahmut, "Örgütsel Destek, Sosyal Destek ve İş-Aile Çatışmalarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkileri", **Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008, 25 (2), ss. 141-170.

ALLEN, H. vd., "Consequences Associated with Work-to Family Conflict: A Review and Agenda for Future Research", **Journal of Occupational Health Psychology**, 2000, 4, ss. 278-308.

ALLEN, T.D., "Family-Supportive Environments: The Role of Organizational Perceptions", **Journal of Vocational Behavior**, 2001, 58 (3), ss.414-435.

ARGON, Türkan, "Öğretmenlerin Sahip Oldukları Duygu Durumlarını Okul Yöneticilerinin Dikkate Alıp Almadıklarına İlişkin Görüşleri", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2015, 15(1), ss. 377-404.

ASHFORTH, Blake E. ve Ronald H. HUMPHREY, "Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity", **Academy of Management Review**, 1993, 18 (1), ss.88-115.

BARON, R.M. & D.A. KENNY, "The Moderator Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", **Journal of Personality and Social Psychology**, 1986, 51, ss.1173-1182.

BASIM, Nejat ve Memduh BEĞENİRBAŞ, "Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2012, 19(1).

BHANTHUMNAVIN, D. "Perceived Social Support from Supervisor and Group Members Psychological and Situational Characteristics as Predictors of Subordinate Performance in Work Units", **Human Resource Development Quarterly**, 2003, 14, ss. 74-97.

BROTHERIDGE, C. M., A.A. GRANDEY, "Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of 'People Work'", **Journal of Vocational Behavior**, 2002, 60, ss. 17-39.

BYRON, Kristin, "A Meta-Analytic Review of Work-Family Conflict and Its Antecedents", **Journal of Vocational Behaviour**, 2005, 67, ss. 169-198.

CARLSON, D.S., M. Ferguson, HUNTER ve D. WHITTEN, "Abusive Supervision and Work-Family Conflict: The Path Through Emotional Labor and Burnout", **The Leadership Quarterly**, 2012, 23, ss. 849-859.

CHEUNG, Francis Yue-Lok ve Catherine So-Kum TANG, "Quality of Work Life as a Mediator Between Emotional Labor and Work Family Interference", **Journal of Business and Psychology**, 2009, 24, ss. 245-255.

CLARK, Sue Campell, "Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance", **Human Relations**, 2000, 53 (6), ss. 747-770.

ÇELİK, Mazlum ve Ömer TURUNÇ, "Lider Desteğinin Çalışanların İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma", **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2010: 14 (1), ss. 19-41.

ÇELİK, Mazlum ve Ömer TURUNÇ, "Duygusal Emek ve Psikolojik Sıkıntı: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 2011, 40 (2), ss. 226-250

ÇUKUR, Cem Şafak, Öğretmenlerde Duygusal İşçilik Ölçeği Geliştirme: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2009, 9 (2), ss. 527-574.

DECONINCK, James, Julie JOHNSON and James BUSBIN, "The Effects of Perceived Supervisor Support, Perceived Organizational Support, and Organizational Justice on Turnover Among Salespeople", **Journal of Personal Selling & Sales Management**, 2009, 29 (4), ss. 333-350.

EFEÖĞLU, İbrahim Efe, *İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana Çukurova Üniversitesi, 2006.

EISENBERGER, R, F. STINGLHAMBER, C. VANDENBERGHE, IL SUCHARSKI, L. RHOADES, "Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention", **Journal of Applied Psychology**, 2002, 87 (3), ss. 565-573.

ERDOĞAN, B., R.C. LIDEN ve M.L. KRAIMER, "Work Value Congruence and Intrinsic Career Success: The Compensatory Roles of Leader-member Exchange and Perceived Organizational Support", **Personal Psychology**, 2004, s. 57.

EROĞLU, Erhan, "Örgütsel İletişimin İşgörenlerin Duygu Gösterimlerinin Yönetime Olan Etkisi", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, 2010, 3 (6), ss. 18-33.

FRONE, M. R., M. RUSSELL ve M.L. COOPER, "Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict: Testing a Model of the Work-Family Interface", **Journal of Applied Psychology**, 1992, 77 (1), ss. 65-78.

FRYE, N.K. ve J.A. BREAUGH, "Family-Friendly Policies, Supervisor Support, Work-Family Conflict, Family-Work Conflict and Satisfaction: A Test of A Conceptual Model", **Journal of Business and Psychology**, 2004, 19 (2), ss. 197-220.

GİRAY, Deniz Muazzez, “İş Yeri Desteği: Örgüt, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteğine Genel Bakış”, **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 2013, 25(3), ss. 65-81.

GRANDEY, Alicia A. and Russell CROPANZANO, “The Conservation of Resources Model Applied to Work-Family Conflict and Strain”, **Journal of Vocational Behavior**, 1999, 54, ss. 350-370.

GREENHAUS, Jeffrey H. ve Nicholas J. BEUTELL, “Sources of Conflict Between Work and Family Roles”, **Academy of Management Review**, 1985, 10(1), ss. 76-88.

GÜLOVA, Asena Altın, Bedrettin Türker PALAMUTÇUOĞLU ve Aynur Terzi PALAMUTÇUOĞLU, “Duygusal Emek ile İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2013, 28 (2), ss. 241-74.

HOCHSCHILD, Arlie Russell, **The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling**, Berkeley: University of California Press, 1983.

HUANG, Y. H. vd., “The Relationship Between Work-To-Family And Family-To-Work Conflict: A Longitudinal Study”, **Journal of Family and Economic Issues**, 2004, 25 (1), ss. 79-100.

INDOVINO, Lisa, “Work-Family Conflict, Work-Family Culture, and Organizational Citizenship Behavior Among Teachers”, **Journal of Business & Psychology**, 2005, 20 (2), ss. 303-324.

KARIM, J., “Emotional Labor and Psychological Distress: Testing the Mediatory Role of Work-Family Conflict”, **European Journal of Social Sciences**, 2009, 11 (4), ss. 584-598.

KOSSEK, E.E, S. PICHLER, T. BODNER, L.B. HAMMER, “Workplace Social Support and Work-Family Conflict: A Meta-Analysis Clarifying The Influence Of General and Work-Family-Specific Supervisor and Organizational Support”, **Personnel Psychology**, 2011, 64 (2), ss. 289-313.

KÖKSEL, Lale, *İş Yaşamında Duygusal Emek ve Ampirik Bir Çalışma*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009.

KRUML, Susan M. ve Deanna GEDDES, “Exploring the Dimensions of Emotional Labor: The Heart of Hochschild’s Work”, **Management Communication Quarterly**, 2002, 14 (1), ss. 8-49.

LEWIS, J., **Work Family Balance, Gender and Policy**, Edvard Elgar Publishing Inc, Cheltenham UK, 2009.

MAJOR, D., “Contributors to Stress Resistance, Testing A Model of Women’s Work-Family Conflict”, **Psychology of Women Quarterly**, 2000, 24(2), ss. 170-178.

MONTGOMERY, Anthony J., Efharis PANAGOPOLOU and Alexos BENOS “Emotional Labor at Work and at Home Among Greek Health Care Professionals”, **Journal of Health Organization and Management**, 2005, 19, ss. 395-408.

MOORHEAD, Gregory ve Ricky W. GRIFFIN, **Organizational Behavior Managing People and Organizations**, Sixth Edition, Houghton Mifflin Company, Boston New York, 2001.

MORRIS, J. Andrew and Daniel C. FELDMAN, "The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labor", **Academy of Management Review**, 1996, 21 (4), ss. 986-1010.

MORKOÇ, Tuğba Pala, *Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş Aile Çatışması İlişkisi: İzmir Şehir Otelleri Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Turizm İşletmeciliği Programı, Doktora Tezi, İzmir, 2014.

NETEMEYER, R.G., J.S. BOLES, D.O. MCKEE ve R. MCMURRIAN, "An Investigation into The Antecedents of Organizational Citizenship Behaviors in A Personal Selling Context", **Journal of Marketing**, 1997, 613, ss. 85-98.

NWANKWO, Barnabas E., Gabriel C. KANU ve Tobias C. OBI, "Emotional Labour and Psychological Distress As Predictors of Work-Family Conflict Among Nurses", **British Journal of Advance Academic Research**, 2012, 1(1), ss. 68-81.

ÖZ, Ela Ünler, **Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş Sonuçlarına Etkisi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2007.

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut ve Nihal ÇAKMAK, "Organizasyonlarda İş-Aile ve Aile İş Çatışmalarının Çalışanların İş ve Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkisi", **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2009, 33, ss. 69-99.

PARASURAMAN, Saroj and A. CLAIRE, "Type of Employment, Work-Family Conflict and Well-Being: A Comparative Study", **Journal of Organizational Behavior**, 2001, 22.

PERERA, Anuradhika ve Pavithra KAILASAPATHY, "Emotional Labour and Work Family Interference: The Case of Sri Lankan Airlines Frontline Employees", **6th International Research Conference on Management & Finance**, University of Colombia, 2011.

PODSAKOFF, P.M., S.B. MACKENZIE ve W.H. BOMMER "Transformational Leader Behaviors and Substitutes For Leadership As Determinants of Employee Satisfaction, Commitment, Trust, and Organizational Citizenship Behaviors", **Journal of Management**, 1996, 222, ss. 259-298.

SEKARAN, U., **Research Methods for Business**, Canada: John Wiley and Sons, Inc, 1992.

SEERY, B.L., E.A. CORRIGALL ve T. HARPEL, "Job-Related Emotional Labor and Its Relationship to Work-Family Conflict and Facilitation", **Journal of Family and Economic**, 2008, 29, ss. 461-477.

SINGH, J., "Performance Productivity and Quality of Frontline Employees In Service Organizations", **Journal of Marketing**, 2002, 642, ss. 15-34.

TURGUT, Tülay, "Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması ile İlişkileri", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2011, 25, ss. 3-4.

TURUNÇ, Ömer ve Mazlum ÇELİK, "Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010, 14 (1), s. 209.

TURUNÇ, Ömer ve Mine M. AFACAN FINDIKLI, "Algılanan Lider Desteği İle İş-Aile Çatışması İlişkisinde Kendini İşletmeden Hissetmenin Düzenleyici Etkisi: Turizm Sektörü Örneği", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi**, 2015, 6 (10), ss. 113-134.

YANCHUS, Nancy J., Lilian T. EBY, Charles E. LANCE ve Sabrina DROLLINGER, "The Impact of Emotional Labor on Work-Family Outcomes", **Journal of Vocational Behavior**, 2010, 76, ss. 105-117.

YOON, J. ve J.C. LIM, "Organizational Support in the Workplace: The Case of Korean Hospital Employees," **Human Relations**, 1999, 52, ss. 923-945.

WHARTON, Amy. S., "The Affective Consequences of Service Work Managing Emotions on the Job", **Work and Occupations**, 1993, 20 (2), ss. 205-232.

Summary

In today's competitive environments, the interaction between working life and family life has increased. Direct and indirect influences posed onto the family from the job and onto the job from the family constitute an effect on workers' attitudes and behaviors. The importance of emotions in working life has increased and they affect worker's performances. Especially in jobs that require communicating with clients face to face, it has an important place in the emotions necessary to ensure customer satisfaction. The feelings which displays at work, customers, managers, is about the overall organization and the feelings we have demonstrated in our lives affects the members of the family. So it has increased the relationship between work-family conflict and emotional labor. Work-family conflict, the conflict between the roles of key areas are considered mutually incompatible role pressures resulting from the responsibilities of work and family areas with each other. This two way conflict with the work-family conflict areas of intervention in the family business, the family intervention to the business of the family-work conflict seems to bring. The concept of emotional labor, the organization expects from the individual employee's interpersonal business processes, efforts while exhibiting emotional behaviors, is defines as the form of planning and control. In our country, with the increase in the number of employees in the service sector in recent years, is entering into the emotional

labor of many services. Located in the service area made in this study, the emotional labor intensive in the educational and training sector will be discussed. In this context; an empirical study has been conducted in education sector for the purpose of observing the conflict between the working life and the family life; its correlation to emotional labor and the effect of the leader as a mediator in this relationship. With this purpose, a certain portion of the survey to teachers who work in Mersin/Tarsus was delivered through the study and the findings were analyzed by SPSS method. In this research, as data collection methods, the survey method were used.

In this context, surveys were implemented face to face to the teachers. The questionnaire consists of two sections and a total of 28 questions. The first section is located 10 questions about demographic variables. In the second part, there are leader support (1 size,5 md)and emotional labor scales (1 size,13 md) and also the second section consists of 10 questions organizational work-family conflict (2 size, 10md). In the study, explanatory and confirmatory factor analysis to measure the scale of the structure and the effect has been applied. However, correlation analysis, regression analysis, t test, anova and hierarchical regression analysis was applied. As a result of research hypothesis has been demonstrated and explained using a model. Totally, 16 hypothesis are established supported by two of these hypothesis, five of them partially supported and nine unsupported. Moving from the theoretical framework in this study tried to find answers to the following questions. Is it varies emotional labor level of the employees according to the their gender, marital statues, educational levels, type of organization, type of school, number of children and number of courses taken? Is there a relationship between the level of emotional commitment and work-family conflict of employees? Is there support the role of the leader in the relationship between emotional commitment and employees with work-family conflict level? According to the survey by demograpic characteristic of the participants included level of emotional labor, in our research questions, have been discovered that the differences.

In the analysis results, levels of emotional labor wasn't observed differences according to the gender, marital statues, educational level, type of school, number of children and number of courses /seminers. In conclusion, as a first, it was seen positive effect on the emotional level of labor of work-family conflict and family-work. Work-family conflict and family-work conflict have a significant effect on the level of emotional labor. Secondly, it was seen negative effects of family-work conflicts on support of leader, also it wasn't seen effects of work-family conflicts on support of leader. Thirdly, the leader support of employees didn't effect the emotional labor. Finally, it wasn't seen the effects of leader support in the relationship between work-family and family-work conflict with emotional labor. In addition to its contribution to the results of the literature analysis, to raise awareness can have a positive impact on the

education sector. In addition, changing the attitude of managers is intended to create against those who work in the service sector. This research will contribute to leaders, managers, employees and also the different branches of science.

1800'lerin Küresel Krizleri, Büyük Depresyon ve 2008 Krizi

Mustafa Emre AKBAŞ*

Öz

Finansal krizler dünya ekonomik düzenini sarsan afetlerdir. Bu afetler toplumların yaşam standartlarını da etkilemektedir. 18. yy.'dan itibaren ulus devletlerin ortaya çıkışı ulusal ekonomileri de birbirine yakınlaştırmıştır. Karşılıklı ticaret ve buna bağlı finans ilişkilerin de artması ulusal para ve finans kurumlarını da birbiri ile olan bağlantılarını hızlandırmıştır. Fakat dönemin Klasik öğretisi anlayışı par ve finans piyasalarını düzenleyecek ve denetim altında tutacak yetkili kurumları oluşturamamıştır. Bu yüzden 20. yy. kadar finansal krizler daha sık aralıklarla yaşanmıştır. 1930 sonrası Büyük Depresyon ve Keynesyen Devrim yetkili ulusal para kurumları olan Merkez Bankalarına müdahale yetkilerini vererek ulusal para ve finans sahalarını düzenlemeleri için tecrübe kazanmalarına olanak sağlamıştır. 20 yy. içinde yaşanan finansal krizler ise ağırlıklı iki nedenden dolayı ortaya çıkmaktadır. Birincisi küresel para ve finans sistemine hakim ülkenin hatalı para ve finans politikaları sonucunda çevresindeki ülkeleri de içine alacak şekilde ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise serbest dolaşım küresel finans akımlarının düzensiz dağılımı ve yükselen Pazar ekonomilerindeki kontrolsüz dalgalanmayla krizlerin çıkmasıdır. Çalışmanın hedefi finansal krizler öncesinde yaşanan iktisadi süreçlerin incelenmesi ve bu krizlere ne tür toplum ekonomisi hareketlerinin neden olabileceğini ortaya çıkarmaktır. Olası finansal krizlere karşı nasıl hazır olunabileceği konusu da aynı zamanda tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Krizler, Uluslararası Para Düzeni, Küresel Krizler, Büyük Depresyon, 2008 Krizi

Jel Sınıflaması: G01,E32,F02,E42

Global Crises of the 1800s, Great Depression and 2008 Crisis

Abstract

The financial crisis are the disasters that the world economic order have convulsed. These disasters were affected infinitely the social living standarts. The

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 22.07.2016 Kabul Tarihi: 06.12.2016

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.305553>

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: emreakbas@marmara.edu.tr

emergence of the nation state from the 18th century, national economies are also closer together. Bilateral trade has accelerated and connections with each other as well as with financial institutions to increase the national currency and the related financial relationships. But the era of the classical doctrine understanding money and to regulate financial markets and to keep under control could create the appropriate authorities. So 20th Century up to the financial crisis were experienced more frequently. After the Great Depression and the Keynesian Revolution in 1930 by the competent national monetary authorities, the Central Bank has the authority to intervene to allow them to gain experience in the field of national monetary and financial arrangements. 20 yy. Financial crises are emerging in the mainly two reasons. First, global currency and the surrounding countries as a result of faulty monetary and financial policy of the country is emerging to dominate the financial system to include as well. The second is the free circulation of the current global financial crisis with irregular distribution and the emergence of uncontrolled fluctuations in emerging market economies. The object of this work is study and resarch the ecomoiç process before the financial crisis and to reveal which social economic affairs are the reasons for financial crisis. Add to this object it will be discussed how the financial actors can be on the alert towards the potential financial crisis.

Keywords: Financial Crises, International Money Regulation, Global Crises, Great Depression, 2008 Crisis

Jel Classification: G01,E32,F02,E42

Giriş

19. yy. Sanayi Devrimi sonrasında küresel ticaret ve finans ağları birbirleri ile hızlı bir entegrasyon sürecine girmiş ve kapitalist evrimi şekillendirmiştir. Geride bıraktığımız iki asırlık süreç içinde kapitalist evrimin şekillenmesinde yaşanan finansal krizlerin kapitalizme olan olumlu ve olumsuz katkıları taban tabana zıt iki ayrı görüş birliğini hep karşı karşıya getirmiştir. Bir görüş yaşanan finansal krizlerin kapitalizmi daha iyi anlayabileceğimiz bir kıvama getirerek en iyi performansın sağlanacağını iddia ederken karşı görüş ise her yaşanan finansal krizin kapitalizmi gittikçe zayıflatarak çöküşün kaçınılmaz olacağını vurgulamaktadır. Enteresan olan ise bu görüş birliklerine ait beyanatların krizlerin başlangıç dönemleri ile ortaya çıkması ve kriz sonucu oluşan makro ekonomik büyüklüklerdeki hasarların zayıflama sürecine kadar azalarak devam etmesidir. Bu çalışmanın amacı; geçmişten gelen finansal krizlerin nedenlerine odaklanılarak, bugün ve sonrası için olası finansal krizlere karşı elde edeceğimiz derslerin ne olabileceği konusuna ışık tutabilmektedir.

Çalışmanın ilk bölümü ekonomik krizin tanımı ve türlerinin kısaca açıklanmasıyla başlamaktadır. Bölüm içinde Sanayi Devrimi ile beraber ticaret ağlarının yayılması sonucu 18. yy. içinde finansal panikler olarak ortaya çıkan

ve krizler olarak devam eden ekonomik krizler 1929 Büyük Depresyon'a kadar incelenmiştir. İncelenen dönem içinde yer alan finansal krizler 1929 Büyük Depresyon'a göre dar bir yayılım ve etki alanı yarattıklarından tek bir bölüm içinde açıklanmıştır.

İkinci bölüm; tamamen 1929 Büyük Depresyon üzerine odaklanmıştır. 1929 Büyük Depresyon küresel ekonomide kendisinden sonra oluşmuş finansal krizler için karşılaştırma yapılabilecek nitelikte geniş yayılım ve etki alanı yaratmış uzun vadeli bir finansal kriz olduğundan tek başına incelenmiştir.

Üçüncü bölümde önce; Büyük Depresyon'un Avrupa Kıtası üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Dönemin bankacılık açısından kuvvetli para kurumlarına sahip Avusturya ve sanayi açısından lider konumdaki Almanya örnekleri seçilmiştir. Bölüm Büyük Depresyon'un nedenleri üzerine uluslararası literatürde kabul görmüş teorisyen görüşleri ile sonlanmaktadır.

Son bölümde ise; 2007-08 Krizi küresel ekonomide 1929 Büyük Depresyon gibi uzun vadeli ve geniş alan üzerinde etkiler yarattığı için Büyük Depresyon'la bir karşılaştırma niteliğinde kısıtlı teknik detay ve görüş içeren nitelikte incelenmiştir. Amaç geçmişten günümüze finansal krizlerin mihenk taşı niteliğinde görülen 1929 Büyük Depresyon ve 2007-08 Küresel Finans krizi arasında oluştukları dönem koşullarının birebir aynı olmamasına rağmen küresel para ve finans sistemi düzenlenmesinde gözden kaçan eksiklikleri tespit etmektir. Aynı zamanda geçmiş finansal krizlerden elde edilen tecrübelerin sistem eksikliklerinin giderilmesinde ne kadar faydalı olabileceğine dair fikir üretmektir.

I. EKONOMİK KRİZ VE BÜYÜK DEPRESYONA KADAR YAŞANAN KRİZLER

Kriz tanımı ekonomi alanından önce daha çok tıp alanında kullanılmış ve birden beliren bir hastalık sürecinin başlangıcı olarak ve ya hastalık durumunun tedavisi zor bir döneme girdiğinin ifadesi olarak kullanılmıştır.¹ Sosyal bilimlerde ise daha çok 'buhran' ve ya 'bunalım' olarak kullanılmış, günlük dilde ise ekonomik, mali, siyasi, hükümet krizleri şeklinde kavramlarla kullanılmaktadır.² Ekonomi alanında kriz denildiği zaman ne şekilde tanımlanması gerektiği konusunda farklı açıklamalar ve görüşler ortaya çıkmaktadır.

¹ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, TOSYÖV Yayınları, 1999, s. 22.

² Z. Dina Çakmur Yıldız, *Finansal Krizler-Erken Uyarı Sistemleri*, Nobel Dağıtım Yayınları, 2006, s. 39,

Genel olarak ekonominin genişleme döneminde aşırı yükselen fiyatlar, krediler, üretim ve varlık değerlerinin şiddetli bir çöküş sürecine girerek bir noktada hareketsiz kalması krizlerin karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Ekonominin en uç düşük üretim seviyesinde takılı kalması, büyüyen likiditenin son bulması, zayıf firmaların piyasadan elenmesi ve ekonomik büyümenin iyimserlik sürecindeki bütün kuralsızlıkların sürdürülemez olduğunun anlaşılmasıyla piyasaların tekrar nefes almaya başlamak için piyasanın temizlenme sürecine girmesi kriz algısının temelini oluşturmaktadır.³ Kimi görüş yüksek enflasyonlu bir süreci kimisi ekonomik durgunluk ile ortaya çıkan deflasyonist bir süreci ekonomik kriz olarak betimlerken işin içine finansal ya da reel sektör krizleri tanımları girince ekonomik kriz tanımının net açıklanması daha kafa karıştırıcı bir hal almaktadır. Bütün bu ekonomik kriz tanımlama farklılıklarına rağmen genel olarak tüketici taleplerindeki azalmaya iştirak eden ulusal çıktı değerlerinin azalmaya başlaması, yüksek oranlı işsizlik ve buradan kaynaklanan ortalama yaşam standartlarının düşmesi konjonktürel dalgalanmaların içindeki ekonomik krizlerin en belirgin özelliği olmuştur. Nobel ödüllü iktisatçı Paul Samuelson'un 'Küresel finansal kriz hakkında bildiğimiz şey, pek fazla bir şey bilmediğimizdir' ifadesi ekonomik krizler hakkındaki bulgu ve çıkarımların hep bulanık kalacağına da bir göstergesi olacaktır.⁴ Kriz kelimesinin ekonomi alanında kullanılmaya başlanması ise genel olarak 19. yy. sürecine denk gelir. Bu süreç küresel ticaret ağlarının önem kazandığı ve uluslararası ticaret ve finans ağlarının önemli bir hızla kurulduğu bir dönemdir. Ekonomik krizler tarihsel süreç içinde kendilerini daha çok ticari sistemdeki çöküntüler olarak göstermişlerdir. Krizler şiddetli gelir dalgalanmalarıyla beraber arkalarından çöküntü sürecine girmiş endüstri grupları, iflas sürecine girmiş sermaye ve yoksullaşmış emek gücü bırakarak ağır hasar vermişlerdir.⁵

Son iki yüz yıl içinde krizlerin örneklenmesinde farklı oluşum nedenlerinden ötürü çok sayıda ekonomik ve finans kriz türleri sınıflandırılmıştır. En fazla örneklendirmeye sahip olanlar ise para krizleri, bankacılık krizleri, dış borç krizleri ve finansal krizlerdir. Para krizi herhangi bir spekülasyon etki sonrasında ülke parasının değer kaybetmeye başlamasıyla ortaya çıkabilir. Döviz kurlarındaki beklenmeyen yüksek oranlı hareketler ve sermaye hesabındaki ani yön değiştirmeleri de para krizinin en önemli göstergeleri olarak görülür. Bankacılık krizlerinde ise öz sermaye değerlerinin çok üstünde kredi faaliyetlerini sürdüren bankaların iflasları veya mevduat sahiplerinin güven eksikliğinden kaynaklanan yüklü mevduat geri çekişleri ilk

³ Wilhelm Röpke, *Crises & Cycles*, The Ludwig von Mises Institute Publishing, 2007, s. 28.

⁴ Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi-Piyasa Krizinin Eleştirisi*, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, 2009, s. 48.

⁵ Edward David Jones, *Economic Crises*, General Books LLC, 2009, s. 1.

dikkat çeken faktörlerdir. Finansal krizlerde finansal sistemin varlık değerlendirmesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi önemli işlevler kesintiye uğrar. Ayrıca likidite problemi de önem arz ederken spekülasyon hareketlerinin yarattığı baloncukların patlaması da dikkat çeken bir başka unsurdur. Dış borç krizleri ise, bir ülkenin kamu ya da özel kesimden kaynaklanan borç ödemelerini gerçekleştiremeyerek moratoryumun ilan edilmesi ile oluşur.⁶

Finansal çöküşlerin 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa sınırları içinde yayılan Sanayi Devrimi ile başlaması ve ticari bağlantıların yayıldığı diğer kıta ülkelerine sıçraması tesadüfi olarak algılanmamalıdır. Tarih içinde bilinen ilk finansal panik 1792 yılında Amerika Sermaye Piyasasında gerçekleşmiştir. İki hafta içinde hisse senedi değerlerinin yaklaşık %25 gibi değer yitirmesiyle sonuçlanan 1792 Paniği ilk sermaye piyasası iflasına örnek gösterilmektedir. Dönemin Hazine Sekreterliğine atanan Alexander Hamilton'un ustaca müdahalesi sonucu, 1792 Finansal Paniği yeni ulusal düzene girmiş Amerika'da ciddi ekonomik hasar yaratan bir krize dönmüştür. 1792 Finansal Paniği sırasında hisse senedi fiyatlarının aşırı şişmesi ve bu şişmenin finansal bir çöküş yaratmadan hangi yetkili kurum tarafından nasıl kontrol altına alınabileceği sorusu önem kazanmıştır. Hazine Yönetimi Sekreteri Hamilton piyasa aktörlerini ikna yöntemi ile ulusal bankaların kredi yaratabilmelerini kademeli sınırlandırmaya başlatması paniğin atlatılmasında olumlu sonuç vermiştir. Bu tür bir uygulama Avrupa ekonomisinde ortalama seksen yıl sonra Merkez Bankacılığı kriz yönetimi üzerine dayalı "Bagehot" kurallarının yazılmasına da olanak vermiştir.⁷

Amerika Sermaye Piyasasının kalbi Wall Street odaklı ikinci ulusal bankalar paniği 1826 yılında yaşanmıştır. 1826 yılında yaşanan bankalar paniğinin gerisinde 1824-1825 yılları arası New York bankalarının spekülasyon hareketleri sonucu geniş kitlelere yoğun kredi satışı yaparak parasal genişlemeye katkıda bulunmaları yatmaktadır. 18. yüzyılın ilk dönemlerinde bankacılık sektörünün sanayi sektörüne göre kazançlı olması dönemin bankalarının sayı olarak artmasına ve kredi toplama ve satış tekniklerinde de denetleyici bir kurallar zincirine bağlı olmadan yenilikler yapmalarına neden olmuştur. Bankacılık sektörünün dışındaki sigorta şirketleri ise hamiline posta çeki yapısına benzer ileri bir vadede ödenmek üzere borç senetleri tanzim etmiştir. New York da faaliyet gösteren Hayat ve Yangın Sigorta Şirketi (The Life and Fire Insurance Company) bu tür bir hamiline posta çeki karşılığında 1824-1825 yılları arası toplam değeri bir milyon dolarlık hamiline posta çeki karşılığı kredi toplayabilmiştir. 1825 yılının sonlarına doğru sigorta

⁶ Mustafa Özer, *Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1996, ss. 29-38.

⁷ Richard Sylla, R. Wright, D.Cowen, "Alexander Hamilton, Central Banker: Crisis Management during the U.S. Financial Panic of 1792", *Business History Review*, 83 (Spring 2009), s. 61, 64-65.

sektörünün de darboğaza girmesi ve Hayat ve Yangın Sigorta Şirketi'nin sermaye piyasasındaki yer alan hisse senetlerinin değer yitirmeye başlaması sonucu ellerinde bu şirkete ait hamiline senetleri tutanlar senet değerlerinin paraya çevrilmesi için sigorta şirketine hücum etmişlerdir. Ancak elinde ödeme yapması için yeterli nakit varlığı olmayan sigorta şirketi iflas etmiştir. Bu iflas New York Sermaye Piyasası kanalı ile birbirine bağlı sigorta ve bankacılık kurumlarını zincirleme bir reaksiyon halinde etkilemiş, sonuç olarak bir dizi banka ve sigorta şirketi iflas etmiştir. Bu olay kredi ve parasal genişleme süreçlerini ihtiyatlı takip edecek kurumların ve düzenleyici kuralların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁸

1800'lü yıllar gerek İngiltere gerekse Amerika kıtasında karşılıklı ticaret ve bankacılık sektörünün artan ticaret ilişkileri ile birlikte büyüdüğü bir dönem olmuştur. Londra tabanlı bankerlerinin çoğunun Amerikan kıtasına yönelik yatırım girişimleri ile New Orleans gibi güney Amerika bölgeleri nüfus, ticaret ve finans alanında hızlı bir büyüme sürecine girmişlerdir. Bu dönem içinde ticareti ve finans ödeme sistemini kolaylaştırmak için kullanılan sterlin cinsi keşide edilmiş ödeme senetleri (foreign bill of exchange) Amerikan finans sahası içinde bir ödeme aracı olarak kullanımı arttıkça yüzyılın ilk önemli sayılabilecek finans çarpıklığı olan 1837 Paniği yaşanmıştır. İlgili dönem içinde finansal saha kontrolleri ve regülasyonlarının hiç olmayışı nedeniyle ödeme sistemlerinin aniden durması New Orleans- Londra- New York üçgenindeki panik ve kriz yayılımlarının ilk önemli örneklerinden biri sayılabilir. 1837 Paniği bu açıdan bir görüş olarak bankacılığın ve finansal faaliyetlerin gün geçtikçe kumar olayları haline dönmesinin dikkate alınması gereken bir evresi olarak düşünülmektedir.⁹

18. yüzyıl başlarından itibaren yaşanan finansal panikler ve çöküşler, finans şirketlerinin iflasları dönemin bazı ulusal para otoritelerinin kurumsal düzenlemeleri almalarına neden olmuştur. Bilinen en somut örnek İngiliz Merkez Bankası'nın uygulamalarıdır. Finans alanında sıkıntıda olan mali kurumlara yetkili para otoritesi olan Merkez Bankasının teminatlar karşılığında kredi verilmesinin avantajını ortaya koyan Bagehot kurallarının yazılmasından önce 19. yüzyıl içinde banka krizleri ile oldukça mücadele etmeye çalışan İngiliz Merkez Bankası, 1844 yılında finans sahasının daha etkin kontrolü için yeni bir yasa oluşturmuştur. Bu yeni yasanın en önemli özelliği ulusal Merkez Bankasını iki ayrı üniteye ayırmış olmasıdır. İngiliz Merkez Bankası Banknot ve Bankacılık Departmanı olarak birbirinden bağımsız iki yarı üniteye bölünmüştür. Özellikle Banknot Departmanının

⁸ Eric Hilt, "Rogue Finance: The Life and Fire Insurance Company and Panic of 1826", *Business History Review*, 83, (Spring 2009), ss. 87-100.

⁹ Jessica M. Lepler, *The Many Panics of 1837-People, Politics and the Creation of Transatlantic Financial Crisis*, Cambridge University Press, 2013, ss. 20-42.

banknot ihracında bazı yetkilerinin kısıtlanması para okullarının aşırı banknot ihracının önlenmesine yönelik hedeflerine sınırlı şekilde uymaktaydı. Ne var ki bu uygulama İngiltere'de yaşanacak finansal krizlerde Ulusal Merkez Bankası'nın finansal sistemi rezervleri ile stabilize etmesinde gereken etkiyi göstermemiştir. Zira ulusal İngiliz Merkez Bankası'nın resmi olarak bu rezervleri kullanabilme yetkisinin olmaması kriz dönemlerinin engellenebilmesini zorlaştırmıştır.¹⁰

18. ve 19. yy. finansal panik ve kriz analizlerinin çıkış noktası ilgili dönem gözlemcileri tarafından ısrarla sadece ulusal sınırlar içindeki içsel faktörlerle açıklanmıştır. Uluslararası para sisteminde çift metal para düzeninden gümüş değerinin çıkartılarak altına dayalı bir para düzenine geçişin Londra Para Piyasası'ndaki yarattığı etki diğer Avrupa Para Piyasası noktalarında olumsuz etki yapmasına rağmen ilgili dönem içinde hep ulus içi faktörler ile açıklanmaya çalışılmıştır. 1890 yılında kuvvetli bir İngiliz ticaret bankası olan Baring'in iflasının gerekçeleri Arjantin'deki dış borç krizi ile başlayıp New York sınırlarına ulaşmıştır. Fakat dönemin gözlemcileri ulus içi faktörlere dayalı gerekçe açıklama yoluna gitmişlerdir.¹¹ 19. yy. ikinci yarısından itibaren İngiliz Bankası Arjantin, Uruguay gibi Latin Amerikan ülkelerine yatırımlarının finansmanı için yüklü kredi satışı yapmaya başlamıştır. Bu ülkelerdeki yatırımların hızlı bir şekilde dış kredileri ödeyecek nitelikte geri dönmemesi sonucu Baring Bankası 200 Milyon Sterlin değerindeki borç yükü ile iflas etmiştir. Bankanın iflasıyla ticari ilişkisi olan New York Bankaları'nda da panikler ve bir dizi iflaslar yaşanmıştır.¹² Dikkat edilirse endüstriyel ve ticari ağların yoğunlaşmasıyla beraber Avrupa ve Amerika kıtasında 18. yüzyılın başından itibaren finansal kırılganlıklar artmıştır. Bu dönem yoğun kırılganlıklarıyla beraber tahmin edilebilmesi zor depresyon ve kriz süreçlerini de başlatmıştır.

19. yy. içinde demiryolları ve kıtalar arası deniz yolları ulaşım ağlarının artarak ticaret yollarını genişletmesi küresel pazarı da büyütüştür. Büyüyen küresel pazar neticesinde Kıta Avrupası'ndaki koruyucu gümrük duvarları Almanya ve İskandinav ülkelerini yeni ekonomik güçler olarak küresel sistemin içine sokmuştur. Yeni ekonomik güçlerin oluşumu ticaret ve finans alanlarını yöneten Merkez Bankaları gibi yeni kurumsal aktörlerin yükümlülüklerini de artırmıştır. İlgili yüzyıl içinde bu yeni kurumsal aktörlerin uluslararası sermaye piyasası hareketlerini yönetebileceği

¹⁰ Kenneth Kuttner, "Victorian Financial Crises and Their Implications for the Future", *Business Economics*, 2010, Vol: 45 no: 2, ss. 102-103.

¹¹ Charles Poor Kindleberger, *Historical Economics- Art or Science*, University of California Press-Berkeley and Los Angeles, 1990, s. 310.

¹² Sinan Sönmez, "Kalkınmanın Finansmanı, Emperyalizm ve Finansal Serbestlik Üçgeninde Dış Borçlanma", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 21, Sayı 75, s. 126.

umulmuştur.¹³ Krizlerin oluşumunda ticari faaliyetleri yoğunlaşan iki kıta ekonomisi arasında farklılıkların oluşu dönem krizlerin oluşum gerekçelerini de çeşitlendirmiştir. Amerika'da daha az bir sermaye değeri varken Avrupa kıtasında fazla sermaye ve yüksek mobilye, fiyatların etkilenmesi ve iktisadi akımların çoğalmasına oldukça katkıda bulunmuştur. Amerika'da zayıf sermaye yapısı faiz oranları üzerinde büyük artışlara neden olurken abartılı bir girişimcilik akımı büyümeyi hızlandırmıştır. Kaliforniya da altın madenlerinin bulunması ve göç akımlarının hızlanması gibi faktörler yüzünden 19. yy.'a kadar Amerika kıtasında yaşanan krizlerin gerekçelerini diğer yeni sanayi ülkelerindeki krizlere göre farklılaştırmıştır.¹⁴

1857 krizi ise modern kapitalist tarihin ilk kıtalar arası finans krizi olarak anılır. Daha önceki bazı kriz ve paniklerdeki gibi İngiltere'nin ticaret yaptığı ülkeler ile arasında oluşan bir gelir veya ticaret hacmi dalgalanması sonucu oluşmamıştır. Bunun dışında 1857 Krizi'nin çıkması için savaş, tarım veya emtia piyasasındaki aksaklıklar gibi sıklıkla rastlanan nedenlerden hiç biri mevcut değildi. Bu yüzden 1857 yılında Amerika'da yaşanan finansal kriz ve depresyon süreci dönemin tetikte bekleyen finansman yatırımcılarına bile sürpriz niteliğinde gerçekleşmiş ve 12 Ekim 1857'de 63 ticari bankadan 62 tanesi ödeme yapmayı durdurmuştur. Bir ay içinde İngiltere ve Avrupa kıtası içindeki birçok ulusal banka ve borsa kurumları da ödemelerini durdurarak depresyon sürecini kendi topraklarına taşımışlardır.¹⁵ 1857 Krizi daha önceki finansal bozukluklarla karşılaştırıldığında ise ilk dikkati çeken ticaret bonolarında alışılmamış bir durgunluğun sonrasında yaşanmış olmasıdır. 1857 Kriz analizinde dönemin ekonomistleri ve bankerleri farklı açılardan görüş bildirmelerine rağmen dikkate ilk çeken özellik krizin ticari bono ve senet işlemlerindeki alışılmamış bir durgunluk sonrası patlak vermiş olmasıdır. Bazı bankerler New York City bankasının on yıllık periyotlar içinde ödünç işlemlerini nedensiz daraltarak finans sahası üzerinde stres biriktirdiğini iddia etmişlerdir. Bu süreçte diğer New York Bankaları da mevduatlarını geri çekerek finans alanındaki stresi artırmışlardır. Dönem içinde banka ve firmaların aşırı spekülasyonel davranışları da eleştirilen bir unsur olmuştur. 1857 yılının ikinci yarısından itibaren İngiltere'den Amerika'ya yönelik sermaye akımlarının zayıflamasının sonucu olarak Amerikan varlık fiyatlarının inişe geçtiğini ve bunun da önce Ohia Hayat Sigortası ve Bankasına (Ohia Life Insurance and Trust) sonra diğer bankalara yansıdığı da iddia edilen görüşlerden bir tanesidir. 1857 Finansal Krizinde Doğu Eyaletlerindeki toprak spekülasyonunun azalmasıyla karlılık oranları

¹³ Harold James, "Globalization and Great Depressions", Foreign Policy Research Institute, Winter 2002, www.elsevier.com, ss. 128-129.

¹⁴ Theodore E. Burton, "Financial Crises", BiblioLife, LLC Publishing, Original Copyright 1902 by D. Appleton and Company, www.books.google.com, ss. 282-283.

¹⁵ J.R.T. Hughes, "The Commercial Crisis of 1857", Oxford Economic Papers, New Series, Vol: 8, No: 2, June 1956, s. 194.

düşmüş ve demiryolu varlık yatırımları hızla değer kaybetmiştir. Bu varlıkları elinde tutan bir dizi banka ve para kurumları iflas etmiştir. 1857 Finansal Kriz Amerika ve Avrupa Kıtasında birçok ulusal bankanın domino etkisi ile kapanmasına neden olmuştur.¹⁶

Dünya ekonomi tarihi içinde oluşan kriz ve paniklerin çoğunun gerisinde finansal veya ticari çarpıklıklar olmasına rağmen finansal çarpıklıkların oluşumunda çoğu kez savaşlar da aktif rol oynamışlardır. 1856 yılı Kırım Savaşı sonrası Avrupa ve Amerika kıtası arasında finansal sistem çarpıklığının yayılması hızlanmıştır. Savaş sonrası dönemde Amerikan buğdayına yönelik talebin ani azalması Amerikan buğday fiyatlarının çakılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumsa Avrupa'daki buğday üreticilerini likidite sıkışıklığına sokmuştur. Avrupa bankalarının Amerikan bankalarındaki mevduatlarını geri çekmesiyle Amerikan bankalarının rezervleri erimiş ve kredi verme güçleri azalmıştır. Avrupa ve Amerika kıtası arasındaki ekonomik aktivite ve finans işlemlerinin zayıflaması beraberinde Amerikan demiryolları hisse senetlerinde spekülasyon dalgaları göstermiştir. Bu zincirleme reaksiyonlar Amerika'da Ohio Hayat Sigortası ve Bankasının psikolojik bir şoktan ötürü iflas etmesine neden olacak bir finansal krizin koşullarını beraberinde getirmiştir.¹⁷ Yukarıdaki örnek krizlerin oluşumunda ekonomi tabanlı faktörlerin dışında kalan siyasi ve politik etmenlerin de dikkate alınmasını gerektirmektedir.

19. Yüzyılın ilk yarısındaki finansal krizler uluslararası ticaretle bağlantıları olan kısa vadeli krizlerdir. Buna karşın yüzyılın ikinci yarısındaki krizler ise geniş yayımlı ve uzun vadeli krizlerdir. 1873 krizi bu tür uzun vadeli ve kıtalararası etki yaratan ilk finansal krizdir. 1873 yılında Viyana'daki bankalar paniği kısa sürede diğer Avrupa finans şehirlerini de etkilemiş ve Amerika'nın büyüme motoru olan demiryolu sektörüne yatırım yapan ulusal sermaye piyasasında çalkantılar başlatmıştır. Amerikan ulusal sermaye piyasasındaki değer kayıpları birçok ulusal demiryolu projesinin iptaline neden olurken yaklaşık 5 yıllık bir durgunluk sürecini başlatmıştır. Bu kriz aynı zamanda sanayi ülkeleri dışında yer alan Osmanlı İmparatorluğu ve bir dizi Latin Amerika devletini de borç krizine sokmuştur.¹⁸ 1870 yılı sonrası yaşanan krizlerin daha sert ve geniş yayımlı olmasındaki gerekçeler dönemin kompleksleşen para ve banka sisteminin ve her iki kıtada sayıları artan entegre olmuş para aktörlerinin varlığı altında incelenmelidir. Bu yüzyıl içinde dünya finansmanı Londra ve Paris Para Piyasası hâkimiyeti altında idi. Bunun

¹⁶ Charles W. Calomiris & Larry Schweikart, "The Panic of 1857: Origins, Transmission, and Containment", *The Journal of Economic History*, Vol: 51, no: 4, 1991, ss. 808-809.

¹⁷ Larry Allen, *The Global Financial System: 1750-2000*, Reaktion Books Publishing, 2001, s. 215.

¹⁸ Carlos Marichal, "World Financial Crises. Lessons of the Past", *Finance & The Common Good/BIEN Commun*, Volume II-III, 2009, ss. 37-38.

dışında finans merkezleri ise Londra ve Paris Para Piyasalarının uyduları konumundaydı. Bu iki büyük finans merkezindeki dalgalanmalar kolayca diğer finans merkezlerini etkileyebiliyordu. 1873 Krizinde Avrupa Bankacılık ve Finans Sistemindeki bir bozulma yatırım ilişkileri içinde bulunan Amerikan Demiryolları Sektörü finansörlerini zayıflatarak her iki kıtada domino etkisiyle iflaslara neden olmuştur. 1873 yılında yaşanan Finansal Kriz bu tür paniklerin kıtalar arası küresel finans piyasasının asimetrik enformasyon eksikliğinden dolayı ne kadar kırılabilir olduğunu göstermiştir.¹⁹ Amerikan Demiryolları Sistemindeki aksaklık nasıl Avrupa Yatırım Piyasası aktörlerini etkileyebilmiş ise Avrupa İmar Sistemindeki iflaslar da aynı şekilde Amerika Yatırım Piyasası aktörlerini etkilemiştir. Finans sistemi içindeki bu kırılabilirlik birbirleriyle sıkı ticaret ve finans bağları olan iki kıta ekonomisini de sıkıntıya sokarak 1873 krizinin boyutunu kıtalar arası genişletmiştir.

19. Yüzyılın son 20 yılı Avrupa'nın Amerikan kapitalizminin yakaladığı yüksek hıza erişmekle geçmiştir. Dönem Avrupa büyük şehirlerinin büyük imar projelerine imza attığı bir dönemdir ve Paris, Berlin, Viyana gibi büyük Avrupa şehirlerinde ipotekli krediler kullanılarak büyük bir imar hamlesi oluşmuştur. Amerika ise tarım ve hayvancılık sektörü yüksek verimli üretim sergilediğinden dolayı Avrupa tarım sektörü rekabet gücü azaltmıştır. Rekabet gücü zayıflayan Avrupa'da ulusal gelirlerin düşmesine bağlı olarak kredi geri ödeme gücü zayıflamıştır. Kredi ödeme aksamalarının artmasıyla beraber problem Avrupa Emlak piyasasına süratle yansımıştır. İngiliz Bankalarının da kredi musluklarını Avrupa için kapatması sonucu 1873 Avrupa ekonomisindeki kriz kaçınılmaz bir şekilde demiryolları şirketlerine yatırım yapılan Amerikan ekonomisine de sıçramıştır. 1873 Krizi küresel finans, ticaret ve sermaye düzenin kıtalar arası entegrasyonunda gelecekte finansal kırılabilirliklerin boyutunun genişleyeceğinin sinyalini netleştirmiştir.²⁰

1873 krizi arkasından 1929 Büyük Krize kadar dünya ekonomisi 1884, 1890, 1896 ve 1907 yıllarında risk içeren farklı şiddetlerde ağırlıklı banka iflasları nedenli bir sürü finansal panik ve krizler geçirmiştir. 1873 sonrası 1890 Krizi de yine kendisinden önceki krizler gibi bir dizi olaylar serisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Alman yatırımcıların Arjantin'deki 3,5 Milyon Sterlin değerindeki büyük su artıma projesine verdikleri kredi desteğini geri çekmeleri neticesinde hem Arjantin Hükümeti hem de Arjantin Hükümeti'ne destek sağlayan Baring Brother Bankası zor durumda kalmıştır. Bu olayda İngiliz Merkez Bankası, Baring Brothers yetkililerini Arjantin'e yönelik kredi kaynaklarını kısıtlama konusunda uyarılmış ama banka yetkililerin bu uyarıyı

¹⁹ Frederic S. Mishkin, "Asymmetric Information and Financial Crisis. A Historical Perspective" in *Financial Markets and Financial Crises*, Edited by R. Glenn Hubbard, NBER Publishing, 1991, ss. 81-82.

²⁰ Hayri Kozanoğlu, *Küresel Krizin Anatomisi*, Agora Kitaplığı, 2009, ss. 148-149.

dikkate almamaları bankanın iflası ile sonuçlanmıştır. Akabinde İngiliz Merkez Bankası aynı bugün IMF'nin borç yükünden dolayı iflasa gidebilecek ülkeler için yaptığı gibi, ticari bankaları birbirlerine bir garanti sistemi altında bağlayacak bir organizasyon yapılandırmasına girmiştir. 19.yüzyıl sonlarında İngiliz Merkez Bankasının yapmış olduğu faaliyet aslen günümüzde 1998 Asya krizi sürecinde Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) hegemonik bir iktisadi güç niteliğinde yapmış olduğu fonksiyonel görevden aslen farklı olmamıştır.²¹

Finansal panikler ve mali çöküşler özellikle 1929 Büyük Depresyon'a kadar Amerikan ekonomisini yalnız bırakmamıştır. Bunda dönemin Amerikan ekonomisinin genç ve büyüyen bir yapı sergilemesinin payı oldukça büyüktür. 1890 ortalarından 1906 sonuna kadar yıllık %7,3 gibi büyüme rakamı sergileyen Amerikan ekonomisi büyük miktarda yatırımcı ve sanayici sayısına kavuşmuştur. Bu durum ulusal sermaye piyasalarında daha fazla sermayedar ve dolayısıyla spekülörün hareket etmesine de neden olmuştur.19. yy. içinde 1800'ün üzerinde aracı ve finansal şirket kurulmuştur. Krizler tarihi içinde önemli bir tutan 1907 Paniği ve yaşanan finansal kriz, endüstrileşme sürecine eşlik eden genişmiş bir sermaye piyasası sürecinin aslında ne kadar tehlike yaratabilecek bir ortamı doğal olarak oluşturabileceğini de bu açıdan göstermiştir. 1906 yılında öz sermayesine bağlı olarak çalışan piyasa halen cazibesini sürdürmekte iken hisse senedi ve finansal sektör piyasası reel sektörü gölgelemeye başlamıştır. 1906 yılının başından sonuna kadar düzensiz ama kuvvetli para talebi Wall Street ve diğer finansal işletmeler için dengesiz parasal koşullar yaratmıştır. Hisse senedi fiyatları artarken tahvil ve bono fiyatlarının azalması parasal sektör içinde keskin bir ayrışmaya neden olmuştur. Hisse senedi piyasasındaki bu fiyat hareketleri Amerikan ekonomisinin hızlı büyümesinden kaynaklanan kredi talebi artışından ve 1906 yılının yüksek tarım getirisinden kaynaklanmıştır.²²

Hisse senetleri piyasasındaki şişme hareketler 1907 yılında Knickbocker Bankerlik Şirketi'ni zor durumda bırakmış ve şirket Avrupa Bankalarına yönelik ödemelerini durdurmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden 1907 Krizi literatürde Knickboxer krizi olarak da anılmaktadır. Bankerlik Şirketinin ödemelerini durdurması gecelik faiz oranlarını %125'in üzerine çıkartmış ve kredi piyasası içindeki bütün aktörler arasında panik hareketi baş göstermiştir. "Knickbocker Krizi" güven mekanizmasının finans ve kredi piyasasında ne kadar önemli olduğunu ispatlayan krizlerden bir tanesi olmuştur.²³ 1907 krizinin güven bunalımları dışında verdiği diğer mesaj da ulusal ekonomilerin büyüme sürecine girmeleri sonrası finans ve para

²¹ Meghnad Desai, *Financial Crises and Global Governance*, Routledge Publishing, 2004, ss. 11-12.

²² Robert F. Brunner & Sean D. Carr, *The Panic of 1907—Lessons Learned from the Market's Perfect Storm*, Published by John Wiley & Sons, New Jersey, 2007, ss. 7-17.

²³ Wilhelm Röpke, a.g.m., s. 36.

piyasalarındaki gelişmelerin hassasiyetle takip edilme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de 1907 yılına doğru büyük bir konjonktürel genişleme sürecine giren Amerikan ekonomisi aynı gelişimi ulusal para ve finans sektöründeki gözetim ve denetleme aşamasında gösterememiştir. 1907 yazında ulusal para piyasasının daralması ki bu dönem Amerika'daki emtia ticaret hacminin hızlı iniş sürecine girdiği zamandır; sert finansal sıkışıklıklara neden olarak aracı bir kurumun iflas etmesi ve ödemelerini durdurmasıyla finans ağı içinde yer alan para kurumlarını panik havasına sokmuştur. Hızlı büyüme sürecine giren Amerikan ekonomisi 1907 krizi sonrası sert bir yavaşlama dönemine girmiş ama buna rağmen kısa süreli bir durgunluk ve gecikmeli tepki hareketlerinden kurtulamamıştır. Bu panik bankacılık reformları üzerindeki tartışmaları alevlendirirken 1913 ve 1914 yılında oluşacak Federal Rezerv Sisteminin yaratılmasına öncülük edecek Birleşik Devletler Ulusal Para Komisyonu'nun kurulmasına gerekçe doğurmuştur.²⁴

1907 Krizi dönemin büyük banka sahiplerinden JP Morgan'ın bankalarından birisinin diğer bankaların mevduat geri ödemelerini garanti göstermesi ve finans piyasası içindeki diğer para kurumlarına güven telkini sağlaması ile son bulmuştur. 1907 Krizi diğer bankacılık krizleri ile karşılaştırıldığında oldukça kısa sürede sona ermiştir. Aynı zamanda 1908 yılında Amerikan Kongresinde kabul edilen Aldrich-Vreeland Kanunu panik durumunda finans sektörüne acil para ve kredi temininin sağlanmasına olanak vermiştir. 1907 Krizi bu evrelerle beraber ulusal bir Merkez Bankasının kurulmasına yönelik bir seri yasal düzenlemelerin de hızlanmasına neden olmuştur. Bu yasal düzenlemelerin ilk örneği 13 Aralık 1913'te Amerika Başkanı Woodrow Wilson tarafından imzalanan Federal Rezerv Yasası'dır. Bu kriz Amerikan hükümetinin yetkili organları üzerinden ulusal borsa ve sermaye piyasası aktivitelerine daha fazla yoğunlaşmasına ve özellikle hisse senedi manipülasyonlarına karşı temkinli ve tepkili davranmasına da neden olmuştur.²⁵

1907 Krizi'nde spekülâtif davranışların hakim olduğu ahlaki finans geleneklerinin dışında bir finans yönetimi sergilenmiştir. Bankaları, sigorta ve endüstri şirketlerini finansa eden yatırımcıların fonları hatalı yönetmeleri ve spekülâtif amaçlar için serbestçe kullanmaları sonucu mevduat sahiplerinin paniklemesine ve kredi sisteminin çökmesine neden olmuştur. Bu Amerikan Borsa krizi artık Avrupalı ekonomistlerin de krizlere karşı daha duyarlı şekilde çalışmalarını bu alana doğru odaklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Bunun en iyi bilinen örneği Knutt Wicksell'dir. Wicksell 1907 Mayıs'ında Oslo Üniversitesinde ekonomik dalgalanmalara dayalı "The Enigma of Business

²⁴ George Rich, *The Cross of Cold-Money and the Canadian Business Cycle in 1867-1913*, Carleton University Press, 1988, s. 164.

²⁵ Rik W. Hafer & Scott E. Hein, *The Stock Market*, Greenwood Press, 2007, s. 17.

Cycles” isimli dersi vermeye başlamıştır. Bunu takip eden yıl içinde 1907 Krizinin parasal ve reel etkilerini analiz eden üç ayrı makale çıkartmıştır. Wicksell kriz analizlerinde banka ve finans sektörü için üç ayrı nitelik tanımını ortaya koymuştur. Bunlar borçların ödenebilme yeteneği, likitide ve esnekliktir. Ona göre bir banka ya da para kurumu reel varlık ihracını güven içinde mevduat sahiplerine sunabiliyorsa ve kendisine yönelik ödemeler herhangi bir olaydan ötürü aksasa bile reel varlıklarının değerini koruyabiliyorsa o zaman ödeyebilme yeteneğine sahiptir. Şayet banka günün birinde talep edilirse ödeme yapabilecek şekilde görevini yerine getirebiliyorsa o zaman likidite niteliğine de sahip olacaktır. Son olarak banka herhangi bir olay karşısında makul bütün kredi taleplerini kabul edilebilir faiz oranları bandajı içinde karşılayabiliyorsa o zaman esnek yapıya sahip olacaktır. Wicksell 1907 krizinin özünde Amerikan Finans kesiminde yer alan para kurumlarının yukarıda sayılan üç tanımlayıcı nitelik açısından zayıflıklarının olduğunu ileri sürmüştür.²⁶

II. 1929 BÜYÜK DEPRESYON

1907 krizi sonrasında gerek Amerikalı gerekse Avrupalı iktisatçılar tarafından ortaya çıkartılan bulgular krizleri önlemek için bir takım ulusal düzenlemelere gidilmesine olanak vermiş olmasına rağmen yaşanan dönemin hâkim iktisadi düşünce yapısı ve birçok ülkeyi içine çekecek 1. Dünya Savaşının yaşanması nedeniyle, krizlerin etkin bir şekilde önüne geçebilecek iktisat politikaları oluşmasını engellemiştir. Savaş sonrası gelişmiş sanayi toplumları ve onlara eşlik eden yenedünya ülkeleri hızlı bir kalkınma ve büyüme sürecine girdiklerinden finansal kriz ve panikler ile ilgili endişeler, çözüm arayışları geçici olarak arka plana itilmişlerdir. Lakin bu arka plana itilmişlik küresel finans sistemine tam olarak eşlik edemeyecek olgunlaşmamış uluslararası bir para sisteminin sürmesine neden olmuştur. 1929 Büyük Buhran’a kadar para sistemleri çarpıklığı devam etmiş ve dünya ekonomisindeki en derin ve efsanevi kriz ‘Kara Perşembe’ olarak anılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü New York Borsasında patlamıştır. Kriz dalga dalga yayılarak ilk hafta içinde sadece Amerika’da 4000 irili ufaklı bankanın iflasına ve büyük mali, servet kayıplarına neden olmuştur. Dünya ekonomisini ciddi sarsan 1929 Büyük Buhran’ın anlaşılması için dünya ekonomisi ve siyasi tarih gelişimine sonra da Amerikan ekonomisine ve Amerika’nın iç politika sürecine odaklanan on yıllık bir süreç de incelenmelidir.

Birinci Dünya Savaşı uluslararası ticaret ve finans düzeninde ciddi bozulmalara neden olmuştur. Savaş sırasında uluslararası sermaye akımlarının kesintiye uğraması, mal ve hizmet akımlarının kesilmesi ve altın

²⁶ Mauro Boianovsky, “Wicksell on the American Crisis 1907”, *Journal of History of Economic Thought*, Vol: 33, 2, 2011, s. 1-6.

standardı sisteminin terk edilmesi birçok ülkede birbirleriyle uyuşmayan politikaların aktifleşmesine neden olmuştur. Savaşa katılan birçok ülkede devletin üretimdeki rolü artmaya başlamış, para ve maliye politikası disiplini gevşemiştir. Savaş aynı zamanda dönemin imparatorluk güçleri arasında bir yer değişimine de neden olmuştur. Avrupa ülkeleri savaşın etkisi ile zayıflarken Amerika ve Japonya ekonomik güç olarak kuvvetlerini artırmışlardır. Uluslararası finans sisteminin aktörleri 1925-1928 yılları arasında altın para sistemin yeniden düzenlemek istemişlerdir. İngiliz Merkez Bankası Birinci Dünya Savaş'ından önceki pozisyonundaki gibi tek bir Dünya Merkez Bankası niteliğinde uluslararası para ve finans sistemini kontrol edebilecek gücünü kaybetmiştir. Fransa ve Amerika da düzenin yeni ve güçlü aktörleri olarak yerlerini sağlamışlardır. Ne Fransa ne de Amerika eski uluslararası finans sisteminin kurallarına göre hareket etmiyor ve her iki ülke para politikalarını rahatlatarak altına dayalı sermaye akımlarını teşvik edecek şekilde davranmışlardır. Yeni sistemde daha büyük rezervlere ihtiyaç vardı fakat ödünç alan ve veren ülkeler arasındaki dengelerin değişimi sonucu uluslararası finans sisteminde da son ödünç veren merciin belirlenmesi zorlaşmıştı. Fransa ve Almanya savaş öncesi ödünç veren pozisyonunda iken ödünç alan konumuna düşmüşlerdi. İngiltere'nin ödünç verebilme kapasitesi azalırken Amerika ödünç alınabilecek büyük ekonomilerden birisi olmuştur. 1920'li yılların başında ülkelerin geçirdikleri ekonomik süreçler birbirlerinden farklılaşmıştır. Belçika, Fransa ve İtalya'da genişleyici para ve maliye politikaları fiyatlar genel seviyesini artırmasına rağmen hızlı büyüme ve düşük işsizlik oranları gerçekleşmiştir. Almanya büyük yatırımlarla hızlı bir büyüme sürecini 1923 Hiperenflasyon deneyimindeki kırılma hariç sürdürebilmiştir. İskandinav ülkeleri ise kendi aralarında Batı ekonomisinin tersine deflasyonist politikaları tercih etmişlerdir. İngiltere ise savaş öncesi sterlin paritesinde kalabilmeye yönelik politika tedbirlerinde ısrar etmiştir.²⁷

İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Amerikan ekonomisi büyük bir toplumsal kalkınma sürecinin yaşamaktadır. Amerikan ekonomisinin ortalama yıllık %4,7 oranında büyüdüğü, işsizlik oranlarının %3,7 yıllık ortalamaya sahip olduğu dönem toplam gelirler içinde zengin sınıfın %24 den %33,5'a çıkmasıyla büyük bir ekonomik patlama geçirmiştir. Milyoner sayısı 1922 yılında 7.000 civarında iken 1929 yılında 30.000'e çıkmıştır. Otomobil sektörü yüzyılın başından itibaren 4 milyon araç üretmiş, banliyö mahallerinde büyük ve pahalı konut projeleri artmış ve her üç Amerikan ailesinden ikisi sosyal statü kimliği olarak araç sahibi olabilmıştır. Geniş tüketici kitlesinin teknolojik buluşlar sayesinde soğutucular, elektrikli ev aletleri gibi yeni tüketim mallarıyla tanışması ekonomiye bir dinamizm kazandırmıştır. Büyük fonların taksitli krediler olarak tüketicilere sunulması bu dinamik ekonomi içinde

²⁷ Angus Maddison, "The World Economy In the 20th Century", Development Centre Studies, OECD Publishing, 1989, ss. 51-52.

büyük bir alım gücüne neden olurken aynı zamanda toplumun çoğunu da kredi borçlusuna haline getirmiştir.²⁸ Aşağıdaki tablo bize 1920-1930 arası Amerika'da on yıl içinde seçilmiş tüketim malları mülkiyet oranlarındaki değişimi göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan sanayi ürünleri artışı tüketicilerin ilgili dönemin koşullarına göre daha fazla teknolojik ürün sahibi olabilmelerine imkân sağlamıştır.²⁹

Tablo 1: Amerikalıların Seçilmiş Mal Gruplarına göre Mülkiyet oranları

Mal kalemleri	1920	1930
Araba	%26	%60
Radyo	%0	%46
Elektrikli Aydınlatma	%35	%68
Çamaşır Makinesi	%8	%24
Elektrikli Süpürge	%9	%30
Alafranga Tuvalet	%20	%51

Kaynak: Stanley Lebergott, "Pursuing Happiness: American Consumers in the Twentieth Century", Princeton University Press, 1993, s: 102, 113, 130, 137.

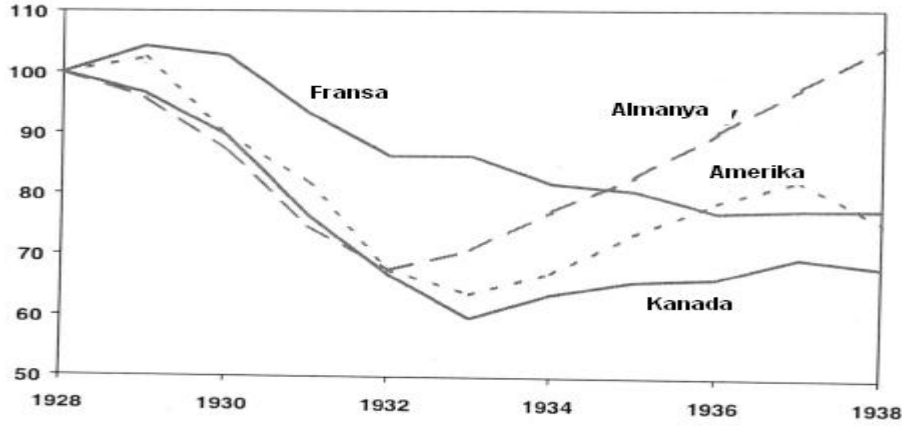
Üretim ve tüketim toplumu olarak getirilen ekonomik disiplin ulusal çıktı artışlarıyla ortalama değerlerin üstünde seyrettikçe reel sektörün dışındaki alanlarda da varlık değerleri üzerinde spekülasyon hareket ve etkiler artmıştır. Finansal sahadaki bu varlık değerleri şişmeleri sürerken reel sektörde 1928 sonrası ulusal çıktı artışlarını belirleyen etmenlerden biri olan kişi başına düşen ulusal çıktı oranları ise hızını kaybetmeye ve gerilemeye başlamıştır. Bu negatif sapma ise dönem içinde piyasa mekanizmasına duyulan güven gereği bir çöküşün ön belirtisi olarak görülmemiştir. Aşağıdaki grafik Büyük Depresyon öncesi ve sonrası kişi başına düşen ulusal çıktı rakamlarını göstermektedir.³⁰

²⁸ Jon D. Wisman & Barton Baker, "Rising Inequality and Financial Crises of 1929 and 2008", www.american.edu/cas/economics/, s. 1-34.

²⁹ Stanley Lebergott, *Pursuing Happiness. American Consumers in the Twentieth Century*, Princeton University Press, 1993, s. 102,113,130,137.

³⁰ Timothy Kehoe, Edward C. Prescott, "Great Depressions of the 20th Century", *Review of Economic Dynamics* 5,2002, www.idealibrary.com, s. 2.

Grafik 1. : Sanayi Ülkeleri Kişi Başına Düşen Ulusal Çıktı

Kaynak: Timothy Kehoe & Edward C. Prescott, "Great Depressions of the 20th Century", Review of Economic Dynamics 5,2002, www.idealibrary.com, s. 2.

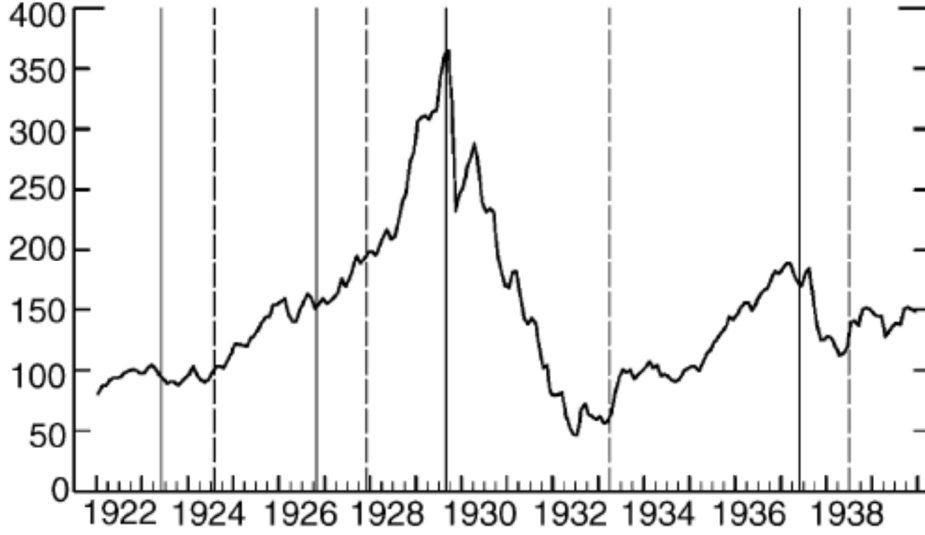
Amerikan ekonomisindeki 'Altın Yıllar' olarak adlandırılan canlanma kendini New York borsasında da hissettirmeye başlamıştır. Özellikle menkul kıymetlerin değerlerinin spekülatif artarak sanayi endeks rakamlarının iki katına çıkmasına neden olmuştur.³¹ 1927 ilkbaharından itibaren ucuz banka kredilerine ve banker ödünçlerine onay veren Amerikan Merkez Bankası'nın bu tür genişleyici para politikası çoğu teorisyene göre menkul kıymetler borsasının spekülatif patlamasının nedeni olarak görülmüştür.³² Spekülatif hareketlenmeler sonucu Amerikan toplumu içinde düşük gelirli insanlar bile tasarruf yaratarak ya da borçlanarak borsada işlem gören yüksek getirili menkul kıymet alımına başlamışlardır. Menkul kıymetler borsasındaki bu hareketlilik sonucu Amerika'daki farklı bölgelerde yer alan 29 tane borsa piyasası içinde 1.548.707 tane müşteri hesabı oluşmuştur. 120 milyon Amerikalının yaklaşık 30 milyonluk kısmı aktif olarak bir şekilde borsayla bir şekilde alım satım bağı bulunmaktaydı. Bunların içinden yaklaşık bir milyon kişi spekülâtör olarak anılıyordu. Bu spekülâtörlerin yaklaşık üçte ikisi ise ellerinde hiç nakit para bulundurmadan açığa spot alım ve satım yapan kişilerden oluşuyordu. Borsadaki açığa alım ve satım ticaretinin büyümesi menkul kıymet fiyatlarının yükselmesine ve yatırım kredilerinin tehlike yaratacak ölçüde artmasına neden olmuştur. Geleneksel olarak hisse senetleri ücret ve maaşlardan on kat daha fazla kazandırmış ve artık sermaye kazançları kendi başına değer kazanarak daha fazla yatırım kredisi

³¹ Sumru Öz, "Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?", TÜSİAD-KOÇ UNIVERSITY ECONOMIC RESEARCH FORUM, Temmuz 2009, s. 11, www.ku.edu.tr/EAf/0904.

³² Micheal Bordo & Olivier Jeanne, "Boom-Busts in Asset Prices, Economic Instability and Monetary Policy", NBER Working Papers, No: 8966, s. 6, www.nber.org/papers/w8966

yaratmıştır. Tablo 2 1922 yılından itibaren New York borsası menkul kıymetler fiyatlarının spekülasyon nitelikte arttığını göstermektedir.³³

GRAFİK 2. : 1922-1940 MENKUL KIYMETLER FİYATLARI

Kaynak: Athanasios Orphanides, "Monetary Policy in Deflation: The Liquidity Trap in History and Practice", *North American Journal of Economics and Finance*, 15, 2004, s. 106.

Yatırım kredileri artışı 1920'li yıllar sonlarına doğru bankacılık sektöründe de sıkıntılar doğurmuştur. 1929 Büyük Buhranda Menkul Kıymetler Borsası çöküşü banka sektörünün de krize girmesine neden olmuştur. 1920 sonrası kırsal alanda faaliyet gösteren ufak ölçekli bankaların çoğu artan borç zararlarından dolayı iflas etmiştir.³⁴ Yaşanan bir sürü iflaslar neticesinde 1930 yılındaki Amerikan sosyal hayatındaki manzara ise ekonomik çöküşün acı tablosunu sergilemektedir. İşsizlik oranı %25 seviyesini geçmiş ve evsizlerin sayısı artmıştır. İpotekli ev ve çiftlik alımında bulunanların çoğu geri ödeme yapamadıkları için evsiz ve işsiz kalmışlardır. Kırsal kesimde panikleyen mevduat sahipleri paralarını geri çekmek için harekete geçmiş ve yerel bankalarını kısa sürede iflasa sürüklemişlerdir.³⁵ Kırsal alandaki bu banka iflasları finans şebeke ağı içindeki merkez şehir bankaları da etkilemiş ve büyük banka paniklerine neden olmuştur. Bir kısım

³³ Murray N. Rothbard, *America's Great Depression*, Mises Institute Publishing, 5. Edition, 2000, ss. 214-215.

³⁴ Gary Richardson, "Categories and Causes of Bank Distress During the Great Depression, 1929-1933", *Explorations in Economic History*, Volume 44, 2007, www.sciencedirect.com, ss. 588-589.

³⁵ Greg Hansen ve Dimitri Papadimitri, "Did the New Deal Prolong or Worsen the Great Depression?", *Challenge*, Vol: 53 No: 1, 2010, s. 64.

teorisyen ortaya çıkan banka paniklerinde mevduatların geri çekilmesini, alacakların ödenememesini ve Federal Rezerv Bankasının müdahaledeki isteksizliğini aslı nedenler olarak görmektedir. Bankacılık sektöründe Büyük Depresyon öncesi yaşanan banka panikleri mevduatların çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Nakde dayalı hisse senetlerine yönelik varlıklara artan ilgi sonucu bankalardan çekilen reel varlıklar diğer finans kurumlarına akmaya başlamıştır. Bu durum menkul kıymetler piyasasında finansal balon yaratacak kazançları büyütürken daha öncede ifade edilen kontrolsüz bir yatırım piyasası yaratmıştır.³⁶ Bu koşullar altında Amerikan Merkez Bankası'nın Büyük Depresyon öncesi ve sonrasındaki izleyebileceği para politikaları literatür içinde genelde iki ayrı görüşe dayanmaktadır. Birincisi Merkez Bankası'nın süreci savsaklama ve önemsizleştirme niteliğindeki başarısız girişimleri, ikincisi ise bürokratik eylem alanını genişletmeye ve bir takım menfaat gruplarını tatmin edecek bilinçli sıkı para politikalarına izin vermesine dayalıdır. Dönemin Merkez Bankası yetkilileri de sermaye piyasası balonlarının önüne geçmek için yapmış oldukları açık piyasa satışlarının ve ıskonto oranları artışlarının iradi bir enflasyon oluşturacağını düşünmüşlerdir. Para otoritelerinin iradi bir enflasyon yaratma endişelerinden dolayı varlık balonlarının üzerindeki bu tür müdahalelerden kaçınılmıştır.³⁷ Merkez Bankasına getirilen temel eleştiri on yıllık süreç içinde sermaye piyasası dalgalanmalarını dikkate almayıp Borsa çöküşüyle beraber panik reaksiyon göstermesidir. 1929 yılının içinde hisse senedi değerleri ile faiz oranları arasında göze çarpacak bir negatif ilişkinin varlığı ve arkasından Merkez Bankasının yükselen hisse senedi değerlerine faiz oranlarını artırarak reaksiyon göstermesi Amerikan ekonomi tarihi içinde değişim yaratacak bir dönüm noktası yaratmıştır. Daha da önemlisi menkul kıymetler piyasasındaki yüksek volatilité politika yapıcılarında bir müdahalenin yapıp yapılmaması konusundaki fikir ayrılıklarını da büyütüştür. Sonuç olarak karar alma sürecindeki uyum eksikliği para politikalarının Büyük Depresyonun şiddeti üzerindeki etkiyi zayıflatmıştır.³⁸

1929 Büyük Depresyonunun açıklanmasına yönelik çalışmaların çoğunda ise dönemin para sistemi ön plana çıkartılmıştır. Çalışmaların çoğunda Altın Standardı sisteminin Büyük Depresyonunun uzun ve şiddetli sürmesine neden olduğu konusunda hemfikir olunmuştur. Sabit kur sistemine dayalı altın kambiyo standardı birçok teorisyene göre ülkeler arası finansal kargaşanın

³⁶ Gary Richardson, a.g.e., s. 590.

³⁷ Charles Calomiris & David Wheelock, "Was the Great Depression a Watershed for American Monetary Policy" in *The Defining Moment: The Great Depression and The American Economy in the Twentieth Century*, Ed. Micheal Bordo, NBER Onlinebook, www.nber.org/chapters/c6887, 1998, ss. 24-26.

³⁸ Pierre L. Siklos, "The Fed's reaction to the stock market during the great depression: Fact or artefact?", *Explorations in Economic History*, Volume 45, 2008, s. 182, www.sciencedirect.com

yayılmasına ve para politikalarının bu kargaşayı çözmesine engel olmuştur. Amerika'nın 1928 sonrası izlediği sıkı para politikası ise sıkça kriz dönemine girilmesinin bir gerekçesi olarak eleştirilmiştir. Sorun Amerikan Merkez Bankası'nın neden böyle bir dönüşüm niteliğinde karar almasıyla ilgili olmuştur. Fransa Merkez Bankası'nın dünya altın rezervlerindeki payını 1927-1932 arası %7'den %27'ye çıkarması ve '**altının istiflenmesi**' rezervlerde suni bir kıtlık yaratmıştır. Bu durum Amerika dahil bir çok ülkeyi büyük bir deflasyonist baskıya doğru itmiştir. Fransa Merkez Bankası'nın bu altın istifleme süreci Amerika'dan 1929-1933 arası yayılan deflasyon sürecinin ve Amerikan Merkez Bankası'nın tepki hareketlerinin bir nedeni olarak görülmektedir. Şayet Merkez Bankaları 1928 yılındaki altın rezerv oranlarını değiştirmeden muhafaza etselerdi yayılan deflasyonun önüne geçilebileceği savunulmuştur. Böyle bir durumda Amerikan Merkez Bankasının Büyük Depresyona yönelik eleştirilen tepkisel para politikası hareketinin gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir.³⁹ Ticari Kapitalizmin sonu olarak görülen 1929 Büyük Depresyon öncesi yaşanan deflasyon yüksek kapasiteli çalışan endüstrilerin bile fiyat düşürmelerine neden olmuştur. Bunun neticesinde sermaye varlıklarının finansmanı için alınan borçlar ödenemez hale gelmiş ve işsizlik oranı %25 artarken varlık fiyatları %85 değer kaybetmiştir. 1929 Büyük Depresyonun açıklanmasında Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi de krizlere bakışta yenilik yaratmıştır. Finansal istikrarsızlık hipotezine göre kapitalist ekonomilerde varlık fiyatlarının azalması sonucu oluşan borç deflasyonu borç deflasyonlarını artırarak zincirleme bir etki yaratmakta ve önüne geçilmek için alınan kamusal tedbirler ise 1929 Büyük Depresyon örneğindeki gibi yetersiz kalmaktadır.⁴⁰

Irving Fisher 1929 Büyük Depresyon'u "Borç-Deflasyon Teorisi" başlığı altında incelemiştir. Fisher'e göre iktisadi daralmaya giriş döneminin belirleyicileri aşırı borçlanma ve deflasyon olgusudur. Ekonominin genişleme dönemlerinde yatırımcıların büyük kazanç beklenti içinde olmaları onları daha yüksek bir borçlanma ve varlıklar üzerine yatırım yapmaya itecektir. Gerçekleşen yüksek borçlar ekonomide likitide sıkışıklığı sonucu panik havası yaratarak varlık piyasasındaki geri satış işlemlerini hızlandıracaktır. Geri satışlar arttıkça varlık fiyatlarının değer kaybı başlayacak ve borçluların yükü artmış olacaktır.⁴¹ Fisher Büyük Depresyon döneminde borçlanma ve deflasyon ilişkisi doğru varsayılsa bile fiyat seviyesi kontrol sorununun daha önemli olduğunu ileri sürmüştür. Fisher kontrol mekanizmasında yetkili

³⁹ Douglas A. Irwin, "Did France Cause the Great Depression?", *NBER Working Paper* No. 16350, September 2010, <http://www.nber.org/papers/w16350>, s. 1, 36.

⁴⁰ Ersan Bocutoğlu, "Hyman P. Minsky'in Konjonktür Teorisi 2007-2010 Küresel Krizi Açıklamaya Uygun mu? Heterodoks Değerlendirme", *Bankacılar, Türkiye Bankacılar Birliği Yayını*, Sayı 75, Aralık 2010, s. 10 ve 14.

⁴¹ Suat Oktar & Levent Dalyancı, "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 19, 2010, s. 7.

organ olarak Amerikan Merkez Bankası Yönetim Kurulu ve Hazine İdaresinin de yeni bir sorumluluk anlayışı üstlenmelerinin beklenildiği vurgulamıştır.. Fisher'e göre fiyat seviyesi kontrolü dolar sahasının kontrolü depresyon sürecinin yegâne çözümü olamamaktadır. İstikrarlı ideal bir dolar sahası gerçekleşse bile maruz kalınan borç sarmalı, teknoloji dönüşümü ve işsizlik sorunu, biriken üretici artıkları, fiyatların kayması (price dislocation) gibi olaylarla karşı karşıya kalınmıştır. Fisher bütün bu problemlerin çözümü için doların kendileri tarafından yok edilmesi için araştırmacıların uzun uğraşlar vermesi gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda borç deflasyon teorisinin geçmiş ve gelecekteki depresyonlar için bir deneyim teşkil edeceğine inandığını da belirtmiştir.⁴²

1929 Büyük Depresyonun açıklanmasında altın para standardı sisteminin varlığı ve 1. Dünya Savaşı sonrası yeni politik sınırların çizilmesiyle savaş tazminat taleplerinin getirdiği altın tabanlı ödeme akımlarının yön değiştirmesi de birçok araştırmacının üzerinde durduğu temel noktalardan birisi olmuştur. Bazı araştırmacılar Büyük Depresyonu anlayabilmek için savaş öncesi altın standardının İngiltere merkezli hegemonik bir sistem olarak sorgulanmasının da gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. İki savaş arası dönemde İngiltere'nin güç kaybı, Amerika Birleşik Devletleri'nin yarattığı yeni hegemonik saha içindeki tecrübesizliği ve kendini yeni düzenden tecrit etme girişimleri eleştirilmiştir. Yaratılan bu ortamda ulusal merkez bankaları arasında uluslararası finans alanının organizasyonu için yeterli iş birliğinin oluşturulamaması da para sistemi düzensizliğinin bir gerekçesi olarak görülmektedir.⁴³ Nitekim Charles Kindleberger de Büyük Depresyon ile ilgili analizlerinde 1. Dünya savaşı sonrası Londra'nın uluslararası ekonomiyi stabilize edecek etkin bir finans merkezi olma becerisini kaybettiğini ileri sürer. Bu yüzden Amerika'nın başı çektiği ve İngiltere'nin takip ettiği iki başlı finans liderliği sonucunda oluşan etkinsiz hegemonik güç eksikliği 1929 Depresyonun nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Kindleberger'e göre hegemon ülkenin para otoritesinin yardıma ihtiyaç duyulan ekonomilere yapacağı fon takviyeleri depresyonu engelleyecektir.

Büyük Depresyonun tamamen parasal güçlerin hareketlerinin neden olduğunu savunan Milton Friedman'a karşı Peter Termin konuya ilişkin eserlerinde Friedman'ın tezine karşı çıkmıştır. Altın standardının korunma zorunluluğu ile ortaya çıkan deflasyonist baskıya dikkati çekmekle beraber deflasyonun ekonomi üzerindeki etkilerinin tahmin edilebilmesinin zor olduğunu ama gidilen istikametinin depresyonu tetiklediğini iddia etmiştir.

⁴² Irving Fisher, "The Dept Deflation of Great Depressions", *Econometrica*, No: 1, ss. 347-349.

⁴³ Ben Bernanke & Harold James, "The Gold Standart, Deflation, and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison", *NBER Working Paper* No: 3488, October 1990, <http://www.nber.org/papers/w3488>, ss. 6-7.

Galbraith “Büyük Çöküş-1929” isimli kitabında Depresyonun açıklanmasını hisse senedi piyasasındaki spekülâtif hareketlere dayandırmaktadır. Tarihteki bütün spekülâtif hareketlerin er ya da geç ekonomiyi hasara uğratacak bir sonla biteceğini ifade etmiştir. Bu görüşünün yanında bir taraftan reel sektör ve stok fazlaları üzerinde dururken diğer taraftan ise ekonominin beş ayrı zayıflıktan ötürü sağlam temellere oturmadan gelişim süreci içinde bulunduğunu savunmuştur. Bu beş zayıflığı gelir dağılımındaki kötü dağılım, kötü şirket yapıları, zayıf bankacılık yapısı ve bankacılık sisteminin kolay kırılabilirliği, Amerika dâhil dış ticaret bilançolarının kırılabilir yapısı, ülkeler arası dış ticaret dengelerinin tutarsızlığı ve 1929 Çöküşüne kadarki öngörülerin ekonomi bilgisi zayıflığı nedeniyle gerçeklere ışık tutacak nitelikte olmadığı şeklinde gruplandırmıştır. Süreci gelir dağılımı açısından incelediğimiz de 1920’li yıllar sonrası büyüyen Amerikan ekonomisinde en yüksek gelir diliminin nüfus içindeki payı yüzde beşe eşit iken bu yüzde beşlik grup toplam gelirin üçte birini elde etmiştir. Dönemin şirket yapıları şirket sahtekârlıkları ve dolandırıcılıkları içinde fazlasıyla barındırmaktaydı. Holdingleşme süreci Amerika’da işletmelerin birbirlerinden çok farklı sektörlerde faaliyette bulunmalarına da izin vermiştir. Bankalar açısından durum çok daha kötü bir durumda seyretmiştir. Zira bankaların sermaye yapılarının zayıflığı ve ödeme problemleri sorununda kendilerini savunabilecek bir teminat mekanizmasının yokluğu domino etkisiyle birçok zayıf ve kuvvetli bankanın iflasına neden olmuştur. Amerika ve diğer ülkelerin dış ticaret bilançoları kötü yönetim sonucu Amerika en büyük alacaklı kreditor ülke konumunda kalırken diğer ülkeler ise ticaret dengelerinin açıklarını uzun bir dönem kapatmak için mücadele ettiler. Bu sürece dönemin ekonomi bilgisinin zayıflığı ve çaresizliğinin de ilave olması Galbraith’e göre toparlanma süresini uzatmıştır.⁴⁴

Peter Termin Büyük Depresyonla ilgili eserinde dönemin altın standardı sisteminin ve savaş sonrasındaki ülkelerin yeni pozisyonlarının 1929 yılındaki çöküntüyle derin bir bağlantısının olduğunu savunmaktadır. Ona göre savaş sonrasındaki koşulların altın standardı kurallarında bir yeni düzenleme yapılmasını zorlaştırmıştır. Termin’e göre 1. Dünya Savaşının yarattığı şok, değişmeyen uluslararası kurumlar ve taviz vermez politik rejimler büyük depresyonu yaratmıştır. 1925’ler sonrası altın standardı kurallarının esnetilememesiyle beraber tüketici ve üretici fiyat endeks değerlerinin azalma sürecinde bulunduğu tespit edilmiştir. **Grafik 2** 1926 sonrasından itibaren Amerikan tüketici ve üretici fiyat endekslerinin nasıl bir azalan seyir izlediğini ve deflasyon sürecinin yaşandığını göstermektedir.⁴⁵

⁴⁴ John Kenneth Galbraith, *Büyük Kriz-1929*, Pegasus Yayınları, 2009, ss. 185-191.

⁴⁵ Peter Termin, *Lessons from the Great Depression*, The MIT Press, 1989, s. 33.

GRAFİK 3:

TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ FİYAT ENDEKSİ

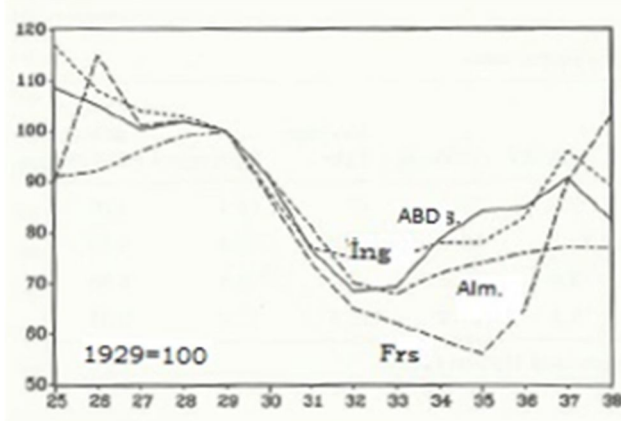
Kaynak: Athanasios Orphanides, "Monetary Policy in Deflation: The Liquidity Trap in History and Practice", *North American Journal of Economics and Finance*, 15, 2004, s. 106.

1930'lu yıllara doğru yaşanan deflasyon sürecinde Milton Friedman da Büyük Depresyonun açıklanmasının arkasında biri dizi ufak nedenlerin olduğunu ama dikkate alınmayan bu ufak nedenlerin büyük sonuçlar doğurmuş olduğuna dayalı açıklamalarda bulunmuştur. Buna örnek olarak Depresyonu 1928 yılında New York Merkez Bankası'nın altın standardı sisteminin taraftarı olan müdürü Benjamin Strong'un ölümü ile bile ilişkilendirmesidir. Friedman Lewis ile yaptığı ileriki ortak çalışmasında ise Depresyonun kaynağının Amerika'daki olaylardan kaynaklandığını ve savaş sonrası Amerika'ya akan yoğun altının Amerikan ekonomisinin sonunu hazırladığını ifade etmiştir. Bu görüş uzun yıllar şiddetle reddedilse de geniş bir görüş onayı almıştır. Altın standardının bir çıkmaza gireceği fikrinin ısrarla kabul edilmeyişi deflasyonist süreci uzatmış ve Büyük Depresyonu yaratmıştır. Altın yıllar olarak nitelendirilen 1920'li yılların ilk yarısından itibaren tarım ve ham metal üretim değerleri kapasitelerin üstüne çıkarak aşırı bir üretim fazlalığı yaratmıştır. Bu durum ürün fiyatlarının düşmeye başlamasına neden olmuştur. Satın alım destekleme politikalarının da fiyat azalışlarına çözüm üretememesi yüklü miktarda stokların elde tutulma maliyetlerini artırmıştır. Özellikle tarım ve maden stoklarını elde tutmaya çalışan işletmeler zaman içerisinde iflas ederek varlıklarını kaybetmeye başlamışlardır.

Deflasyon sürecinin uzunluğu sadece Amerikan ekonomisinde değil dönemin diğer Avrupa kıtası sanayi ülkelerinde de yaşanmıştır. Altın standardının birçok ülkede korunmak istenmesi Büyük Depresyonu yaratan nedenlerden bir tanesidir. Sistemin uyarlanma süreci deflasyonist baskının görülmemiş şiddette ve derinlikte dünya çapında yayılmasına neden olmuştur.

Aynı zamanda bu baskı ekonomik aktivitelerin belli aralıklarla kesilmesinde de etki göstermiştir. **Grafik 3** bize 1926 sonrası dönemin dört büyük güçlü ekonomisinin nasıl birbirlerini etkileyerek bir deflasyon süreci içine girdiğini göstermektedir.⁴⁶ Büyük Depresyona yönelik Monetarist bakışın ileri gelenleri de Amerikan Merkez Bankasının daraltıcı politikalarını Büyük Depresyonun ve deflasyonist etkinin uzamasının başlıca nedeni olarak görmüşlerdir. Buna ek olarak güdümlü uluslararası altın standardının 1.Dünya Savaşı sonrasında bir dizi şoklar yaratarak ülkelerin altın rezervlerini korumak için birbirleriyle çelişen iktisat politikalarına yönelmeleri de olmuştur.⁴⁷

GRAFİK 4: Büyük Depresyon Dönemi Gelişmiş Sanayi Ülkeleri Enflasyon Oranları

Kaynak: Peter Termin, *Lessons of Great Depression*, MIT Press, 1998, s. 4.

Büyük Depresyon öncesi başta Amerika ve Avrupa Kıta ülkelerindeki deflasyon süreci en göze batan sorunlardan bir tanesi olmuştur. Depresyon öncesi deflasyon sürecini gözleyen dönemin kuramcıları ve politika yapımcılarının bunu göz ardı etmeleri bir ihmâl midir sorusu ancak dönemin iktisat öğretileri içinde değerlendirilmelidir. Hem “görünmez el” ve “Pazar her şeyi çözer” görüş birliğinin geçerli olması hem de dönemin Merkez Bankacılığı tanımının ve fonksiyonelliğinin tam yerine oturmayışı sonucu fiyat istikrarının altın kambiyo standardının devamıyla sağlanacağı düşüncesine hakim olmuştur. Dönemin politikacıları için ‘Depresyon’ ve ‘Enflasyon’ her zaman birbirleriyle yer değiştirilebilir kavramlar olarak algılanmıştır. Bu algı 20. yy. içinde Amerikalı politikacılar başta olmak üzere Avrupalı politika yapımcıları için geçerliliğini uzun bir süre korumuştur. Dönemin Alman Şansölyesi Heinrich Brüning’in İngiliz Başbakanı’na “Ya deflasyonla yaşamak zorunda kalacağız ya da paralarımızı devalüe edeceğiz. Enflasyonsuz altı yıl başarılı bir

⁴⁶ Peter Termin, a.g.k., s. 34, 38.

⁴⁷ Paul Burkett, “Forgetting the Lessons of Great Depression”, *Review of Social Economy*, Spring 1994, Vol: 52, Issue 1, ss. 70-71.

süreçten sonra fiyatlar genel seviyesinin ufak adımlarla bile artmasına izin vermemiz artık mümkün değildir” konuşması dikkat çekicidir. Dönemin politika yapıcılarının deflasyon gerçek ve tehlikeli bir boyutta olsa bile enflasyondan ne kadar korktuklarını göstermektedir. Depresyonun derinliklerde yatan bu tür ürkütücü gerçekleri ise politik iktisat evriminin saplantılarında bulabilmekteyiz.⁴⁸

1929 Büyük Depresyonunun oluşumunda Amerikan iç ekonomi politikaları ne kadar önem içeriyorsa aynı zamanda 1893 Panik süreci ve sonrasındaki iç politika süreci de bir o kadar önem taşımaktadır. 19. yüzyılın ortasında Amerika toplumu kırsal yaşamdan endüstriyel kentli yaşamına kaymaya başladıkça politik açıdan bu değişim şiddetle arzulanmıştır. Uzun zaman yönetimi elinde tutan Cumhuriyetçiler toplumun yeni politik dönüşümü karşısında yenilerek 1890 sonrası yönetimi Demokratlara teslim etmek zorunda kalmışlardır. 1890 Amerikan seçimleri Demokratların ulusal seçim tarihinde hem Beyaz Saray’ın kazanılması hem de Kongrenin kurulmasında aynı anda göreve geldikleri ilk seçim olmasıyla farklılık yaratmıştır. Fakat 1893 Panik süreci Demokrat Partinin ciddi bir güvenoyu kaybetmesine neden olmuş ve 1894 seçimlerinde ülke yönetimi 1930 yılına kadar Cumhuriyetçilerde kalmıştır. Tarihin bir tekerrürü olarak 1929 Krizi de Cumhuriyetçilerin aleyhine işlemiş ve seçimlerde eyaletlerin çoğunda Demokrat aday Herbert Hoover kazanmıştır. Bu durum Amerikan ekonomisindeki krizlerin oluşum zamanı ile politika yönetimi dönüşüm tarihleri arasında büyük benzerliklerin olduğunu göstermektedir.⁴⁹

III. Büyük Depresyon’un Belirli Avrupa Ülkelerindeki Etkisi (Avusturya-Almanya Örneği)

1929 Büyük Depresyon Amerika ekonomisinde ciddi bir çöküş süreci yaşatmakla kalmamış bunu takip eden yıllarda Avrupa kıtasında yer alan sanayi ülkelerinde de kademeli bankacılık krizlerine ve reel sektör durgunluklarına yol açmıştır. Avusturya Macaristan İmparatorluğunun en büyük bankası olan Credit-Anstalt’ın 1931 Mayıs’ında iflas etmesi Avrupa kıtası içinde en dikkat çekici örneklerden bir tanesidir. Credit-Anstalt 1855 yılında uzun bir yüzyılın tanınmış Rothschild ailesi tarafından kurulmuştur. Banka sadece klasik bir ödünç kurumu olmakla kalmamış, Amerika kıtası dahil bir sürü ülkede şeker üretiminden araba yapımına kadar farklı sektörde işletmecilik ve yatırım ortaklıklarına sahip olmuştur. Böyle büyük bir bankanın ve ticaret kuruluşunun iflas etmesi Kıta Avrupası içinde yer alan bir

⁴⁸ Barry Eichgreen, Harold James, *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Oxford University Press, 1992, ss. 23-24.

⁴⁹ Robert S. McElvaine, *The Great Depression; America, 1929-1941*, Three River Press, 2009, s. 62.

çok finans kurumunun domino etkisiyle yıkılmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası ulusal dengelerin bozulmasına rağmen Credit-Anstalt Bankası'nın eski ticari ve finans düzeninde kalma arzusunun Banka'nın iflasına neden olduğu ileri sürülmüştür. Amerikan Bankacılık sistemine göre daha zayıf bankacılık düzenlemelerine sahip Avrupa'da şirket ortaklıkları fazla olan Credit-Anstalt ciddi zarar kayıpları ile karşılaşmaya başlamıştır. Bu durum bankadan ciddi boyutlarda mevduat çekilmesine neden olmuştur. Bankanın varlıklarını yeniden değerlendirmeyi reddetmesi ve zarar kayıplarını haftalar sonra açıklaması banka üzerindeki güven kaybını artırmış ve mevduat çekişlerini hızlandırmıştır. Bu süreç Banka için tasarruf bırakılacak kadar büyük ama aynı zamanda iflas edecek kadar da büyük tanımlamasını getirmiştir (toto biy. to sav, toto biy. to fail).⁵⁰ Cedit Anstalt Bankasının Avusturya ekonomisi için büyüklüğünü sayılarla ifade etmek gerekirse 1930 yılında bankanın bilanço değeri Avusturya hükümetinin kamu harcamaları büyüklüğünde ve Avusturya şirketlerinin yüzde 69'u ile ticari ilişki içindeydi. Bu şirketlerin yüzde 15'inin ise bankaya ciddi miktarlarda kredi borcu bulunmaktaydı. Bankanın başında Rothschild ailesinden Louis Rothschild'in olması bankaya büyük Alman bankalarından daha fazla itibar vermekteydi. Bankanın 1930 yılı içindeki zarar kayıpları toplam bilançosunun yüzde 7,5' una denk gelmekteydi ve bu da öz sermayesinin %85'ine denk geliyordu. Ortalama 140 Milyon Schilling ulusal para kaybının olduğunu gecikmeli açıklayan banka iflasıyla iltimaslarla büyüttüğü Avrupa kredi ve finans sahasında çok ciddi bir domino etkisi yaratmıştır.⁵¹

1929 Büyük Depresyon etkileri sadece Avusturya sınırları içinde Cedit Anstalt Bankası'nın iflası ile sonuçlanmamış, Alman Bankaları da finansal yönden sıkıntıya girmişlerdir. Alman Bankaları 1920 sonrası ulusal tasarrufların zayıflığı ve kararsızlığı nedeniyle ağırlıklı dış finansman kaynakları ile büyüme politikalarına yönelmişlerdir. 1931 yılında Almanya'da baş gösteren finansal sıkıntı ise temelde iki unsura bağlanmıştır. 1924-1931 arası kuralsız bankacılık işlemlerinin artışı istikrarsız bankacılık alanı yaratmıştır. Dönemin bankalarının işlem politikaları öz sermaye ve likiditenin güvence altına alınmasını sağlayan bir mekanizma olmadan büyüme yönüydü. Ulusal bankacılık sahasında Berlin kökenli büyük bankalarının aralarındaki kredi satış rekabetinin artması hisse senedi işlemlerindeki spekülasyon hareketleri hızlandırmıştır. Bu sürece uluslararası kredi piyasaları istikrarsızlığının eklenmesi Alman Bankaları'nın ödeme güçlüklerini artırmıştır. Alman Banka sisteminin ulusal para sahasına verdiği kredilerin net

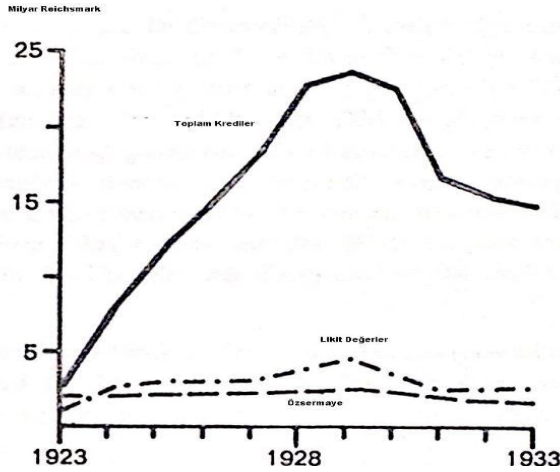
⁵⁰ Peter Coy, "Message from Vienna, 1931", in *Bloomberg Businessweek*, 25 Nisan-1 Mayıs 2011, ss. 12-13.

⁵¹ Aurel Schubert, *Credit-Anstalt Crisis 1931*, Cambridge University Press, 1991, ss. 7-10.

yatırımlara dönme süreci de geciktiğinden yurt dışı kredilerinin geri ödenme sürecinde ciddi tıkanıklar yaşanmıştır.⁵²

Almanya'nın 1923 yılında altın standardına devam etmesi sonucu kredi yaratabilme becerisi sınırlı idi. Bu yüzden Alman Bankacılık Sektörü finansman ihtiyacını yabancı kredilerden sağlıyordu. 1930'lu yıllara gelindiğinde bankacılık sektöründeki mevduatların %18'ini kısa vadeli yabancı tasarruflar oluşturmaktaydı.⁵³ Almanya'nın iki büyük bankası Dresdner ve Danatbank Amerika'dan gelen büyük kredilerle ulusal yatırımcılarına borç vermeye başladılar. Bu iki banka aldıkları dış kredi karşılığında öz sermaye değerlerinin çok üstünde ödünç işleminde bulundular. Dresdnerbank öz sermayesinin %23 katını, Danatbank ise %39 katını ödünç vererek kredi piyasasında yüksek risk değeri yarattılar. Bu yüksek risk değerinin engelleyecek kanuni düzenleme Alman Bankacılık Sisteminde de bulunmamaktaydı. 1929 New York Borsası çöküşüyle Alman Bankacılık Sektöründeki büyüme süreci Amerikalı kreditorlerin paralarını geri çekmesiyle aniden durmuş ve zayıf öz sermaye yapısına sahip Alman Bankaları'nın ödeme zorlukları yaşamasına neden olmuştur. Grafik 5 1923-1933 arasında Alman Bankacılık Sistemindeki kredi genişlemesini ve geri çekilişini ulusal finans sektörünün likit değerlerini öz sermaye gücüyle birleştirerek göstermektedir.⁵⁴

GRAFİK 5: 1923-1933 Alman Finans Sektörü Verileri

Kaynak: Heinrich Irmeler, "Bankenkrise und Vollbeschäftigungspolitik (1931-1936)", in *Wahrung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975*, Deutsche Bundesbank Publikation, 1976, s. 98.

⁵² Friedrich Wilhelm Henning, *Das Industrialisierte Deutschland 1914 bis 1992*, 8. Auflage, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 1993, ss. 97-99.

⁵³ Isabel Schnabel, "The Role of Liquidity and Implicit Guarantees in the German Twin Crisis of 1931", *Journal of International Money and Finance* 28, 2009, s. 3.

⁵⁴ KAZ, "Granatsplitter aus dem Alltäglichen Imperialismus: Zur Finanz und Bankenkrise", Ausgabe 222, 2011, www.kaz.online.de, ss. 60-61.

1930 yılına kadar Alman Merkez Bankası başkanı olan Hjalmar Schacht dış kredi finansmanının yüksek risk tehlikelerine defalarca uyarı yaparak dış kredi alımlarına sınırlandırılma getirilmesini talep etmiştir. Bütün uyarı ve çabalarına rağmen bu sınırlama sadece yerel yönetimlerin uzun vadeli dış borçlanmalarında uygulama alanı bulabilmiştir. Yanı sıra 1930 Eylül'de yapılan seçimlerde Nasyonal Sosyalist Partinin parlamento içindeki milletvekili sayısını sürpriz şekilde 12'den 107'ye çıkarması yurtdışındaki kreditorlerde huzursuzluk yaratmıştır. Alacaklıların bu huzursuzluğu nedeniyle Alman Merkez Bankası yüklü miktarda altın ve döviz cinsi sermaye çıkışı yapmak zorunda kalmıştır. Alman finans sisteminden vadeli mevduatların çoğunun geri dönmesi 1931 Haziran ayında krediler ve ödemeler dengesinde ciddi tıkanmalar yaşatmıştır.⁵⁵ Bu yüzden iki yıl içindeki büyük altın rezervleri çıkışı sonucunda Alman ekonomisi durgunlaşmaya başlamış ve artan işsizlik, para arzının çarpıcı bir şekilde daralması ve fiyatların tepetaklak olmasıyla beraber ekonomi derin bir resesyonun sürecine girmiştir. 1931 yılındaki kriz öncesi politik sebeplere dayalı iki ayrı finansal istikrarsızlık süreci yaşanmıştır. İlki 1929 ilkbaharında savaş tazminatları görüşmelerinin kesilmesinden duyulan endişe ve ikincisi ise Eylül 1930 seçimleri öncesi Temmuz ayındaki hükümet krizinin finansal istikrarsızlık yaratmasıdır. Dönem içindeki diğer bir krizde ise Almanya'nın en büyük ikinci sigorta şirketi FAV AG'nin iflas etmesiyle bir dizi banka kapanmak zorunda kalmış ve makroekonomik büyüklükler üzerinde olumsuz etkiler baş göstermiştir. 1931 krizi Almanya'da politik kargaşanın hâkim olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Politik kargaşanın olduğu anda bankaların savunmasız nitelikte olduğunu içeren kötü haberlerin yayılması gelecek beklentilerini olumsuz etkilemiştir. Avusturya'nın en büyük bankası olan "Österreichische Creditanstalt" 'ın büyük zarar kayıpları olduğuna ilişkin haberlerin çıkmasıyla yapısal olarak zayıf niteliklere sahip Alman Banka sektöründe de finansal panik havası esmeye başlamıştır. Savaş tazminatlarının ödenme vadesine az zaman kala Almanya'nın ikinci büyük bankası olan "Danatbank" hakkında da olumsuz dedikoduların yayılması ek olarak panik sürecini hızlandırmıştır. Kısa sürede Almanya'nın büyük tekstil fabrikalarından olan "Nordwelle" isimli şirket için de bu tür söylentilerin dalgalanması kredi alacaklısı olan "Danatbank ve Dresdnerbank" deki mevduatların büyük bir kısmının geri çekilmesine neden olmuştur. Alman Merkez Bankası Reichbank'ın kısa süreli reeskont politikası bankaların fonlanması için çok yeterli olmamış ve Reichbank likit provizyon işlemlerini daraltmıştır. Bu durum daha zayıf bilançolu Danatbank'ın çökmesiyle

⁵⁵ Heinrich Irmeler, "Bankenkrise und Vollbeschäftigungspolitik (1931-1936)", in *Wahrung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975*, Deutsche Bundesbank Publikation, 1976, ss. 284-285.

sonuçlanmıştır. Alman Banka sistemi iki gün tatil ilan edilerek kapanmıştır. Bu banka paniğinden dolayı Alman Merkez Bankası iki gecede altın rezervlerinin %40'ını kaybetmiştir. Banka hemen ulusal paranın altına çevrilme işlemini durdurarak sermaye kontrolünü düzenleme yoluna gitmiştir. 1931 Alman Bankacılık krizi önceki diğer ülkelerde yaşanan krizler gibi ekonominin genişleme ve patlama sürecini içeren bir yapıya sahip olmuştur. Kısa vadeli yüksek dış borçlarla finanse edilmeye çalışılan bayındırlık harcamaları özellikle bankacılık sektöründe sermayenin ani geri çıkışı ile hem bankacılık sektörünü hem de ulusal parayı zayıflatmıştır. Büyük Depresyon sonrası kamu yetkileri bankacılık sektöründe de devletin bu tür kriz dönemlerinde tam garanti sağlayacak kurtarma planlarının gerekliliğine işaret etmişler ve ulusal bankaların üzerindeki denetim ve düzenlemeler yoğunlaşmıştır.⁵⁶

Alman Bankacılık Sistemindeki kriz diğer ülkelerdeki bankacılık ve finans krizlerindeki gibi para kurumlarının öz sermayeleri ve likit değerleri üzerinde kredi yaratabilme becerilerini yeniden politika yapıcılara sorgulatmıştır. Aynı zamanda ülkedeki politik yönetim değişikliğinin etkilerini de göz önüne sermiştir. Dönemin Alman Hükümeti'nin siyasi zayıflığı da krizin derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kriz döneminde dikkat çekilmesi gereken bir husus da geriye çekilen yüklü Amerikan sermayesinin yanında Alman sermayesinin de Almanya sınırlarının dışına akmasının gözden kaçırılmış olmasıdır. Almanya'dan çıkan ulusal sermaye Almanya'ya yabancı mevduatlar formunda ödünç olarak tekrar verilmiştir. Bu durum Almanya'nın hem altın tabanlı ulusal para hem de yabancı para cinsi sermayesinin yabancı kreditorleri alarma geçirmesine neden olmuş ve ulusal sermaye daralmıştır. Ulusal bankacılık alanındaki düzenlemeler 1931 Mayıs'ında başlamış ve toplum fertlerinin ellerindeki nakit dövizler Alman Merkez Bankası'na satılmış aynı zamanda döviz cinsi alış veriş yapımı yasaklanmıştır. Alman Hükümetinin altı aylık yurt dışı borç ödemeleri ise kesintiye uğramıştır.⁵⁷

1929 Büyük Depresyon gerek Amerika gerek Avrupa kıtasında birçok ülkenin bankacılık ve finans sisteminde önemli kırılmalar yaratarak finansal krizler tarihinde "ilk büyük hegemonik kriz" olarak tanımlanmıştır. Bu kriz sınıflar ve iktisadi mekanizmayı yukarı iten üst sınıflar arasında iktisadi büyümenin doğal sınırlarının ötesinde genişleme talebinden kaynaklanan hegemonik mücadelenin sonuçları olarak tanımlanmalıdır. Süreç uzunluğu ve çoklu yönlerinden ötürü yapısal krizlere örnek teşkil eden Büyük Depresyon 'Neo-Liberalizm ve Amerikan Hegemonyası' için etki alanı en geniş hegemoni krizine örnek olmuştur. Tarihi standartlara göre düşük karlılık oranlarının yaşandığı bir dönemde gerçekleşen Büyük Depresyondaki dikkat çeken bir

⁵⁶ Isabel Schnabel, a.g.m., s. 4.

⁵⁷ H.J.Braun, *The German Economy in the Twentieth Century*, Routledge Publishing, 1990, ss. 67-68.

faktör de yaşandığı yüzyılın teknik organizasyon dönüşümüyle beraber işletmecilik ve şirketleşme yapısı devrimlerinin aynı anda gerçekleşmiş olmasıdır. Finansal mekanizmanın başta Amerika ve diğer bütün gelişmiş sanayi ülkelerinde kontrolsüz bir genişleme süreci içine girmesi bankacılık ve benzeri işletme sayısı oldukça artmıştır. Bu durum 1929 Büyük Depresyonu ve sonraki oluşan krizlerin dikkat çekici özelliklerinden bir tanesidir. Amerika ve diğer ülkelerde dönem içinde finansal sektörün ve makro ekonomik istikrarı sağlayacak kurumsallaşma ve mekanizmalar yayılımının finansal işletmecilik ve teknik inovasyon yayılımının altında kalması da yine Büyük Depresyonu tetikleyen unsurlardan bir tanesidir. Buna ek olarak kredi ve parasal alanda istikrarı sağlayacak kurumsallaşmaya ve finansal mekanizmanın ılımlı genişlemesine karşı yüksek bir direncin varlığı da bu çöküşü hızlandırmıştır. Süreç analizine sosyolojik irdeleme ile devam edilirse 19. yy.'dan itibaren sınırsız karlılık ve yüksek gelir elde etme arzusu ve akımı makroekonomik regülasyon tabanının kusurlu gelişiminde etkili olduğunu Büyük Depresyonla ispatlamıştır.⁵⁸

Amerikan Merkez Bankası Başkanlığı'nı iki kez üst üste yapan Ben Bernanke 1995 yılındaki çalışmasında "Büyük Depresyonu anlamak" ifadesini makroekonominin kutsal kâsesi olarak tanımlamıştır. Büyük Depresyonun çoklu yönleri kendisine böyle bir sönmeyen şöhret kazandırmıştır. Mamafih Büyük Depresyonun nedenleri hakkındaki tartışmalar ve çözüm önerileri eş zamanlı olarak 2. Dünya Savaşı sonrası yeni bir uluslararası ekonomi ve para sisteminin sıkıntılı biçimde belirginleşmesini zorunlu hale getirmiştir. Büyük Depresyonun açıklanmasında genel bir özet yaparsak 1960 yıllarından sonra literatür taramalarında Friedman ve Schwartz'ın Büyük Depresyonu parasal şoklar tabanlı açıklamaları ön plana çıkmıştır. 1970'li yıllarda ise Tobin, Peter Termin gibi teorisyenler grubu yatırım ve tüketim harcamalarındaki otonom azalışları gerekçe olarak görmeyi tercih ettiler. Her iki grup da Amerikan ekonomisi odaklı çalışmalarla bu sonuçlara ulaştılar. 1980'li yıllarda ise Büyük Depresyon hakkında uluslararası karşılaştırmalı yeni bir yaklaşım doğdu ve kendisinden önceki iki tartışma grubuna ait görüşleri ortadan sildi. Başta Ben Bernanke'nin sayılabileceği Büyük Depresyon'un 'Yeni Konsensüs' yaklaşımı Ben Bernanke'nin aşağıdaki ifadeleri ile özetlenmektedir:

"Büyük Depresyondaki öncül neden Amerika'da yaşanan şok dalgalarıdır. İki Dünya Savaşı arası gösterdi ki 1930 başlarına doğru dünya çapındaki parasal sınırlamaların fazlalığı üretimin azalışına neden olacak bir pasif tepki niteliği olarak görülmemelidir. Parasal sınırlamalar daha çok birbirlerini etkileyen zayıf para kurumları, kısa vadeli politika yapımı ve tahmin edilemez politik ve iktisadi önkoşulların sonucudur."

⁵⁸ Dominique Levy, Gerard Dumenil, *Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, 2011, ss. 265-278.

20. yy.'ın ilk yarısında gümrük birlikleri ve uluslararası ticarete dayalı iktisadi bütünleşme üzerinde önemli çalışmalar yapan Jacop Viner Büyük Depresyonun oluşumunda büyük sanayi güçlerinin 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren dünya fiyatlarını deprese ettiklerini ve depresyonun tabanını hazırladıklarını ileri sürmüştür. Amerikan Merkez Bankası'nın 1929 ortasından sonra oluşturduğu sıkı para politikası önlemleriyle efektif talep yetersizliği yaratarak Depresyonu derinleştirdiğini savunmuştur. Amerikan Merkez Bankasının Depresyonun başlangıcıyla beraber ilk dört yıl enflasyon pratiği yapmamasını eleştirmiştir. Yaşadığı dönemin temel iktisadi hakim düşüncelerine aykırı gelen bu fikirlerine rağmen Viner Depresyonun sadece ulusal faktörlere bağlı kalınarak açıklanamayacağını da ilave etmiştir. Ona göre dünya genelindeki daraltıcı ekonomi politikaları da uluslararası ekonomik ilişkileri zayıflatmış ve bu yüzden Amerika dışındaki diğer ülkeler de derin bir depresyona girmiştir. Nitekim bu görüş ilerde Peter Termin ve Barry Eichgreen'in desteklediği uluslararası kurumsal koordinasyonun tabanını oluşturmuştur. 1922 Cenova Ekonomi Konferansı sonrası Klasik Altın Standart Sisteminden Altın-Kambiyo Sistemine geçiş bazı ülkeler tarafından tercih edilmeyişi nedeniyle sağlıklı işlemesi engellenmiştir. Viner'e göre para sistemindeki kusurlu yapı neticesinde altın ve para stokunun %70 gibi yüksek bir kısmının Fransa ve Amerika'da toplanması uluslararası para ve ticaret politikalarında sapmalar yaratmıştır. Bu düşüncesine rağmen Viner altın kambiyo sisteminin varlığını Büyük Depresyon'un açıklanmasında etkili bir faktör olarak görmemiştir. Bilakis altın kambiyo sistemini destekleyerek döviz kurlarının istikrar sağlayıcı özelliğinin kurumsal sistemin ana mekanizma parçası olarak sürdürülmesini dünya ekonomisi geneli için gerekli olduğu ileri sürmüştür. Uluslararası ticaretin canlanması ve deniz aşırı yatırımların hızlanmasıyla Amerika ve diğer ülke ekonomilerinin bir an önce kendine gelmesini sağlayacak para ve ticaret sistemi önlemlerinin alınmasını şiddetle tavsiye etmiştir.⁵⁹

Büyük Depresyonun açıklanması 20. Yüzyılın para sistemleri tarihçesi içinde hakim olan neoklasik sentezin sınırları içinde şekillenmiştir. Bu sentezin içinde öncelikle para arzı şokları, faiz elastikiyetiyle oluşan tüketim ve yatırım talebindeki sıralı değişimler ve sermaye akımları kavramları sıklıkla incelenmiştir. Bu sentezler içinde Büyük Depresyonu tanımlamada Frederic Mishkin literatüre yeni bir bakış getirerek aksak finansal piyasalar tanımını katmış bir iktisatçıdır. Mishkin 1976 yılındaki çalışmasında borç deflasyonu faktörünün tüketici talebinin sürekli zayıflamasında etkisinin olduğu bir model yaratmıştır. Araştırmalarında sermaye piyasası noksanlıkları

⁵⁹ Sebastiona Nerozzi, "From the Great Depression to Bretton Woods: Jacop Viner and the International Monetary Stabilition", *European Journal History of Economic Thought*, 18/1, 2011, ss. 55-63.

olarak sermayenin yeniden dağılım sürecindeki kusurların ve yüksek kaldıraçların depresif etkileri üzerinde vurgulama yapmıştır. Bu şekilde finansal faktörlere dayalı literatürde önemli bir görüş farklılığı yaratmıştır. Farklı bakış açılarıyla incelenen 1929 Büyük Depresyon modern makroekonomi için her defasında yeni dersler çıkarmaktadır.⁶⁰

Dikkatli bakılırsa 1929 Büyük Depresyon ve Çöküşün gerekçeleri farklı açılardan irdelenmekle beraber hiç biri tek başına tatmin edici net bir sebep-sonuç ilişkisi verememiştir. Bu açıdan 1929 Amerikan Borsası Çöküşü ve yarattığı kriz akabinde nedenleri ve önlem tedbirlerinin sunulmasındaki çalışmalar ilgi çekici entelektüel bir yapboz oyununun parçaları haline gelmiştir. Dönemin ekonomistleri ise yenilikçi iktisadi fikirler yaratarak şöhretlenme sürecine girmişlerdir.⁶¹

IV. 1929 BÜYÜK DEPRESYONDAN 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİNE

2008 Krizi 2007 yılında geri ödenmeme riski yüksek alt gelir grubuna yönelik krediler olarak tanımlanan subprime kredi krizi olarak başlamıştır. Amerika'da 2000 yılı başında teknoloji şirketlerine ait hisse senetlerinin balon etkisi yaratması ve arkasından gelen 11 Eylül saldırıları ekonomiyi durgunluk sürecine sokmuştur. Bu durgunluğun aşılması için ikinci el konut piyasası üzerinden yeni finansal araçlar yaratılarak ekonomi canlandırılmaya çalışılmıştır. Finans kuruluşları faiz oranlarının da inmesinden cesaretlenerek daha yüksek riskli ipotekli konut kredi satışlarına yönelmişlerdir. Bu durum konut fiyatları balonları yaratmakla kalmamış aynı zamanda reel değerlerin çok üzerinde dünya genelinde yüksek küresel likidite yaratmıştır. Geleneksel yatırım araçlarındaki getiri riskli ipotekli konut kredileri üzerine dayalı yeni finansal türevlerin getirisinden düşük olduğu için yatırımcılar daha çok risk üstlenip yüksek getiri elde etme peşinde koşmuşlardır. Riskli kredi alacaklarının tahsili yavaşlayamaya ve kesilmeye başladıkça da finansal kazanç düzeni iflas etmiştir.⁶² Bu sürecin analizini ise Walter Bagehot'a ait 'Lombard Street' isimli eserinde görebilmekteyiz. Ona göre finansal alanda gizli bir örtü içinde bütün koşullar her katılımcının lehinde giderken piyasada içinde bir aracı kurum ya da bankanın zayıflaması ve borçlarını çeviremez hale gelmesi finansal piyasalarda tedirginlik ve şüphe yaratacaktır. Oluşan bu şüpheler bankacılık sektörünün tümüne olan güvencin yok olmasına neden

⁶⁰ Charles W. Calomiris, "Financial Factors in the Great Depression", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 7, Number 2, Spring 1993, ss. 61-80.

⁶¹ Micheal Bordo & Harold James, "The Great Depression Analogy", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 155584, December 2009, www.nber.org/papers/w15584, s. 4.

⁶² Hüseyin Ali Kutlu, Savaş Demirci, "Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim/2011, ss. 122-124.

olacaktır. Bankaların hangisinin ne kadar kötü durumda olduğunun bilinmemesi 2007 yılının sonunda finans sisteminin felç geçirmesine neden olmuştur.⁶³ Özet olarak 2000'li yıllardaki gevşek para, kredi, mali ve regülasyon politikaları emlak fiyatlarının patlamasına, kaldıraç oranlarının yükselmesine ve nihayetinde ipotek balonlarının çökmesine neden olmuştur. Risk yönetim prosedürlerinin zayıf regülasyonu ile 'gölge bankacılık' sektörünün kontrolsüz şekilde büyümesi krizle son bulan 'çökecek kadar büyük bir o kadar da başarısız' finansal saha yaratmıştır.⁶⁴ Bu sonuçların ışığında 2000'li yıllar sonrası yaşanan iktisadi olaylar zinciri göz önüne alındığında 2008 Finansal Krizin normal bir konjonktürel dalgalanmanın doğal bir düşüş süreci veya varlık balonlarının standart bir patlama evresi olarak görülmesi kabul edilmiş bir düşünce olmamıştır. Bu uzun vadeli kriz ekonomi tabanlı olmakla beraber bunun dışındaki politik tercih tabanlı faktörleri de ön plana itmiştir.⁶⁵ Buna ek olarak devletin regülasyon yetkisinin zamanla kaybolmaya başladığı Milenyum Yüzylında aynı zamanda regülasyon ve denetim kurumlarının kendilerine yönelik inançlarının da zayıfladığı görülmüştür. Amerikan Merkez Bankası Başkanların konut balonlarına ve kaldıraç oranlarından kaynaklanan aşırı borçlanmaya rasyonel faiz politikaları ile uzun bir dönem müdahale etmemeleri politik tercihliler kararlar olarak nitelendirilmelidir. Aynı dönemde regülasyon kurumları, finansal kurumların aşırı büyümesiyle batmalarına engel olabilecek hiçbir ciddi tedbir almamışlardır. Piyasa tabanlı finans aktörleri finansal kurumlarının kendi kendilerini denetleme yaparak daha iyi bir finans regülasyonun sağlanacağını bile ileri sürmüşlerdir.⁶⁶

2008 Krizi geçmiş tarihi krizlerin birçoğuna özellikle 1929 Büyük Depresyonuna dikkat çekerek üzerine yoğunlaşılmasına neden olmuştur. 2008 Kriziyle beraber finansal krizler tarihinin eski defter yaprakları açılmaya başlanmış ve 20. Yüzyılın süreklilik ve etki alanı genişliği nedeniyle gelecekte oluşacak bütün finansal krizlerin mihenk taşı sayılacak 1929 Büyük Depresyon 2008 Krizi ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Mevcut çalışmaların bir kısmında her ne kadar 1929 büyük Depresyon Milenyum Yüzyılının 2008 ilk Finans Kriziyle eş değerlendirme içine sokulsa da 1929 Büyük Depresyon kendisinden sonra gelmiş ve gelecek bütün krizler için zayıf bir örnekleme olacaktır. Çünkü Büyük Depresyon döneminin koşulları ile bugünün koşulları

⁶³ Nouriel Robuni, Stephan Mihm, "Kriz Ekonomisi", Pegasus Yayınları, 2012, ss. 95-96.

⁶⁴ Richard S. Grossman & Christopher Meissner, "International Aspect of the Great Depression and The Crisis of 2007: Similarities, differences and Lessons", *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 26, No: 3, www.elsevier.com, 2010, s. 332.

⁶⁵ Jeffrey Friedman, "Capitalism and The Crisis. Bankers, Bonuses, Ideology and Ignorance" in *What Caused the Financial Crisis*, Edited by Jeffrey Friedman, University of Pennsylvania Press, 2010, ss. 1-2.

⁶⁶ Fırat Demir, "Büyük İstikrar Döneminden Büyük Durgunluk Dönemine: Krizdeki Kapitalizm veya Kriz Kapitalizmi", *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, der. Fikret Şenses ve diğerleri, İletişim Yayınları, 2013, ss. 125-126.

birbirinden oldukça farklılaşmıştır. Buna rağmen Büyük Depresyon döneminde yapılan iktisat politikaları hataları günümüze kadar sıklıkla tekrar edilerek oluşan başarısızlıklar kritik politika değişimlerinin hangisinin sert depresyonlara karşı daha etkili olabileceği konusundaki belirsizliği daha da artırmıştır. Bunun de nedeni günümüz ekonomisi 1929 yılına göre daha geniş sayıda finansal inovasyonlar ve kurumsal çeşitlilik içeren karmaşık bir yapı içindedir. Bu karmaşık yapıya rağmen günümüz ileri kapitalist ülkelerin para otoriteleri geçmişe göre daha esnek ve seri hareket edebilmektedir. Ama bu esneklik ucuz kredi politikaları ile pompalanmış ekonomilerin hep aynı sonla karşılaşmalarına da neden olan faktörlerden bir tanesidir. Bıraktığımız 20. yy. içinde ucuz para ve kredi politikalarının finansal alan risklerini kolaylaştırarak artırdığını da gözlemekteyiz. Ülke ekonomilerini hareketlendirecek finansal kolaylıklar açık pozisyonları artırarak krizin dünyanın farklı bir köşesinden hızlıca yayılmasına da neden olabilmektedir. Fakat bu kriz süreçlerinin sıklığı ve sertliği asla kapitalizmin sonu olarak değil tam tersine gelişimi olarak algılanmalıdır.⁶⁷

1929 Büyük Depresyon koşulları her ne kadar 2008 Finansal Kriz koşulları ile birebir örtüşmese de finans krizlerinin mihenk taşı olarak görülen 1929 Büyük Depresyon'dan elde edilen tecrübelerin 2008 Finansal Krizi için ne kadar faydalı olabileceği literatürde en sıklıkla irdelenen araştırma konusu olmuştur. Zira bıraktığımız yüzyıl içinde 2008 Krizini karşılayabileceğimiz ve sonuçlar türetebileceğimiz yegâne kriz örneği 1929 Büyük Depresyon'dan başkası değildir. 2008 Finansal Krizi ile 1929 Büyük Depresyon ve sonrasında yaşanan krizler arasında bir eşleştirme yaptığımızda bazı benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebiliriz. 2008 Finansal Krizi öncekilere benzeten süreçler şöyle özetlenebilir. Kriz öncesi bir dizi ülkede varlık fiyatları yüksek bir tırmanışa geçmiştir. Gayrimenkul fiyatları kriz öncesi %30'luk bir artışla son 18 ay içinde zirve yapmıştır. Gelişmiş birçok sanayi ülkesindeki uzun süreli kredi genişlemesinin yarattığı banka ve para krizleri gelişmekte olan piyasalara da yansımıştır. Bu piyasalarda da emlak fiyat patlamaları yaşanmıştır. Kredilerin hızlı büyümesi daha çok tüketicilerin aleyhine gelişmiştir. Daimi yükselmekte olan emlak fiyatlarına yetişmek için ek likidite ihtiyaçları artmış ve borç yükleri artışı kredi piyasasındaki sistematik riski tehlikeli sınırlara getirmiştir. 2008 Finansal Krizini öncekilerden ayıran farklılığı ise dört açıdan ele alınabilir. 2008 Krizinde şeffaf olmayan ve daha karışık finansal araç geniş bir alana yayılmıştır. Finansal alanda Amerika merkezli ulusal ve uluslararası birbirine bağılılık daha kısa sürede ciddi bir artış göstermiştir. Finansal kurumların kaldıraç oranları keskin bir şekilde hızlanmıştır. Bu krizde tüketici sektörü merkez rol oynamıştır. Ağırlıklı olarak riskli ipotek kredilerinin limit değerlerinin aşılmasından kaynaklanmaktadır.

⁶⁷ Richard Pomfred, "The Financial Sector and the Future of Capitalism", *Economic System*, 34, www.elsevier.com/locate/ecosys, 2010, ss. 22-37.

Birçok Avrupa ülkesinde de tüketicilerin borç-gelir oranları hızla yükselmiştir. Bu artışla finansal sektördeki çözümler reel sektöre de yansımıştır. Daha önceki kriz dönem verileri ile karşılaştırma yapıldığında geçmiş dönem krizlerinin ekonomik aktivite değerlerinin daha büyük ve uzun sapsmalar gösterdiği tespit edilmiştir.⁶⁸

2008 Finansal Krizi sadece 1929 Büyük Depresyon ile dar alanda karşılaştırıldığında benzerlikler ve farklılıklar olarak şu sonuçlara ulaşabiliriz. Benzerlikler açısından sıraladığımız da her iki kriz döneminde de uzun dönemli ticaret hacmi daralmaları göze çarpmaktadır. Büyük Depresyon sürecinde 1929-1932 arası uluslararası ticaret hadleri 27 öncü ülkede yarı yarıya kayıpla gerçekleşmiştir. 2008 sonrasında ise dünya ticaret hadleri %20 azalış göstermiştir. Her iki krizde de kendinden önceki selefleri gibi makroekonomik büyüklük balonları patlaması yaşanmıştır. Krizler ağırlıklı Amerika içinde yaşanmasına rağmen birçok sanayi ve yükselen pazarlarda derin etkisini göstermiştir. Oluşum ve gelişim süreçleri açısından her iki kriz de benzerlikler olmasına rağmen 1929 Krizi oldukça zayıf bir savunma sistemini içeren finansal sahada gerçekleşmiştir. Finansal istikrarın sürmesinde yetkili olan kurum ve organizasyonların çoğu o dönemde bulunmamaktaydı. Etkinliği olmayan regülasyon ve denetim vardı. Mevduat sigorta fonları oluşturulmamıştı. Son ödünç veren kurum olarak Merkez Bankaları 1929 yılında tecrübesiz ve cesaretsizdiler. Birçok açıdan Büyük Depresyon politika yapıcılara önemli dersler de vermiş oldu. Politika yapıcılar krizlere müdahale etme aşamasında daha hızlı ve etkin davranmak zorunda olduklarını anladılar. Hükümetlerin ve Merkez Bankalarının sıra dışı eylem veya söylevlerinin aynı Büyük Depresyondaki gibi hızlı bir çöküşe neden olacağı daha kesinleşmiştir. Bunlara ek olarak 2008 Krizi Japonya, Avrupa ve Amerika para otoritelerinin daha uyumlu iş birliği içinde koordinasyonlu çalışma gerekliliğini de ortaya koymuştur.⁶⁹

Krizler öncesi ülkelerde yaşanan emsal olaylar serileri karşılaştırılarak benzerlikler bulunmaya çalışılmıştır. 1929 Büyük Depresyon öncesi Amerika dışındaki birçok sanayi ülkesinde %25'lere varan GSYİH azalışları, çalışan nüfusun yine aynı oranlarda emek piyasasının dışında kalması ve reel ücretlerin %30'lara varan kaybı bu emsal olaylar zincirindeki en dikkat çeken ortak özelliklerden olmuştur. Bir başka emsal olay benzetmesi 1929 sonrası Almanya'nın resesyon süreci ile 1994 Meksika Peso Krizi arasında kurulmuştur. Her iki ülke de çevrilmesi mümkün olmayan yüksek borçlarından ötürü uzun dönemli bir resesyonla baş etmek zorunda

⁶⁸ Stijin Claessem, Ayhan Köse ve Marco E. Terrones, "The Global Financial Crisis. How Similar? How Different? How Costly?", *Journal of Asian Economics*, www.elsevier.com, 2010, ss. 248-264.

⁶⁹ Richard S. Grossman, Christopher Meissner, a.g.m., ss. 324-330.

kalmışlardır. 1931 yılında Avusturya'da başlayan Almanya üzerinden yayılan Avrupa kıtasındaki finansal kriz 1997-1998 yıllarının 'yükselen pazarlar' krizinin modern bir yansıması olarak algılanabilir. Detaylı bir incelemede 1931 yılında Merkez Avrupa ve Almanya'daki bankacılık sistemindeki güven probleminin yarattığı krizin borç yönetimleri üzerindeki sermaye kontrollerini oldukça zorlaştırdığını görmekteyiz. Bu durum karşısında İngiltere altın cinsi ödemelerini durdurmak zorunda kalmıştır. Böylece 1929 Krizi Atlantik ötesi ülkelerde de sıralı paniklerle devam etmiştir. Böyle bir emsal olaylar zincirinin etkileri 1997 yılında Güney Kore, Tayland ve Endonezya'nın 100 Milyar Dolar cinsi ödemelerini durdurmasıyla da yaşanmıştır. Asya ülkelerinin paraları Dolar karşısında hızlı değer kaybı içine girerken Asya'daki yeni yükselen pazarların varlıklarına olan güvenç kaybolmuştur. Bu güvenç kaybı 1998 Rusya ve iki yıl sonra Arjantin'de kriz faktörü olarak kendini göstermiştir. Bu tür emsal olaylar zincirlerinin karşılaştırması her ne kadar tam bir kesinlik içermese de 1929-1932 yılları arası birbirini tetikleyen olaylar zinciri bıraktığımız 20. Yüzyıl içinde 1994 Meksika Peso Krizi ile yeniden başlamış, arkasından 1997 ve 1998 Rusya krizi ile devam etmiştir. Yeni Milenyum Yüzyılında ise 2000 yılından itibaren şişirilen borsa balonlarının patlamasıyla 2008 Küresel Finans Krizi gerçekleşmiştir.⁷⁰

2000'li yıllara doğru son 20 yıl içinde birbirinden bağımsız olmakla beraber benzer yönleri bulunan başka finansal krizler de yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda sanayi ve yükselen pazar ekonomilerinde finansal kurumlar, bankalar ve gölge bankacılık niteliğindeki aracı kurumlar uzman yatırım danışmanlığı niteliğinde varlık satışları işlemlerini yoğunlaştırmışlardır. Fakat bu davranışlarından ötürü regülasyonun zayıf olduğu birçok ülkede varlık balonları patlamaları yaşanmıştır. Bu tür varlık balonları kaosunu yaşayan ülkelere bir tanesi Japonya'dır. 1986-1991 yılları arasında Japonya'da bu tür spekülasyon akımları konut fiyatları dahil bir çok varlık fiyatını ortalama %140 civarında artırmıştır. "Zombi Bankacılık" olarak denilen bu anlayışın kötü sonuçlarını Japonya ileriki yıllarda derinleşen deflasyon baskısı ile hissetmiştir. Japonya'nın kendi içinde yaşadığı bu kriz bir sonraki 1997 Asya Krizi ile olan bağımlılığı tartışılabilir da şişirilmiş kredi ve para balonlarının zincirleme etkileri birkaç yıl aralarla farklı ülkelerde görülmüştür.⁷¹ Yakalanma şekilleri farklı olsa da 1997 Asya Krizi ile 2008 Küresel Finans Krizi de bazı açılardan benzerlikler göstermiştir. Asya Krizinde bölgeye yüklü miktarda sermaye akımları dolar tabanlı borç enstrümanları sayesinde gelmiştir. Bu sayede Asya Bankaları özvarlıklarının çok üzerinde borç-kredi

⁷⁰ Liaquat Ahamed, "Lord of Finance–The Bankers Who Broke the World", The Penguin Press, 2009, ss. 438-440.

⁷¹ Assaf Razin & Steven Rosefielde, "Currency and Financial Crisis of the 1990's", CESifo Economic Studies, Volume: 57, www.oxfordjournals.org, 3/2011, ss. 503-508.

sarmalına girmişlerdir. Dikkat edilirse her iki krizde de kriz öncesi ilgili bölgeye yüklü sermaye akımları gelmesiyle emlak fiyatları astronomik balonlara neden olmuştur. Ucuz kredi kanallarının çoğalmasıyla da kaldıraç değerleri riski yükselmiştir. Malezya ve Asya Krizi'nde zayıf bilançolu bankaların ve finansal kurumların oldukça yüksek bir kaldıraç oranı ile işlem yapmalarının yaratacağı sonuçlar oldukça net anlaşılmıştır. Böyle bir sürecin sonunda küresel finans serbestliği hareketine aykırı bulunsa da Malezya Hükümeti yeni buluşlarla donatılmış bir sermaye akımına karşı kendisini yasal düzenlemelerle korumak zorunda kalmıştır. Her iki krizi sürecinde finansal saha erken uyarı sinyalleri aslında ortak nitelik göstermiştir.⁷²

2000'li yıllar civarında görülen meta piyasaları patlamaları ve iflaslarının arkasında meta üreticileri ve tüketicilerinin yarattıkları pazar manipülasyonları ve vadeli işlemler piyasasındaki spekülasyon hareketleri olduğu inancı oldukça yaygındır. Bu yüzden bu tür patlama ve iflaslar neticesinde oluşan krizleri anlamak için vadeli işlemlerdeki sözleşmelerin güncel spot fiyatları neden yukarı doğru ittiği araştırılmıştır. Meta patlamaları ile iflaslarda vadeli spot fiyatlar arası ilişkinin dışında metaların dar bir bölgede üretilirken geniş coğrafik bir alanda tüketime sokulmasına dikkat çekilmiştir. Araştırmalarda anahtar temel değişkenler olarak tarım ve enerji ürün fiyat değişimlerinin vadeli işlemler piyasasını şekillendirdiği ve doğrudan spot fiyatlarına yansıdığı belirlenmiştir. Endeks spekülasyonlarının meta fiyatlarını zirve seviyelere itekledikleri gözlenmiştir. Günümüzde anlaşılmıştır ki meta fiyatları ders kitaplarındaki temel arz-talep dengesinden ciddi bir ayrışma içindedir ve spot fiyatlar artık vadeli işlem fiyatları tarafından belirlenmektedir. Gelecekteki fiyatlar alıcı ve satıcıların hedge ettikleri fiyat risklerine göre etkilenirken klasik spekülasyonlar sadece kısa vadeli fiyatlar üzerindeki etkili olabilmişlerdir. Mevcut araştırmalar varlık ve meta fiyat balonlarının üzerine dayalı parasal bir ekonomi yaratmanın uzun vadede getireceği maliyetler üzerine önemli ipuçları vermiştir.⁷³

Krizlerin önceden tahmin edilebilirliği için izlenen öncü göstergelerin ne kadarının sağlıklı bir öngörü oluşturacağına dair görüşler farklılaşmaktadır. Hiçbir göstergenin tam bir netlik ifade etmemesine karşın bir takım göstergelerin sağlıklı öngörü için faydalı olacağı da aşikârdır. İlgili çalışmaların bir kısmında krizlerin tahmin edilebilmesine olanak sağlayan ortak altı tane değişken göze çarpmaktadır. Bunlar sırası ile GSYİH değişimleri, endüstriyel

⁷² Rohana Othman, R. Abdulaziz, Isa Ibrahim, "A Perspective on the Subprime Crisis 2007: Lessons to be Learnt in Relation to the Asian Financial Crisis 1997", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue 23, www.eurojournals.com, 2010, s. 103.

⁷³ L. Randall Wray, "Money Manager Capitalism and The Global Financial Crisis", *The Levy Economics Institute Working Paper Collection*, Nr: 578, www.levy.org, 2009, ss. 16-18.

üretim, ulusal paraların depresyon değeri, sermaye piyasası performansları, nakit rezerv kayıpları ve bir IMF programına katılım durumu gibi değişkenler olarak sıralanmaktadır. İncelenen bu değişkenler içinde uluslararası rezerv kayıpları krizlerin tahmininde kullanılacak en faydalı gösterge olmuştur. Reel döviz kurlarının aşırı değer değişimleri de para piyasası çöküşünün tahmininde kullanılan popüler bir gösterge niteliğinde çıkmıştır. Daha dolaylı bir etki alanı olarak tasarruflar ve kısa vadeli dış borç ödeme yükümlülükleri artışları da krizin oluşabilme olasılığını artıran faktörler olarak göze çarpmaktadır.⁷⁴

Küresel Finans Krizi'nin oluşumuna yönelik öngörüler ise krizi tahmin etme öngörü faktörlerine göre oldukça daha geniş bir yelpaze içinde yayılmıştır. Alan Blinder 2007 yaz sonrası finansal karışıklığın oluşmasına neden olan problemleri dönemin ana hatlarını şöyle sıralamaktadır:

1. Özellikle konut balonları ile şişirilmiş varlık ve kıymetli evraklar balonlarının varlığı,
2. Finansal sistemdeki yüksek kaldıraç oranları,
3. Finansal regülasyonların zayıflığı, hem yasaların daha az regülasyonlu finansal alan yaratma girişimleri hem de mevcut regülasyonların yükümlülüklerini etkisiz biçimde yerine getirme çabaları,
4. İpoteğe dayalı ve risk primi yüksek kredilerde hatalı bankacılık işlemleri,
5. Riski yüksek ipotekler üzerine dayalı regüasyonsuz vadeli işlemler ve varlıkların gelişigüzel oluşturulması,
6. Derecelendirme şirketlerinin kötü performansı,
7. Birçok finans ve aracı kurumdaki yüksek tabanlı ücretlendirmenin fakirliğe yol açması.

Aynı eserinde Blinder, 1997-2006 yılları arasında emlak fiyatlarının %85'lik yüksek bir artış gösterdiğine ama 2006 sonrası bu yüksek artışın kesilmesine rağmen gayrimenkul varlık fiyatlarının artışının hızlı bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Amerikan Merkez Bankası'nın 2001 yılı resesyonu sonrası beklenen toparlanmanın gerçekleşmediğinden uygulanan yeni para politikaları sonucu ipoteğe dayalı varlık senetlerinin getirisi %6,5 oranına fırlamıştır. Fakat Merkez Bankası'nın kendi varlık senetleri getiri oranı %4,5 seviyesinde kaldığından yatırımcılar riski önemsenmeye değmez denilen ipoteğe dayalı varlık senetlerine hücum etmişlerdir. Yurt içi ve dışı bir sürü yatırımcının yeni kazanç alanına yığılması varlık balonlarının tehlike arz edecek limitlere ulaşmasına neden olmuştur. Bu duruma Wall Street'deki eski

⁷⁴ Jeffrey Frankel, George Saraules, "Can Leading Indicators Assess Country Vulnerability? Evidence from the 2008-2009 Global Financial Crisis", *Journal of International Economics*, 87, www.elsevier.com/jie, 2012, ss. 216-230.

Büyük Beşli olarak adlandırılan Lehman Brothers, Bear Stearns, Merrill Lynch, Morgan Stanley ve Goldman Sachs adlı yatırım bankalarının riski yüksek kaldıraç oranları ile işlem yapması da eklenince finansal çöküş kaçınılmaz ve hasar verici şekilde gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu olaylar zinciri Wall Street sınıfının 2007-2008 Krizini küresel finans sisteminin 'Minsky Anı' olarak adlandırmalarına neden olmuştur.⁷⁵

2008 Küresel Finans Krizi öncesi Konut balonları üzerine dikkat çeken isimlerden bir tanesi de Avusturya ekolünden gelen iktisatçı Kurt Richebächer'dir. Asya Krizi'ni ve Brezilya ekonomisi üzerine dayalı doğru tahminleri ile kendini gösteren Richebächer 2008 Finansal Kriz öncesi şu yorumda bulunmuştur:

"Görüşüme göre temel risk dev gibi büyüyen konut balonlarının yaklaşan patlamaları olacaktır. Konut sahipleri varlık portföylerinin aksine toplumun ağırlıklı doğal elemanlarıdır. Konut balonlarının çatlaması 2002 yılında baş gösteren varlık fiyatları çöküşünden daha zarar verici olacaktır zira konut balonları daha geniş bir Amerikan kitlesinin canını acıtacaktır. Aynısı akabinde tahvil ve sermaye piyasası için de geçerli olacaktır. Diğer bir risk ise Dolar'ın kendisidir."

Richebächer finansal serbestliğin uzun vadede büyüme ve kaynakların dağılımı için en ideal yol olduğunu savunmakla beraber finansal baskıların tabanında nakit akımlı bir ekonomiden varlığa dayalı menkul kıymetler tabanlı ekonomiye itilmişliğin yattığını ileri sürmüştür.⁷⁶ Ona göre Keynesyen kuramcılar finansal baskıları artıracak nitelikte durumu daha kötüleştirmişlerdir. Adam Smith'den beri tasarruflar gelirin harcanmayan kısmıdır ve bütün dillerde aynı ifadeyi içerir. Bu tanımdaki anahtar nokta, gerçek anlamdaki tasarruflar sadece kaynakların yönünü tüketim malları üretiminden sermaye mallarının üretimine kaydırabilen özelliğe sahip olanlardır. Richebächer günümüz tasarruflarının gerçek anlamda tasarruflar niteliğinde olmamasından ötürü balon ekonomilerinin yaratıldığını savunmuştur.⁷⁷

2008 Finans Krizi'nin arkasında dikkat çekici bir şekilde şişirilmiş varlık fiyatlarının varlığının olması kriz öncesi Amerika dâhil birçok ülkede bankacılık sektör kazançlarının yükselmesine yol açmıştır. Ama finansal aracılık hizmetindeki karlılık oranları ise oldukça düşük seyretmiştir. Yeni ve

⁷⁵ Alan Blinder, *After the Music Stopped, The Financial Crisis, The Response and The Work Ahead*, The Penquin Press, 2013, s. 34-39, 48, 52, 70.

⁷⁶ Kurt Richebächer, "An Unprecedented Speculative Spree", *Richebächer Letters*-23 March 2007, www.safehaven.com/author/kurtrichbacher/51.

⁷⁷ Manuchehr Shahrokhi, "The Global Financial Crisis 2007-2010 and The Future of Capitalism", *Global Finance Journal*, no 22, www.elsevier.com, 2011, s. 201.

farklılık yaratan yatırım bankacılığı anlayışı sonucu bilanço şişkinlikleri ile yüksek kazançlar elde edilirken finansal sektörün reel varlıkları ile borç yükümlülükleri arasında vade riskleri uyumsuzluk göstermeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak büyük yatırım bankalarının kaldıraç oranları kontrolsüzce artmıştır. Yatırım bankacılığı ve aracı kurumların tabanını oluşturduğu Gölge Bankacılık sistemindeki regülasyon ve denetim eksiklikleri ve ipoteğe dayalı kredi piyasasındaki esnek ödünç standartları ve gölge bankacılık sisteminin likidite sıkışıklığında ihtiyacı olan fonları klasik bankacılık sistemindeki gibi son ödünç veren kurum olan Merkez Bankalarından yeteri kadar temin edememeleri Küresel Krizi tetikleyen etmenler arasındadır. 5 Kasım 2008 tarihinde İngiliz Kraliçesi'nin The Telegraph gazetesine verdiği demecinde 'Niye hiç kimse bugüne kadar kredi sıkışıklığının farkına varamadı?' sorusu krizin olası nedenlerini açıklamaya çalışanlar için en zor cevaplandırılacak soru olmuştur.⁷⁸

2008 Finansal Krizi üzerinde en dikkat çekici sorunlar, Gölge Bankacılık Sistemi, regülasyon zayıflığı ve kısa ve yüksek risk alınan varlık piyasası, derecelendirme şirketlerinin birbirleri ile çatışan menfaat ilişkileri ve reel ekonomiyi tehlikeli bir patlama noktasına getirecek kontrolsüz karmaşık yapıları finansal varlık yayılımı olarak özetlenebilir. Gölge bankacılık sistemi üzerindeki zayıf regülasyon risk alma davranışlarını kısırtarak 'başarısız olacak kadar büyük' ifadesine uygun bir finans alanı yaratmıştır. Bu krizin Amerikan merkezli olmasının gerekçesi ülkedeki finansal buluşların herhangi bir regülasyon açısından geçmeden yayılması ve benimsenmesi ile finans denetimcilerinin sistemi etkin düzenlemedeki yetenekleri arasındaki açık farktan kaynaklanmaktadır. Gölge bankacılık içinde yer alan yatırım bankaları diğer aracı kurumlar gibi öz sermayelerinin çok üzerinde kısa vadeli yüksek kaldıraç oranlı varlıklara sahip oldular. Bu kurumlardan bazıları hedge fonlama sayesinde şişirilmiş varlık portföyleri ile işlem yapmaya devam ettiler. Bu şekilde gölge bankacılık kurumları borç yükümlüklerinin üstünü daha iyi örtebilmişlerdir. Bu kriz regülasyon kurumlarının bütün finans işletmelerine yönelik sorumluluklarını daha net göstermiştir. Finans kurumlarının kendi kendini regülasyon yöntemlerinin gelecek dönem krizlerde yeterli olamayacağı inancını kuvvetlendirmiştir. Kendi kendini regülasyon politikalarının ancak Kanada gibi yeni finansal buluşlara fazla itibar etmeyen klasik finans yapıları ülkelerde işleyebileceğini göstermiştir. Amerika gibi finansal yeniliklere daha cesaretli davranan ülkelerde ise kendi kendine içsel regülasyon yönteminin riskleri algılamada yetersiz olacağı ispatlanmıştır. Aşılmaya çalışılan son kriz kredi derecelendirme kurumlarının da regülasyon sürecine sokulmalarını gerekli hale getirmiştir. Krizle beraber

⁷⁸ Ricardo Cabral, "A Perspective on the Symptoms and Causes of the Financial Crisis", *Journal of Banking and Finance*, Volume 37, www.elsevier.com/locate/jbf,2013, s. 103-104.

bir tarafta kamu menfaati diğer tarafta yatırım ve ipotekli kredi veren bankalar ile derecelendirme kurumları arasında derin bir çatışma olduğu ortaya çıkmıştır. Kredi derecelendirme kurumlarının gelirlerinin müşteri varlık portföyler değerleri ile doğru orantılı olması bu kurumların müşteri odaklı hizmet verebilme ihtimallerini artırmakta ve bu tür aldatıcı menfaatler çatışması altında alınan önlemlerin Amerika'daki gibi etkin olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden regülasyon odaklı yapısal problemlerde Merkez Bankaları'nın finansal kriz ateşini söndürecek rolü ön plana çıkmaktadır. Merkez Bankaları'nın regülasyon ve denetim yetkilerinin artırılmasına yönelik düşünceler yaygınlaşmakla beraber bunu diğer görevleri ile nasıl entegre halinde sürdürecekleri konusunda endişeler de yaratmıştır. 1929 Büyük Depresyon deneyiminden sonra Merkez Bankaları'nın fiyat istikrarı ve tam istihdam hedefleri doğrultusunda hareket etmeleri sürerken son yirmi yıl içinde enflasyon hedeflemesi görevleri daha ağır basmaktadır. Bu koşullar altında Merkez Bankaları'nın yeni yükümlülüklerini kendi içinde mi yoksa ayrı bir ünite altında daha etkin gerçekleştireceği sorusu güncelliğini korumaktadır. Merkez Bankası'nın finansal sistemi regüle edici görevi ile fiyat istikrarı hedefini aynı anda sürdürebilmesine ilişkin şüpheler vardır. Zira bu iki amaç arasında Merkez Bankası varlık fiyatlarının denetimini de üstlenmiş olacaktır. Bu koşullar altında Merkez Bankası enflasyon hedeflemesine yönelik faiz politikası geliştirirken varlık fiyatları ve faiz oranları üzerinde de denetim gücünü nasıl şekillendirecektir sorusu teknik açıdan net cevaplanmamaktadır. İkili amaç doğrultusunda rasyonel bir faiz politikası yürütmek oldukça zor gözükmektedir. Merkez Bankaları'nın bağımsızlık pozisyonu da bu tür yeni yükümlükte zayıflayabilecektir. Krizin zayıflamaya başladığı bir dönemde devam eden mali yardımlar kamu borcunu artırarak enflasyonist süreci tırmandıracaktır. Böyle bir durumda Merkez Bankaları enflasyonist sürece daha hoş görülü yaklaşmak ve devlet ekonomisi ile bağımsız bir anti enflasyonist politika arasında seçim yapmak zorunda kalacaklardır. Bu durum bağımsızlıklarını zedeleyecektir.

Cuikerman'a göre gelecekteki hiçbir regülasyon reformu aşağıdaki kriterleri sağlamayacaktır:

- I. Bütün finansal sistemin regülasyonu ve denetimi sağlanmalıdır. Regülasyonda bulunan kurumların sorumluluk sınırları imtiyazlara imkân vermemelidir.
- II. Regülasyon kurumları arasındaki bilgi akımlarında sızıntı olmamalıdır.
- III. Merkez Bankaları'nın regülasyonla yükümlü ünitesi makro ihtiyatlı regülasyon yapabilecek merkezi ve bağımsız pozisyonda olmalıdır.⁷⁹

⁷⁹ Alex Cuikerman, "Reflections on the Crisis and on its Lessons for Regulatory Reform and Central Bank Policies", *Journal of Financial Stability*, No:7, www.elsevier.com, 2011, ss. 27-34.

2008 Finansal Kriz daha karmaşık yapıya hale gelen finansal yeniliklerin dengesiz yayılımı sonucu risk faktörlerini artırdığını göstermiştir. Şayet küresel risk haritası dünya çapında etkin bir kredi kayıt sistemi ile takip edilebilirse bankaların finansal sistemdeki risk değerleri oldukça şeffaf bir şekilde izlenebilir. Böylece finans kurumlarının içinde oluşabilecek riskler önceden tespit edilebilir. Makro sağduyulu gözetim ve denetim yükümlüğüne sahip kurumlar küresel kurallar çerçevesinde önlemler alabilir ve uygulatabilir. Makro ihtiyatlı gözetim ve denetimlerin sürekliliği ve dikkat edilecek kriterlerin esnetilmeden izlenmesi bir sonraki olası bir krizin engellenmesi veya olası hasarın en aza indirgenmesi için önemli olacaktır. Böyle bir sürecin varlığı ise ancak her ülke finans alanı için geçerli olacak ortak küresel kurallar ve makro ihtiyari gözetim ve denetim yükümlülüğünü saygın bir şekilde yürütecek kurum veya kurumların ışığında gerçekleşecektir.

Finansal sistem içinde subjektif risk problemleri arttıkça son kriz sonrası farklı öneriler tartışmaya açılmaktadır. İlk önerilen uygulanabilirliği oldukça zayıf olmakla beraber finans kurumlarının boyutları ve aktivitelerine sınırlamalar koymaktır. Daha inandırıcı bir öneri ise finans kurumlarının sermaye ve likit varlıkları üzerinde katı düzenlemelerin yapılmasıdır. Örnek olarak finans kurumlarının toplam varlıklarının yüzde onuna denk gelecek teminatlı bono ihraç etmelerine izin verilmesidir. Bu büyüdükçe artan kırılma probleminin tam çözümü olmasa da finans kurumlarını potansiyel soklar karşısında kuvvetli tutacaktır.

Milenyum Yüzyılının başındaki kriz gerek finansal sektörü gerekse kapitalizmin dayanıklılığını daha sorgulatır olmuştur. Bu kriz aynı zamanda serbest pazara duyulan güvenci de azaltmıştır. Şüphesiz mevcut sistem başka boyutlu yeni bir kriz yaşanmadan hayatta kalmaya devam etmelidir zira bulunduğumuz konumda mevcut sistemin yerine geçerek ayakta kalacak alternatif bir sistem mevcut değildir. Daha geniş kapsamlı bakımdan geçirilmesi gereken bir finans sistemine ihtiyacımız olduğu aşikârdır. Bu sistem aynı zamanda uzun bir dönem geçmiş finansal krizlerle bir daha karşılaştırma yapılmamasını da garanti altına almalıdır. Sistemi reforme edenlerin ise kısa ve dar alanlı şahsi menfaatlerden arınmış olması gereklidir.⁸⁰

Mevcut sistemin sorgulanmasının arkasında finansal piyasa katılımcılarının davranış analizleri de önemlidir. Katılımcıların panikleme, depresyon eğilimli olmaları ve sürü etkisi hareketleri ile finansal çılgınlıkların yarattığı kısa kazançlar peşinde koşmaları ekonominin patlama dönemlerinde

⁸⁰ Otmar Issing, "Some Lessons from the Financial Market Crisis", *International Finance*, 12/3, www.eurojournals.com, 2009, ss. 432-438.

aşırı risk almalarına neden olmaktadır. Volatilitenin arttığı dönemlerde daha fazla risk alma isteği dalgalanma ve çöküş süreçlerini yayararak hızlandırmaktadır. Karşılıklı güvenin çökmesi varlık satışlarını tepe noktalara getirerek piyasadaki likiditenin aniden buharlaşmasına neden olmaktadır. Bu tür olayların bir daha tekrarlanmaması için öncelikle Amerika’da denetim ve gözetim mekanizmalarının ciddi bir revizyona ihtiyacı olduğu ön görülmüştür. Bu ön görüye yönelik ilk hamle Amerikan Kongresi’nin Temmuz 2010 yılında yürürlüğe soktuğu “Dodd Frank Wall Street Reform Yasası” ile beraber kurulan “Finansal Hizmetler Konseyi” olmuştur. Konsey denetim ve gözetim yükümlülükleri olan kurumlar arasında koordinasyonu sağlamakla sorumlu olmaktadır. Bu süreçte Amerikan Merkez Bankası makro ve mikro sağduyulu denetim ve gözetim görevini üstlenmiştir. Amerika dışında kalan finansal alan hâkimiyeti için Uluslararası Bankacılık Denetleme Komitesi ile Amerikan Merkez Bankası’nın BASEL 3 kriterleri altında ortak makro sağduyulu politikaların da aktifleştirilmesi mevcut sistemin revizyonu için öngörülenler arasındadır. Fakat bu tür bir işbirliğinde makro sağduyulu denetimlerin sistematik risk yönetiminde para politikaları ile nasıl bir etkileşim içinde olacağı tartışma konusudur. Para politikalarının araçlarının ne genişlikte sistematik risklerin azaltılmasında nasıl koordine edileceği ise netleşmemiş küresel tartışma konusu olarak devam etmektedir.⁸¹

Krizin sorgulanmasında Amerikan Bankacılık Sisteminin BASEL kurallarının çoğunu tamamlamamış olması küresel finans sisteminin odağında bulunan bir ülkedeki zayıflık olarak nitelendirilmektedir. Böyle bir eksikle Amerikan yatırım bankaların ekonomik hızlanmayı artırabilmek için çıkarttıkları yeni finansal ürünler çok yıpranmış ikinci el araba ticaretine (lemon trade) benzemektedir. Bu tür araçların satışında satıcı aracın kusurunu bilmesine rağmen aracı kusursuz bir araba fiyatından satmayı hedefler. Bu yüzden iyi kullanılmış olan araçların fiyatı asla kusurlu araçların fiyatı üstüne çıkamaz. İyi konumdaki 2.el araçlar kendi sahipleri tarafından kullanırken yıpranmış 2. el araçlar ise kusurlarıyla beraber piyasa malı olarak işlem görürler. Amerikan Finans Sektöründe de bu tür kusurlu finansal ürünler ağırlık kazanırken klasik ve güvenli finansal ürünler piyasa dışına itilmiştir. 2008 Küresel Finans Krizinin tabanında kusurlu finansal ürün ticaretinin yoğunluk kazanması krizi tetikleyen nedenlerden dikkat çekici olanıdır. Yatırım bankalarının ve gölge bankacılık sisteminin de mevduatları riski ve faiz oranı daha yüksek kusurlu finansal varlıklara yöneltmesiyle krizi çıkartacak tehlikeli bir kumar alanı yaratılmıştır.⁸²

⁸¹ Janet L. Yellen, “Macprudential Supervision and Monetary Policy in the Post-Crisis World”, *Business Economics*, Volume: 46, no: 1, www.eurojournal.com, 2011, ss. 3-10.

⁸² Hans Werner Zinn, *Casino Capitalism, How the Financial Crisis Came About, What Needs to be Done Now*, Oxford University Press, 2010, ss. 92-93.

Küresel finans sisteminin istikrarına yönelik geliştirilen fikirlerin gelecekteki bir krizi önleyici nitelikte kesinlik içermemesi kapitalizmin algılanmasında yeni boyutlar yaratmıştır. Amerika'daki ekonomi alanlı yayınlarda 20. yy.'dan itibaren işletme kapitalizminin küresel finansal kapitalizme dönüştüğü sıklıkla vurgulanmıştır. Kimi yazara göre de kapitalizmin bu aşaması monopolist finans kapital evresi olarak tanımlanmaktadır. Finans artık üretken kapitalizmi yeniden yapılandırma becerisine sahip bir güç olarak kendini ispatlamıştır. Böyle bir yaklaşımı Amerika'daki finans ve finans dışı gelirleri karşılaştırarak anlamak mümkün gözükmektedir. 2004 yılında Amerika'daki reel sektör gelirleri 534 Milyar \$ iken finans sektörü gelirleri 300 Milyar \$'ın üzerine çıkmıştır. Finans sektörü gelirlerin reel sektör gelirlerine yaklaşması her ne kadar reel sektör üzerinde itici güç niteliğinde olsa da finans sektör gelirlerinin dengesiz ve kontrolsüz dağılımı bir o kadar sistematik riskleri de yanında getirmektedir.

Finansal krizin kökenlerinin araştırılmasında Amerika ve Avrupa ekonomisi dışında kalan 2000'li yılların yeni ekonomik ve politik güçlerini dikkate almak lazımdır. Zira son on yılda küresel üretim değerlerinin %50'den fazlası gelişen piyasalardan elde edilmiştir. Uluslararası denetim ve danışmanlık hizmeti veren kurumların geleceğe dönük araştırmalarında Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye'nin oluşturacağı E-7 tanımlı ülkelerin 2050 yılında günümüz G-7 ülkelerine göre %25 daha büyük bir ekonomiye sahip olacağı ve küresel ekonominin büyümesini kontrol edebilme becerisinde olacağı ileri sürülmektedir. Bu tür çok kutupluluk görüşü ise daha büyük bir finansallaşma ile kırılabilirlik olasılığını taşıyacak yeni küresel krizlere açık kapı bırakmaktadır. Sürece Ortadoğu petrollerinde yüzyıldır hak sahipliğini bırakmayan 'Yedi Kız Kardeşler' tanımlı Batılı petrol şirketlerine Rusya, Çin, Brezilya ve Malezya gibi gelişen ülkelerin yeni petrol devlerini ortak olarak eklenmeleri de göz ardı edilmemelidir. 2008 Finansal Kriz Amerikan'ın nispi güç kaybından dolayı yeni güç merkezlerinin oluşmasına ve gelecekte kaynakların azalarak ekolojik krizlerin çıkmasına yol açacaktır. Bu yüzden gelecek krizlerin petrol, tarım ürünleri ve su kaynaklarının bölüşümü üzerine dayanması kaçınılmaz gözükmektedir.⁸³

V. SONUÇ

19. yy. başlarından itibaren küresel para ve finans sistemi içinde dünya ekonomisini büyük sıkıntılara sokan para ve finans tabanlı krizler yaşanmaktadır. Sanayi Devrimi sonrası sıklaşan krizlerin küresel ve finans sisteminin daha sıkı entegrasyonu ile yayılım etkisi de artmıştır. Bu krizler

⁸³ Willam K. Tabb, "Four Crisis of the Contemporary World Capitalist System", *Montly Review*, Volume 60, Issue 05, www.monthlyreview.org, 2008, ss. 44-55.

dünya ekonomisi içinde yer alan ülkelerin birbirleri ile olan ticari ve finansal ilişkileri arttıkça daha hasarlı ve uzun vadeli nitelik kazanmışlardır. Yaşadığımız yüz yıla kadar yaşanan finansal krizler oluşum gerekçeleri açısından benzer özelliklere sahip olmasına rağmen iki ayrı evrede incelenmesi daha doğru olacaktır. Her iki evredeki küresel koşullar ve iktisat öğretisindeki ayrışmalar krizlerin oluşum ve engellenmesine yönelik çözüm önerilerini farklılaştırmıştır.

18. yy.'dan 1930'lu yıllara kadar yaşanan finansal krizler ve panikler ortak kurallara bağlı olmayan, denetim ve gözetim yetkisini eline almamış ulusal para kurumlarının varlığı altında gerçekleşmiştir. Zira ilk evrede küresel para, finans ve krediler sistemini denetleme, gözetleme ve yönlendirme yapabilecek ulusal veya uluslararası kurumların noksanlığı mevcut idi. Bu yüzden para ve kredi kurumları kendi sermaye güçlerinin üzerinde kredi yaratabilme olanaklarına sahiptiler. Küresel finans düzeni içinde yer alan para aktörlerinden herhangi birinde baş gösteren kredi geri ödeyememe durumu panik yaratmış ve diğer para aktörlerinin de domino etkisi ile birbirlerine yakın aralıklarla krizler yaratmalarına neden olmuştur. Pazarın üstünlüğü ilkesine dayalı iktisat öğretisi içinde bu tür panik ve krizler de yetkili bir para kurumunun yapabilecekleri oldukça sınırlıdır. 1929 Büyük Depresyon'a kadar hâkim olan Klasik İktisat Öğretisi içinde pazarın üstünlüğü anlayışı para ve finans sahasını yönlendirecek yetkili kurumların müdahale tecrübelerini uzun bir süre kısıtlamıştır. İkinci evre de ise Keynesyen Devrimle iktisat öğretisindeki yeni yapılanmalar küresel para ve finans sistemini şekillendirebilecek yetkili mekanizmaların kurulmasına olanak sağlamıştır. İkinci evreyle beraber 20. yy. içinde ulusal ve ya uluslararası para kurumları finansal krizleri engelleyebilecek tecrübe kazanmışlardır. Para, kredi ve finans politikalarının sınırlarını keşfetmeye başlamışlardır. Fakat bu evredeki krizler ilk evredeki krizlere göre farklı nedenlerden ötürü ortaya çıkmaktadır. İlk neden olarak küresel finans sistemini elinde tutan ulusal parası kuvvetli hakim ülkelerin hatalı para ve kredi politikaları sonucu kendi içlerinde gerçekleşen ekonomik dalgalanmalarını örnek verebiliriz. Günümüzde küresel finans sistemini elinde tutan hegemonik bir ülkenin neden olduğu konjonktürel bir dalgalanma, diğer ülkelerde resesyona ve krizlere neden olabilmektedir. İkinci neden ise küresel sermaye hareketlerinin Yükselen Pazarlar olarak tanımlanan ülkelere kontrolsüz ve eşit olmayan bir dağılımla, giriş ve çıkış yapmasıdır. Yükselen Pazar olarak tanımlanan bir ülkeye reel sektör gücünün üzerinde giren dolaysız sermaye yatırımları belli bir dönem sonra tehlike arz ederek varlık balonları yaratabilir. Bu varlık balonlarının patlaması sermaye girişi yapılan ülkeyi ve bu ülkeye yatırım yapan diğer ülkeleri finansal krize sürükleyebilir. Ne var ki böyle bir kriz sürecinde mücadele yöntemleri oldukça yetersiz kalmaktadır. Zira 20. yy. içinde krizlere karşı kazanılmış tecrübeler küresel finans sistemin yeni türev araçlarla daha karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Buna karşın krizlerle mücadelede

halen klasik para ve finans politikası araçları kullanılmaktadır. Bu yüzden önümüzdeki olası krizlerde mücadele yöntemlerimiz ve araçlarımız etkisini yitirmektedir. Milenyum Yüzyılında krizlerle mücadele yöntemleri ve araçlarda bir değişiklik olmadığı varsayımı altında finansal krizlerin daha sert ve uzun vadeli geçeceğini düşünebiliriz.

İçinde bulunduğumuz Milenyum Yüzyılında sadece finans ve ekonomi tabanlı değil aynı zamanda bunların dışında kalan faktörlerin de etkili olacağı krizlerin varlığı daha olası gözükmetedir. 2007-08 Finansal Kriz ile yaşadığımız bu süreci gelecekteki olası sıklaşacak krizlerden dolayı küresel kapitalizmin başarısızlığı ve kırılma noktası olarak nitelendirmek ileri sürülebilecek bir görüş olsa da problemin çözümlerini yine kapitalist sistemin inişli çıkışlı yollarında arama zorunluluğumuz yadsınamaz bir gerçekliktir. Zira elimizde şu an kapitalist sistemin yerine geçecek alternatif öneri veya öneriler demeti olmadığından, en iyi seçenek kapitalist finans sektörü ve hatta uluslararası nitelik kazanmış reel sektör yapısının hiçbir özel veya kurumsal kişiliğe ayrımcılık yapmadan ulus üstü yasalar ve yeni kurumlar ile düzenleyen mekanizmaları kurmaktır. Bu mekanizmalar aynı zamanda yeni nesil kriz mücadele ve araçlarını da barındırmalıdır. Mekanizmaları işletecek ve içinde bütün ülkelerin temsilcilerini kapsayacak bir organizasyon uluslararası makro ihtiyari denetim ve regülasyon yapabilen tek yetkili olarak görevlendirilmelidir. Çünkü bu tür geniş yetkileri ulusal Merkez Bankaları, Amerikan Merkez Bankası gibi kurumlara bırakmak teknik ve politik açıdan zayıflıklara neden olacaktır. Küresel finans sisteminin sağlıklı geleceği için geniş katımlı bir finans regülasyon konsorsiyumunun alacağı kararlar finansal alanın geneline hitap ederek rasyonel kararlar içerecektir. Ancak bu tür geniş katımlı finans regülasyon konsorsiyumunun kurulması küresel finans sistemini elinde tutan hegemonik kuvvetlerin ne kadar istekli olduklarıyla alakalıdır. Uzun dönemli durgunlukların aşılması için ulusal para otoritelerinin finans aktörlerini yüksek risk alımlarını teşvik edecek politikardan uzak tutması ve finansal piyasalardaki kaldıraçlı işlemlerin geniş katımlı uluslararası finans konsorsiyumu tarafından bütün katılımcı ülkeleri içine alacak şekilde kurallara bağlı düzenleyebilme yetkisinin varlığı finansal krizleri engelleyebilecek önlemler olarak görülebilir. Yanı sıra küresel alandaki finansal derinleşme arttıkça olası bir krizin yayılmasıyla yaratacağı etkiler daha itinalı araştırılmalı ve finansal derinleşmenin sınırları uluslararası platformda çizilmelidir.

Önümüzdeki yıllarda oluşabilecek finans krizleri için özellikle bıraktığımız son yüz yıl içinde hep aynı soru gündeme gelmiştir. "Krizler önlenemez mi?" Bu sorunun cevabı ise ya kapitalizmin lehinde ya da aleyhindeki görüşlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Geçmişte yaşanan krizlerin hepsi, arkasından gelen krizler için tecrübe taşları olmuştur. Fakat buna rağmen görülmüştür ki büyük krizler öncesinde finansal aktörlerin ve

kurumların yapmış oldukları hatalar yeni hatalarla beraber elde edilen tecrübelerle rağmen tekrarlanmıştır. Finans tarihindeki krizler, kapitalist evrim tarihinin tekrarından mı yoksa kişisel zafiyet tekrarından mı karşımıza çıkacaktır sorusunun tartışılmasının yerinde olacağını düşünebiliriz.

Sayfa/Page | 122

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 77-127.

KAYNAKÇA

AHAMED, Liaquat, **Lord of Finance–The Bankers Who Broke the World**, The Penguin Press, 2009.

AKTAN, Coşkun Can, Hüseyin ŞEN, **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, TOSYÖV Yayınları, 1999.

ALLEN, Larry, “ **The Global Financial System 1750-2000**”, Reaktion Books Publishing, 2001.

BERNANKE, Ben, Harold JAMES, “The Gold Standard, Deflation, and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison”, *NBER Working Paper* No: 3488, October 1990, <http://www.nber.org/papers/w3488>.

BLINDER, Alan, **After the Music Stopped, The Financial Crisis, The Response and The Work Ahead**, The Penguin Press, 2013.

BOCUTOĞLU, Ersan, “Hyman P. Minsky’in Konjonktür Teorisi 2007-2010 Küresel Krizi Açıklamaya Uygun mu? Heterodoks Değerlendirme”, *Bankacılar*, Türkiye Bankacılar Birliği Yayını, Sayı 75, Aralık 2010, s. 10 ve 14.

BOIANOVSKY, Mauro, “Wicksell on the American Crisis 1907”, *Journal of History of Economic Thought*, Vol: 33.2, 2011, www.elsevier.com, ss. 1-6.

BORDO, Micheal, Harold JAMES, “The Great Depression Analogy”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper 155584, December 2009, www.nber.org/papers/w15584.

BORDO, Micheal, Olivier JEANNE, “Boom-Busts in Asset Prices, Economic Instability and Monetary Policy”, *NBER Working Papers*, No: 8966, www.nber.org/papers/w8966.

BRAUN, H.J., **The German Economy in the Twentieth Century**, Routledge Publishing, 1990.

BRUNNER, Robert F., Sean D. CARR, **The Panic of 1907–Lessons Learned from the Market’s Perfect Storm**, Published by John Wiley & Sons, New Jersey, 2007.

BURKETT, Paul , “Forgetting the Lessons of Great Depression”, *Review of Social Economy*, Spring 1994, Vol:52, Issue 1, ss. 70-71.

BURTON, Theodore E., “Financial Crises”, BiblioLife, LLC Publishing, Original Copyright 1902 by D. Appleton and Company, www.books.google.com, ss. 282-283.

CABRAL, Ricardo, "A Perspective on the Symptoms and Causes of the Financial Crisis", *Journal of Banking and Finance*, Volume 37, www.elsevier.com/locate/jbf, 2013, ss. 103-104.

CALOMIRIS, Charles W., "Financial Factors in the Great Depression", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, Number 2, Spring 1993, ss. 61-80.

CALOMIRIS, Charles & David WHEELOCK, "Was the Great Depression a Watershed for American Monetary Policy" in *The Defining Moment: The Great Depression and The American Economy in the Twentieth Century*, Ed. Micheal Bordo, NBER Onlinebook, www.nber.org/chapters/c6887, 1998.

CALOMIRIS, Charles W., Larry SCHWEIKART, "The Panic of 1857: Origins, Transmission, and Containment", *The Journal of Economic History*, Vol: 51, no: 4, 1991, ss. 808-809.

CLAESSEM, Stijin, Ayhan KÖSE, Marco E. TERRONES, "The Global Financial Crisis: How Similar? How Different? How Costly?", *Journal of Asian Economics*, www.elsevier.com, 2010, ss. 248-264.

COY, Peter, "Message from Vienna, 1931", in *Bloomberg Businessweek*, 25 Nisan-1 Mayıs 2011, ss. 12-13.

CUIKERMAN, Alex, "Reflections on the Crisis and on its Lessons for Regulatory Reform and Central Bank Policies", *Journal of Financial Stability*, No:7, www.elsevier.com, 2011, ss. 27-34.

DEMİR, Fırat, "Büyük İstikrar Döneminden Büyük Durgunluk Dönemine: Krizdeki Kapitalizm veya Kriz Kapitalizmi", **Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, der: Fikret Şenses ve diğerleri, İletişim Yayınları, 2013, ss.125-126.

DESAI, Meghnad, **Financial Crises and Global Governance**, Routledge Publishing, 2004.

EĞİLMEZ, Mahfi, **Küresel Finans Krizi- Piyasa Krizinin Eleştirisi**, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, 2009.

EICHGREEN, Barry, Harold JAMES, **Golden Fetters: The Gold Standart and the Great Depression, 1919-1939**, Oxford University Press, 1992.

FISHER, Irving, "The Dept Deflation of Great Depressions", *Econometrica*, No: 1, ss. 347-349.

FORUM, Temmuz 2009, s.11, www.ku.edu.tr/ EAF/0904

FRANKEL, Jeffrey, George SARAULES, "Can Leading Indicators Assess Country Vulnerability? Evidence from the 2008-2009 Global Financial Crisis", *Journal of International Economics*, 87, www.elsevier.com/jie, 2012, ss. 216-230.

FRIEDMAN, Jeffrey, "Capitalism and The Crisis: Bankers, Bonuses, Ideology and Ignorance" in **What Caused The Financial Crisis**, Edited by Jeffrey Friedman, University of Pennsylvania Press, 2010, ss. 1-2.

GALBRAITH, John Kenneth, **Büyük Kriz -1929**, (çeviren: Elif Nihan Akbaş), Pegasus Yayınları, 2009.

GROSSMAN. Richard S., Christopher MEISNERR, "International Aspect of The Great Depression and The Crisis of 2007: Similarities, differences and

- Lessons”, *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 26, No:3, www.elsevier.com, 2010, s. 332.
- HAFER, Rik W., Scott E.HEIN, **The Stock Market**, Greenwood Press, 2007.
- HANSEN, Greg, Dimitri PADIMITRI, “Did the New Deal Prolong or Worsen the Great Depression?”, *Challenge*, Vol:53, No:1; 2010, s.64.
- HENNING, Friedrich Wilhelm, **Das Industrialiserte Deutschland 1914 bis 1992**, 8. Auflage, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 1993.
- HILT, Eric, “Rogue Finance: The life and Fire Insurance Company and Panic of 1826”, *Business History Review*, 83 (Spring 2009), ss. 87-100.
- HUGHES, J.R.T., **The Commercial Crisis of 1857**, Oxford Economic Papers, New Series, Vol:8, No: 2, June 1956, s. 194.
- IRMLER, Heinrich, “Bankenkrise und Vollbeschäftigungspolitik (1931-1936)”, in **Wahrung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975**, Deutsche Bundesbank Publikation, 1976, ss. 284-285.
- IRWIN, Douglas A., “Did France Cause the Great Depression?”, *NBER Working Paper* No. 16350 September 2010, <http://www.nber.org/papers/w16350>, s. 1, 36.
- ISSING, Otmar, “Some Lessons from the Financial Market Crisis”, *International Finance*, 12/3, www.eurojournals.com, 2009, ss. 432-438.
- JAMES, Harold, “Globalization and Great Depressions”, *Foreign Policy Research Institute*, Winter 2002, www.elsevier.com, ss. 128-129.
- JONES, Edward David, **Economic Crises**, General Books, LLC, 2009.
- KAZ, “Granatsplitter aus dem alltäglichen Imperialismus: Zur Finanz und Bankenkrise”, Ausgabe 222, 2011, www.kaz.online.de.
- KEHOE, Timothy, Edward C. PRESCOOT, “Great Depressions of the 20th Century”, *Review of Economic Dynamics*, 5, 2002, www.idealibrary.com, s.2
- KINDLEBERGER, Charles Poor, **Historical Economics- Art or Science**, University of California Press-Berkeley and Los Angeles, 1990.
- KOZANOĞLU, Hayri, **Küresel Krizin Anatomisi**, Agora Kitaplığı, 2009.
- KUTLU, Hüseyin Ali, Savaş DEMİRCİ, “Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim/2011, ss. 122-124.
- KUTTNER, Kenneth, “Victorian Financial Crises and Their Implications for the Future”, *Business Economics*, 2010, Vol: 45, no: 2, ss. 102-103.
- LEBERGOT, Stanley, **Pursuing Happiness: American Consumers in the Twentieth Century**, Princeton University Press, 1993.
- LEPLER, Jessica M., **The Many panics of 1837-People, Politics and the Creation of Transatlantic Financial Crisis**, Cambridge University Press, 2013.
- LEVY, Dominique, Gerard DUMENIL, **Crisis of Neoliberalism**, Harvard University Press, 2011.
- MADDISON, Angus, **The World Economy in the 20th Century**, Development Centre Studies, OECD Publishing, 1989, ss. 51-52.

MARICHAL, Carlos, "World Financial Crises: Lessons of the Past", *Finance and The Common Good/BIEN Commun*, Volume II-III, 2009, ss. 37-38

McELVAINE, Robert S., "The Great Depression; America, 1929-1941", Three River Press, 2009.

MISHKIN, Frederic S., "Asymmetric Information and Financial Crisis: A Historical Perspective" in *Financial Markets and Financial Crises*, Edited by R. Glenn Hubbard, NBER Publishing, 1991, ss. 81-82.

NEROZZI, Sebastiano, "From the Great Depression to Bretton Woods: Jacop Viner and the International Monetary Stabilition", *European Journal History of Economic Thought*, 18/1, 2011, ss. 55-63.

OKTAR, Suat, Levent DALYANCI, "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 19, 2010, s. 7.

ORPHANIDES, Athanasios, "Monetary Policy in Deflation: The Liquidity Trap in History and Practice", *North American Journal of Economics and Finance*, 15, 2004, s. 106.

OTHMAN, Rohana, R. ABDULAZIZ, Isa IBRAHIM, "A Perspective on The Subprime Crisis 2007: Lessons to be Learnt in Relation to the Asian Financial Crisis 1997", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue 23, www.eurojournals.com, 2010, s. 103.

ÖZ, Sumru, "Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?", TÜSİAD-KOÇ UNIVERSITY ECONOMIC RESEARCH.

ÖZER, Mustafa, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1996.

POMFRED, Richard, "The Financial Sector and the Future of Capitalism", *Economic System*, 34, www.elsevier.com/locate/ecosys, 2010, ss. 22-37.

RAZIN Assaf, Steven ROSEFIELDE, "Currency and Financial Crisis of the 1990's", *CESifo Economic Studies*, Volume: 57, www.oxfordjournals.org, 3/2011, ss. 503-508.

RICH, George, **The Cross of Cold- Money and the Canadian Business Cycle in 1867-1913**, Carleton University Press, 1988.

RICHARDSON, Gary, Categories and Causes of Bank Distress during the Great Depression, 1929-1933, *Explorations in Economic History*, Volume 44, 2007, www.sciencedirect.com, ss. 588-589.

RICHEBACHER, Kurt, "An Unprecedented Speculative Spree", *Richebacher Letters*-23 March 2007, www.safehaven.com/author/kurtrichbcher/51.

ROBUNI, Nouriel, Stephen MIHM, **Kriz Ekonomisi**, Pegasus Yayınları, 2012.

ROTHBARD, Murray N., **America's Great Depression**, Mises Institute Publishing, 5.Edition, 2000, ss. 214-215.

RÖPKE, Wilhelm, **Crises & Cycles**, The Ludwig von Mises Institute Publishing, 2007.

SCHNABEL, Isabel , “The role of Liquidity and Implicit Guarantees in The German Twin Crisis of 1931”, *Journal of International Money and Finance*, 28, 2009, s. 3.

SCHUBERT, Aurel, **Credit-Anstalt Crisis 1931**, Cambridge University Press, 1991.

SHAHROKHI, Manuchehr, “The Global Financial Crisis 2007-2010 and The Future of Capitalism”, *Global Finance Journal*, no 22, www.elsevier.com, 2011, s. 201.

SIKLOS, Pierre L., “**The Fed’s Reaction to the Stock Market During the Great Depression: Fact or Artefact?**”, *Explorations in Economic History* Volume 45, 2008, www.sciencedirect.com, s. 182.

SÖNMEZ, Sinan, “Kalkınmanın Finansmanı, Emperyalizm ve Finansal Serbestlik Üçgeninde Dış Borçlanma”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:21, Sayı 75, s. 126.

SYLLA, Richard, R. WRIGHT, D. COWEN, “Alexander Hamilton, Central Banker: Crisis Management During the U.S. Financial Panic of 1792”, *Business History Review*, 83 (Spring 2009), s. 61, 64-65.

TABB, William K., “Four Crisis of the Contemporary World Capitalist System”, *Montly Review*, Volume 60, Issue 05, www.monthlyreview.org , 2008, ss. 44-55.

TERMIN, Peter , “**Lessons from the Great Depression**”, The MIT Press, 1989.

WISMAN, Jon D, Barton BAKER, “Rising Inequality and Financial Crises of 1929 and 2008”, www.american.edu/cas/economics/, ss. 1-34.

WRAY, L. Randall, “Money Manager Capitalism and the Global Financial Crisis”, *The Levy Economics Institute Working Paper Collection*, Nr: 578, www.levy.org, 2009, ss. 16-18.

YELLEN, Janet L., “Macroprudential Supervision and Monetary Policy in the Post-Crisis World”, *Business Economics*, Volume : 46 no: 1, www.eurojournal.com, 2011, ss. 3-10.

YILDIRTAN, Z. Dina Çakmur, **Finansal Krizler- Erken Uyarı Sistemleri**, Nobel Dağıtım Yayınları, 2006.

ZINN, Hans Werner, **Casino Capitalism, How the Financial Crisis Came About, What Needs to be Done Now**, Oxford University Press, 2010.

Summary

Since the 1800s, ever increasing severity of the global financial system is experiencing economic crisis. These crises after the Industrial Revolution and the closer integration of the global trading and financial system increased its influence spread. Classical economics is dominated by the 1929 Doctrine jurisdiction is quite limited until the monetary authorities to prevent the financial crisis has led to the Great Depression more common in this period of crisis. The development of Keynesian Doctrine of the intervention policy after 1930 and the new definition has expanded the jurisdiction of the Central Banking monetary authority. In this way, monetary and financial field has been primarily guided by national monetary authorities to voluntary organizations. Although not frequently experienced by the financial crisis has come to an end. 20th century financial crises have become more long-term and widespread. In particular, the financial crisis in a region under the conditions of the information age affect other regions more quickly and increases the fragility of the global financial system. The positive effects of the global cyclical weakness implemented in periods of monetary and fiscal policy loses its power in every crisis there is. So within the global financial system, the measures to be taken should include all monetary institutions. It has been given alone can not fix the global financial system of regional measures. of all countries within the system to ensure harmonious compliance with the monetary and financial system regulation will help to prevent the next financial crisis.

Şizofreni ve Bipolar Affektif Bozukluk Manik Epizod Tanısı Almış Hastaların Rorschach Protokolü Açısından Karşılaştırılması

Elif GÜNERİ YÖYEN*

Öz

Şizofreni, günümüzde pozitif özellikli şizofreni olarak tanımlanan halüsinasyon, hezeyan ve dezorganize davranışın hakim olduğu klinik tablosu ile bipolar affektif bozukluğun manik epizodu arasında semptomolojik olarak benzerlik bulunmaktadır. İki hastalık grubunun exitasyon tablosunda düşünce, duygulanım ve davranış özellikleri benzerdir ve bu durum klinisyenin ayırt edici tanı koymasını güçleştirmektedir. Bu çalışmada iki hastalık grubu Rorschach testi ile karşılaştırılarak testin ayırıcı tanı için diagnostik özelliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. 200 hasta ile yapılan araştırma sonucunda bulgular; hastaların bilişsel ve affektif süreçleri, ego fonksiyonları, kişilerarası ve sosyal uyum düzeyleri, nesne ilişkileri, immaturite, impulsivite ve anksiyete düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık göstermiştir. Regresyon düzeylerinde ise bir farklılık saptanmamıştır. Sonuçlar, Rorschach testinin şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının protokollerini birbirinden belirgin olarak ayırabildiğini ve Rorschach testinin ayırıcı tanı yapabildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şizofreni, Bipolar Affektif Bozukluk, Rorschach, Mani, Hastalıklar

Comparison of Patients with Schizophrenia and a Manic Episode of Bipolar Affective Disorder in Terms of the Rorschach Protocol

Abstract

There are symptomological similarities between a manic episode of bipolar affective disorder and a clinical picture of schizophrenia, in which delirium,

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 07.06.2016 Kabul Tarihi: 23.01.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.305570>

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi,

E-posta: eguneri@gelisim.edu.tr

disorganised behaviour and hallucination known as positive symptoms of schizophrenia, dominate in today's world. The two disease groups' characteristic patterns of thought, emotion and behaviour are alike in the exitation picture and this makes it difficult for a clinician to make a distinctive diagnosis. In this survey, it is aimed to evaluate the diagnostic feature of the test for a distinctive diagnosis comparing the two disease groups by use of the Rorschach Test. In consequence of a survey of 200 patients, findings have been statistically significant in patients cognitive and affective process, their ego functions, their level of interpersonal and social adaptation, their object relations, their level of immaturity and impulsivity and their level of anxiety; on the other hand their level of regression has not been different. Results reveal that the Rorschach test is able to distinguish patients with schizophrenia from those with a manic episode of bipolar affective disorder and that a distinctive diagnosis can be made by the Rorschach test.

Keywords: Schizophrenia, Bipolar Affective Disorder, Rorschach, Mania, Diseases.

Giriş

Şizofreni, patofizyolojisi ve etiyolojisi hakkında çok az bilgi olan, karmaşık ve şiddetli seyreden¹, kognitif disfonksiyon ve zaman zaman pozitif ve negatif semptomlarla karakterize kompleks bir hastalıktır². Şizofreni hastalığı; bireyin, düşünce, davranış, algı, konuşma, iletişim, sosyal ilişkiler, dikkat, dürtü denetimi, çevre ile olan etkileşim, duygusal ifadeler, motor davranış alanlarında belirtiler gösteren, gerçeği değerlendirmenin bozulmuş olduğu, heterojen özellik gösteren³, kişinin kendi iç dünyasına yönelerek, dış çevreye kendini kapatmasıyla başlayan, düşüncelerini, algılamalarını, davranışlarını ve duygulanımlarını etkileyerek süregiden, sadece kişide değil, kişinin ailesi ve sosyal çevresinde de güçlükler ve çok yönlü yıkımlara yol açan, başlangıcı, semptomları ve gidiş şekli açısından çok farklı seyirler izleyebilen bir psikiyatrik sendromdur⁴.

Bipolar affektif bozukluk, farklı durumlar arasında dönüşümle karakterize iki uçlu bir hastalıktır. Sıklıkla coşku (mani) ve depresyon ataklarıyla birlikte çeşitli bilişsel ve davranışsal semptomlar içeren kronik bir

¹ Ronald Rapoport...et al., "The Neurodevelopmental Model of Schizophrenia: Update". *Mol Psychiatry*, 10 (5), 2005, ss. 434-49.

² Jehannine Austin, "Schizophrenia: An Update and Review", *J Genet Couns*, 5, (14), 2005, ss. 329-340.

³ Mehmet Emin Ceylan ve Mesut Çetin, *Araştırma ve Klinik Uygulamada Biyolojik Psikiyatri*, İstanbul, Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık Hizmetleri, 2005, ss.109-110.

⁴ Şahin Mehmet, "Şizofreni: Klinik Özellikler, Tanı, Ayırıcı Tanı", *Psikiyatri Dünyası*, 3, 1999, ss. 72-78.

seyir gösterir⁵. Depresif dönemlerle birlikte manik ya da karma epizodların da bulunduğu bipolar affektif bozukluk⁶, nöbetler arasında kişinin sağlıklı duygu duruma dönebildiği (ötimi) bir duygudurum bozukluğudur⁷.

Psikiyatride ayırıcı tanının en zor olduğu iki klinik tablo mani ve şizofreni olagelmıştır. Bunun nedeni şiddetli mani tablolarını kesitsel olarak şizofreniden ayırmanın bazen gerçekten olanaksız olmasıdır. Maninin şizofreniden ayırt edilmesindeki zorluk özellikle eğer hastalığın hipomani ile başlayan gelişme evreleri gözlenmemişse, hastada sanrılar, anlaşılma konuşma ve şiddetli taşkınlık varsa ve hasta duygulanım bozukluğunun bu belirtilerle örtüldüğü ileri bir evrede görülmüşse güç olabilmektedir⁸. Şizofreni ve mani arasında ayırım yapmadaki güçlükte bir başka sebep, bu bozukluklarda görülen semptomların ortak olabilmesinden kaynaklanır (grandiöz ve persekütuar hezeyanlar, iritabilite, ajitasyon ve katatonik semptomlar gibi)⁹. Şizofreni mani ayırımını güçleştiren bir diğer faktör ise şizofrenisi olan hastalarda görülen bilişsel kayıplara benzer kayıpların bipolar affektif bozukluğu olan hastalar için de geçerli olmasıdır.

Hastalığın seyri sırasında birçok benzer niteliği ile dikkat çeken bu iki hastalıkta uzun dönem izleme ile ayırıcı tanı yapılabilmektedir. Ancak klinisyenin hastayı exitasyon tablosunda interne ettiği ve hastane koşulları içerisinde izleyebildiği gerçeklerinden ötürü, ayırıcı tanı görüldüğü kadar kolay değildir. Rorschach testinin diagnostik özelliğinden hareketle, şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının test bulgularının incelendiği bu araştırmada, psikoz genel başlığı içerisinde yer alan ve bu sebeple birbirinden ayırımın güç olduğu bu iki hastalığı ayırt edecek verilere ulaşmak amaçlanmıştır. Bu konuda yapılmış bir çalışmanın bulunmaması araştırmamızın önemini artırmaktadır. Aşağıda araştırma alt amaçlarına ait araştırma soruları yer almaktadır:

1. Rorschach testinin diagnostik özelliği şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod tanısı almış hastaların ayırıcı tanımlarını yapabilmekte midir?

⁵ Charless Bowden, "Update on Bipolar Disorder. Epidemiology, Etiology, Diagnosis and Prognosis", *Medscape Psychiatry Mental Health A Journal*, 2 (3), 1997, ss. 6.

⁶ Amerikan Psikiyatri Birliği Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM-IV-TR), çev. Ertuğrul Köroğlu, Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 2001, s. 163.

⁷ Casona Giovanni...et al., "The Bipolar Spectrum: A Clinical Reality in Search of Diagnostic Criteria and Assessment Methodology", *J Affect Disord*, 54 (3), 1999, ss. 319-328.

⁸ ICD-10, a.g.e., 101-123.

⁹ Ertuğrul Köroğlu, *Psikonozoloji, Tanımlayıcı Klinik Psikiyatri*, Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 2004, ss. 306-307.

2. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının bilişsel süreçlerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
3. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının affektif süreçlerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
4. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının ego fonksiyon düzeylerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
5. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının kişiler arası ve sosyal uyum düzeylerini yordanmasında farklılık göstermekte midir?
6. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının nesne ilişkisi düzeyinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
7. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının immatürite düzeylerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
8. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının impulsivite düzeylerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
9. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının anksiyete düzeylerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?
10. Rorschach testi şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının regresyon düzeylerinin yordanmasında farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu araştırmada şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod tanısı almış hastaların Rorschach protokolü açısından karşılaştırılması için, genel tarama modellerinden ilişkişel tarama modeli¹⁰ kullanılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler, Haziran 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde yatarak tedavi gören, DSM-IV-TR tanı ölçütlerine göre şizofreni ve bipolar affektif bozukluk tanısı almış 200 kişilik bir örneklem grubu ile yapılmıştır. Çalışma, hastaneye exitasyon tablosu ile getirilen örneklem grubundaki hastaların, ilk sağaltım süreci, kapalı servis adı verilen kısmi izolasyonun olduğu birimlerde gerçekleştirdikten sonra, görece hastaların daha serbest

¹⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, ss. 79-81.

oldukları açık servislere alınmalarının ardından, hastaneye yatışlarının 10. gününde gerçekleştirilmiştir. Uygulama yapılmadan önce araştırmacı hastanın kapalı servisteki sağaltım sürecine eşlik etmiş, hastaların hekimleri ile işbirliği içerisinde hareket ederek, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez vizitlerine katılarak hastaların klinik sürecini gözlemlemiştir. Uygulamaya geçmeden önce hasta ve hasta yakınları ile görüşülerek çalışma hakkında bilgi verilmiş, uygulamanın gönüllük esasına dayandığı ifade edilmiş, çalışmaya katılmak isteyen hastaların yakınlarına ekte sunulan anket formu doldurtulduktan sonra, hastanın ilaç etkisinden en uzak oldukları saatlerde, ilacını aldıktan 8 saat sonra, test uygulanmıştır. Çalışma grubunun sınırlılıklarını, hastanın 25-35 yaş aralığında olması, ilkokul mezunu olması, çalışmaması (bir meslek icra etmemesi), 5 yıldan daha uzun süredir rahatsız olması, ilaç kullanımının düzensiz olması, kafa travması ve adli vaka öyküsünün olmaması ve son olarak bekar olması özellikleri oluşturmaktadır. Hastalığın prognozunu etkileyen faktörler olarak kabul edilen bu sınırlılıklar kontrol değişkeni olarak belirlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Haziran 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde yatarak tedavi gören ve DSM-IV-TR tanı ölçütlerine göre şizofreni ve bipolar affektif bozukluk tanısı almış 1080 hasta oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan örneklem grubu ise aynı dönemde hastanede yatan ve çalışmanın sınırlılıkları kriterlerini taşıyan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini uygulamanın yapıldığı dönemde hastanede bulunan, araştırmaya katılmayı kabul eden, hastalıkların prognozunu etkilediği için çalışma sınırlılığı olarak kabul edilen hastanın 25-35 yaş aralığında olması, ilkokul mezunu olması, çalışmaması (bir meslek icra etmemesi), 5 yıldan daha uzun süredir rahatsız olması, ilaç kullanımının düzensiz olması, kafa travması ve adli vaka öyküsünün olmaması ve bekar olması özellikleri taşıyan 100 şizofreni, 100 bipolar affektif bozukluk manik epizod tanısı olan toplam 200 hasta oluşturmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ve araştırmacı tarafından katılımcılara uygulanan Rorschach Testi ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Hastaların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim durumu, hastalığının başlangıç zamanı, tedavi süresi, ilaçlarının düzenli kullanımı, iş hayatı, kafa travması ve adli vaka öyküsü bilgileri bu form aracılığı ile toplanmıştır.

Rorschach Testi: İsviçreli psikiyatr Hermann Rorschach geliştirdiği bu test¹¹, 1921'de "Psikodiagnostik" isimli başyapıtını yayınlamıştır¹². Mürekkep lekelerini algıyı incelemek üzere kullanırken, değişik hastalık gruplarındaki insanların ayrı tepkiler verdiklerini gözlemiş ve lekeleri kişiliğin dinamik özelliklerini anlamak ve tanıya varmak için kullanmaya başlamış olan Rorschach¹³, algıyı duyum, bellek ve çağrışımı kapsayan yorumsal bir süreç olarak tanımlamıştır. Rorschach'a göre test edilen kişi mürekkep lekesini gördüğünde duyumları kaydeder, onları geçmiş deneyimlerine dayanarak imgelere dönüştürür ve daha sonra benzer bellek izleriyle bunları birleştirerek bu imgelere bir anlam yükler¹⁴. Rorschach test deneyi belirsiz ve beklenmedik şekillerin özgür bir şekilde yorumlanması esasına dayanır¹⁵. Rorschach testi Beck tarafından geliştirilmiş ve A.B.D.'de tanıtılmıştır. Test yetişkin ve çocuklara verilmekle birlikte kullanılan normlarda farklılıklar göstermektedir¹⁶. Rorschach protokolündeki tepkiler; yer (bütün, detay, vb.), belirleyici (renk, biçim, hareket, vb.), kapsam (hayvan, insan, bitki vb.) ve orijinalite açısından puanlanır. Bu puanların yüzdeleri ve bu puanların birbirleriyle olan ilişkileri, tepkilerin söylenişi, niteliği de testin değerlendirilmesinde göz önüne alınır. Hasta gruplarına uygulanabildiği gibi, pedopsikiyatri alanında çocuklara, geriatri alanında yaşlılara, nöroloji alanında Alzheimer hastalarına, adli psikiyatri alanında suçlulara ve ordu içerisinde askerlere uygulanabilmektedir¹⁷. Türkiye'de (Dinçel, 1977, Samurçay, 1978; İnceer, 1982; Bakır, 1984; Gürel,1985; Oran, 1986; Özyayın, Kireççi, Taneli, 1987; Ebadi, 1988; Oğuzkaya, 1991; Gücer, 1992, Üge, 1993; Torun, 1994, Yücel, 1998; Erdener, 2002; Pirim, 2002; Zabcı, 2004) Rorschach testi üzerine çalışmalar yapılmıştır¹⁸.

Verilerin Analizi

Kişisel bilgi formu ve Rorschach Testi ile toplanan verilerin tümü Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi (SBİP)-(Statistical Package for Social Sciences-SPSS) programının 12.0 sürümü kullanılarak çözümlenmiş, anlamlılık .05 düzeyinde sınanmış, diğer anlamlılık düzeyleri ayrıca belirtilmiştir.

¹¹ Işık Savaşır, *Psikolojik Değerlendirme*, Ed. Mücahit Orhan Öztürk, Ankara, Feryal Matbaası, 2004, s. 159.

¹² Tefrika Tunaboşlu İkiz, *Rorschach Testinin Psikanalitik Yorumu-I*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, ss. 13-14.

¹³ Anne Anastasi, *Psychological Testing*, London, 1970, ss. 495-498.

¹⁴ Hermann Rorschach, *Psychodiagnostics. A Diagnostic Test Based on Perception*, New York, Grime and Stratton, 1969, ss. 17-18.

¹⁵ Nurgül Samurçay, *Projektif Psikoloji ve Psikoanalitik Yaklaşım*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ders Notları, 1983, s. 19-52.

¹⁶ Clifford Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Işık Savaşır, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1981, s. 284.

¹⁷ Tefrika Tunaboşlu İkiz, a.g.e., s. 82-86.

¹⁸ Tefrika Tunaboşlu İkiz, "Psikopatoloji ve Projektif Testler", *Yansıtma Dergisi*, 7 (8), 2007, s.12-14.

Çözümlemede istatistiki analiz yöntemlerinden hastalık gruplarının karşılaştırılmasında Mann-Whitney U testi ile iki değişken arasındaki bağıntıyı görebilmek için Ki-kare testleri uygulanmış ve tüm veriler araştırmanın amaçlarına uygun olarak tablolar halinde verilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Taniya Göre Hastaların Bilişsel Süreçlerinin, Affektif Süreçlerinin, Ego fonksiyonlarının, Kişiler Arası İlişkiler ve Sosyal Uyumlarının, Nesne İlişkilerinin ve Anksiyete Düzeylerinin Mann-Whitney U Testi İle Analizi

Şizofreni sıra ort. (n=100)	Mani sıra ort. (n=100)	U
R	63.74	137.26
G	116.79	84.21
D	91.78	108.14
Dd	78.35	122.66
Dbl	93.31	107.69
C	94.92	106.08
CF	86.14	114.86
FC	82.18	118.82
Ext.	87.77	113.23
F	114.97	86.04
F+	102.21	98.79
F-	96.99	104.02
H+Hd	94.19	106.81
Ban.	108.09	92.92
Triade	95.83	105.17
S.C.	80.13	120.88
Obj.	94.64	106.37
Geog.	91.87	109.13
Nat.	90.24	110.77
Plt.	94.15	106.86
Clob	99.59	101.42
FClob	95.70	105.30
ClobF	93.02	107.99
KClob	100.61	100.40

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Tablo 1 analiz edildiğinde; hastaların bilişsel süreçlerini değerlendiren R,G, D, Dd ve Dbl kodlarında; manik hastaların R ve Dd tepki sayısının şizofrenik hastaların R ve Dd değerinden P<.001, D ve Dbl değerlerinin ise p<.05 oranında anlamlı farklılık gösterdiği, şizofrenik hastaların ise G değerinin manik hastalardan p<.001 oranında farklılaştığı görülmektedir.

Hastaların affektif süreçleri C, CF ve FC ve Ext. kodları ile değerlendirilmiştir. Buna göre manik hastaların CF ve FC değerleri şizofrenik hastaların CF ve FC değerinden $p<.001$ düzeyinde, Ext. değerleri ise $p<.01$ düzeyinde anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Her iki tanı grubunda C değeri ise anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Hastaların ego fonksiyonlarını gösteren F, F+ve F- kodlarında, şizofrenik hastaların F değeri manik hastalardan $p<.001$ düzeyinde anlamlı bir farklılık oluştururken, F+ ve F- değerlerinde bir farklılık saptanmamıştır.

Kişiler arası ilişkiler ve sosyal uyumu gösteren kodlamalardan H+Hd, Ban., Triade tanıya göre anlamlı bir farklılık göstermemiş ancak manik hastaların S.C. değerinde şizofrenik hastalardan $p<.001$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Hastaların nesne ilişkilerini gösteren Obj., Geog., Nat. ve Plt. değerlerinde; manik hastaların Geog. ve Nat. değeri şizofreni hastalarının Geog. ve Nat. değerinden $p<.01$ düzeyinden anlamlı bir farklılık göstermektedir. Buna karşın her iki tanı grubunda Obj. ve Plt. değerlerinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Anksiyetenin değerlendirildiği kodlarda manik hastaların ClobF değerinin $p<.01$ oranında, Dd. değerinin ise $p<.001$ oranında şizofrenik hastalara göre anlamlılık gösterdiği, FClob, Clob ve KClob değerlerinde ise manidarlık bulunmadığı saptanmıştır.

Tablo 2. Tanıya Göre Hastaların Affektif İmmaturite, Erlebnis (K/C), Regresyon (Kadinsky) Düzeylerinin Ki-Kare Testi ile Analizi

Affectif İmmaturite	Şizofreni		Mani		X ²	Sd	P
	N	%	N	%			
<	63	63	78	78	12.58	2	.002
=	27	27	8	8			
>	10	10	14	14			
Erlebnis (K/C) İntroversif	8	8	3	3	28.26	3	.000
Erlebnis (K/C) Extratansif	58	58	83	83			
Erlebnis (K/C) Ambiequal	10	10	13	13			
Erlebnis (K/C) Coarte	24	24	1	1			
Regresyon (Kadinsky) <	30	30	39	39	5.63	2	.06
Regresyon (Kadinsky) =	43	43	27	27			
Regresyon (Kadinsky) >	27	27	34	34			
Toplam	100	100	100	100			

$P<.05$, $P<.001$

Tablo 2 analiz edildiğinde; affektif immaturite için, şizofrenik hastaların %63'ü ">" tepkisi, %27'si "=" tepkisi, %10'u ise ">" tepkisi verdiği; manik hastaların %78'i "<" tepkisi, %8'i "=" tepkisi, %14'ü ise ">" tepkisi verdiği görülmektedir. Şizofreni ve mani hastalarının "<" "=" ve ">" tepkileri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (Ki-kare=12.58 p<.05). Manik hastaların "<" ve ">" yanıtları şizofrenik hastalarından p<.01 düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Taniya göre Erlebnis (K/C) değerlendirmesinde; şizofrenik hastaların %8'i introversif, %58'i extratansif, %10'u ambiequal, %24'ü ise coarte olarak tespit edilmiştir. Manik hastaların ise %3'ü introversif, %83'ü extratansif, %13'ü ambiequal, %1'i coarte çıkmıştır. Buna göre şizofrenik hastalar ile manik hastaların Erlebnis (K/C) puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır (Ki-kare= 28.26 p<.001). Şizofreni hastalarının "introversif" ve "coarte" yanıtları maniklere oranla daha yüksek iken, mani hastalarının ise "extratansif" ve "ambiequal" yanıtları şizofreni hastalarından daha yüksektir.

Taniya göre regresyon (Kadinsky) değerlerinde; şizofrenik hastaların %30'u "<", %43'ü "=", %27'si ">" tepkisi; manik hastaların ise %39'u "<", %27'si "=", %34'ü ">" tepkisi verdiği ve iki hastalık grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı saptanmıştır (Ki-kare=5.63, p>.05).

Tartışma

Araştırma bulgularının ilki şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod hastalarının bilişsel süreçlerinin karşılaştırılması ile elde edilmiştir. Bilişsel süreçler için toplam cevap sayısı (R), global yanıtları (G), detay yanıtlar (D), detay detay yanıtlar (Dd) ve detay blanş yanıtlar (Dbl) analiz edilmiştir. Buna göre mani hastalarının R ve Dd tepki sayısı şizofrenik hastaların R ve Dd değerinden P<.001; D ve Dbl değerleri ise p<.05 oranında, şizofrenik hastaların ise G değeri manik hastalardan p<.001 oranında anlamlı farklılık göstermektedir.

R puanının mani lehine artması literatür ile uyumludur. Manik durumun kognitif işleyişinin sınırsız ve hızı artan düşünce akışıyla şekillendiğini¹⁹, hastaların konuşmasının araya girip kesilemediğini, hızlı ve bölünmesinin zor olduğunu²⁰, konuşmanın bir sel gibi aktığı ve hastanın daldan dala atladığı^{21,22}, geveze olduğu²³ sürekli olarak bir konudan diğerine geçtiği ve genelde

¹⁹ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, *Klinik Psikiyatri*, çev. Ercan Abay, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2004, s. 169.

²⁰ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, a.g.e., ss.159-161.

²¹ Orhan Mücahit Öztürk, a.g.e., s. 319.

²² Olcay Yazıcı, *Psikiyatri Temel Kitabı*, Ed. Ertuğrul Köroğlu, Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 1997, ss. 429-438.

cümlelerin son kelimesinin ikinci bir cümlelerin başlangıcını çağrıştırdığı literatürde yer alan bilgilerdir^{24'25'26}. Manik hastanın çağrışımlarındaki bu artış R puanının artışına neden olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada şizofreni hastalarının daha fazla G yanıt verdiği buna karşılık manik hastaların daha fazla D ve Dd yanıt verdiği saptanmıştır. Manik hastanın artan dikkat seviyesi, çağrışımlarının hızlanması ve fikir uçuşmaları, konuşma miktarının artması, dış uyaranlara duyarlılığının yükselmesi, buna karşın şizofreni hastasının bilişsel işlevlerinde özellikle dikkat seviyesindeki azalma, konuşma miktarının azalması, ilgisizliği ve daha somut ifadelerle yönelmesi bu tabloyu açıklayabilir. Bu bağlamda bulgumuz literatür ile uyumludur. Manik hastaların dikkatlerinin çok dağınık ve düşüncelerini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırmalarının olanaksız olduğunu, çünkü dikkat sürelerinin çok kısa olduğu, hastanın yarışan düşünceler, düşünce uçuşmaları içerisinde olduğu^{27'28'29'30'31} belirtilmektedir.

Rorschach testinde G yanıtlarındaki artma düşüncede rigidite belirtisidir ve formalist düşünce yapısına gönderme yapar. Bu bağlamda şizofreni hastalarında G puanının artması hastanın bilişsel bozuklukları ve özellikle azalan dikkat seviyesi ile D ve Dd yanıtlarından uzaklaşması sonucunda uyarıyı tekil ve bütüncül olarak algılama eğilimi ile açıklanabilir. Bulgumuz literatür ile uyumludur. Şizofreni hastalığının karakteristik semptomları yüksek kortikal işlev sahalarındaki yaygın bozulmaya bağlıdır³². Şizofreni hastalarında görülen zaman içinde meydana gelen olayları ve algıları bütünleştirme, planlama, amaca yönelik davranışı sürdürme ve davranışsal esneklik konusundaki bozuklukların yanı sıra³³, bu hastalar farklılık ve benzerlikleri kavrama yeteneği yitirilebilir³⁴. Genel bir ilgisizlik

²³ Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295.

²⁴ Adnan Ziyalar, *Erişkin Psikopatolojisi*, İstanbul, Yüce Yayın, 2006, s. 280-282.

²⁵ Amerikan Psikiyatri Birliği Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM-IV-TR), a.g.e., ss.151-189.

²⁶ ICD- 10. *Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırması, Klinik Tanımlamalar ve Tanı Klavuzu*, a.g.e., ss. 104-123.

²⁷ Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295.

²⁸ Amerikan Psikiyatri Birliği Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM-IV-TR), a.g.e., ss.151-189.

²⁹ ICD-10. *Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırması, Klinik Tanımlamalar ve Tanı Klavuzu*, a.g.e., ss. 104-123.

³⁰ Orhan Mücahit Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara, Feryal Matbaası, 2005, s. 291-342

³¹ Adnan Ziyalar, a.g.e., ss. 280-282.

³² Mario Maj ve Norman Sartorius, *Psikiyatride Kanıt Dayalı Yaklaşım ve Deneyim*, çev. Mehmet Zihni Sungur, İstanbul, CSA Medikal ve Paramedikal, 1999, ss. 1-37.

³³ Sirel Karakaş, "Yönetici İşlevlerin Ayrıştırılmasında Multidisipliner Yaklaşım: Bilişsel Psikolojiden Nöroradyolojiye", *Klinik Psikiyatri*, 3 (4), 2000, s. 215-227.

³⁴ Çağatay Karşıdağ...et al., "Yeti Yitimi Kavramı ve Ruhsal Hastalıklarda Rehabilitasyon", *Düşünen Adam*, 13 (4), 2000, ss. 225-230.

nedeniyle hafızada ve diğer bilişsel fonksiyonlarında bozulma olduğu görülür³⁵, hastanın ilgi azlığına ve dikkat dağınıklığına bağlı olan bu bozulma³⁶, düşüncenin akışında durmalar (blok) ve düşünce sıkışmasına sebep olur³⁷ bilgisi şizofreni hastalarının G yanıtlarındaki artışı açıklayabilir.

Araştırmada Dbl mani hastaları lehine artmıştır. Detay blanş (Dbl) muhalefete ve ağırsiviteye delalettir. Karşı koyucu bir tutum (negativizm), yapılması gerekeni yapmama durumu söz konusudur, bununla birlikte deneğin kendi fikrini savunmasını, kanıtlama çabalarını ve iç dinamizmini gösterebilir³⁸. Bulgumuz literatür ile uyumludur. Mani hastalarının emotif özellikleri arasında iritabilite³⁹, sıklıkla da öfkenin egemen olduğu; sık görülen öfkeli, küfürcü bazen saldırgan tutumların hasta engellenince ortaya çıktığı; aşırı neşesini, hareketliliğini durdurmaya çalışanlara çabuk kızabileceklerini ve saldırgan olabilecekleri⁴⁰, mani hastasının duygulanımındaki aşırı neşe ve keyif halinin en ufak bir nahoş uyarın karşısında birden yerini sinirliliğe ve öfkeye bırakabileceğini ve hastanın agresif ve zarar verici olabileceği; mizaçtaki yükselme ve mizaçtaki ani sıçramaları ile hastanın, hareketliliği engellemek isteyenlere karşı acımasız davranabileceği⁴¹ bilgileri Dbl yanıtlarındaki artıştan sorumlu tutulabilecek klinik semptomlardır.

Araştırmada elde edilen ikinci bulgu iki hastalık grubunun affektif süreçlerinin karşılaştırılması ile elde edilmiştir Buna göre manik hastaların CF ve FC değerleri şizofrenik hastaların CF ve FC değerinden $p<.001$ düzeyinde, extratansivite (Ext.) değerleri ise $p<.01$ düzeyinde anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Mani hastaları lehine yükselen CF ve FC tepkileri mani hastalarının duygulanım süreçlerinde görülen yükselme ile, şizofreni hastalardan ise affektif durgunluk veya küntlük ile açıklanabilir. Bulgularımız literatür ile uyumludur. Mani hastasında duygulanımında coşkunun ve aşırı neşenin egemen olduğunu, hastanın çevresindekiler tarafından eğlenceli bulunduğunu, hastanın neşesinin çevresindekilere de bulaştığını, yükselen bir duygudurum içerisinde olduğu⁴², mani hastasının emosyonel özelliklerinin

³⁵ Mehmet Emin Ceylan ve Mesut Çetin, a.g.e., ss. 109-110.

³⁶ Yusuf Alper...et al., *Herkes için Psikiyatri, Sorunlar ve Öneriler*, İstanbul, Era Yayıncılık, 1997, s.113.

³⁷ Levent Mete, "Şizofrenide Klinik Belirtiler", *Şizofreni Dizisi*, 1 (1), 1998, s. 23-28.

³⁸ Yani Anastasiadis, *Rorschach Seminer Notları*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Ders Notları, İstanbul, 1975.

³⁹ Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295

⁴⁰ Orhan Mücahit Öztürk, a.g.e., s. 319.

⁴¹ Adnan Ziyalar, a.g.e., ss. 280-282.

⁴² Olcay Yazıcı, a.g.e., ss. 133-142

taşkın, kabarmış, elesyonda, öforik, irritable, değişken (labil) olduğunu bilgisi literatürde yer almaktadır^{43'44}.

CF ce FC tepkilerinin şizofreni hastalarında daha düşük olarak saptanmış olması da literatür ile uyumludur. Kraepelin'e göre şizofreni hastalarında emosyonel aktivitelerde zayıflama⁴⁵ görülmektedir. Jackson ise pozitif/negatif şizofreni ayrımı yaparken negatif belirtiler olarak duygulanımda küntlük ve emosyonel içe çekilmeye⁴⁶ yer vermiştir. Uzun'a göre de şizofreni hastalarının duygulanım ve duygudurum alanında bozukluklar vardır. Bu bozukluklarda uygunsuz duygulanım %20, düz duygulanım veya künt duygulanım %50, değişmeyen yüz ifadesi %53, affektif yanıtızlık %30 oranında yer almaktadır⁴⁷. Duygulanımda küntlük⁴⁸, affektif düzleşme⁴⁹, duygulanımın düz, künt, uyumsuz ve uygunsuz olması⁵⁰ şizofreni hastalığında karakteristik semptomlar arasında yer alır.

Extratansivite değerinin (Ext.) manik epizod hastası lehine artması, mani hastasının impulsif doğasını açıklayabilir. Bulgularımız literatür ile uyumludur. Alan yazınında manik hastaların dürtü denetimlerinin azaldığı, impulsif davranma potansiyellerinin arttığı ve impulsif doğalarının kendilerinin intihar, araba kazaları, hiperseksüalite gibi davranışlarında önemli olduğu bilgisi yer almaktadır^{51'52}.

Araştırmada elde edilen üçüncü bulgu iki hastalık grubunun ego fonksiyonları açısından karşılaştırılması ile elde edilmiş ve şizofrenik hastaların F değeri manik hastalardan p<.001 düzeyinde anlamlı bir farklılık oluştururken, F+ ve F- değerlerinde bir farklılık saptanmamıştır.

Şizofreni hastalarının F puanlarındaki yükselme affeksiyon yanıtlarının (renk yanıtlarının) hiç olmaması ya da az olması (Bkz. Tablo 1) araştırma bulgusuyla uyumludur. Aynı zamanda F yanıtlarının şizofreni lehine

⁴³ Amerikan Psikiyatri Birliği Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM-IV-TR), a.g.e., ss. 151-189.

⁴⁴ ICD-10. Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırması, Klinik Tanımlamalar ve Tanı Klavuzu, a.g.e., ss. 104-123.

⁴⁵ Mehmet Emin Ceylan ve Mesut Çetin, a.g.e., s. 83.

⁴⁶ Mario Maj ve Norman Sartorius, a.g.e., ss. 1-37.

⁴⁷ Önder Uzun, *Araştırma ve Klinik Uygulamada Biyolojik Psikiyatri*, Ed., Mehmet Emin Ceylan, İstanbul, Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık Hizmetleri, 2005, s. 643.

⁴⁸ Nahit Özmenler ve Salih Battal, "Şizofreni Tarihçesi", *Şizofreni Dizisi*, 1 (1), 1998, ss. 5-16.

⁴⁹ Jeffrey Cummings, *Nöropsikiyatri ve Davranış Nörolojisi*, çev. Akdal Gülden ve Yener Görsev, Ankara, Çizgi Tıp Yayınevi, 2003, ss. 41-47.

⁵⁰ Erdal Işık, *Şizofreni Kitabı*, Ankara, Kent Matbaacılık, 1997, ss. 1-64.

⁵¹ Erdal Işık, *Depresyon ve Bipolar Bozukluk*, İstanbul, Görsel Sanatlar Matbaası, 2003, ss. 463-510.

⁵² Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, a.g.e., s. 190.

yükselmesi, şizofreni hastalarındaki formalist düşünce yapısını açıklamaktadır. Bu bağlamda F puanına ilişkin bu bulgu düşüncede rigidite bulgusunun verildiği G yanıtlarının yükselmesi ile de uyumludur (Bkz. Tablo 1). Şizofreni hastalarında F puanının artması literatür ile uyumludur. Rorschach testinde önemli isimlerden Exner (1986), “yanlış algılama” ve “yetersiz düşünce biçimi” kriterlerinin şizofreni hastalarına özgü olduğunu⁵³ belirtmektedir. Şizofrenideki başlıca bozukluğun bir ego organizasyon bozukluğu olduğunu ileri süren psikoanalitik kurama göre egonun dezorganizasyonu gerçekliğin yorumunu ve dürtülerin denetim altında tutulmasını etkilemektedir⁵⁴. Paul Federn’de şizofreninin bir ego hastalığı olduğunu belirterek, libido enerjisinin ego sınırlarına olan yatırımının kaybı ya da azalması ile egonun içsel ve dışsal sınırlarında ortaya çıkan zayıflamaların ilkel ego durumlarının ortaya çıkmasına ya da zihinsel dünya ile dış gerçek dünya arasındaki sınırın ortadan kalkmasına neden olduğunu belirtir⁵⁵. Şizofreni hastalarının affektif tepkilerinin azlığı ise literatür ile uyumludur. Yavaş yavaş dış dünya gerçeklerinden kopan ve ego sınırları parçalanmaya başlayan hasta, hastalık ilerledikçe duygusal yaşamında gittikçe artan kısıtlanma, sığılık, azalma ve donukluk sergiler⁵⁶. Hastanın duyguların dışavurumunda ve duygusal tepki vermede bir yetersizlik söz konusudur^{57,58}.

Araştırmanın dördüncü bulgusu iki hastalık grubunun kişiler arası ilişkiler ve sosyal uyumlarının karşılaştırılması ile elde edilmiştir. Mani hastalarının sosyal kontak (S.C.) düzeyi şizofreni hastalarından $p<.001$ düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Bulgu literatür ile uyumludur. Şizofreni hastalarında kişiler arası ilişkilerin ve sosyal uyumun bozulması hastalığın prodromal ve prognostik sürecinde karakteristik bir belirtidir. Hastanın aile bireylerine nefret duyması ile başlayıp daha sonra gittikçe kendi iç âlemine çekilmesi, uyum sorunlarıyla başlayıp yıkımla sonlanan bir içe kapanma tablosu, toplumsal izolasyonunun şizofreninin hem bir nedeni hem de bir belirtisi olduğunu⁵⁹, şizofreni hastalığının kişiyi alışlagelmiş algılama ve yorumlama biçimlerine yabancılaştıran, içinde yaşadığı toplumdan kopararak kendi iç dünyasının

⁵³ John Exner, *The Rorschach: A Comprehensive System Basic Foundations*, Amerika, John Wiley & Sons Publishing, 1986, s. 418.

⁵⁴ Sigmund Freud, *Psikopatoloji*, çev. Atalay Hakan, İstanbul, Payel Yayınları, 1999, ss. 193-211.

⁵⁵ Thomas Mcglashan ve Ralph Hoffman, *Schizophrenia: Psychodynamic To Neurodynamic Theories, Comprehensive Textbook of Psychiatry*, Baltimore, Williams and Wilkins Publishing, 2000, ss. 1159-1169.

⁵⁶ Erdal Işık, a.g.e., ss. 1-64.

⁵⁷ Levent Mete, a.g.m., ss. 23-28.

⁵⁸ Orhan Mücahit Öztürk, a.g.e., 2004, ss. 234-242.

⁵⁹ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, NewYork, Lippincott Williams and Wilkins, 2000, ss. 1096-1231.

derinliklerine sürükleyen bir hastalık olduğu^{60'61} alan yazınında belirtilmektedir.

Araştırmanın beşinci bulgusu iki hastalık grubunun nesne ilişkilerinin incelenmesi ile elde edilmiştir. Nesne ilişkilerinde manik hastaların coğrafya (Geog.) ve natural (Nat.) değeri şizofreni hastalarının Geog. ve Nat değerinden $p<.01$ düzeyinden anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Rorschach testinde çeşitli coğrafi şekillerin verildiği Geog. yanıtları dışa yönelmiş agresyon göstergesidir. Doğaya ait tanımlamaların yapıldığı Nat. yanıtları ise regresif bir infantil affektivite bulgusudur. Bu bağlamda Geog. ve Nat. yanıtlarının mani hastaları lehine yükselmesi literatür ile uyumludur. Köroğlu'nun ifadesiyle hastanın duygu durumu labil ve daha çok öforiktir ancak zaman zaman irritabilite ortaya çıkabilir, duygudurumları instabil, öfkeli ya da agresif olabilir⁶². Öztürk'e göre mani hastasının duygulanımında coşku, aşırı neşe ve sıklıkla da öfke egemendir. Sık görülen öfkeli, küfürücü bazen saldırgan tutumlar hasta engellenince ortaya çıkar ve hasta hareketliliğini durdurmaya çalışanlara çabuk kızar, saldırgan davranabilir⁶³. Ziyalar ise mani hastasının duygulanımındaki aşırı neşe ve keyif halinin en ufak bir nahoş uyaran karşısında birden yerini sinirliliğe ve öfkeye bırakabileceğini ve hastanın agresif ve zarar verici olabileceğini belirtir⁶⁴.

Araştırmada elde edilen altıncı bulgu şizofreni ve mani hastalarının immatürite düzeyleri arasında $p<.01$ oranında anlamlı bir farklılık bulunduğu ilişkindir (Ki-kare=12.57 $p<.05$). Bu bulgu mani hastalarının dürtüsel tepkilerinin kontrol etme yeteneklerinin büyük oranda zayıflaması olarak düşünülmektedir. Bulgumuz literatür ile uyumludur. Birçok kaynakta mani hastasında dürtü denetiminin azaldığı ve impulsivitenin belirgin olduğu, bu impulsif doğaya uygun yaşantı içerisinde bireyin amaca yönelik davranışlar sergilediği, dezinhibisyonun ortaya çıkabileceği, sosyal frenlerin ortadan kalkmasının sonucunda hastanın toplumsal kurallara uygun davranmadığı, cinsel açıda uygun olmayan davranışlar sergileyebildikleri, azalan dürtü kontrolü ile büyük ve tehlikeli işlere girişebilecekleri, para harcamalarının arttığı, hatta intihar veya cinayet görülebileceği, bu çekiniksiz doğalarının telefonu aşırı kullanmalarına, uzun uluslararası görüşmeler yapmalarına, patolojik kumar ve halka açık alanlarda soyunma eğilimi, alkol kullanım

⁶⁰ Alan Breier, a.g.e., s.5.

⁶¹ Michael Goldstein, *ABD'de Şizofreni Tedavisi Kapsamında Ruhsal-Eğitsel Aile Programları*, çev. Nurcan Şen, İstanbul, Şizofreni Yazıları Şizofreni Hastaları ve Yakınları Dayanışma Derneği Yayın Organı, 1 (1), 2000, ss. 20-26.

⁶² Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295.

⁶³ Orhan Mücahit Öztürk, a.g.e., 2004, s.319.

⁶⁴ Adnan Ziyalar, a.g.e., ss. 280-282.

oranında artış gibi birçok alanda davranışlar sergilemelerine yol açabilecekleri bildirilmektedir^{65' 66}.

Araştırmada elde edilen yedinci bulgu iki hastalık grubunun impulsivite düzeylerinin karşılaştırılması ile elde edilmiştir. Hastaların impulsivite düzeyleri, erlenbis değerlendirilmesi (K/C faktörünün) Ki-kare analizi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda şizofreni hastalarının "introversif" ve "coarte" yanıtları mani hastalarına göre daha yüksek olduğu; mani hastalarının ise "extratansif" ve "ambiequal" yanıtları şizofreni hastalarından göre daha yüksek olduğu ve anlamlılık düzeyinin $p<.001$ olduğu görülmektedir (Ki-kare=28.26 $p<.001$).

Rorschach testinde introversif tip rigidite, affektif kuruluk, realite ile ilişkileri ve bağları kesme ile karakterize iken, extratansif tip ise frensiz bir labilite, explozite, aynı zamanda agresif bir irritabilite, anxiete, maturite eksikliği ve regresif bir infantil affektivite gösterir. Coarte tip, hislerin dışa vurulmasını inhibe eden, prodüktivite kabiliyeti zayıf, affektif ilişkileri ve ilgileri çok sınırlı bireyleri tanımlarken, erlenbisin ambiequal düzeyi sağlıklı bireylerde affeksiyondaki denge halini, psikotik vakalarda ise affektif ambivalansı tanımlamaktadır⁶⁷. Bu bilgiler ışığında şizofrenik hastaların introversif ve coartatif, manik hastaların ise extratansif ve ambiequal yanıtları literatür ile uyumludur. Alan yazınında şizofrenik hastaların düşüncede rigidite (formalist düşünce yapısı), affektif küntlük ya da uygunsuz bir affekt ile içe çekilmiş, duygulanımını dile getirmeyen, kendi iç dünyasında yaşayan, sosyal ilişkilerden izole bir yaşam süren, realite ile ilişkilerini ve bağlarını kesmiş bir klinik seyrettiği; manik hastaların ise labil bir affekt, agresif bir irritabilite, anxiete, explozite, maturite eksikliği ve regresif bir infantil affektivite ve affektif ambivalans gösterdikleri bilgisi yer almaktadır^{68'69' 70}.

Araştırmanın sekizinci bulgusu iki hastalık grubunun anksiyete ve angoisse düzeylerinin karşılaştırılması ile elde edilmiş; manik hastaların ClobF düzeyleri $p<.01$, detay detay (Dd) düzeyleri ise $p<.001$ oranla şizofreni hastalarına göre anlamlı olarak saptanmış; FClob, Clob ve KClob değerlerinde istatistiksel bir farklılık belirlenmemiştir.

Şizofrenik ve manik hastaların anksiyete düzeylerine ilişkin literatürel bir yazıya rastlanmamakla birlikte, ClobF ve Dd değerinin maninin lehine

⁶⁵ Işık Erdal, a.g.e, 2003, ss. 467-509.

⁶⁶ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, a.g.e., 2003, s. 190.

⁶⁷ Yani Anastasiadis, *Rorschach Seminer Notları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Ders Notları, 1975.

⁶⁸ Çağatay Karşıdağ...et al., a.g.m., ss. 225-230.

⁶⁹ Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295.

⁷⁰ Adnan Ziyalar, a.g.e., ss. 280-282.

yükselmesi, manik hastaların lehine yükselen Geog. ve Nat. cevaplarında olduğu gibi (Bkz. Tablo 1), anksiyete ve kaçış cevapları olarak yorumlanabilir. Şizofreni hastalarında ise cevap sayısının az olması ve F cevapları ile formalist düşünce yapısına sahip olmalarının Dd tepkilerinin düşmesinde (Bkz. Tablo 1) ayrıca affektif küntlük ya da uygunsuz duygulanım (Bkz. Tablo 1.) nedeniyle de ClobF tepkisini az sayıda olmasında etken olduğu düşünülmektedir. Bu bulgu araştırmanın diğer bulguları ve literatür ile uyumludur. Anksiyete düzeyinin yüksek olduğunun bir ifadesi olarak ClobF ve Dd puanlarının mani hastaları lehine yükselmesi literatür ile uyumludur. Literatürde anksiyete, genellikle gelecekle ilgili insanı üzen ve sıkı bir bekleme hali olarak tanımlanır. Titreme, terleme, çarpıntı ve yüksek nabız gibi fiziksel semptomlarla ortaya çıkan güvensizlik duygusu ile karışık bir heyecan durumu olarak tanımlanan anksiyete⁷¹, içten veya dışardan gelebilecek bir tehlike beklentisinin neden olduğu kaygı ve endişe durumu ve tehdide karşı geliştirilen bir tepkidir⁷². Mani hastasında distraktibilitenin (dikkat dağınıklığı) olması, fikir uçuşmaları ya da düşüncelerin sanki yanıyor gibi birbirlerinin peşi sıra gelmesi yaşantısı⁷³, dikkat ve dikkati toplama yetisinin bozulması, yüzeylerin ve dokuların ince ayrıntıları ile uğraşma⁷⁴ semptomatolojik düzeyde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda birçok yazar mani hastasının çağrışımlarının hızlandığını, fikir uçuşmalarının görüldüğünü ve dikkatin azalıp kolay çelinebilir olduğunu belirtmektedir⁷⁵.

Araştırmanın dokuzuncu bulgusu iki hastalık grubunun regresyon düzeylerinin karşılaştırılması ile elde edilmiştir. Buna göre Kadinsky formülünde hastaların regresyon düzeyleri incelenmiştir. Uygulanan Ki-kare analizlerinde hastaların regresyon düzeylerinde açısından anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bununla birlikte mani hastalarının regresyon tepki sayısı (%39) şizofreni hastalarından (%30) daha büyüktür.

Bulgu regresyonun şizofreni hastasına özgü olmadığı, manik hastaların da regresyonun sergileyebileceği şeklinde düşünülmektedir. Literatürde Kaplan'ın "manik hastalar gerileyebilirler ve idrar ya da dışkılarıyla oynayabilirler"⁷⁶ ifadesi de bulgumuzu desteklemektedir. Bununla birlikte bipolar hastaların işlevselliklerinde zaman içinde oluşan kayıplar da regresyon olarak değerlendirilebilir. Birçok yazar mani hastasının iç görüden

⁷¹ Zehra Demet Üst...ve öte., "Doğum Eyleminde Gebelerin Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Dergisi*, Cilt 16, No 2, 2013, s.111.

⁷² Ethem Erdal Erşan...ve öte., "Fibromiyalji Hastalarının Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi", *Sempozyum*, Cilt 1, No 3, 2014, s.31.

⁷³ Amerikan Psikiyatri Birliği Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-IV), a.g.e., ss. 151-189.

⁷⁴ ICD-10. Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırması, Klinik Tanımlamalar ve Tanı Klavuzu, a.g.e., ss. 104-123.

⁷⁵ Orhan Mücahit Öztürk, a.g.e., 2005, ss. 291-342.

⁷⁶ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, a.g.e., 2004, ss.165-167.

yoksun ve muhakeme yeteneklerinin bozulmuş olduğunu bildirmektedir⁷⁷ ⁷⁸. İç görü yoksunluğunun ve muhakeme yeteneğinin kaybının da bir regresif semptom olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma exitasyon tablosu ile hastaneye getirilen ve önce kapalı ardından açık servise alınan, 25-35 yaş aralığında, ilkokul mezunu, çalışmayan (bir meslek icra etmeyen), 5 yıldan daha uzun süredir hastalık tanısı almış olan, ilaç kullanımı düzensiz olan, kafa travması ve adli vaka öyküsü bulunmayan hastalar ile yapılmıştır ve bu şartlar araştırmanın kısıtlılıklarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda araştırmacının hastaların tanısını biliyor olmasının, Rorschach Testi'nin kodlanması sırasında istemsiz, subjektif kodlama hatası oluşturmuş olabileceği de araştırmanın bir kısıtlılığı olarak düşünülmektedir.

Sonuç

Rorschach testinin diagnostik özelliği şizofreni ve bipolar affektif bozukluk manik epizod tanısı almış hastaların ayırıcı tanılarını yapabilmektedir. Hastalık gruplarının test protokolleri birbirinden belirgin olarak farklı olup, hastanın kliniğiyle örtüşen belli alanlarda yoğunlaşma görülmektedir. Test kendi alt testleri ile hastanın kliniğini desteklemektedir: Şizofrenik alevlenme manik alevlenmeye göre bireyin bilişsel süreçlerini daha olumsuz etkilemektedir. Bireyin ego fonksiyonları şizofreni hastalığında bipolar affektif bozukluk hastalık dönemine göre daha olumsuz etkilenmektedir. Bipolar affektif bozukluk hastalarının affektivitesindeki yükselme şizofreni hastalarınınkinden fazladır. Şizofreni hastalarının kişiler arası ilişkileri ve sosyal uyumu bipolar affektif bozukluk hastalarından daha fazla bozulmuştur. Şizofreni hastalarının nesne ilişkileri bipolar affektif bozukluk hastalarının nesne ilişkilerinden daha fazla bozulmuştur. Bipolar affektif bozukluk hastalarında anksiyeteyi kontrol edememe düzeyi şizofreni hastalarından daha yüksektir. Şizofreni hastaları bipolar affektif bozukluk hastalarından affektif küntlük bulgusuyla ayrılır. Şizofreni hastalarının impulsivite düzeyi mani hastalarından düşüktür. Şizofreni ve bipolar affektif bozukluk regresyon düzeyleri arasında fark yoktur.

⁷⁷ Harold Kaplan ve Benjamin Sadock, a.g.e., 2005, s.190.

⁷⁸ Ertuğrul Köroğlu, a.g.e., ss. 294-295.

KAYNAKÇA

- ALPER, Yusuf... vd., **Herkes için Psikiyatri, Sorunlar ve Öneriler**, Era Yayıncılık, İstanbul 1997.
- ANASTASI, Anne, **Psychological Testing**, London 1970, s. 495-498.
- ANASTASIADIS, Yani, **Rorschach Seminer Notları**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Ders Notları., İstanbul 1975.
- Amerikan Psikiyatri Birliği Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-IV)**, (Çev; Ertuğrul Köroğlu), Hekimler Yayın Birliği, 4.Baskı, Ankara 1994, s. 127-129.
- Amerikan Psikiyatri Birliği Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM-IV-TR)**, (Çev. Ertuğrul Köroğlu), Hekimler Yayın Birliği, 4.Baskı, Ankara 2001.
- AUSTIN, Jehannine, "Schizophrenia: An Update and Review", *J Genet Couns*, 5, (14), 2005, ss. 329-340.
- BOWDEN, Charless, "Update on Bipolar Disorder. Epidemiology, Etiology, Diagnosis and Prognosis", *Medscape Psychiatry Mental Health A Journal*, 2 (3), 1997, ss. 6.
- BREIER, Alan, **Şizofrenide Yeni İlaç Tedavileri**, (Çev. Ömer Aydemir), Hekimler Yayın Birliği, Ankara 1998.
- CASONA, Giovanni... vd., "The Bipolar Spectrum: A Clinical Reality in Search of Diagnostic Criteria and Assessment Methodology", *J Affect Disord*, 54 (3), 1999, ss. 319-328.
- CEYLAN, Mehmet Emin, Mesut ÇETİN, **Araştırma ve Klinik Uygulamada Biyolojik Psikiyatri**, Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık Hizmetleri, İstanbul 2005.
- CUMMINGS, Jeffrey, **Nöropsikiyatri ve Davranış Nörolojisi**, (Çev; Akdal Gülden, Yener Görsev), Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara, 2003.
- DUBOVSKY, Steven, Amelia DUBOVSKY, **Mood Disorders**, American Psychiatric Publishing, Washington, 2003.
- ERŞAN, Ethem Erdal... vd., "Fibromiyaljili Hastaların Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi", *Sempozyum*, 1 (3), 2014, s.31.
- EXNER, John, **The Rorschach: A Comprehensive System Basic Foundations**, John Wiley & Sons Publishing, Amerika 1986.
- FREUD, Sigmund, **Psikopatoloji**, (Çev; Atalay Hakan), Payel Yayınları, İstanbul 1999.
- GOLDMAN, Howard, **Schizophrenic Disorders: Review of General Psychiatry**, 5th ed., Lange Medical Books/The McGraw-Hill Companies, New York 2000.
- GOLDSTEIN, Michael, **ABD'de Şizofreni Tedavisi Kapsamında Ruhsal-Eğitsel Aile Programları**, (Çev; Nurcan Şen), Şizofreni Yazıları Şizofreni Hastaları ve Yakınları Dayanışma Derneği Yayın Organı, 1(1), İstanbul 2000, s. 20-26.

- ICD-10. Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırması, Klinik Tanımlamalar ve Tanı Klavuzu**, Medikomat Basım Yayın, Ankara 1992.
- IŞIK, Erdal, **Şizofreni Kitabı**, 2. Baskı, Kent Matbaacılık, Ankara 1997.
- IŞIK, Erdal, **Depresyon ve Bipolar Bozukluk**, Görsel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2003, ss. 463-510.
- KARAKAŞ, Sirel, "Yönetici İşlevlerin Ayırıştırılmasında Multidisipliner Yaklaşım: Bilişsel Psikolojiden Nöroradyolojiye", *Klinik Psikiyatri*, 3 (4), 2000, ss. 215-227.
- KARŞIDAĞ, Çağatay, Şafak TAKTAK, Nihat ALPAY, "Yeti Yitimi Kavramı ve Ruhsal Hastalıklarda Rehabilitasyon", *Düşünen Adam*, 13 (4), 2000, ss.225-230.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- KAPLAN, Harold, Benjamin SADOCK, **Comprehensive Textbook of Psychiatry**, 7th ed., Lippincott Williams and Wilkins, NewYork 2000.
- KAPLAN, Harold, Benjamin SADOCK, **Kaplan and Saddock's Synopsis of Psychiatry**, 9th ed., Lippincott Williams and Wilkins, Philadelphia 2003.
- KAPLAN, Harold, Benjamin SADOCK, **Klinik Psikiyatri**, (Çev; Ercan Abay), Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2004.
- KAPLAN, Harold, Benjamin SADOCK, **Klinik Psikiyatri**, (Çev; Ali Bozkurt), Güneş Kitabevi, Ankara 2005.
- KÖROĞLU, Ertuğrul, **Psikonozoloji, Tanımlayıcı Klinik Psikiyatri**, Hekimler Yayın Birliği, Ankara 2004.
- MAJ, Mario, Norman SARTORIUS, **Psikiyatride Kanıta Dayalı Yaklaşım ve Deneyim**, (çev. Mehmet Zihni Sungur), CSA Medikal ve Paramedikal, İstanbul 1999.
- MERIKANGAS, Kathleen, Joel SWENDSEN, "Genetic Epidemiology of Psychiatric Disorders", *Epidemiol Rev*, 19 (1), 1997, ss. 144-155.
- METE, Levent, "Şizofrenide Klinik Belirtiler", *Şizofreni Dizisi*, 1(1), 1998, ss. 23-28.
- McGLASHAN, Thomas, Ralph HOFFMAN, **Schizophrenia: Psychodynamic To Neurodynamic Theories, Comprehensive Textbook of Psychiatry**, (çev. Benjamin Sadock), Williams and Wilkins Publishing, Baltimore 2000, ss. 1159-1169.
- MORGAN, Cilfford, **Psikolojiye Giriş**, (Çev; Işık Savaşır), Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1981.
- ORAL, Timuçin, **Neden Nasıl Şizofreni**, (Ed; Selçuk Candansayar), Şen Matbaa, Ankara 2005.
- ÖZMENLER, Nahit, Salih BATTAL, "Şizofreni Tarihçesi", *Şizofreni Dizisi*, 1 (1), 1998, ss. 5-16.
- ÖZTÜRK, Orhan Mücahit, **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**, Nobel Tıp Kitabevleri, 10. Baskı, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Orhan Mücahit, **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**, 9.Baskı, Feryal Matbaası, Ankara 2005.

- RAPOPORT, Ronald... vd., "The Neurodevelopmental Model of Schizophrenia: Update", *Mol Psychiatry*, 10 (5), 2005, ss. 434-49.
- RORSCHACH, Hermann, **Psychodiagnostics: A Diagnostic Test Based on Perception**, 7th ed., Grime and Stratton, New York, 1969.
- SAMURÇAY, Nurgül, **Projektif Psikoloji ve Psikoanalitik Yaklaşım**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ders Notları, Ankara, 1983.
- SAVAŞIR, Işık, **Psikolojik Değerlendirme**, (Ed. Mücahit Orhan Öztürk), Feryal Matbaası, Ankara 2004.
- ŞAHİN, Mehmet, "Şizofreni: Klinik Özellikler, Tanı, Ayırıcı Tanı", *Psikiyatri Dünyası*, 1999, 3, ss. 72-78.
- TUNABOYLU İKİZ, Tefika, **Rorschach Testinin Psikanalitik Yorumu-I**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- TUNABOYLU İKİZ, Tefika, "Psikopatoloji ve Projektif Testler", *Yansıtma Dergisi*, 7 (8), 2007, ss.12-14.
- UZUN, Önder, **Araştırma ve Klinik Uygulamada Biyolojik Psikiyatri** (Ed. Mehmet Emin Ceylan), Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık Hizmetleri, İstanbul 2005.
- ÜST, Zehra Demet... vd., "Doğum Eyleminde Gebelerin Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Dergisi*, 16 (2), 2013, s. 111.
- YAZICI, Olcay... vd., "Predictors of Lithium Prophylaxis in Bipolar Patients", *Journal of Affective Disorders*, 55 (2-3), 1999, ss. 133-142 .
- YAZICI, Olcay, **Psikiyatri Temel Kitabı**, (Ed. Ertuğrul Köroğlu), Hekimler Yayın Birliği, Ankara 1997, ss. 429-438.
- ZİYALAR, Adnan, **Erişkin Psikopatolojisi**, Yüce Yayın, İstanbul 2006.

Summary

In this study, in which schizophrenia and a amnic episode of bipolar affective disorder have been examined. In the context of the diagnostic feature of the Rorschach test, it is aimed to produce data to distinguish these two diseases which are hard to choose from due to the fact that they are the areas of psychosis. For this purpose, the patients' cognitive anf affective process, their ego functions, their level of interpersonal and social adaptation, their object relations and their level of immaturity, impulsivity, anxiety and regression have been examined. In the research, in which relational screening model was used, the data were produced act of a sumple group at 200 inpatients in Erenköy Psychiatric, Training and Research Hospital between June of 2007 and February of 2008; and criteria were as follows: that the patient was between the ages of 25-35; that he/ she finished primary school; that he/she didn't work; hat he/she was ill for more than 5 years; that he/she took medicine on an irregular basis; that he/she didn't live through a head travma or a judicial case and that he/she

was single. The data were collected by use of the Rorschach test applied by the researcher to the participants and by used of knowledge form arranged by the researcher and they were tested with the Mann-Whitney U test (.05 level of significance) and the Ki-Kare analiysis by using SPSS 12.0.

The results are as folows: The diagnostic features of the Rorschach Test is capable of making a distinctive diagnosis for patients with schizophrenia and a manic episode of bipolar affective disorder; the test protocols of the disease groups are distinct from each other and certain areas which are the same of the clinical case of the patients. The test supports the clinical case of the patient with its sub-tests. Schizophrenic relapse affects the individual's cognitive process more negatively than manic relaps does. The individual's ego functions in schizophrenia are affected more negatively than in bipolar affective disorder. The rise in the affectivity of the patients with bipolar affective disorder is higher than the are in the affectivity of those with schizophrenia. The interpersonal and social adaptation of the patients schizophrenia is worse than those with bipolar affective disorder. The object relations of the patients with schizophrenia are worse than the ones of those with bipolar affective disorder. The level of the ability not to control anxiety in the patients with bipolar affectivity disorder is higher than the one in those with schizophrenia. The patients with schizophrenia are distinguished from those with bipolar affective disorder in terms of affective blined. The impulsivity level of patients with schizophrenia is lower than the one of those with mania. There is no difference between the levels of schizophrenia and bipolar affective disorder regression.

In consideration of the fact that true diagnosis leads to the most suitable way of treatment, making a disctinctive diagnosis for the patient is likely to be of use in several areas from pharmacotherapy to psychosocial therapy from raising awareness in the patients as weel as in the family to the patient's process of treatment and rahabilitation. What's more, a distinctive diagnosis is certain to prevent not only various phases of treatment in hospital (medicine, laboratory procedures, psychometric measures) but also economic and labour losses. In this sense, the Rorschach test can be used to distinguish the two disease groups.

Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması*

Nermin KILIÇ**

Öz

26 Nisan 1986'da Çernobil nükleer enerji santralinde meydana gelen kaza sonucunda oluşan nükleer serpinti, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkeyi etkilemiştir. Sonuçları itibariyle çevresel problemlerin sınır aşan niteliğini gösteren bir örnek olan Çernobil kazası, ağırlıklı olarak insan sağlığı ve çevreyle ilgili problemlere yol açmıştır. Ekonomik ve dış politikaya dair yansımalarıyla birlikte uluslararası bir sorun haline alan bu kaza, kısa sürede siyasi bir krize dönüşmüştür. Kazanın öğrenilmesinden sonra etki altında kalan ülkelerin birbirinden farklı acil durum ve kriz yönetimi süreçleri söz konusu olmuştur. Bu makale, söz konusu krizde Türkiye'nin tutumunu, acil durum ve kriz yönetim süreçlerini ve kazanın Türk dış politikasına yansımalarını analiz etmektedir

Anahtar Kelimeler: Çernobil, Nükleer Kaza, Acil Durum Yönetimi, Kriz Yönetimi, Türk Dış Politikası.

Environment and Foreign Policy Relations: Chernobyl Accident and Its Reflections on Turkish Foreign Policy

Abstract

Many countries including Turkey were affected by the nuclear accident that took place at the the Chernobyl nuclear power plant on April 26, 1986. Regarding its consequences, Chernobyl accident, which was an example of the transboundary nature of environmental problems, have mainly caused human health and environmental problems. This accident, which became an international problem with its economic and foreign policy reflections, soon turned into a political crisis. After learning the accident, the affected countries went through different emergency and

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 27.06.2016 Kabul Tarihi: 05.08.2016

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.305639>

* Bu makale TÜBİTAK 1001 Projesi (Proj. No: 112K172) desteğiyle üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, E-posta: nerminklc@gmail.com

crisis management processes. This article analyzes Turkey's attitude, emergency and crisis management processes, and the reflections of this accident on Turkish foreign policy.

Keywords: Chernobyl, Nuclear Accident, Emergency Management, Crisis Management, Turkish Foreign Policy.

Sayfa/Page | 152

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 151-179.

Giriş

Çernobil nükleer enerji santralinde meydana gelen kaza, etkilediği geniş alan ve sebep olduğu zararlar bakımından nükleer enerjinin barışçıl kullanımı tarihindeki en büyük kaza olarak tanımlanmaktadır.¹ Çernobil örneğinde kazanın yarattığı çevresel kirliliğin yanında söz konusu edilmesi gereken diğer bir unsur da nükleer enerji santrali kazalarının diğer ülkelere etkileri, alınan önlemler ve uluslararası ilişkiler boyutudur. Çernobil radyoaktif serpinti krizi, yalnızca kamu sağlığı ile ilgili bir problem değil, aynı zamanda ekonomik ve dış politikaya dair yansımalarıyla birlikte uluslararası bir sorundur.²

26 Nisan 1986'da Ukrayna'nın kuzey bölgesinde bulunan Çernobil nükleer enerji santralinde meydana gelen kaza ve bu kazanın sonucu olan nükleer serpinti aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkeyi etkilemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ilk günlerde kazaya dair hiçbir açıklama yapmamıştır. Kazadan sonraki iki gün içerisinde radyasyon düzeylerinde tespit edilen artış sonucunda Çernobil kazasından tüm dünya haberdar olmuştur.

Çalışmanın ana konusunu Çernobil kazasının açıklanmasından sonra radyasyon bulutundan etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye'nin, SSCB'ye karşı tutumunun nasıl olduğu ve Türk dış politikasında Çernobil krizine yönelik sürecin nasıl işlediği oluşturacaktır. Çevre ve dış politika ilişkisi çerçevesinde bölgesel nitelikte bir çevresel krize yol açan Çernobil kazasının Türk dış politikasına yansımaları iki ana başlık altında incelenecektir. Önce dönemin genel siyasi durumu, dış politika anlayışı ve SSCB ile ilişkiler, bunun yanında Çernobil kazasının meydana gelişi söz konusu edilecektir. Daha sonra ise Çernobil kazasının etkileri, farklı boyutları, etkilenen ülkelerin tepkileri ve alınan önlemler ele alınacaktır. Ayrıca Türkiye'deki Çernobil kazası sonrasındaki acil durum ve kriz yönetimi süreçleri ele alınacaktır. Bu bağlamda başlangıçta acil durum yönetimini gerektiren sürecin nasıl bir dış [ekonomik] politika krizine dönüştüğü tartışılacaktır.

¹ Vladimir M. Chernousenko, *Chernobyl: Insight from the Inside*, çev. John G. Hine, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1991, s. 1.

² Eric K. Stern, *Crisis Decisionmaking: A Cognitive Institutional Approach*, Stockholm, Swedish National Defence College, 2003, s. 127.

ÇEVRE ve DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Bazı çevre sorunları ulus-aşırı etkilere sahiptir.³ Sonuçları bakımından “çevre felaketi” olarak adlandırılan Çernobil kazası sonucu oluşan radyoaktif bulutun rüzgâr arayıcılığıyla başka ülkelere taşınmasıyla birlikte, kazanın bu ülkelerde yarattığı kirliliğin yol açtığı sorunlar ve söz konusu sorunlara çözüm arayışları, çevre-dış politika ilişkisinin bir örneğini oluşturmaktadır. Çernobil kazası büyük çapta nükleer kirliliğe sebep olan ilk ve şimdiye kadarki en büyük nükleer reaktör kazasıdır.⁴ Reaktörlerden birinde patlama olmuş ve nükleer bulut rüzgâr aracılığıyla Avrupa'nın büyük bölümüne yayılmıştır.⁵ Çernobil kazası sonrasında radyoaktif kirliliğin atmosfere yayılımı çevre ülkelerde yaşam alanlarında değişik ölçülerde kirlenmeye neden olmuştur.⁶

Çernobil kazası sonucunda oluşan çevresel kirlilik gibi sorunların çözümü ulusal çabayı gerektirdiği kadar; ikili, bölgesel ve çok-terafı düzeyde uluslararası işbirliğini ve aktif katılımını gerekli kılmaktadır. Nitekim 1972 yılındaki “Stockholm Konferansı”ndan sonra çevre ve ekonomik gelişme arasındaki çatışmaların çözümüne ilişkin uluslararası çabalar artarak sürmüştür. Çernobil nükleer enerji santralinde meydana gelen kazanın yol açtığı çevresel kriz ulusal düzeyde acil durum yönetimini gerektirmiştir. Çernobil kazası sonrasında kaza yerinin ve radyoaktif kirliliğin nereden kaynaklandığının tespiti sürecinden başlayarak ülkelerin ortak çabaları söz konusu olmuştur.

Türkiye, karmaşık bir nitelik gösteren ve sosyo-ekonomik konularla bağlantılı olarak karşımıza çıkan çevresel sorunların çözümü için farklı düzeylerde pek çok uluslararası sözleşmeye taraf olmuştur. Ayrıca çevre politikası temel dış politika konularından birini oluşturmaktadır.⁷ Burada çalışmanın ana sorunsalı olan Çernobil nükleer santral kazasının Türk dış

³ İbrahim Mazlum, “Küresel Siyaset ve Çevre”, Evren Balta (der.), Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 459.

⁴ Steven G. Kaplan, “Compensating Damage Arising From Global Nuclear Accidents. The Chernobyl Situation”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Cilt 10, No 1, 1988, <http://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1133&context=ilr> (Erişim Tarihi 08 Nisan 2016), s. 241. Chernousenko, a.g.e, s. 44.

⁵ Lena Gustafsson, “Environmental Crisis as Drivers of the State and Use of Swedish Forests”, *External Drivers Affecting Swedish Forest and Forestry, Future Forest Working Report*, 2009, s. 13.

⁶ Gamze Varol Saraçoğlu, “Son Yirmi Yılda Çernobil Kazası Sonrası Dünyada Yaşananlar”, Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye’de Kanser, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2006, s. 11.

⁷ <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa> (Erişim Tarihi 07 Aralık 2015).

politikasına yansımaları ve bu yansıma biçiminin temellerini açıkladığı kadarıyla, kazanın yaşandığı dönemde dünyada ve Türkiye’de genel siyasi duruma değinmek gerekmektedir.

Dönemin Genel Siyasi Durumu, Dış Politika Anlayışı ve SSCB ile İlişkiler

Çernobil kazası SSCB’nin blok liderlerinden biri olduğu iki kutuplu bir dünyada ve Soğuk Savaş’ın yeniden tırmandığı dönem içerisinde vuku bulmuştur. 1980’lerde Türkiye’de pazar ekonomisine geçilirken, SSCB’de de benzer nitelikteki “perestroyka” ve “glasnost” politikalarının uygulanmasına tanık olunmuştur.⁸ Çernobil kazasının yaşandığı tarihi de kapsayan 1980-90 arası dönemde Türkiye, serbest piyasa ekonomisine geçen bir ülke olarak ticaret yaptığı ülkelerin sayısını arttırmıştır. Bu ülkeler içerisinde öne çıkanlardan biri de SSCB olmuştur. Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasındaki ikili ilişkilere bakıldığında, ekonomik anlamda işbirliklerine gidildiği ve bunun siyasal alanda da ilişkileri pekiştiren etkileri olduğu görülmektedir. Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkiler 1960’ların ortalarından itibaren ekonomik temelde iyileşmiş, bu durum siyasal alana da yansımıştır. SSCB’nin “ideoloji”den uzaklaştığı ve ekonomik alanda yeniden yapılanma çabaları içerisinde olduğu bu dönemde Türkiye’de ekonomik alanda bir yeniden yapılanma sürecindedir.⁹

Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında kimi zaman siyasal ilişkilerde durgunluk yaşansa da ekonomik ilişkilerin kesintisiz şekilde sürdüğü görülmektedir. 1981 yılında Türkiye’nin SSCB’ye ihracatı 1924’den sonraki en üst düzeye çıkmış, benzer şekilde 1983’de gerçekleştirilen ithalat da 1924’den sonraki en üst düzeyde olmuştur. Buna ek olarak birinci ve ikinci Özal hükümetinin programında SSCB’yle ilişkilerin özellikle ekonomik alanda geliştirileceğinin vurgulandığı görülmektedir.¹⁰ Dönemin dış politikasında öncelikle serbest piyasa ekonomisine geçişin gerekleri üzerinde yoğunlaşan bir anlayış göze çarpmaktadır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası ilk seçim olan 6 Kasım 1983’de Turgut Özal’ın kurduğu Anavatan Partisi iktidar olmuştur. Özal dönemi, dış politikanın yapılışına getirdiği farklılıklar açısından

⁸ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c.2, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 166.

⁹ a.g.e, s. 163.

¹⁰ a.g.e, s. 161-165. Bu amaçla ilgili olarak atılan adımlardan biri, 18 Eylül 1984’de imzalanan Doğal Gaz Anlaşması’dır. Doğal Gaz Anlaşması Türkiye-SSCB ikili ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşma müteahhitlik hizmetleri ve ticari işbirliği konusunda yeni olanaklar yaratmıştır. Türkiye 1987’den itibaren 25 yıl boyunca serbest döviz karşılığında SSCB’den doğal gaz almayı kabul ederken, SSCB de bu satıştan elde ettiği gelirin yüzde 70’ini Türkiye’den mal ithal ederek kullanmayı kabul etmiştir. A.g.e, s. 163.

bir kırılma noktası oluşturur. O zamana kadar Türk dış politikası diplomatik, askeri, siyasi konular ekseninde yürütülüyorken ve ekonominin belirgin bir ağırlığı yokken, Özal ekonomik dış politikaya ağırlık vermiştir.¹¹

Çernobil Kazası

SSCB'nin Ukrayna bölgesinin Kiev kentine 130 km mesafede kurulan Çernobil Nükleer Enerji Santrali'nin inşasına 1970 yılında başlanmıştır. İlk reaktör 1977'de, diğer üç reaktör ise 1978, 1981 ve 1983 yıllarında tamamlanmıştır.¹² Çernobil kazası "hatalı bir dizaynın, yasal olmayan bir operasyonun ve izinsiz bir deneyin¹³ ölümcül kombinasyonu"¹⁴ 26 Nisan 1986'da saat 01.24'de meydana gelmiştir.¹⁵

Çernobil Nükleer Enerji Santrali'nde üst üste iki patlama olmuştur.¹⁶ Gerçekleşen patlamalar ile santralin bin ton ağırlığındaki çatısı önce gökyüzüne fırlamış ardından da santralin üzerine düşmüştür.¹⁷ Bu kaza sonucunda reaktör kalbinin tamamı, binanın da büyük bir kısmı hasar görmüştür. Kaza sonrasında çıkan yangın ancak 9 Mayıs 1986'da söndürülebilmştir.¹⁸ Yangının söndürülmesi sürecinde SSCB, İsveç ve Federal

¹¹ Özal dönemi Türkiye'nin dış politikasına dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Gülistan Gürbey, *Arızalı Demokrasilerde Dış Politika: 1983-1993 Özal Döneminde Türkiye'de Toplumsal Talepler ve Karar Süreçleri*, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2010, s. 74-90. Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", İhsan Sezal, İhsan Dağı (ed.), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, 2.bs, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2003, s. 285-306. Özal dönemi ve biyografisi için bkz. Hikmet Özdemir, *Turgut Özal: Biyografi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014. M. Ali Birand, Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul, Doğan Kitap, 2001.

¹² Wil Mara, *The Chernobyl Disaster: Legacy and Impact on the Future of Nuclear Energy*, Newyork, Marshall Cavendish, 2011, s. 34.

¹³ Çernobil kazasının uluslararası kurallara göre yapılmasına izin verilmeyen bir deney yapılması sonucunda meydana geldiği belirtilmektedir. Hamit Palabıyık, Hikmet Yavaş ve Murat Aydın, *Türkiye'de Nükleer Santral Kurulabilir mi?: Çatışmadan Uzlaşmaya Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2010, s. 186. Chernousenko, kazaya neyin sebep olduğuna dair farklı yorumların olduğunu ifade etmektedir. Sovyetlerin çalışan hatası olarak ifade edilebilecek olan hükmünün tersine, İngiliz uzmanlar dizayn hatasının felakete sebep olduğunu söylemektedir. Chernousenko, a.g.e, s. 74. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Çernobil Nükleer Santralinin Özellikleri ve Kazanın Oluşumu", Çernobil Serisi, no. 4, 2. bs, Ankara, 2007, s. 9.

¹⁴ Varol Saraçoğlu, a.g.e, s. 18.

¹⁵ Mara, a.g.e, 94.

¹⁶ Stern, a.g.e, s. 220.

¹⁷ Alpaslan Türkkkan, "Çernobil Nükleer Santral Kazasının Türkiye'ye Etkisi", Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2006, s. 46. Nükleer santraller kapalı(batı tipi) ve açık(doğu tipi) olmak üzere iki tip olarak inşa edilmektedir. Batı tipinde reaktör kalpleri kapalı bir beton kubbe içine yapılırken, doğu tipinde ise reaktör kalpleri açık olarak inşa edilmiştir. Palabıyık, Yavaş ve Aydın, a.g.e, s. 182.

¹⁸ TAEK, a.g.e, s. 13.

Almanya'dan yardım talebinde bulunmuştur.¹⁹ İsveç, Sovyetler'in talebinden santralde yakıt bulunan depoların bir kısmının ya da tamamının eridiğinin anlaşıldığını açıklamıştır.²⁰ Çernobil kazasından hemen sonra kazanın sebeplerini araştırmak üzere kurulan SSCB hükümet komisyonu²¹, 1986 yılının Haziran ayında Çernobil'in dördüncü ünitesinin uzun süreli korunmasına dair bir yönetmelik çıkarmıştır. Çernobil için planlanan ve oldukça maliyetli olan yeni koronak binası birçok ülkenin katılımıyla sürmektedir.²²

ÇERNOBİL KAZASININ ETKİLERİ

Nükleer reaktör kazası, bir reaktörün içindeki radyoaktivitenin bir bölümünün çevreye yayılması anlamına gelmektedir.²³ Çernobil kazası sonrasında açığa çıkan radyoaktif maddeler 1200 metreyi aşan yüksekliğe çıkmış ve oluşturduğu radyoaktif bulutlar ile atmosfere yayılmıştır. Yayılan radyasyonun yüzde 25'i ilk anda yakın çevreyi etkilemiştir. ²⁴ İlk etapta santrale 4 km mesafede bulunan Pripyat kasabasından ve Çernobil'den gelen itfaiye ekipleri ve santral çalışanları çok yüksek düzeyde radyasyona maruz kalmıştır.²⁵ Radyoaktif tozun hemen hemen yarısı 30 km'lik çapa sahip alanı (bu alan aynı zamanda en çok kirlenmenin olduğu bölgedir²⁶), geriye kalanı ise bulutlarla birlikte dünya çevresinde dolaşarak yağmur şeklinde suya ve toprağa karışarak çok daha geniş bir alanı kirletmiştir.²⁷ Nükleer serpinti yalnızca kazanın yaşandığı bölgeyi değil, radyoaktif bulutun rüzgârla taşınmasıyla çok uzak bölgeleri de kirletmiştir.²⁸

¹⁹ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/WaVeZ/date/1986-04-29> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

²⁰ <http://www.gecmisgazete.com/haber/tepemizde-olum-bulutlu-dolasiyor> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

²¹ Celestine Bohlen, "Soviet Secrecy in the Face of Calamity", David Erik Nelson (ed.) Perspectives on Modern World History: Chernobyl, Farmington Hills, Greenhaven Press, 2009, s. 38.

²² TAEK, a.g.e, s. 18-22. On binlerce işçi tarafından 206 gün içinde yaklaşık 400000 m³ beton ve 7000 ton metal malzeme kullanılarak bir koruma binası(lahit) inşa edilmiştir. Çernobil kazasının etkilerinden korunmak amacıyla uluslararası düzeyde çabalar hala devam etmektedir.

²³ Pelin Özcan Kara ve Emel Ceylan Günay, "Çernobil Kazası ve Etkileri", *M. Ü. Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, cilt 3, no 2, 2013, s. 32.

²⁴ Pripyat şehri 1970 yılında Çernobil nükleer santrali çalışanları ve aileleri için kurulmuştur. Mara, a.g.e, s. 34.

²⁵ Özcan Kara, Günay, a.g.m, s. 33.

²⁶ Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Çernobil Kazasının Ülkeler Üzerindeki Etkileri", Çernobil Serisi, no. 5, 2. bs, Ankara, 2007, s. 5.

²⁷ Türkkan, a.g.m, s. 46.

²⁸ Stern, a.g.e, s. 220. Bu konuda bkz.; Julia A. Schwartz, "International Nuclear Third Party Liability Law: The Response to Chernobyl", *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD Nuclear Energy Agency, 2006, s. 37, <https://www.oecd-nea.org/law/chernobyl/SCHWARTZ.pdf> (Erişim Tarihi 04 Nisan 2016).

Kazanın Duyulması, Uluslararası Etkileri ve Tepkiler

Soğuk Savaş ortamında SSCB kazayı ilk etapta saklamaya çalışmıştır. Çernobil kazası Sovyet yönetimi tarafından İsveç'ten gelen kaza anonsuna kadar gizli tutulmuştur. Öyle ki, Belarus'un bir kasabasında yetkililer sığın sürülerinin tahliye edilmesine karşılık kazayla ilgili olarak hiçbir şey söylememiştir.²⁹ Yani yalnızca diğer ülkeler değil, kendi vatandaşları da kaza hakkında bilgilendirilmemiştir. SSCB vatandaşları kazayı ancak 7 Mayıs 1986'da öğrenebilmiştir.³⁰ Kiev'de ilk defa yerel bir gazete 3 Mayıs 1986'da nükleer santralde yangın çıktığı bilgisini vermiştir.³¹

Daha öncede belirtildiği gibi kazayı dünyaya duyuran haber İsveç'ten gelmiştir.³² 28 Nisan 1986 saat 07.00'de Stockholm'ün 120 km kuzeyinde bulunan Forsmark Nükleer Santrali'nde tesis dışında çalışan personelin rutin radyasyon denetimi sırasında iş kıyafetlerinde (özellikle ayakkabılarında yüksek düzeyde) tespit edilen anormal düzey üzerine İsveçli yetkililer bunun İsveç'te bulunan başka bir santraldeki bir sızıntıdan kaynaklanabileceği konusunda endişelenmiştir.³³ Araştırma sonunda böyle bir durumun olmadığı anlaşılınca, İsveç üzerindeki hava akımının kökenini bulmak için meteoroloji raporları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda radyasyonun SSCB'nin

Nükleer serpinin çevresel etkileri özellikle tarımsal ürünlerin radyoaktif kirliliğe maruz kalmasından dolayı, kazadan etkilenen ülkelerde ekonomik kayıplara neden olmuştur. Kaza sonrasında nüfusu 14.000 olan Çernobil şehri büyük oranda, nüfusu 49.400 olan Pripyat ise 27 Nisan 1986'da tamamen terk edilmiştir. Ayrıca 30 km'lik yasak bölge oluşturulmuştur. Bkz.; Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Sinan Ülgen (ed.), Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli, İstanbul, 2011, s. 58. Kazanın boyutlarını en iyi Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin bildirdiği belirtilmektedir. Ofis; Rusya, Ukrayna ve Belarus'da yaklaşık 8.4 milyon insanın radyasyona maruz kaldığını, yaklaşık 150.000 km²'lik alanın kirlendiğini, yaklaşık 52.000 km²'lik tarımsal alanın harap hale geldiğini ve 400.000 insanın yeniden yerleşime tabi tutulduğunu belirtmiştir. Çernobil kazası sonrasındaki 1 ay boyunca çevreye yayılan radyoaktif kirlilik, o güne kadar patlatılmış olan tüm atom bombalarından, nükleer santraller ve uranyum madenlerinden doğal ya da kaza ile salınan tüm radyasyondan daha fazladır. Çernobil kazasında ortaya çıkan radyasyonun Hiroşima ve Nagazaki'nin atom bombası ile bombalanmasında açığa çıkandan 200 kat daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bkz.; Chernousenko, a.g.e., s. 18; Türkkkan, a.g.m., s. 52, 45, 46.

²⁹ Varol Saraçoğlu, a.g.m., s. 14.

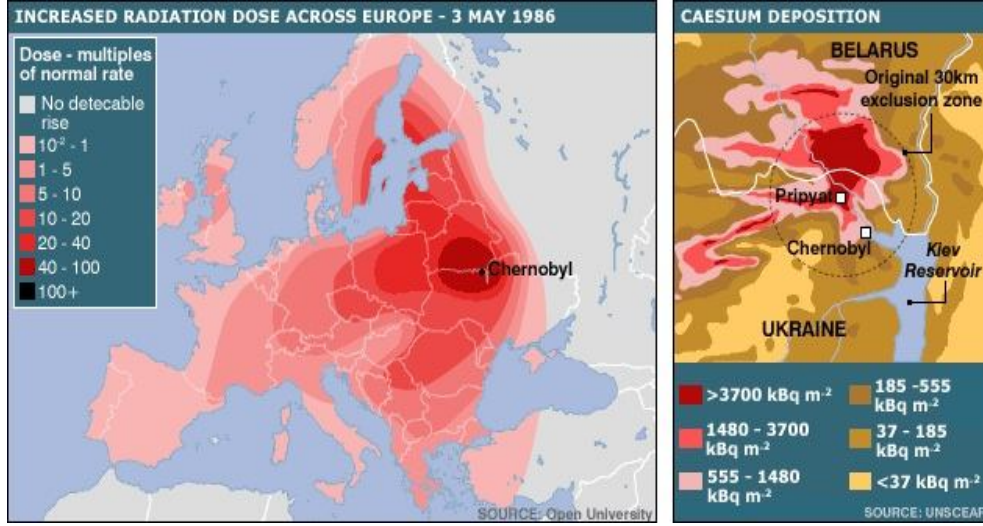
³⁰ Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren Günler*, 3. bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 219.

³¹ Türkkkan, a.g.m., s. 47.

³² Radyasyon düzeyindeki artış ilk olarak Finlandiya tarafından tespit edilmesine rağmen yetkililerin tam olarak ne olduğunu doğrulamadan komşu ülkelere radyasyon düzeylerindeki artışı bildirmemelerinden dolayı İsveçli yetkililerin alarımına kadar radyasyon yüksekliğinin nedeni analiz edilmemiştir. Stern, a.g.e., s. 220. İsveç'in başlattığı süreç içerisinde Danimarka, Finlandiya ve Norveç de yüksek radyasyon oranları tespit ettiklerini bildirmiştir. Bohlen, a.g.m., 38.

³³ Stern, a.g.e., s. 130.

Ukrayna bölgesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine İsveç resmen SSCB'den konu hakkında bilgi istemiştir.³⁴ Sovyet yetkililer o zamana kadar kazayı hem kendi vatandaşlarından hem de diğer ülkelerden saklarken, İsveç'in bilgi talebi üzerine Kiev'in 130 km kuzeyindeki Pripyat ırmağı kıyısında bulunan Çernobil Nükleer Enerji Santrali'nde bir kaza meydana geldiğini açıklamıştır.³⁵ Ancak kazanın boyutları ve nedenleri daha sonra açıklığa kavuşmuştur.

Şekil 1: 3 Mayıs 1986 itibariyle Radyoaktif Serpentinin Etki Alanı³⁶

SSCB'nin kaza hakkındaki resmi açıklamasından sonra kaza haberi dünya çapında gazetelerin ilk sayfasında yer almış ve birçok ülkede yoğun çevresel radyasyon ölçüm programları başlatılmıştır. Çernobil nükleer enerji santralindeki kazadan en çok etkilenen ülke SSCB'dir. SSCB dışında meteorolojik koşullar ve kaza yerine uzaklık başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak Avrupa ülkelerinin hemen hepsi değişik düzeylerde

³⁴ İsveç, Moskova'daki elçiliği aracılığıyla Sovyet dışişleri bakanlığına kazanın nedenleri, boyutları, durum tespiti ve sonuçları hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. a.g.e., ss. 228-229.

³⁵ Ahmed Yüksel Özemre, *Çernobil Komplosu*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2004, s. 20. SSCB kaza hakkındaki resmi açıklamayı 28 Nisan 1986'da yapmıştır. TAEK, a.g.e., s. 27. 28 Nisan 1986'da SSCB'nin resmi haber ajansı TASS (Telegraph Agency of the Soviet Union), Çernobil nükleer santralinde kaza olduğunu, kazanın etkilerini gidermek için gereken önlemlerin alındığını ve kaza kurbanlarına gereken yardımın başlatıldığını bildirmiştir. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/WaVeZ/date/1986-04-29> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015). TASS reaktörlerden birinin hasar gördüğünü ve olayı soruşturmak için hükümet komisyonunun kurulduğunu açıklamıştır. Bohlen, a.g.m., s. 37.

³⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/guides/456900/456957/html/nn3page1.stm> (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2016).

etkilenmiştir.³⁷ Kazanın yaşandığı tarihte rüzgârın kuzey-batı yönünde olması nedeniyle İskandinavya, Hollanda, Belçika ve İngiltere’de birikimler görülmüştür. Sonrasında rüzgârın yönünün güneye doğru değişimiyle Avrupa’nın güney ve orta bölgeleri ve Akdeniz’in kuzeyi ve Balkanların bazı bölgelerinde radyoaktif birikim meydana gelmiştir.³⁸

Çernobil’den kuzeye doğru esen rüzgârlarla radyoaktif bulut 28 Nisan da İskandinavya’ya ulaşmıştır.³⁹ Rüzgâra bağlı olarak seyreden radyasyon bulutları kuzey yarı kürede birçok ülkeyi etkilemiştir. Radyoaktif bulutların Avrupa üzerinden geçişi sırasında yağmur alan Avusturya, Doğu ve Güney İsviçre, Güney Almanya’nın bir bölümü ve İskandinav ülkelerinde kirlenme diğer birçok ülkeye göre çok daha fazla olmuştur.⁴⁰ Kuzey yarı kürede yaşayan insanların çoğu çeşitli düzeylerde radyasyona maruz kalmışlardır. SSCB dışındaki yerlerde halkın radyasyona maruz kalmasının ana kaynağı kirlenmiş gıdalar olmuştur.⁴¹

30 Nisan 1986’da Federal Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher’in, Batı Avrupa ülkeleri dışişleri ve savunma bakanlarının iki gün süren toplantısı sonunda yaptığı açıklamada, SSCB’yi kazanın yaşandığı Çernobil santrali türündeki bütün santralleri kapatmaya çağırdığı belirtilmektedir. Ayrıca SSCB’nin facianın nedenleri hakkında bilgi vermesini ve merkezi Viyana’da bulunan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’nın Çernobil’de incelemeler yapmasına izin vermesi istenmiştir.⁴² 14 Mayıs 1986’da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov Moskova’da yaptığı açıklamada, kazaya Çernobil nükleer santralindeki bakım çalışmaları sırasında meydana gelen ani bir patlamanın neden olduğunu

³⁷ Çernobil kazası Doğu Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. AET’in Doğu Avrupa ülkelerinin tarımsal ürünlerini ambargosu, turist trafiğinde azalma, çeşitli nükleer güç istasyonlarının tamamlanmasında gecikmeler, nükleer reaktörlerde güvenlik önlemlerinin arttırılması çabaları Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik kayıplara neden olmuştur. Çernobil kazası ayrıca bu ülkelerin enerji politikalarını da etkilemiştir ancak nükleer enerjiden vazgeçilmemiştir. Çernobil kazasının Doğu Avrupa ülkeleri (Bulgaristan, Çekoslovakya, Estonya, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya) üzerindeki etkileri, kazayı ele alış biçimleri, halkın bilgilendirilmesi ve resmi makamların kazanın etkileri konusunda aldıkları tavırlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. “Chernobyl and Eastern Europe: One Year After the Accident”, *Radio Free Europe Research*, <http://osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/69-7-122.pdf> (Erişim Tarihi 01 Nisan 2016).

³⁸ TAEK, a.g.e., s. 6.

³⁹ Özcan Kara, Günay, a.g.m., s. 33.

⁴⁰ Radyoaktif bulutun hareketini atmosfer koşulları ve rüzgâr belirlerken, radyoaktif kirlenmeyi belirleyen en önemli etken bulutun geçişi sırasında oluşan yağıştır. Bu konuda bkz.; TAEK, a.g.e., s. 6.

⁴¹ a.g.e., s. 33.

⁴² <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/WaVeZ/date/1986-4-30> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

söylemiştir.⁴³ Çalışmanın sınırlılıkları dâhilinde kazadan etkilenen bütün ülkelerin nasıl tepki verdikleri, acil durum ve kriz yönetimini nasıl gerçekleştirdikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmayacaktır. Yalnızca kazayı tespit eden ülke olan ve Çernobil kazasını bir kriz olarak ele alıp acil eylem planı dâhilinde hareket eden İsveç ve İsveç'in verdiği tepkiden farklı olarak kazanın etkilerinin küçük görüldüğü ve iyimserliğin hâkim olduğu belirtilen İngiltere örneklerine değinilecektir.

İsveçli yetkililer Çernobil kazası sonrasında Çernobil kaynaklı radyoaktif serpentinin ülkeleri üzerindeki sonuçlarını hem ulusal hem uluslararası boyutlarıyla birlikte bir kriz olarak ele almışlardır. İsveç'in kazaya tepkisi uluslararası çevresel kriz yönetiminin bir örneğini sergilemektedir. Krizin çözümüne yönelik sistemli ve kapsamlı politikalar geliştirilmiştir. Krizin gerektirdiği karar alma sürecinin çoklu, birbirine bağımlı siyasal ve kurumsal alanda gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁴ Kriz yönetimi konusundaki karar alma süreçleri aşamalar halinde belirlenip her bir sorunun nasıl ele alınıp çözüleceği ve sorunun çözümüne yönelik hangi adımların atılacağı belirlenmiştir. Ayrıca ulusal ve uluslararası kuruluşlar ve kazadan etkilenen diğer ülkelerle bilgi alışverişlerinde bulunulmuştur. SSCB'yle resmi düzeyde temaslarda bulunulmuş, kazanın boyutları ve kamu sağlığı konusundaki sonuçlarıyla alakalı olarak kazadan sorumlu ülke olan SSCB'den tazminat talebi konusunda tartışmalar söz konusu olmuştur.⁴⁵

İngiltere'de deniz aşırı bir nükleer kazaya karşı hazırlıklı olunmadığı ve acil eylem planının bulunmadığı görülmüştür.⁴⁶ 6 Mayıs 1986'da İngiltere parlamentosunda Çevre Bakanlığı sekreteri "bu bulutun etkileri önceden kestirilmiştir ve Birleşik Krallık halkının sağlığına etkisi yoktur" demiştir. 13 Mayıs 1986'da yine aynı yetkili "bu süreçte Çernobil kaynaklı ek bir bozukluk yaşanmamıştır. Olay hafta sonu itibarıyla bu ülke için bitmiş olacak gibi durmaktadır" demiştir.⁴⁷ Dolayısıyla İngiltere'de kaza sonrası günlerde yetkililer nezdinde bir iyimserliğin hâkim olduğu görülmektedir. Ancak sonraki günlerde daha yüksek kesimlerdeki alanlarda radyasyon düzeylerinin arttığı tespiti üzerine hükümet çeşitli önlemler almıştır. Küçükbaş hayvan eti tüketimi yasaklanmış, halka yağmur sularının tüketilmemesi tavsiye

⁴³ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-05-18> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015). Gorbaçov, Sovyet halkına hitaben yaptığı 24 dakikalık TV konuşmasında nükleer güvenlik ve Çernobil kazasına dair bilgi vermiştir. Gorbaçov ayrıca, nükleer güvenlik konusunda uluslararası işbirliği rejiminin oluşturulması çağrısında bulunmuş ve SSCB'nin bu konuyla ilgili girişimleri desteklemeye hazır olduğunu söylemiştir. Çernobil kazasına Batı'nın verdiği tepkiyi eleştirmiş ve ahlak dışı ve anti-sovyetizm olarak nitelendirmiştir. Stern, a.g.e., s. 249.

⁴⁴ a.g.e., s. 219.

⁴⁵ a.g.e., s. 123-154.

⁴⁶ Varol Saraçoğlu, a.g.m., s. 14.

⁴⁷ a.g.m., s. 14.

edilmiştir. Pek çok Avrupa ülkesi kamu sağlığını korumak adına önlem olarak inek sütüne göre daha fazla etkilenmiş olan koyun sütünün tüketimini yasaklamıştır.⁴⁸ Kazadan iki hafta sonra İngiltere'nin Galler bölgesinde tespit edilen radyoaktif kirlilik nedeniyle yeşil alanlar hayvanların girmesine engel olmak amacıyla dikenli tellerle çevrilmiştir.⁴⁹

Sonuç olarak birçok ülkede hâkim olan kaza sonrası şaşkınlık ve buna eşlik eden sessizlik döneminden sonra geniş kamu önlemleri alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Tarihin en büyük nükleer kazası olarak Çernobil, bu boyuttaki bir kazaya hazırlıklı olunmaması, kazanın erken safhalarında kazaya dair bilgilerin azlığı gibi nedenlerle⁵⁰ kazadan etkilenen ülkelerin önlem almakla görevli yetkili otoriteleri üzerinde önemli ölçüde baskı yapmıştır.⁵¹ Çernobil kazasından etkilenen ülkelerde yaşanan durum, etkilenme alanları ve sonuçları kısaca şu şekilde özetlenebilir⁵²:

- Çevre ve gıda maddelerinin kirlenmesi: Radyoaktif serpinti çevre ve gıda maddelerinin kirlenmesine neden olmuştur.
- Sağlık ve sosyal kriz: Radyasyon kaynaklı sağlık sorunları, psikolojik etkiler ve sosyal aksaklıklar sağlık ve sosyal krizlere neden olmuştur.
- Ekonomik gelişimin engellenmesi: Radyoaktif serpintiden etkilenen bölgelerin varlığı tarımda sınırlı alanlara çekilmeye neden olmuş ve tarımsal ürünlerin radyasyonlu olması endişesinin getirdiği olumsuz imaj ekonomik sorunlara yol açmıştır.

ACİL DURUM, KRİZ YÖNETİMİ SÜREÇLERİ ve DIŞ POLİTİKA AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN TEPKİSİ

Kaza sonrasında Türkiye'nin üç farklı düzlemde faaliyetlerini yürüttüğü görülmektedir; yaşamsal öneme sahip tehditleri ortadan kaldırmaya dönük acil durumu kontrol altına almak, çıkar ve öncelikleri tehdit eden konularda siyasa oluşturmak, uluslararası ilişkilerinde güvenlik, çıkar ve önceliklerini korumak için işbirliği yapmak. Aşağıda bu süreçler ele alınacaktır.

Türkiye Çernobil kazasından 3 gün sonra televizyon aracılığıyla haberdar olmuştur.⁵³ 30 Nisan 1986'da Hürriyet Gazetesi'nin manşetinde yer

⁴⁸ a.g.m., s. 15.

⁴⁹ Türkkkan, a.g.m., s. 54.

⁵⁰ Harry Otway, "The Media and Crisis Management", Boris Segerstahl(ed.), Chernobyl: A Policy Respond Study, Laxenburg, International Institute for Applied Systems Analysis, 1991, s. 134.

⁵¹ TAEK, a.g.e.

⁵² Varol Saraçoğlu, a.g.m., s. 34.

⁵³ Özemre, 29 Nisan 1986 Salı akşamı son TV haberlerinde Kiev yakınlarında bulunan Çernobil nükleer santralının 4 numaralı reaktör ünitesinde üç gün önce büyük bir nükleer kaza meydana gelmiş olduğunu öğrendiğini belirtmektedir. Özemre, a.g.e., s. 15-16.

alan “Tepemizde Ölüm Bulutu Dolaşıyor NÜKLEER ALARM” başlıklı haberde, Çernobil nükleer santralinde meydana gelen kazanın ilk açıklamalarda radyasyon sızıntısı olarak yansıtıldığı ancak santralde patlama olduğunun kesinleştiği bilgisi verilmiştir. Aynı haberde olayı zamanında duyurmeyen SSCB'nin kınandığı belirtilmektedir.⁵⁴

Kazanın yaşandığı dönemde Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) Başkanı olan Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre'ye göre “Kuş uçuşu Edirne'ye 1090 km, İstanbul'a 1130 km ve Ankara'ya da 1250 km kadar uzaklıkta kuzey-batı yönünde vuku bulan bir nükleer kazanın Türkiye'yi etkilememesi mümkün değildi.”⁵⁵ Özemre'ye göre meteorolojik şartlarla ilk önce İskandinavya'ya ulaşmış olan radyasyon bulutu eğer ilk günlerde Türkiye'ye ulaşmış olsaydı, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun o günkü altyapısıyla bunun tespit edilmesi mümkün değildi. Özemre ayrıca dönemde Türkiye'nin elinde az sayıda radyasyon ölçer hassas cihaz olduğunu belirtmektedir. Radyasyon ölçer cihazlar yalnızca TAEK'te değil askeri birliklerde de bulunuyordu. Özemre'nin belirttiğine göre askeri birliklere dağıtılmış olan 1050 adet radyakmetre vardı. Bunların Soğuk Savaş dönemi içerisinde muhtemel bir nükleer bomba tehlikesinin ortaya çıkaracağı yüksek radyasyon değerlerini ölçmek üzere tasarlanan ve hemen hemen her birlikte bulunan cihazlar olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiler ışığında çıkarılabilecek sonuç, Türkiye'nin olası bir nükleer kazaya karşı hazırlıklı olmadığıdır. Soğuk Savaş dönemi içerisinde olası bir radyoaktif serpintiye karşı -yalnızca nükleer silah kullanımına karşı oldukça sınırlı sayıdaki radyasyon ölçer cihaza sahip olmanın dışında- bir hazırlığın ve kurumsallaşmanın olmadığı görülmektedir.

Çernobil kazasının meydana geldiği 26 Nisan 1986 tarihinden TBMM'de 17. dönem 3. yasama yılının son birleşimi olan 10 Temmuz 1986'ya kadarki olan tutanaklar incelendiğinde, Çernobil kazasının yalnızca 30 Nisan 1986'daki birleşimde söz konusu edildiği görülmektedir.⁵⁶ 30 Nisan 1986'da TAEK başkanı Özemre kazayla ilgili olarak İstanbul'da bir basın toplantısı

⁵⁴ <http://www.gecmisgazete.com/haber/tepemizde-olum-bulut-dolasiyor> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015). Kazanın Türkiye'yi etkileme boyutlarının bu tarihte henüz gündemde olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye SSCB'yi kınayan ülkeler arasında değildir. <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay/45429/4369/4/25-yil-onceki-mansetler> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

⁵⁵ Özemre, a.g.e., s. 16.

⁵⁶ Bu birleşimde Ağrı Milletvekili Paşa Sarıoğlu, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Ukrayna Cumhuriyeti'nde Çernobil Nükleer Santrali'ndeki patlama dolayısıyla meydana gelen nükleer radyasyon” hakkında gündem dışı bir konuşma yapmıştır. Paşa Sarıoğlu konuşmasında patlamanın muhtemel nedenleri, radyasyon yayılması ve etkisi konusunda bilgi vermiş ve kazanın Türkiye ile ilgili sonuçları hakkında henüz resmi bir açıklama yapmayan hükümete çağrıda bulunmuştur. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 17, Toplantı 99, c. 28, (Nisan, 1986): s. 230-232.

düzenleyerek o ana kadar kazanın Türkiye'ye yansımadağını ve ölçümlere devam edildiğini bildirmiştir.⁵⁷

Türkiye'de ilk kez 30 Nisan 1986'da radyasyon ölçümlerinde yükseklik tespit edilmiştir.⁵⁸ Kazadan bir hafta sonra 3 Mayıs 1986 cumartesi günü radyoaktif bulut Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Trakya Bölgesi'ne ulaşmıştır.⁵⁹ Radyoaktif serpintiden 4-5 Mayıs'ta Batı Karadeniz, 7-9 Mayıs 1986'da da Doğu Karadeniz bölgesi etkilenmiştir.⁶⁰ Radyoaktif bulutun geçtiği sırada Doğu Karadeniz'de özellikle fındık, tütün ve çay üretimi yapılan tarım alanlarında yağış olması radyoaktif kirliliği arttırmıştır.⁶¹ Karadeniz bölgesine ait doğal radyasyon düzeyleri 8-10 mikro röntgen/saat düzeylerinden, 4-5 Mayıs 1986 günleri 30-50 mikro röntgen/saat düzeylerine ulaştığı belirtilmektedir. En yüksek radyasyon değeri ise 150 mikro röntgen/saat olarak Batı Karadeniz kıyısındaki Karasu bölgesinde ölçülmüştür.⁶² Çernobil kazası üzerinden 10 gün geçtiğinde radyoaktif parçacıkların farklı oranlarda tüm Türkiye'ye yayıldığı belirtilmektedir.⁶³ Radyoaktif serpintinin etkisi bölgeden bölgeye değişmiştir. Yapılan ölçümler sonucunda radyasyondan korunmak için önlemler alınması zorunlu hale gelmiştir. Bunun üzerine bir dizi önlemler alınmıştır.⁶⁴

Acil Durum ve Kriz Yönetimi, Alınan Önlemler

Kriz, "beklenmedik, ani, ilgili tarafı hemen tepki vermeye zorlayan durum"⁶⁵ olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir durumda süreci algısal düzeyde kriz olarak tanımlayan aktör, bu süreçten daha fazla zarara uğramadan çıkmak adına uygun önlemler ve yöntemler konusunda kararlar almaya ve aldığı önlemleri uygulamaya zorlanır. Bu bağlamda kriz, kritik seçimler yapılmasını gerektirir. Özemre, Türkiye'de Çernobil kazası sonrası yaşanan süreci

⁵⁷ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-04-30> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

⁵⁸ Özemre, a.g.e., s. 22.

⁵⁹ Çernobil kazası sonrasında Türkiye'nin radyoaktif serpintiden etkilenme düzeyini belirlemek üzere Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 1-10 Mayıs 1986 tarihleri için hazırlanan bölgesel yağış bilgilerini gösteren haritalar için bkz. TAEK, a.g.e., s. 12-16.

⁶⁰ Türkkkan, a.g.m., s. 46-50.

⁶¹ Özcan Kara, Günay, a.g.m., s. 35.

⁶² Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Sağlık Bakanlığı Bilimsel Kurul Raporu ve Üniversite Görüşleri", Çernobil Serisi, no. 2, 2. bs. Ankara, 2007. Radyasyon ölçüm değerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Türkiye'de Çernobil Sonrası Radyasyon ve Radyoaktivite Ölçümleri", Çernobil Serisi, no. 6, Ankara, 2006.

⁶³ Türkkkan, a.g.m., s. 50.

⁶⁴ a.g.m., s. 51.

⁶⁵ http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&Itemid=188&catid=1&lang=tr (Erişim Tarihi 10 Nisan 2016).

“Çernobil krizi” olarak nitelendirmektedir.⁶⁶ Kaza krizi, teknik ve hukuki anlamda “kaza” olarak algılanabilecek bir gelişmeden kaynaklanır.⁶⁷ Bu tür krizler beklenmeyen, provoke edilmeyen ve tesadüfi olarak bir kaza sonucu ortaya çıkan krizlerdir.⁶⁸ Bu bağlamda Çernobil krizi niteliksel anlamda bir kaza krizidir, krizin kaynağını Çernobil nükleer santralinde yaşanan kaza oluşturmaktadır. Çernobil kazası sonrasında Türkiye’de acil durum yönetiminden, kriz yönetimi sürecine geçen zamana yayılmış bir kriz yönetimi söz konusudur. Acil durum, toplumda normal hayat ve faaliyetleri kesintiye uğratan ya da durduran, hızlı ve etkili müdahaleyi gerektiren olayların yaşandığı durumsal değişiklikleri ifade etmektedir. Bu bağlamda nükleer kazalar acil durum yönetimini gerektiren durumlardandır.⁶⁹

Kriz yönetimi değerlendirilirken, genellikle kriz evreleri dörde ayrılarak analiz edilmektedir.⁷⁰ Türkiye’de karar alıcıların Çernobil krizini nasıl algıladıkları, hangi araç ve yöntemleri kullandıklarını gözlemlemek amacıyla kriz yönetim süreci; kriz öncesi evre, kriz tırmanma evresi, kriz yumuşama evresi ve kriz sonrası evre olmak üzere dört evrede incelenecektir.

Çernobil krizi bir kaza sonucunda ve ani olarak ortaya çıktığı için kriz öncesi evre söz konusu değildir. Krizin başlangıcı, 26 Nisan 1986’da meydana gelen Çernobil kazasıdır. Krizin tırmanma evresini Türkiye’de Çernobil kazası sonrasında yürütülen acil durum yönetimi ve kriz yönetimi süreci oluşturmaktadır. Çernobil kazasına Türkiye’nin ilk tepkisi TAEK’in gözetimi altında kurulan kontrol programıdır. Acil durum yönetimi sürecini yürüten ve karar alıcı konumunda olan kurum TAEK’tir. 29 Nisan 1986 akşamında kaza haberi alınır alınmaz teyakkuz durumuna geçildiği⁷¹ ve TAEK tarafından radyasyon ölçümlerine başlanıldığı belirtilmektedir. Trakya, Marmara, Karadeniz kıyı şeridi, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere ülke çapında başlatılan radyasyon ölçüm programı, TAEK’in Radyasyon Sağlığı ve Güvenliği

⁶⁶ Özemre, a.g.e., s. 28.

⁶⁷ http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=229:kriz-c-karan-taraf-n-niyeti-veya-roluene-goere-tuerkiye-nin-d-s-politika-krizleri&Itemid=103&lang=tr (Erişim Tarihi 10 Nisan 2016), http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossary&catid=1&id=17&Itemid=111&lang=tr (Erişim Tarihi 10 Nisan 2016).

⁶⁸ Haydar Çakmak, *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Platin, 2004, s. 40.

⁶⁹ Recep Sait Arpat, *Acil Durum ve Kriz Yönetimi: NATO, AB, ABD, Birleşik Krallık Analizleri ve Türkiye Modeli*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2016, s. 144-147.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Brecher, *Crisis in World Politics. Theory and Reality*, Oxford, Pergamon Press, 1993, s. 25-27.

⁷¹ Özemre’nin belirttiği üzere meteorolojik şartların değişmesi halinde radyasyon bulutunun Türkiye’nin neresini, ne ölçüde etkileyeceğini öngörmek mümkün değildi ve bundan dolayı da hızlı bir şekilde önlemler almak ve bir strateji belirlemek gerekiyordu. Bunun üzerine ilgili birimlere gerekli görülen talimatların verildiği belirtilmektedir. Özemre, a.g.e., s. 16-17, 279.

Dairesi(RSGD), Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi (ÇNAEM) ve Ankara Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi(ANAEM) tarafından yürütülmüştür.⁷² Meteorolojik verilerin incelenmesi sonucunda kritik bölgeler olarak değerlendirilen Trakya ve Doğu Karadeniz bölgesine gezici radyasyon ölçüm birimleri gönderilmiştir. TAEK tarafından nükleer serpentinin etkili olduğu bölgelerde yaşayan vatandaşların uymaları gereken önlemler ilan edilmiş ve gezici radyasyon ölçüm birimleri kurulmuştur. İlk olarak 29 Nisan 1986'da Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'ne bağlı ekipler İstanbul'un Karadeniz kıyılarında havadaki radyasyon miktarını saptamaya yönelik ölçümlere başlamışlardır.⁷³

Tehlike durumu TAEK tarafından yönetilmiş, kirlilik olan ya da olması beklenen bölgelerde 24 saat çalışmak üzere ekipler görevlendirilmiştir. TAEK radyasyon bulutu hareketleri hakkında düzenli bilgi almak üzere Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü ve "mevcut imkânlarını kullanarak yaptıkları radyasyon ölçüm sonuçlarını TAEK'e bildirmek üzere Genelkurmay Başkanlığı ile koordinasyon sağlanmıştır."⁷⁴ Sivil Savunma Genel Müdürlüğü'nün imkânlarından da yararlanılmıştır.⁷⁵ Uluslararası ilişkiler de TAEK tarafından yürütülmüştür.⁷⁶ Çernobil kazası meydana geldiğinde bir nükleer kaza durumunda uygulanmak üzere hazırlanmış tehlike durum planı ve organizasyonu bulunmuyordu. Bu nedenle Türkiye'nin radyoaktif kirliliğe maruz kaldığı öğrenildiği günden itibaren, ölçümler ve kirlilik olan bölgelerin tespiti için TAEK'in mevcut elemanları ve teknik donanımı çerçevesinde organizasyonlar yapılmış ve faaliyete geçirilmiştir. TAEK, radyasyon düzeylerindeki artışları tespit edip bir dizi önerilerde bulunmuştur. Buna göre radyasyondan etkilenen bölgelerde yağmur suyunun içilmesi yasaklanmış, büyükbaş hayvanların açık alanlarda otlatılması yasaklanmış, taze süt

⁷² TAEK, a.g.e.

⁷³ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-04-29> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015). Mayıs 1986'dan itibaren TAEK tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de imkanları kullanılarak Türkiye çapında havadaki radyasyon düzeyi ölçümleri günde iki defa yapılmış ve analiz sonuçları TAEK'e bildirilmiştir. *Meclis Araştırması Komisyon Raporu*, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss455.pdf>, (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015), s. 12.

⁷⁴ TAEK, no. 5.

⁷⁵ TAEK, no. 6.

⁷⁶ Uluslararası kuruluşlarla ve kazadan etkilenen diğer ülkelerle bilgi alışverişi yapılmıştır. Özemre, a.g.e., s. 288. Kaza sonrasında üyesi olunan Viyana'daki Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı(IAEA) ve Paris'teki Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın(OECD) Nükleer Enerji Ajansı ile temasa geçilip ellerindeki bilgilerin rutin olarak TAEK'e ulaştırılmaları istenmiştir. a.g.e., s. 23. Uluslararası düzeyde işbirliği içinde olunan başlıca kuruluş Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'dır. Palabıyık, Yavaş ve Aydın, a.g.e, s. 96. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.iaea.org/>

tüketimi yasaklanmış ve 4000'den fazla büyükbaş hayvan karantina altına alınmıştır.⁷⁷

TAEK'in Çernobil kazasıyla ilgili resmi bildirisi 3 Mayıs 1986 gecesini radyo ve televizyondan yayınlanmıştır.⁷⁸ TAEK başkanı Özemre tarafından Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve Anadolu Ajansı aracılığıyla alınması gerekli önlemler konusunda kamuoyu açıklaması yapılmıştır. Edirne Valiliği konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁷⁹ Bildiriden sonraki günlerde büyükbaş hayvanların karantinasına ilişkin madde hariç bütün tedbirlerin kaldırılmış olduğuna dair ikinci bir duyuru yayınlanmıştır.⁸⁰

TAEK'in yürüttüğü acil durum yönetimi sürecinde radyasyon düzeylerinin halka açıklanmaması ilkesi benimsenmiştir. Özemre, TAEK bünyesinde alınan önlemler arasında radyasyon düzeylerinin halka açıklanmaması ilkesinin bulunduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Ayrıca Çernobil ile

⁷⁷ Enis Özyar, "Effects of Chernobyl Accident on Turkey", http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-007-0975-1_13#page-1 (Erişim Tarihi 24 Kasım 2015). Daha sonraki süreçte TAEK'in önerisi üzerine devletin bunların sahiplerine tazminat ödediği belirtilmektedir. Özemre, a.g.e., s. 288. Dolayısıyla nükleer kazalar nedeniyle doğabilecek tazminat haklarının ödenmesini sağlamak için gerekli ulusal tazminat rejiminin olmadığı görülmektedir.

Radyasyondan etkilendiği tespit edilen bölgelerde süt haricindeki gıdalarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) limitlerinin aşılmasında radyasyon tespit edilmesi sonucu, süttten radyasyona maruz kalma durumunu engellemek amacıyla süttün tüketimi engellenmesi amaçlanmış ve bunlardan peynir yapılması suretiyle radyasyonun tamamen yok olana kadar bekletilmesi yoluna gidilmiştir. Meralardaki hayvanların radyoaktif kirlilikten etkilenmiş olan taze otları yemesini engellemek için ahırda tutulmaları, saman ve suni yem ile beslenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz.; Türkkan, a.g.m., s. 51.

⁷⁸ Özemre, a.g.e., s. 34. "Radyasyon bulutunun Edirne ve civarını etkisi altına almış olduğunun tespit edilmiş olduğu, paniğe kapılmak için tehlikeli bir durumun mevcut olmamakla birlikte" ikinci bir bildiriye kadar bazı tavsiyelerde bulunulmuştur: Mümkün olduğu kadar yağmur altında kalınmaması, çamurlanan ayakkabı ve elbiselerin sürekli akan bir suyun altına tutularak temizlenmesi, sebze ve meyvelerin akan suyun altında uzun süre yıkandıktan sonra yenilmesi, büyükbaş hayvanların ahırlarda karantina altında tutulması tavsiye edilmiştir. a.g.e., s. 32.

⁷⁹ TAEK, no. 5, s. 31.

⁸⁰ Özemre, a.g.e., s. 288.

⁸¹ Özemre, radyasyon düzeylerinin halka açıklanmasını bir nükleer kazada en yapılmaması gereken şey olarak nitelendirmekte ve 1957 yılında İngiltere'nin kuzeyinde Windscale nükleer santralindeki kaza sonrasında her gün ölçülen radyasyon değerlerinin İngiliz Atom Enerjisi Kurumu tarafından halka açıklanmasının olumsuz etkilerinden söz etmektedir. Radyasyon düzeylerinin ne anlam ifade ettiğinin işin uzmanı kişiler dışında yorumlanamayacağını ve radyasyon düzeylerinin kamuya açıklanmasının halkın paniğe kapılmasına yol açacağını altını çizmekte ve bununla ilgili de Çernobil kazası sonrasında radyasyon düzeyini günü gününe halka açıklayan ülkelerden çeşitli örnekler vermektedir. a.g.e., s. 45-46.

ilgili kamuoyu bilgilendirilmesi konusunda TAEK başkanı Özemre ve Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın resmi yetkili konumunda olduğu görülmektedir.⁸²

Özemre'nin belirttiği gibi radyasyon konusunda Türkiye'de o dönemde 2690 sayılı kanun⁸³ gereği tek yetkili kurum TAEK'tir.⁸⁴ Özemre, Çernobil kazası sonrasında alınması gereken önlemlerin TAEK'in yetki sınırlarını aştığını ifade etmektedir. Örneğin TAEK'in gümrüklerdeki ithal ve ihraç edilecek mallarda radyasyon ölçümü yapıp gönderim ya da alım durumlarına karar yetkisi yoktu. Bu ve benzeri konularda yetki tıkanıklıklarının aşılması amacıyla ve ilgili birimler arasında koordinasyonu sağlayacak bir organizasyonun gerekli görülmüştür. Dışişleri Bakanlığı'nın tavsiye yazısına dayanarak Başbakan'ın emriyle 26 Mayıs 1986'da Çernobil kazasının Türkiye'deki etkilerini, ilgili ve yetkili kuruluşların koordinasyonu ile çözümlenmeye yönelik olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi kurulmuştur.⁸⁵ Meclis Araştırması Komisyon Raporu'nda belirtildiği üzere bu komite kazanın ekonomik ve siyasal boyutlar kazanması nedeniyle kurulmuştur. Silahlı Kuvvetler, mülki amirlikler ve ilgili bakanlıklar ile işbirliği sağlanmıştır. Ancak mevcut teknik eleman ve cihaz potansiyelinin yetersizliği nedeniyle radyoaktif kirlenme düzeylerinin belirlenmesi ve ölçülmesinde yetersizlikler olmuştur.⁸⁶

⁸² Kaza sonrasında Türkiye kamuoyunda radyasyondan etkilenmiş Karadeniz bölgesinde üretilen çayların iç piyasaya sürüldüğü ve bunun kamu sağlığı açısından zararlı olduğu iddialarına karşın resmi yetkililerin bu algının ve korkunun yersiz olduğunu göstermek için ciddi çaba harcadığı görülmektedir. Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın basın önünde çay içerek algıyı değiştirmeye çalışması bu yöndeki çabalardan biridir. Ayrıca Özemre, kitabında basının kamuoyunu yanlış yönlendiren haberlerden dolayı yaşamış olduğu zorluğu ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bu konuda bkz.; Özemre, a.g.e. "Çaycı Bakan", *Milliyet*, 09 Aralık 1986, s.7.

⁸³ İlgili kanun için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2690.pdf>

⁸⁴ Özemre, "Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu", 1985 tarihli "Radyasyon Güvenliği Tüzüğü" ile Çernobil kazası meydana geldiğinde her ikisi de geçerli olan 1968 ve 1975 tarihli "Radyasyon Sağlığı Yönetmeliği" tetkik edildiğinde, ülkenin radyasyon sağlığı ve güvenliği temin görevinin bilimsel sorumluluğunun ve yetkisinin yalnızca TAEK'e ait olduğunu ve kurumun ekonomik-siyasi yetki ve sorumluluğunun olmadığını belirtmektedir. Özemre, a.g.e., s. 278. Özemre'nin 21 Şubat 1993 tarihinde TBMM'ne Çernobil kazası ile ilgili yaptığı açıklamanın tam metni için bkz. a.g.e., ss. 269-320.

⁸⁵ Greenpeace'in 26 Nisan 1996 tarihli raporunda belirtildiği üzere, 14 Mayıs 1986'da Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Başbakanlığa yazdığı "Gizli" damgalı mektupla Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin kurulmasını istemiştir. Bu mektupta Doğu Bloğu ülkelerinden gıda maddeleri ithalatı üzerine 31 Mayıs 1986'ya kadar geçerli AET yasağından da söz edilmektedir. *Greenpeace Raporu*, Nisan 1996, <http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2012/04/cernobilin-turkiye-uzerindeki-etkileri.pdf> (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

⁸⁶ *Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss455.pdf.90>. 15.02.1994 tarihli T.B.M.M Tutanak Dergisi'nde yer alan (10/77, 78, 82, 84) esas numaralı meclis araştırması komisyonu raporu. Çernobil kazasından 7 yıl sonra özellikle Doğu Karadeniz'de yaşayanlarda Çernobil'le bağlantılı kanser iddialarıyla ilgili tartışmalar üzerine "Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve

Kriz Yönetim Sürecine Geçiş

Acil durumun yönetilemediği ya da yetersiz kaldığı durumlarda kriz yönetimi başlamaktadır. Komitenin kurulması amacı bağlamında, Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin kurulmasıyla birlikte acil durum yönetiminden kriz yönetimine geçilmiştir. Özemre'nin ifadesiyle "olağan dışı bir kriz komitesi" olan Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin başkanı Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'dır. Komitede Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yanında TAEK'in, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın, Çevre Genel Müdürlüğü'nün ve İTÜ'nün yüksek kademe görevlileri bulunmuştur.⁸⁷ Komitenin hedefleri; Çernobil'in radyoaktif etkilerini düzenli ölçümlerle yakından incelemek, ölçüm sonuçlarını iç ve dış kamuoyuna duyurmak, radyasyon güvenliği konusunda alınması gereken kısa ve uzun vadeli tedbirleri tespit etmek ve Türkiye'nin ihracatı ve turizmi üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilecek izlenimlerin bertaraf edilmesi olarak belirtilmektedir.⁸⁸

Türkiye'de Çernobil kazasının yaşandığı dönemde bir radyasyon erken uyarı sistemi ağı bulunmuyordu. Özemre bundan dolayı radyasyon vurgununu anında tespit etme imkânının olmadığını belirtmektedir. Radyasyonun varlığı ancak bölgeye gidip ölçüm yapılarak sonradan tespit edilebilmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla Çernobil kazasının yaşandığı dönemde Türkiye'de olası bir radyoaktif kirlenme halinde anında devreye girmeye hazır bir uyarı ve önlem mekanizması olmadığı görülmektedir. 29 Mayıs 1986'da Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin ilk toplantısında, "Önlem ve Tehlike Durum Planı" hazırlanması konusunda TAEK'in görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin 3 Temmuz 1986'daki ikinci toplantısında ise radyasyon erken uyarı sistemlerinin kurulmasına karar verilmiştir.⁹⁰

Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin 29 Mayıs 1986'da yapılan ilk toplantısında Türkiye'de her türlü gıda maddesinin radyasyon sağlığı bakımından bir sakıncası bulunmadığının tespit edildiği bildirilmiştir.

giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek amacıyla" T.B.M.M genel kurulunun 19.01.1993 tarihli 56. birleşiminde Meclis Araştırması Komisyonu kurulmuştur.

⁸⁷ Özemre, a.g.e., s. 66.

⁸⁸ *Greenpeace Raporu*, Nisan 1996, <http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2012/04/cernobilin-turkiye-uzerindeki-etkileri.pdf> (15 Aralık 2015).

⁸⁹ Özemre, a.g.e., s. 60.

⁹⁰ *Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem/19/yil01/ss455.pdf>, s. 94. RESA hakkında bilgi için bkz. <http://www.taek.gov.tr/radyasyon-izleme/radyasyon-erken-uyari-sistemi-agi-resa.html>

Toplantıda Türkiye’de radyasyon seviyesinin doğal seviyede olduğuna dair Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi başkanlığı tarafından iç ve dış kamuoyuna açıklama yapılması kararlaştırılmıştır.⁹¹ Türkiye’de ülkenin büyük bir kısmının Çernobil kazasından hemen hemen hiç etkilenmediği ya da kayda değer bir kirlenme yaşanmadığı kabul edilmiştir.⁹² Komitenin 3 Temmuz 1986’daki ikinci toplantısında SSCB’nin atmosfere ve yeraltına sızan radyasyonun önüne geçildiği dair açıklamaları değerlendirilmiştir. Ayrıca çeşitli uluslararası kuruluşların bu gibi olayların önlenmesi için çalışmalar başlattığı bildirilmiştir.⁹³ Komitenin her iki toplantısındaki gündem maddeleri ve alınan kararlar incelendiğinde; Çernobil kazası sonucunda ortaya çıkan radyoaktif kirlilikten etkilenen Türkiye’de, radyasyon düzeylerinin normal değerlere indiği ve insan sağlığı ve çevre açısından sakıncalı bir durumun olmadığı tespit edildiği görülmektedir. Komite toplantılarında durum tespiti yapılması, ölçüm sonuçlarının analiz edilmesi ve tehlike durumunun söz konusu olmadığına kanaat getirilmesi, bunun yanında kazanın kontrol altına alındığına dair SSCB’den gelen açıklamalar krizin yumuşama evresini oluşturmaktadır.

Çernobil Kazasının Türk Dış Politikasına Yansımaları

30 Nisan 1986’da SSCB büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na Çernobil kazası ile ilgili bilgi vermiştir.⁹⁴ Dünya Sağlık Örgütü Türkiye’nin 29-30 Nisan 1986’da radyasyon bulutu etkisi altına girdiğini saptamıştır. Çalışma ekseninde yapılan araştırmalarda Türkiye’nin Çernobil kazası dolayısıyla SSCB’ye nota verildiği bilgisiyle karşılaşmamıştır.

9 Mayıs 1986’dan itibaren Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla çeşitli büyükelçilikler Türkiye’den radyasyon düzeyleri ile ilgili düzenli bilgi istemeye başlamıştır. Özemre’nin belirttiği üzere “karşılık esasına dayalı olmak üzere” bu bilgiler kendilerine verilmiştir. Türkiye bu şekilde diğer ülkelerdeki radyasyon düzeyleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin Çernobil kazasından etkilenen ülkelere de doğrudan bilgi talebinde bulunmadığı söylenebilir. Türkiye ayrıca üyesi olduğu Uluslararası

⁹¹ a.g.r., s. 16-17.

⁹² Özyar, a.g.m.

⁹³ a.g.r., s. 18.

⁹⁴ Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün verilerinde 30 Nisan 1986’da SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Vladimir Lavrov’un Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşlerden Sorumlu Müsteşar Yardımcısı Ecmel Barutçu’yu ziyaret ederek, Çernobil’de meydana gelen kaza ve radyasyon sızıntısı nedeniyle ortaya çıkan tehlike hakkında bilgi verdiği ve Türkiye’nin Karadeniz sahillerinde radyasyon ölçümü yapmasını ve alınan sonuçların kendilerine iletilmesini istediği bildirildiği belirtilmektedir. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-04-30> (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

Atom Enerjisi Ajansı'na ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Nükleer Enerji Ajansı'na da radyasyon düzeylerini bildirmiştir.⁹⁵

Türkiye'nin Çernobil kazasının ekonomik yansımalarına karşı stratejiler geliştirdiği görülmektedir. Özellikle stratejik malların üretim alanlarının radyoaktif kirlilikten etkilenmesinden dolayı bu ürünlerin diğer ülkelere ihracı konusunda sorunlar yaşanmıştır. Ticari öneme sahip tarımsal ürünlerle ilgili konularda radyasyonlu çay krizi, fındık krizi gibi vb. şeklinde "kriz" niteliğini kullanılmıştır.⁹⁶ Radyasyondan etkilenen bölgelerdeki tarımsal ürünler konusunda hem Türkiye için de hem de bunların diğer ülkelere ihracı boyutlarıyla ekonomik anlamda krize neden olduğu görülmektedir. Çernobil kazasının ekonomik boyutu daha çok ticari ilişkiler içinde olunan ülkelerin ithal edecekleri tarımsal ürünlerde radyasyon sınırı belirlemeleri şeklinde görülmektedir. Bu süreç içerisinde belirlenen radyasyon sınırının ülkeden ülkeye değiştiği⁹⁷ ve her ülkeye aynı sınırın uygulanmadığından bahsedilmektedir. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye'den alacağı gıda maddeleri için 600 Bq/kg'lik radyasyon sınırını kabul ederken, üyeleri arasındaki ithalatta bu değeri 1200 Bq/kg olarak belirlemiştir.⁹⁸ Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin ilk toplantısında gıda maddelerinin ithalatında AET'nin belirlediği radyasyon sınırının altındaki gıda maddelerinin ithalatına izin verilmesi ve ihracatçıların da "Radyasyondan Aridir" belgesi almadan ihracat yapmamaları karara bağlanmıştır.⁹⁹

AET 30 Mayıs 1986 gün ve 1707 sayılı kararı ile 1 kg'da 600 bekerelin üzerinde radyasyon taşıyan gıda maddelerinin kullanımını ve ticaretini yasaklamıştır. Türkiye 9 Temmuz 1986'da dış ülkelere 600 bekerel radyasyon sınırına uyacağı güvencesini vermiştir. 9 Mayıs 1986'da Suudi Arabistan, 14 Mayıs 1986'da da Avusturya aşırı radyasyon nedeniyle Türkiye'den gıda alımını durdurmuştur. 23 Kasım 1986'da Almanya'ya ihraç edilmiş olan 40 ton fındık 1264 bekerel radyasyon içerdiği gerekçesiyle iade edilmiştir. 29 Kasım 1986'da Hollanda sağlık bakanı Türk çayında 35000 bekerel radyasyon olduğunu resmen bildirmiştir. 13 Aralık'ta KKTC, 18 Aralık'ta Batı Almanya ve İsviçre Türkiye'den çay, fındık ve tütün ithalatını yasaklamıştır.¹⁰⁰ Yapılan ölçümler sonucunda 12500 Bq/kg'lik limiti aştığı saptanan çay, ÇAYKUR'a ait

⁹⁵ Özemre, a.g.e., s. 46.

⁹⁶ a.g.e.

⁹⁷ Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin ikinci toplantısında yaptığı açıklamada Özemre; insan sağlığına zarar vermeyen radyoaktivite limitlerinin belirlenmesinde dünyada belli bir standardın olmadığı ve Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve AET'in birbirinden farklı standartları kullandığını belirtmiştir. A.g.r., s. 18.

⁹⁸ Türkkkan, a.g.m., s. 55-56.

⁹⁹ Özemre, a.g.e., s. 75.

¹⁰⁰ a.g.r, s. 1.

depolarda muhafaza edilmiş daha sonra gömülerek imha edilmiştir.¹⁰¹ 7 Haziran 1986'da Bahreyn Çernobil kazasını gerekçe göstererek aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerden gıda ürünleri ithalatını durdurmuştur.¹⁰² 10 Kasım 1986'da İngiltere Sağlık Bakanlığı AET standartlarının çok üzerinde radyasyon taşıdığı gerekçesiyle Türkiye'den gelen 40 ton fındığa giriş yasağı koymuştur.¹⁰³

Kriz sonrası evrede 19 Ocak 1993 tarihinde "Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek" amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu çalışmalarında Çernobil'in Türkiye üzerindeki etkileri yeniden gözden geçirilmiştir. Uluslararası düzeyde ise alınan ortak önlemler, yeni korunak binası yapımının sağlanması gibi ortak fonlar, kriz dönemindeki zarar/zıyanın nasıl karşılanacağı gibi konular gündeme gelmiştir. Kaynak ülkeden mi tazminat talep edileceği yoksa ülkelerin kendi fonlarını¹⁰⁴ mı kullanacakları tartışılmıştır. Kazadan etkilenen bazı ülkelerin tazminat arayışları söz konusu olmuştur. Çernobil krizinin dış politika/uluslararası kriz boyutu dikkate alındığında devletten devlete işlemesi gereken bir süreci ortaya çıkartmaktadır. Türkiye, nükleer serpinti sonucu uğramış olduğu zarar/zıyanın tazmini konusunu SSCB'den istemekte sessiz kalmıştır. Federal Almanya¹⁰⁵ ve Avusturya SSCB'den zararlarının tazminini talep etme girişimlerinde bulunmuşlardır. İsveç ve İngiltere¹⁰⁶ gibi ülkelerde de SSCB'den tazminat talebi konusu tartışılmıştır. Ancak Çernobil kazasının diğer ülkelerde sebep olduğu zarar/zıyanın tazmini konusuna dayanak oluşturacak herhangi bir sözleşmeye SSCB'nin taraf olmamasından dolayı¹⁰⁷ sonuç alınamamıştır.

¹⁰¹ Türkkkan, a.g.m, s. 51.

¹⁰² <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-06-7> (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

¹⁰³ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-11-10> (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

¹⁰⁴ Batı Almanya ulusal yasal düzenlemelerinin sorumluluğu dahilinde süt üreticileri, çiftçiler ve avcılarının tazminat taleplerini kendi fonlarıyla ödemiştir. Werner Eich, "The Compensation of Damage in Germany Following the Chernobyl Accident", *Indemnification of Damage in the Event of a Nuclear Accident, Workshop Proceedings Paris, France 26-28 November 2001*, s. 89-99.

¹⁰⁵ Batı Almanya Başbakanı Helmut Kohl, ülkesi üzerinde Çernobil felaketinin sebep olduğu zararların SSCB'den tazmini konusunu gündeme getirmiştir. SSCB'nin resmi haber ajansı TASS Kohl'un iddiasını "tamamen dayanaksız" olarak nitelendirmiştir. "Readers Offer Help to Chernobyl Victims", *Observer-Reporter*, 19 Mayıs 1986. <https://news.google.com/newspapers?id=9yxiAAAAIBA&sjid=vnYNAAAAIBA&pg=1126%2C2434306> (Erişim Tarihi 09 Nisan 2016).

¹⁰⁶ Lee Stokes, "Britain may Press for Chernobyl Compensation", *United Press International*, 30 Haziran 1986. <http://www.upi.com/Archives/1986/06/30/Britain-may-press-for-Chernobyl-compensation/5060520488000/> (Erişim Tarihi 09 Nisan 2016).

¹⁰⁷ Kazanın meydana geldiği dönemde nükleer sorumluluk konusunda var olan üç uluslararası sözleşmenin (1960 tarihli Paris Sözleşmesi, 1963 tarihli Viyana ve

Tablo 1: Çernobil Krizine Dair Kronoloji

KRONOLOJİ	
<p>Kriz Evresi</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kazanın Meydana Gelmesi • Kontrol Programının Başlatılması • Koordinasyon Komitesinin Kurulması 	26 Nisan 1986: Çernobil Nükleer Santrali'nin dördüncü ünitesinde kaza meydana gelmiştir.
	28 Nisan 1986: İsveç'te bulunan Forsmark nükleer santralindeki rutin radyasyon kontrollerinde tespit edilen radyasyon kirliliğinin kaynağının Çernobil nükleer santrali olduğu açıklanmıştır.
	29 Nisan 1986: Türkiye'de son TV haberlerinde Kiev yakınlarında bulunan Çernobil nükleer santralinin dört numaralı reaktör ünitesinde üç gün önce büyük bir nükleer kaza meydana gelmiş olduğu bildirilmiştir. TAEK teyakkuz durumuna geçirilmiştir.
	30 Nisan 1986: TAEK tarafından radyasyon ölçüm programı başlatılmıştır.
	30 Nisan 1986: SSCB büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na Çernobil kazası ile ilgili bilgi vermiştir.
	30 Nisan 1986: Çernobil nükleer santralindeki kaza haberi gazetelerde yer almıştır.
	30 Nisan 1986: TAEK başkanı Ahmed Yüksel Özemre İstanbul'da basın toplantısı düzenlemiştir.
	30 Nisan 1986: ÇNAEM'de yapılan ölçümlerde yükseklik tespit edilmiştir.
	3 Mayıs 1986: Radyoaktif bulut Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Trakya Bölgesi'ne ulaşmıştır.
	3 Mayıs 1986: TAEK'in Çernobil kazasıyla ilgili resmi bildirisini radyo ve televizyondan yayınlanmıştır.
	7 Mayıs 1986: Radyoaktif serpintiden Doğu Karadeniz bölgesi etkilenmiştir.
	9 Mayıs 1986: Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla çeşitli büyükelçilikler Türkiye'den radyasyon düzeyleri ile ilgili düzenli bilgi istemeye başlamıştır.

Brüksel Sözleşmesi) hiç birine SSCB taraf değildir. Stern, a.g.e., s. 150, 249-250.
 Richard E. Levy, "International Law and the Chernobyl Accident: Reflections on An Important but Imperfect System", *Kansas Law Review*, Cilt 36, sayı 8, 1987, s. 90-96.
 Schwartz, a.g.m., s. 38.

	26 Mayıs 1986: Dışişleri Bakanlığı'nın tavsiye yazısına dayanarak Başbakan'ın emriyle Çernobil kazasının Türkiye'deki etkilerini, ilgili ve yetkili kuruluşların koordinasyonu ile çözümlenmeye yönelik olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi kurulmuştur.
	29 Mayıs 1986: Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin ilk toplantısı yapılmıştır. Yumuşamaya yönelik ilk emareler burada görülmeye başlanmıştır.
Yumuşama Evresi	3 Temmuz 1986: Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin ikinci toplantısında radyasyon düzeylerinin Çernobil kazası öncesindeki değerlerinde olduğu bildirilmiştir.
Kriz Sonrası Evre	19 Ocak 1993: "Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek" amacıyla TBMM Genel Kurul'unun 56. birleşiminde Meclis Araştırması Komisyonu kurulmuştur. 15 Şubat 1994: Meclis Araştırması Raporu TBMM Tutanak Dergisi'nde yayınlanmıştır.

Çernobil kazası o dönemde mevcut nükleer sorumluluk rejiminin ne kadar eksik olduğunu göstermiş ve kaza sonrasında kazanın gerçekleştiği ülkeyle sınırlı olmaksızın nükleer kaza mağdurlarının zarar/zıyanının tazmini ve sınır aşan çevresel zararların sorumluluğu ile ilgili uluslararası düzenleme yapılması gündeme gelmiştir. Birçok ülke ulusal tazminat rejimlerinin yanında sınır ötesi etkileri olan bir nükleer kazadan tazminat talebini sağlamak üzere, sorumluluk ve tazminat rejimlerini tesis eden çeşitli uluslararası sözleşmelere taraf olmuştur.¹⁰⁸

Çernobil kazasından sonraki süreçte böylesi bir kaza durumunda Çernobil deneyiminde yaşanan sorunların yaşanmaması adına uluslararası çabalar söz konusu olmuş¹⁰⁹ ve Türkiye de bir takım uluslararası sözleşmelere taraf olmuştur. Çernobil kazasını takiben kabul edilen sözleşmeler "Nükleer Kaza Halinde Erken Bildirim Sözleşmesi"¹¹⁰, "Nükleer Kaza ve Radyolojik Acil

¹⁰⁸ <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/442-bolum-08-uluslararasi-nukleer-duzenlemeler-ve-nukleer-silahlarin-yayilmasinin-onlenmesi.html> (Erişim Tarihi 10 Nisan 2016).

¹⁰⁹ Levy, a.g.m., s. 81-82.

¹¹⁰ Sözleşme metni için bkz. http://www.taek.gov.tr/attachments/article/769/137_erken_bildirim_tr.pdf (Erişim Tarihi 06 Nisan 2016).

Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi”¹¹¹ ve “Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi’ni Yenileyen 1982 Ek Protokolü”¹¹² dır.

Sayfa/Page | 174

SONUÇ

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 151-179.

Çernobil kazasının dünya gündemine oturması yol açtığı felaketin büyüklüğünden ve radyoaktif serpentinin etkilediği alanın genişliğinden kaynaklanmıştır. Bu tür kazalarda radyasyon yayılımı ülke sınırlarından bağımsızdır. Çernobil kazası ile nükleer radyoaktif yayılımın sınır tanımazlığı görülmüştür. Bu bağlamda Çernobil kazası “ulusal sınırları aşan nükleer felaket”¹¹³ olarak adlandırılmaktadır. Kaza sonrası oluşan nükleer serpentinin birincil etkisi can güvenliği ve sağlık üzerine olan etkisidir. Dolayısıyla ulusal-uluslararası düzlemde acil durum yönetimi gerekmiştir. İlerleyen süreçte ise çevrenin kirlenmesi ve özellikle tarımsal ürünlerin serpinti sonucunda zarar görmesi ekonomik ve ticari kayıplara neden olmuştur.

Çernobil kazası sonuçları ve etki alanı göz önüne alındığında aslında uluslararası bir krizdir, nitekim kazadan etkilenen bazı Avrupa ülkeleri tarafından çevresel, siyasal ve ekonomik bir kriz olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Çernobil kazası, kazadan etkilenen ülkelerde sağlık ve çevresel sorunların yanı sıra kriz yönetimine ilişkin sorunları da gündeme getirmiştir. Bunun yanında Çernobil kazası yalnızca SSCB’nin değil, kazadan etkilenen pek çok ülkenin de kendi sınırları dışında meydana gelebilecek bir nükleer kazanın etkilerini azaltacak önlemleri almakta yetersiz kaldıklarını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁴

Sovyet hükümeti kazanın üzerinden yaklaşık 64 saat geçtikten sonra kazayı kabul etmiştir. Sovyetlerin kazayla ilgili daha fazla bilgi vermemesi ülkelerin kriz yönetimini engellemiştir.¹¹⁵ Kazanın duyulmasıyla birlikte özellikle nükleer serpintiden etkilenen/etkilenecek ülkelerde medya, siyasi liderler ve vatandaşlar büyük bir endişeye kapılmışlardır. Çernobil’de tam olarak ne olduğuna dair SSCB’nin dünyayı bilgilendirmemesi, sessiz kalması ve kaza hakkında ayrıntıları paylaşmaması yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.¹¹⁶

¹¹¹ Sözleşme metni için bkz. http://www.taek.gov.tr/attachments/article/770/136_kaza_yardimlasma_tr.pdf (Erişim Tarihi 06 Nisan 2016).

¹¹² Sözleşme metni için bkz. http://www.taek.gov.tr/attachments/article/762/907_paris_1982_tr.pdf (Erişim Tarihi 06 Nisan 2016).

¹¹³ Chernousenko, a.g.e.

¹¹⁴ TAEK, no. 5.

¹¹⁵ Otway, a.g.m., s. 135.

¹¹⁶ Mara, a.g.e., s. 54. Bohlen, a.g.m., s. 38.

Türkiye’de Çernobil nükleer santralindeki kaza sonucunda oluşan nükleer serpitinden etkilenen ülkeler arasındadır. Acil durum yönetimi süreci TAEK tarafından yürütülmüştür. Süreç içerisinde kazanın sonuçlarının farklı boyutlar kazanmasıyla birlikte, Türkiye kazanın etkileriyle baş etmek üzere stratejilere ihtiyaç duymuştur. Bunun sonucunda ilgili birimler arasında koordinasyonu sağlamak için *ad hoc* nitelikte bir kriz komitesi olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi kurulmuş ve acil durum yönetiminden kriz yönetimine geçiş söz konusu olmuştur.

Soğuk Savaş’ın sürdüğü bir tarihsel kesitte ve Türkiye ile SSCB arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştiği bir ortamda meydana gelen Çernobil kazası, Türkiye tarafından resmi düzeyde SSCB’nin sorumlu tutulduğu bir olay olarak ele alınmamıştır. Çernobil Türkiye ve SSCB arasındaki ikili ilişkilerde bir kırılmaya neden olmamıştır. Çernobil kazası Türk dış politikasına siyasal bir kriz olarak yansımamıştır. Kazanın ekonomik sonuçlarıyla baş etme yönündeki politikalarından hareketle ekonomik bir kriz olarak algılandığı görülmektedir. Çernobil kazasından sonra böylesi bir kaza durumunda Çernobil deneyiminde yaşanan sorunların yaşanmaması adına bir takım uluslararası çabalar söz konusu olmuştur ve Türkiye’de bu sürece dahil olmuştur.

KAYNAKÇA

- ARPAT, Recep Sait, **Acil Durum ve Kriz Yönetimi: NATO, AB, ABD, Birleşik Krallık Analizleri ve Türkiye Modeli**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- BOHLEN, Celestine, “Soviet Secrecy in the Face of Calamity”, ed. David Erik Nelson, **Perspectives on Modern World History: Chernobyl**. Farmington Hills, Greenhaven Press, 2009: 36-42.
- BRECHER, Michael, **Crisis in World Politics: Theory and Reality**. Oxford: Pergamon Press, 1993.
- CHERNOUSENKO, Vladimir M., **Chernobyl: Insight from the Inside**. çev. John G. Hine, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1991.
- ÇAKMAK, Haydar, **Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri**. Ankara: Platin, 2004.
- ÇİMEN, Ali, **Tarihi Değiştiren Günler**. 3. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, **Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli**, ed. Sinan Ülgen. İstanbul, 2011.

EICH, Werner. "The Compensation of Damage in Germany Following the Chernobyl Accident", *Indemnification of Damage in the Event of a Nuclear Accident, Workshop Proceedings Paris, France 26-28 November 2001*: 89-99.

GUSTAFFSON, Lena, "Environmental Crisis as Drivers of the State and Use of Swedish Forests". *External Drivers Affecting Swedish Forest and Forestry. Future Forest Working Report*. 2009.

Greenpeace Raporu. <http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2012/04/cernobilin-turkiye-uzerindeki-etkileri.pdf> (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

KAPLAN, Steven G., "Compensating Damage Arising From Global Nuclear Accidents: The Chernobyl Situation". *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. Cilt 10. No 1. (1988): 241-269. <http://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1133&context=ilr> (Erişim Tarihi 08 Nisan 2016).

LEVY, Richard E., "International Law And The Chernobyl Accident: Reflections On An Important But Imperfect System". *Kansas Law Review*. Cilt 36. No 8. (1987): 81-131. <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/1004> (Erişim Tarihi 08 Nisan 2016).

MARA, Wil, *The Chernobyl Disaster: Legacy and Impact on the Future of Nuclear Energy*. New York: Marshall Cavendish, 2011.

MAZLUM, İbrahim, "Küresel Siyaset ve Çevre". *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. Der. Evren Balta. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss455.pdf>. (Erişim Tarihi 24 Kasım 2015).

OTWAY, Harry, "The Media and Crisis Management", *Chernobyl: A Policy Respond Study*, ed. Boris Segerstahl, (Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1991): 133-146.

ÖZCAN KARA, Pelin, Emel Ceylan Günay. "Çernobil Kazası ve Etkileri". *M. Ü. Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*. s. 3. n. 2. (2013): 32-36.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel. *Çernobil Komplosu*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004.

ÖZYAR, Enis, "Effects of Chernobyl", http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-007-0975-1_13#page-1. (Erişim Tarihi 24 Kasım 2015).

PALABIYIK, Hamit. Hikmet Yavaş, Murat Aydın. *Türkiye'de Nükleer Santral Kurulabilir mi? Çatışmadan Uzlaşmaya Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2010.

Perspectives on Modern World History: Chernobyl. ed. David Erik Nelson. Farmington Hills, Greenhaven Press, 2009.

SCHWARTZ, Julia A., "International Nuclear Third Party Liability Law: The Response to Chernobyl". **International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period**, OECD Nuclear Energy Agency, 2006: 37-72, <https://www.oecd-nea.org/law/chernobyl/SCHWARTZ.pdf> (04 Nisan 2016).

STERN, Eric K., **Crisis Decisionmaking: A Cognitive Institutional Approach**. Stockholm: Swedish National Defence College, 2003.

STOKES, Lee, "Britain may Press for Chernobyl Compensation". **United Press International**. 30 Haziran 1986. <http://www.upi.com/Archives/1986/06/30/Britain-may-press-for-Chernobyl-compensation/5060520488000/> (Erişim Tarihi 9 Nisan 2016).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 17. Toplantı 99. c. 28. Nisan, 1986.

TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. c.2. 4. bs. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. 158-166.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Sağlık Bakanlığı Bilimsel Kurul Raporu ve Üniversite Görüşleri". **Çernobil Serisi**. no. 2. 2. bs. Ankara, 2007.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Çernobil Nükleer Santralının Özellikleri ve Kazanın Oluşumu". **Çernobil Serisi**. no. 4. 2. bs. Ankara, 2007.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Çernobil Kazasının Ülkeler Üzerindeki Etkileri". **Çernobil Serisi**. no. 5. 2. bs. Ankara, 2007.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, "Türkiye'de Çernobil Sonrası Radyasyon ve Radyoaktivite Ölçümleri". **Çernobil Serisi**, no. 6. Ankara, 2006.

TÜRKKAN, Alpaslan, "Çernobil Nükleer Santral Kazasının Türkiye'ye Etkisi". **Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser**, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2006: 45-72.

VAROL SARAÇOĞLU, Gamze, "Son Yirmi Yılda Çernobil Kazası Sonrası Dünyada Yaşananlar". **Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser**, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2006: 11-43.

<http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa> (Erişim Tarihi 07 Aralık 2015).

http://teknolojikkazalar.org/show_article/46485cb8ca2dd (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-05-18> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://www.gecmisgazete.com/haber/tepemizde-olum-bulutudolasiyor> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay/45429/4369/4/25-yil-onceki-mansetler> (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-04-29>. (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-04-30>. (Erişim Tarihi 15 Aralık 2015).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-06-7>. (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1986-11-10>. (Erişim Tarihi 13 Aralık 2015).

“Çaycı Bakan”, **Milliyet**, 09 Aralık 1986, s. 7.

“Readers Offer Help to Chernobyl Victims”, **Observer-Reporter**, 19 Mayıs 1986. <https://news.google.com/newspapers?id=9yxiAAAAIBAJ&sjid=vnYNAAAAIBAJ&pg=1126%2C2434306> (Erişim Tarihi 09 Nisan 2016).

“Chernobyl and Eastern Europe: One Year After the Accident”, **Radio Free Europe Research**. <http://osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/69-7-122.pdf> (Erişim Tarihi 01 Nisan 2016).

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=229:k-riz-c-karan-taraf-n-niyeti-veya-roluene-goere-tuerkiye-nin-d-s-politika-krizleri&Itemid=103&lang=tr(Erişim Tarihi 10 Nisan 2016).

http://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossary&catid=1&id=17&Itemid=111&lang=tr (Erişim Tarihi 10 Nisan 2016).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2690.pdf>

<http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/442-bolum-08-uluslararası-nukleer-duzenlemeler-ve-nukleer-silahların-yayılmasının-onlenmesi.html> (Erişim Tarihi 01 Nisan 2016).

<http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/guides/456900/456957/html/n3page1.stm> (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2016).

Summary

Accident occurred at the Chernobyl nuclear plant in Ukraine on 26 April 1986, has affected many countries in the northern hemisphere. In this study, the attitude of Turkey, one of the countries affected by the nuclear fallout, the emergency and crisis management processes it involved and the reflections on its foreign policy have been investigated.

The problems caused by the radioactive cloud formed as a result of accident, which moved to other countries through wind, and the search for solutions to these problems constitute an example of environment-foreign policy relations. The solution of problems faced after the Chernobyl accident required not only a national effort but an international cooperation, too. In this study, the overall political situation of the period, understanding of foreign policy, relations with the USSR and the occurrence of the accident have been discussed. In addition, the effects of the Chernobyl accident with different dimensions and the

measures taken have been concerned. Emergency and crisis management processes in Turkey after the Chernobyl accident have also been examined. The study also discusses, how the processes requiring emergency management at first turned into a foreign (economic) policy crisis. The study finds out that the environmental effects of nuclear fallout has led to economic problems, due to exposure to radioactive contamination of agricultural products and that the Chernobyl accident was not perceived as a political crisis in Turkish foreign policy. Instead, Turkey preferred to develop strategies against the economic repercussions of Chernobyl accident.

Bölgelerin Birbirlerinin İhracat Deseni Çeşitliliğine Etkisi: Düzey2 Bölgeleri Üzerine Bir Mekânsal Panel Veri Analizi

Mehmet AYDINER*

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki 26 İBBS Düzey2 bölgelerinin birbirlerinin ihracat ürünü deseni ve ihracat pazarı çeşitliliğine etkisini araştırmaktır. Mekânsal Panel Veri Yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada 26 Düzey2 bölgesinin 2002-2015 dönemindeki çeyrek dilim ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Mekânsal Ağırlık Matrisi Vezir Komşuluğu kuralına göre oluşturulmuştur. Mekânsal etkinin olup olmadığının tespiti ve Mekânsal Gecikmeli Model (SAR) ile Mekânsal Hata Modeli (SEM) modelleri arasında uygun modeli seçmek için LM testi kullanılmıştır. LM testi sonuçları Düzey2 bölgeleri arasında mekânsal bağımlılığın bulunduğunu göstermektedir. Hausman Testi sonuçlarına göre uygun model Sabit Etkiler Modeli, LM testi sonuçlarına göre uygun Mekânsal Ekonometrik Model ise Mekânsal Hata Modelidir. Hausman testi sonuçları da Sabit Etkili Modelin çalışma için en uygun model olduğunu göstermektedir. Sabit Etkili Panel Mekânsal Hata Modeli ile yapılan tahmin sonuçlarına göre, Düzey2 bölgeleri arasındaki mekânsal otokorelasyon katsayısı λ 0.08'dir. Düzey2 bölgeleri için ithalatın %1 artması ürün çeşitliliğini %0.15 artırmaktadır. İhracatçı firma sayısının %1 artması çeşitliliği %0.19 artırırken, ihracatın %1 artması ise çeşitliliğin %0.16 artmasını sağlamaktadır. Bölgelerin birbirlerinin ihracat pazar sayısı üzerine etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İhracat Çeşitliliği, Mekânsal Panel, Mekânsal Bağımlılık, Mekânsal Hata, Mekânsal Gecikme Modeli

Effect of Regions on Each Others' Export Composition Diversity: An Spatial Panel Data Analysis for NUTS2 Regions

Abstract

The purpose of this study is to examine whether NUTS2 regions have spatial effect on each others' export product and export market diversity. The study uses

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 27.01.2016 Kabul Tarihi: 03.01.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.305641>

* Gümrük Uzmanı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, Türkiye, E-posta: mehmetaydiner@yahoo.com

2002-2015 quaterly export, import, investment and exporter data of the regions. The method used in the study is Spatial Panel Data. Spatial Weight Matrix was constructed by using queen contiguity rule. LM test was employed to determine existence of spatial effect among regions and to choose the right spatial model between Spatial Lag Model (SAR) and Spatial Error Model (SEM). LM test results show that there exists spatial effect among NUTS2 the regions and the best model is SEM. Hausman test results indicate the best model for the study is fixed effect panel model. Spatial autocorrelation coefficient λ for NUTS2 is 0.08. The estimation results of SEM Panel Model for NUTS2 suggests that while 1% increase in total import rise total export 0.15%, 1% increase in number of exporter and investments increase total export 0.19% and 0.16% respectively. There is no spatial effect for number of export market of the regions.

Keywords: Export, Export Diversity, Spatial Panel, Spatial Dependence, Spatial Error Model, Spatial Lag Model

Giriş

Son 30 yıldır ihracata dayalı büyüme modeli uygulayan Türkiye bu modele bağlı politikalar kapsamında ihracatı artırmak için değişik teşvik ve yardım sistemleri uygulamaktadır. İhracatın artırılmasına yönelik bu teşvikle, destekler ve politikalar olumlu sonuçlar vermiştir. Türkiye'nin ihracatı 2010 yılı sonrası dönemde 150 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır.

İhracatın artırılmasının yanı sıra ihracat ürünlerinin deseni, ürün sepetinin çeşitliliği, ürünlerin katma değerinin yüksek olması ve çok sayıda pazara ihracatın gerçekleştirilmesi de çok önem arz etmektedir. Ürün ve pazar çeşitlendirilmesi hem ihracatın artmasını sağlarken hem de ihracatın dış ülkelerdeki olası gelişmelerden etkilenmesini ve kırılganlığını da azaltmaktadır.

İhracatta ürün çeşitliliğinin artırılmasına yönelik olarak değişik destek ve teşvik politikaları uygulanırken, pazar çeşitliliğinin artırılması için de fuarlara katılım, tanıtım vb. faaliyetler için firmalara destekler sağlanmaktadır. Türkiye 2014 yılında 243 ülke veya serbest bölgeye ihracat gerçekleştirirken 97 fasılda ürün ihraç etmiştir. 2007 yılında 44.700 olan ihracatçı firma sayısı 2014 yılında 61.000 seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 1: Yıllara Göre Toplam İhracatçı Firma Sayısı ve Toplam İhracat (Milyar Dolar)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Firma Sayısı	48.668	50.453	53.140	56.440	60.119	63.587
İhracat (Milyar \$)	102.1	113.8	134.9	152.4	151.8	157.6
İthalat (Milyar \$)	140.9	185.5	240.8	236.5	251.6	242.1

Kaynak: TÜİK

İhracatın artırılmasında, ihraç ürünleri deseninin ve pazarın çeşitlendirilmesinde uygulanan teşvik politikalarının yanında çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Firmaların pazarlama ve ürün geliştirme stratejileri, yönetim anlayışları, kurumsal yapıları gibi içsel faktör ürün ve pazar çeşitliliğinin artırılmasında etkili olabilmektedir.

Ürün deseni ve pazar çeşitliliğinin artırılmasında firmaların buldukları sektör ve yerleşik oldukları bölge de etkili olabilmektedir. Örneğin önemli bir tekstil ihracatçısı olan Denizli iline komşu Aydın ilinde son yıllarda tekstil ürünü üreten ve ihraç eden firma sayısı artarken tekstil ihracatı da artmıştır. Aynı şekilde Denizli ili önemli miktarda kablo ihracatı yapmaktadır. Aydın ilinde son yıllarda bu sektöre yönelik tesisler kurulmuş 50 milyon dolardan fazla ihracatı olan firmalar ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Aydın ilinde yıllardır faaliyet gösteren gıda işleme tesisleri bulunmaktadır. Son yıllarda Denizli ilinde aynı tarım ve gıda ürünlerini işleyen firma sayısı artarken ilin bu sektördeki ihracatı da artmıştır. Bu örnekleri İstanbul-Tekirdağ, Bursa- Bilecik, Kocaeli- Sakarya, Denizli- Uşak, İzmir-Manisa, Konya-Karaman bazında çoğalmak ve açmak mümkündür. Bu örnekler özelde firmaların, genelde bölgelerin ihracatta birbirini etkilediğini ve birbirlerinden öğrendiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen örneklerden bir bölgenin ihracat performansının, ihracat ürün deseni ve pazar çeşitliliğinin komşu bölgeleri etkilediği ve komşu bölgelerden etkilendiği görülmektedir. İhracatta bilgi taşınması olarak tanımlanan bu etki konusunda değişik ülkeleri -özellikle bölgelerin birbirlerinin ihracat performanslarına etkisi üzerine- inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına karşın Türkiye üzerine yapılmış çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de bulunan 26 Düzey2 bölgesinin birbirlerinin ihracat ürün deseni çeşitliliğine mekânsal etkilerinin bulunup bulunmadığı,

varsa etkinin ne düzeyde olduğu araştırılmaktadır. Çalışmada Mekânsal Panel Veri Yöntemi kullanılmıştır.

Literatür

Dış ticarete bilgi taşması veya mekânsal etki konusunu ele alan literatürdeki çalışmalar genel olarak bölgelerin birbirlerinin ihracat miktarlarına yani ihracat performanslarına etkisini veya bölgelerdeki firmaların birbirlerinin ihracatçı olmalarına etkisini incelemiştir. Bu çalışmanın konusu olan bölgelerin birbirlerinin ihracat ürün çeşitliliğine etkisini inceleyen çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu sebeple literatür taramasında ulaşılan çalışmalar genelde ürün çeşitlendirmesi ve bilgi taşması dışsallıklarını inceleyen çalışmalardır.

Ürün çeşitlendirmesinin ihracat performansına etkisi literatürde çok az incelenmiş bir konudur. Ürün çeşitlendirmesinin net tanımı bulunmamasının yanında, çeşitlendirmenin ölçütü olarak değişik kriter ve endeksler kullanılmaktadır. Bu kriterlerden en yaygın olanı yoğunluk endeksidir. Yoğunluk endeksi bir ülkenin ihracat gelirinin büyük kısmının hangi ürünler veya ürün gruplarından elde edildiğini ölçmektedir. İhracat yoğunluk olarak veya geniş kapsamlılık olarak büyüyebilir. Yoğun büyüme hali hazırda ihraç edilen ürünlerden elde edilen gelirin artması, kapsamlı büyüme ise ihraç edilen ürün sepetinde ürün sayısının artması olarak tanımlanabilir.¹

Ürün çeşitlendirmesinin ölçümü ve ihracat performansına etkisi konusunda literatürde değişik ülkeler üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ürün çeşitlendirmesi ile ihracat gelir artışının doğrusal ilişkiye sahip olmadığını, ilişkinin doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu gösterilmiştir. Çeşitlilikteki artış oranı ile ihracat gelirindeki artış oranı aynı değildir.²Sili üzerine yapılan çalışmada dış ticarete yapılan reformların ve döviz kurundaki değer kaybının ihracat ürünü çeşitliliğini artırdığını bildirilmiştir.³

Bu çalışmanın amacı ürün çeşitlendirmesinde mekânsal etkiyi araştırmak olduğundan ürün çeşitliliği ve çeşitlilik artışının ihracat performansına etkisi üzerine çalışmaların yanında dış ticarete mekânsal etkiyi araştıran çalışmalarda incelenmiştir. "Yeni ekonomik coğrafya" tezinde

¹ Oliver Cadot, Celine Carrere ve Vanessa Strauss-Kahn, "Export Diversification: What's behind the Hump?", *Review of Economics and Statistics*, Vol.93, No:2, 2001, ss. 590-605.

² Jean Imbs ve Romain Wacziarg, "Stages of Diversification," *American Economic Review*, 93 (1): 2003, ss. 63-86.

³ Sheila Gutierrez de Pineres ve Michael Ferrantino, "Export Diversification and Structural Change: Some Comparisons for Latin America", 1997, *SSRN Working Paper* No. 36321.

bazı sektörlerin belli bir bölgede yerleşmesinin “birbirlerinden öğrenme ve bilgi taşması dışsallıkları” yoluyla firmaların ihracat yapma ihtimalini artırdığını ileri sürülmüştür.⁴

“Yerel İhracat Taşması” hipotezinde bir firmanın ihracatçı olma ihtimalinin çevresinde çok sayıda ihracatçı bulunması halinde daha yüksek olduğu ileri sürülmüştür. Çevrede çok sayıda ihracatçı firmanın olması dış pazarlar hakkında bilgi sağlarken, ihracat faaliyetine destek sağlayan danışman firmalarının da bu bölgede artmasına neden olmakta dolayısıyla firmanın ihracatçı olmasını kolaylaştırmaktadır.⁵Fransa’daki firmalar üzerine yapılan çalışmada yerel mekânsal etkinin olduğunu ve çevrede ihracatçı firmaların bulunmasının diğer firmaların da ihracat faaliyetine başlamalarına olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır, bu çevresel etkinin firmaların ihracat performansı üzerine etkisi olmadığını bildirilmiştir.⁶Macaristan’daki firmalar üzerine yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlar çevrede ihracatçı firmaların bulunmasının diğer firmaların ihracatçı olmalarını teşvik ettiğini, mekânsal etkisinin olumlu yönde katkı yaptığını göstermiştir.⁷İsveç’te bulunan firmalar için, çevrede ihracatçı firmaların bulunmasının ticari ağlar veya mekânsal bilgi yayılması sayesinde yerel firmaların ihracat faaliyetine girme maliyetini düşürdüğü, bu imkân sayesinde küçük firmaların ihracatçı olmalarının daha kolay hale geldiği gösterilmiştir.⁸

Meksika’daki üretim tesisleri verilerini kullanan araştırmada, bir bölgede ihracatçı firmaların kümelenmesinin olmasının ihracatçı olmayan bir firmanın ihracatçı olmasına katkısının olmadığını tespit edilmiştir.⁹ Birleşik Krallıktaki firmalar için coğrafi bilgi taşmalarının firmaların ihracatçı olmaları ihtimalini artırmadığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁰ İtalya’nın Düzey3 bölgeleri için yapılan araştırmada çevredeki bölgelerde ihracatçı firma bulunması sayesinde oluşan mekânsal ihracat bilgi yayılmalarının diğer bölgelerdeki firmaların

⁴ Paul Krugman, “Increasing Returns and Economic Geography”, *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 3. 1991, ss. 483-499.

⁵ Brain Aitken, Gordon Hanson ve E. Ann Harrison, "Spillovers, Foreign Investment, and Export Behavior", *Journal of International Economics*, 43, 1997, ss. 103-132

⁶ Pamina Koenig, "Agglomeration and the Export Decisions of French Firms", *Journal of Urban Economics*, 66: 2009, ss. 186-195

⁷ Peter Harasztosi, "Export and Import Spillovers in Hungary" http://www.eea-ese.com/files/papers/Eea-Esem/2011/2142/LocalSpillovers_2011.pdf

⁸ Martin Andersson ve Hans Löf, "Learning-by-Exporting Revisited: The Role of Intensity and Persistence", *Scandinavian Journal of Economics*, 111,2009, ss. 893-916.

⁹ Brain Aitken, Gordon Hanson ve E. Ann Harrison, "Spillovers, Foreign Investment, and Export Behavior", *Journal of International Economics*, 43, 1997, ss. 103-132.

¹⁰ Andrew Bernard ve Bradford Jensen, "Why Some Firms Export", *The Review of Economics and Statistics*, 86: 2004, ss. 561-569.

hem ihracatçı olmalarına katkı sağladığını, hem de ihracatçı olan firmaların ihracat miktarlarının artmasına olumlu katkı verdiğini tespit edilmiştir.¹¹

Mekânsal Ekonometrik Model

Mekânsal analizin özünü “Bir bölgede meydana gelen şey (olay, faaliyet vs.) komşu bölgede meydana gelen şey (olay, faaliyet vs.) ile ilişkilidir.” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu durumu daha özlü ve kısa olarak Coğrafyanın Birinci Kanunu olarak “*Her şey başka her şey ile ilişkilidir, ancak birbirine yakın olan şeyler daha çok*” şeklinde tanımlamıştır.¹²

Mekânsal etki olduğunda “EKK hata terimlerinin ilişkisiz olduğu varsayımı” geçersiz hale gelmektedir. Diğer taraftan bağımsız gözlemler varsayımı da ihlal edilmektedir. Sonuçta elde edilen tahminler etkin değildir ve yanlı bir kestiricidir. Bu sebeplerle ekonometrik analizlerde mekânsal etkinin de dikkate alınması gerekmektedir.¹³

Mekânsal Ağırlık Matrisi

Mekânsal etkileşim veya bağımlılık, mekânsal ağırlık matrisi (W) ile ifade edilir. W_y , komşu bölgelerdeki bağımlı değişken y'nin ortalama mekânsal ağırlığını göstermektedir. Komşuluk durumuna göre veya uzaklığa göre oluşturulan (NxN) boyutundaki ağırlık matrisindeki elemanlar satır ve sütunlardaki ögelerin sınırdaş veya komşu olup olmadığını göstermektedir. Mekânsal bağımlılığı ekonometrik analize dâhil etmek için mekânsal gecikme operatörü kullanılır ve bu gecikme operatörü, komşu konumlardaki rassal değişkenlerin ağırlıklandırılmış bir ortalamasıdır.¹⁴

$$\text{Mekânsal Ağırlık Matrisi } [W_y] = \sum_{j=1}^N w_{ij} y_j \text{ şeklindedir. (1)}$$

Bu çalışma için vezir komşuluk kuralı esas alınarak Düzey2 Bölgeleri için 26x26 boyunda ağırlık matrisi oluşturulmuştur. Panel veri modellerinde yatay kesit veri için oluşturulan ağırlık matrisinin karesi alınarak panel veri ağırlık matrisi oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmada Panel Veri Yöntemi için kullanılan ağırlık matrisleri ise hazırlanan esas itibarıyla yatay kesit veri için hazırlanmış olan 26x26 boyutundaki ağırlık matrislerinin Stata Programı ile genişletilerek oluşturulmuştur.

¹¹ Mariasole Bannò, Diego Giuliani ve Enrico Zaninotto, “The Nature of Export Spillovers on Trade: An Analysis at the Nuts 3 Level in Italy”, *Applied Economic Letters*, 2015, Vol 22, No 15, ss. 815-819.

¹² Fatma Zeren, “Mekânsal Etkileşim Analizi”, *Ekonometri ve İstatistik Sayı*, 12 2010, ss. 18-39.

¹³ a.g.e

¹⁴ a.g.e

Mekânsal Bağımlılığın Modellenmesi

Mekânsal Bağımlılık Mekânsal Gecikmeli Süreç ve Mekânsal Hata Süreci olmak üzere iki ana süreç üzerinden modellenenebilir. Yatay kesit veri Mekânsal Gecikmeli Süreç,

$$y_i = \rho W y_i + \beta x_i + u_i \quad u_i \sim N(0, \sigma_u^2) \quad (3)$$

şeklinde tanımlanabilir.

Mekânsal ekonometrik modeller oluşturulurken gecikmeli bağımlı değişken, açıklayıcı değişken olarak modele dâhil edilir. Y , $(n \times 1)$ boyutlu konumlar boyunca gözlenen bağımlı değişken vektörüdür ve x , $(n \times k)$ boyutlu açıklayıcı değişkenler vektörüdür. W , $(n \times n)$ boyutlu mekânsal ağırlık matrisidir. ρ komşu konumlardaki y 'lerin ilgili konumdaki y üzerindeki etkisini ölçen otoregresif parametredir ve çoğu durumda $-1 < \rho < 1$ kabul edilir.¹⁵

Mekânsal Hata Süreci ise,

$$\begin{aligned} y_i &= \beta x_i + u_i \quad (4) \\ u_i &= \lambda W u_i + \varepsilon_i \quad \varepsilon_i \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2) \end{aligned} \quad \text{olarak tanımlanabilir.}$$

λ ilgili konumun hata terimi ile komşu konumların hata terimleri arasındaki mekânsal bağımlılığın derecesini ölçer ve genellikle 1'den küçüktür.

Model

Bölgelerin ihracat ürün deseni çeşitliliği çok sayıda dışsal faktöre, ihracatçı firmaların yapısı, yönetim ve pazarlama politikaları gibi çok sayıda da içsel faktöre bağlıdır. Bu çalışmada bu faktörlerin bölgeler için aynı olduğu kabul edilerek bölgelere özgü değerler alan değişkenler kullanılarak bir model oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ihracatının yoğun olarak ithal ara girdi mallarına bağlı olması nedeniyle bölgelerin ihracat ürünü çeşitliliği ithalat miktarından etkilenmektedir. Bölgelerdeki ihracatçı firma sayısının artması da ürün çeşitliliğini etkilemektedir. Bu sebeplerle aşağıdaki model oluşturulmuştur.

Bölgelerin ihraç ürünü çeşitliliği Armonize Sistem HS6 bazında çeyrek dönemde ihraç ettikleri ürün sayısı olarak alınmıştır. Bölgelerin HS6 bazında

¹⁵ A.g.e.

10 Bin Doların üzerinde yaptıkları ihracatlar değerlendirmeye alınmıştır. Resmi adı Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi (The Harmonized Commodity Description and Coding Systems) olan Armonize Sistem, uluslararası ticarete konu olan tüm mallar için kullanılan uluslararası bir ticari sınıflandırma sistemidir.

Armonize Sistem (Tarife Cetveli) 21 bölüm ve 96 fasıldan oluşmaktadır. Fasıllar 2'li kodlara, her bir fasıl 4'lü kod olan pozisyonlara ve her bir pozisyon ise 6'lı kod olan alt pozisyonlara ayrılmıştır. Her ülkenin tarife cetvelindeki 2'li, 4'lü ve 6'lı kodları tüm dünyada aynıdır. Armonize Sistem'de 6'lı koddan sonraki bölümleri, ülkeler kendi ihtiyaçlarına (detaylı istatistik almak ve gümrük vergilerini daha detay ürün bazında uygulamak için) göre detaylandırabilmektedir. Türkiye'de ürünler en detay bazda 12'li kodla sınıflandırılmaktadır. Türkiye, Avrupa Birliği ile Ortak Gümrük Birliğine sahip olmasından dolayı, Türkiye'nin 8'li bazdaki kodları ve ürün grupları Avrupa Birliği ülkeleri ile aynıdır.¹⁶

$$PD_{it} = IM_{it} + FS_{it} + EX_{it} \quad (5)$$

EX_{it} : i Bölgesinin t Dönemindeki İhracatı Logaritması

IM_{it} : i Bölgesinin t Dönemindeki İthalatı Logaritması

FS_{it} : i Bölgesindeki t Dönemindeki İhracatçı Firma Sayısı Logaritması

PD : i Bölgedeki t Dönemindeki HS6 Bazında İhracat edilen Ürün Sayısı Logaritması

Çalışmada aynı zamanda bölgelerin birbirlerinin ihracat pazarı çeşitliliğine etkisi de incelenmiştir. Pazar sayısı tespit edilirken bölgelerin çeyrek dönem içinde 10 Bin Dolar üzerinde ihracat yaptıkları ülke veya serbest ticaret bölgeleri dikkate alınmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak Pazar Sayısı (PS) kullanılmıştır.

Veri

Türkiye'de bulunan 26 Düzey2 Bölgesinin 2002-2015 (son iki çeyrek hariç) dönemine ait çeyrek dilimlerdeki ihracat, ithalat, ihracatçı firma sayısı, ihraç ürün sayısı ve pazar sayısı verileri kullanılmıştır. 2015 yılı için ilk iki çeyrek olmak üzere toplam 54 çeyrek dönem veri bulunmaktadır. Veriler TÜİK, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (GTB) ve Ekonomi Bakanlığından temin edilmiştir. Verilerin logaritması alınarak değişkenlerin hassasiyetleri hakkında yorum yapılabilmesi de amaçlanmıştır. Düzey2 bölgelerine ilişkin 2014 yılı bazı dış ticaret verileri Tablo-2'de verilmiştir.

¹⁶ <http://www.gtb.gov.tr/2014-yili-gumruk-tarife-cetveli>.

Tablo 2: Düzey 2 Bölgelerinin Bazı Dış Ticaret Verileri (2014)

Bölge	İller	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracatçı Firma Sayısı	İhracat Fasil Sayısı (HS2)	İthalat Fasil Sayısı (HS2)
TR10	İstanbul	82.047	136.021	26 581	97	97
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1.439	1.336	2 007	83	89
TR22	Balıkesir, Çanakkale	687	590	1 528	73	80
TR31	İzmir	9,615	9.931	4 509	96	97
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3.902	2.549	3 407	90	90
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	2.793	3.910	3 832	81	87
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	10.300	9.079	7 582	95	96
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	12.039	11.591	3 982	95	96
TR51	Ankara	8.102	1.098	5 712	96	96
TR52	Konya, Karaman	1.849	1.460	3 550	93	86
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	1.364	880	1 912	91	91
TR62	Adana, Mersin	3.625	3.862	2 957	95	94
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3.115	5.493	1 909	93	82
TR71	Kırkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir	428	350	1 143	73	72
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	1.993	1.783	2 292	86	82
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	733	1.819	361	59	61
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	138	166	550	60	61
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	844	1.148	1 840	82	86
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin	2.129	247	1 390	91	75
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	40	59	356	65	48
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	207	85	199	87	66
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	553	111	991	73	69
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	427	118	324	75	50
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	7.036	5.890	3 082	92	87
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	505	305	866	72	69
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1.686	256	407	88	65

Kaynak: TÜİK

Modelde bulunan ihracat (İHR), İthalat (İTH), İhracatçı Firma Sayısı (FS), Ürün Sayısı (PD) ve Pazar Sayısı (PS)değişkenleri için önce birim kök testleri uygulanmış ve değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı, birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Serilere Panel Eşbütünleşme Testi de uygulanmıştır. Birim kök testi ve eşbütünleşme testi sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Sonuçlara göre, değişkenler arasında eşbütünleşmenin bulunduğu görülmektedir. Bu sonuç modele dâhil edilen değişkenlerin uygun olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 3: İhracat Ürün Sayısı Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzyey P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin & Chu	0.1656	0.0000
Im, PesaranandShin W-	0.1765	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.1866	0.0000
PP - FisherChi-square	0.1734	0.0000

Tablo 4: İthalat Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzyey P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin & Chu	0.1652	0.0000
Im, PesaranandShin W-	0.1564	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.1890	0.0000
PP - FisherChi-square	0.1920	0.0000

Tablo 5: Firma Sayısı Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzyey P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin & Chu	0.9990	0.0000
Im, PesaranandShin W-	0.2218	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.1280	0.0000
PP - FisherChi-square	0.1360	0.0000

Tablo 6: İhracat Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzyey P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin & Chu	0.0799	0.0000
Im, PesaranandShin W-	0.9210	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.9549	0.0000
PP - FisherChi-square	0.9010	0.0000

Tablo 7: Pedroni Eşbütünleşme Testi (Ürün, İthalat, Firma Sayısı, İhracat)

	Statistic	P	W. Statistic	P
Panel v-Statistic	0.007555	0.4877	-1.702488	0.9230
Panel rho-Statistic	1.42022	0.9188	1.636667	0.9477
Panel PP-Statistic	-1.793458	0.0288	-3.461985	0.0001
Panel ADF-Statistic	-2.322211	0.0110	-4.653520	0.0000
Grouprho-Statistic	3.997675	0.0070	-	-
Group PP-Statistic	-3.422290	0.0001	-	-
Group ADF-Statistic	-4.328880	0.0000	-	-

Sayfa/Page | 191

IGU J. Soc. Sci.,
4 (1), 2017,
pp. 181-196.

Bulgular **İhracat Ürün Çeşitliliği**

Düzyey 2 bölgelerinin birbirlerinin ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisini araştırmak için önce (5) numaralı model kullanılmıştır. Önce En Küçük Kareler (EKK) tahmini yapılmıştır. Daha sonra Mekânsal Hata Modeli (SEM) ve Mekânsal Gecikme Modeli (SAR) tahmin edilmiştir. Sonuçlar Langrange Çarpanı (LM) Testi Mekânsal Hata Modelinin geçerli olduğunu; yani bölgelerarası korelasyonel ilişkiyi ifade eden mekânsal bağımlılığın ana modelde değil; hata terimlerinde olduğunu göstermektedir. LM test sonuçları Tablo-8'de verilmiştir.

Tablo 8: Mekânsal Bağımlılık Testi Sonuçları

	Değer	P-Değeri
LM_{LAG}	0.2422	0.4118
LMR_{LAG}	0.2004	0.5899
LM_{ERR}	52.6627	0.0000
LMR_{ERR}	51.1888	0.0000

Mekân etkisinin tespit edilmesinden sonra ise, Sabit Etkiler ve Rastsal Etkiler Panel Modellerinden hangisinin geçerli olduğunu tespit etmek için Hausman Testi uygulanmıştır. Tablo-9'da verilen sonuçlar uygun modelin Sabit Etkiler Mekânsal Panel Veri Modeli olduğunu göstermektedir.

Rastsal Etkiler Mekânsal Gecikmeli Panel Modeli'nin fonksiyonel formu şöyledir:

$$PD_{it} = \beta_0 + pWPD_{it} + \beta_1ITH_{it} + \beta_1FS_{it} + \beta_3EX_{it} + u_{it} \quad (6)$$

Rastsal Etkiler Mekânsal Hata Panel Modeli'nin fonksiyonel formu ise şöyledir:

$$PD_{it} = \beta_0 + \beta_1 ITH_{it} + \beta_2 FS_{it} + \beta_3 EX_{it} + u_{it} \quad (7)$$

$$u_{it} = \lambda W u_{it} + \varepsilon_{it}, E(\varepsilon_{it}) = 0, Var(\varepsilon_{it}) = \sigma^2$$

Sayfa/Page | 192

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 181-196.**Tablo 9: Tahmin Sonuçları**

	P-OLS	SAR-FE	SAR-RE	SEM-FE	SEM-RE
C	1.453228 (0.000)	-----	1.02267 (0.120)	-----	1.5551 (0.001)
ITH _{it}	0.176320 (0.000)	0.13336 (0.054)	0.137400 (0.059)	0.179002 (0.000)	0.157599 (0.000)
FS _{it}	0.211156 (0.000)	0.143239 (0.120)	0.13880 (0.179)	1.2111 (0.000)	0.199340 (0.000)
EX _{it}	0.212346 (0.000)	0.16663 (0.019)	0.160500 (0.032)	0.16220 (0.0478)	0.166001 (0.010)
Spat.Aut. (λ)	-----	-----	-----	0.085990 (0.001)	0.084977 (0.000)
Spat.Aut. (ρ)	-----	0.099100 (0.000)	0.09453 (0.000)	-----	-----
R ²	0.88022	0.8600	0.8522	0.8900	0.8998
Hausman Test			34.50 (0.0000)		

Sabit Etkili Mekânsal Panel modeli tahmin sonuçlarına göre, mekânsal otokorelasyon katsayısı (λ) 0.08'dur. Katsayının işareti pozitif olduğundan bölgelerin birbirlerinin ürün çeşitliliği sayısı arasında çok az da olsa pozitif yönlü bir etki bulunmaktadır. Ancak etkinin çok küçük olduğu görülmektedir. Komşu bölgelerde ihracat ürünü sayısının artması söz konusu bir bölgedeki ihracat ürünü sayısının artmasına katkı sağlamaktadır. Düzey2 bölgeleri için ithalatın %1 artması ürün çeşitliliğini %0.15 artırmaktadır. İhracatçı firma sayısının %1 artması çeşitliliği %0.19 artırırken, ihracatın %1 artması ise ürün çeşitliliğinin %0.16 artmasını sağlamaktadır.

İhracat Pazar Çeşitliliği

Bu bölümde bölgelerin birbirlerinin ihracat pazar sayısına etkisi incelenmiştir. Önceki bölümde olduğu gibi veri serileri için birim kök testi ve eşbütünlük testi uygulanmıştır. Test sonuçları serilerin düzeyde durağan olmadığını ancak birinci fark alındığında durağan hale geldiğini göstermektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yani eşbütünlük bulunmamaktadır. Test sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 10: Pazar Sayısı Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzy P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin & Chu	0.999	0.0000
Im. PesaranandShin W-	0.999	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.999	0.0000
PP - FisherChi-square	0.999	0.0000

Tablo 11: İthalat Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzy P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin &Chu	0.999	0.0000
Im. PesaranandShin W-	0.999	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.999	0.0000
PP - FisherChi-square	0.999	0.0000

Tablo 12: Firma Sayısı Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzy P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin &Chu	1.0000	0.0000
Im. PesaranandShin W-	1.0000	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.9700	0.0000
PP - FisherChi-square	0.9100	0.0000

Tablo 13: İhracat Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Düzy P-Değeri	Birinci Fark P-Değeri
Levin, Lin &Chu	0.4568	0.0000
Im. PesaranandShin W-	0.5899	0.0000
ADF - FisherChi-square	0.9022	0.0000
PP - FisherChi-square	0.9512	0.0000

Tablo 14: Pedroni Eşbütünleşme Testi (Pazar, İthalat, Firma Sayısı, İhracat)

	Statistic	P	W. Statistic	P
Panel v-Statistic	-0.680799	0.7520	-2.184843	0.9855
Panel rho-Statistic	1.554994	0.9400	3.816753	0.9999
Panel PP-Statistic	-9.038174	0.0000	-5.476083	0.0000
Panel ADF-Statistic	-10.20723	0.0000	-7.663721	0.0000
Grouprho-Statistic	7.276543	0.9989	-	-
Group PP-Statistic	-8.771021	0.0000	-	-
Group ADF-Statistic	-8.628986	0.0000	-	-

Bölgeler arasında mekânsal etkinin olup olmadığı tespit etmek ve uygun modeli seçmek için Langrange Çarpanı (LM) Testi uygulanmıştır. Sonuçlar Düzey2 bölgeleri arasında pazar sayısı konusunda mekânsal etkinin olmadığını göstermektedir. Bölgelerin birbirlerinin ihraç pazarı sayısına etki etmemektedir. LM test sonuçları Tablo-15'te verilmiştir.

Tablo 15: Mekânsal Bağımlılık Testi Sonuçları

	Değer	P-Değeri
LM_{LAG}	8.7640	0.2344
LMR_{LAG}	8.1711	0.1500
LM_{ERR}	38.3299	0.2110
LMR_{ERR}	37.7661	0.1812

Sayfa/Page | 194

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 181-196.

Model En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo-16'da verilmiştir.

Tablo 16: Tahmin Sonuçları

C	ITH_{it}	FS_{it}	EX_{it}
0.005545 (0.000)	0.0867868 (0.000)	0.0469912 (0.001)	0.09956 (0.005)

Bu durumda uygun model Havuzlanmış-EKK modelidir. Bu model sonuçlarına göre, ithalatın, ihracatçı firma sayısının ve ihracatın %1 artması ihracat pazar sayısını sırasıyla %0.08, %0.04 ve %0.09 artırmaktadır. Etkiler ihmal edilebilecek kadar düşük düzeydedir.

Sonuç

Bu çalışmada Düzey2 bölgelerin birbirlerinin ihracat ürün çeşitliliğini etkileyip etkilemedikleri, bölgeler arasında mekânsal etkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'deki 26 Düzey2 bölgesi arasındaki etki Mekânsal Panel Veri Yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Mekânsal ağırlık matrisi vezir komşuluğu kuralına göre oluşturulmuştur.

Düzey2 bölgeleri için yapılan LM testi sonuçları uygun Mekânsal Ekonometrik Modelin Mekânsal Hata Modeli (SEM) olduğunu göstermektedir. Bölgelerarası korelasyonel ilişkisi yani mekânsal bağımlılığın ana modelde değil; hata terimlerindedir. Hausman Testi sonuçlarına göre ise uygun panel veri modeli ise Sabit Etkili Panel Veri Modelidir. Sabit Etkili Mekânsal Panel Veri Modeli tahmininden elde edilen sonuçlara göre; mekânsal otokorelasyon katsayısı (λ) 0.084'tür. Katsayının işareti pozitif olduğundan bölgelerin ihracat ürün sayıları arasında pozitif yönlü bir etki bulunmaktadır. Katsayının çok küçük olması etkinin de çok küçük olduğu göstermektedir. Komşu bölgelerde ihraç ürünü sayısının artması söz konusu bir bölgedeki ihraç ürün sayısının artmasına katkı sağlamaktadır. Düzey2 bölgeleri için ithalatın %1 artması ürün çeşitliliğini %0.15 artırmaktadır. İhracatçı firma sayısının %1 artması çeşitliliği %0.19 artırırken, ihracatın %1 artması ise çeşitliliğin %0.16 artmasını sağlamaktadır

LM testi sonuçlarına göre, Düzey2 bölgelerinin birbirlerinin ihracat pazar sayılarına etkisi bulunmamaktadır. Mekânsal etki bulunmadığından H-EKK tahmini yapılmıştır. Düzey2 bölgeleri geneli için ithalatın, ihracatçı firma

sayısının ve ihracatın %1 artması ihracat pazar sayısını sırasıyla %0.08, %0.04 ve %0.09 artırmaktadır. Etkiler ihmal edilebilecek kadar düşük düzeydedir.

Bölgelerin birbirlerinin ihracat ürünü çeşitliliğine çok az da olsa etkisinin bulunması ülkenin genel ihracatının ve ihraç ürünü sayısının artırılmasına olumlu katkı yapabilecek bir husustur. Bölgelerin birbirlerinden öğrenmesini kolaylaştıracak politikalar geliştirilmesi, bu yönde destek ve teşvikler sağlanması hem firmalara hem de ülkeye çok yararlı olacaktır. Genel olarak ülke için yatay çeşitlendirme olan bu etkinin inovasyon yoluyla dikey çeşitlendirmeye de dönüştürülmesi de ülkenin ihracat performansını artıracaktır. Bu sebeple dikey çeşitliliğe yönelik ARGE ve ürün geliştirme desteklerinin artırılması için politikalara önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ANSELIN, L., "Spatial Econometrics: Methods and Models", Kluwer Academic Publishers, NY, 1998.

AITKEN, Brain, Gordon HANSON ve E. Ann HARRISON, "Spillovers, Foreign Investment, and Export Behavior", **Journal of International Economics**, 43, 1997, ss. 103-132.

ANDERSSON, Martin ve Hans LÖÖF, "Learning-by-Exporting Revisited: The Role of Intensity and Persistence", **Scandinavian Journal of Economics**, 111, 2009, ss. 893-916.

ANDERSSON, Martin ve J. Frederic WEISS, "External Trade and Internal Geography - A Test of Local Export Spillovers", **Micro-Dyn Working Paper**, no. 35/10.2012.

BECHHETTI, Leonardo ve Stefania ROSSI, "The Positive Effect of Industrial District on the Export Performance of Italian Firms", **Review of Industrial Organization**, 16, 2000, ss.53-68.

BERNARD, Andrew ve Bradford JENSEN, "Why Some Firms Export", **The Review of Economics and Statistics**, 86: 2004, ss. 561-569.

BANNÒ, Mariasole, Diego GIULIANI ve Enrico ZANINOTTO, "The Nature of Export Spillovers on Trade: An Analysis at the Nuts 3 Level in Italy", **Applied Economic Letters**, 2015, Vol 22, No 15, ss. 815-819.

BONAGLIA, Federico ve Kiichiro FUKASAKU, "Export Diversification in Low-Income Countries: An International Challenge After Doha," **OECD Working Paper** No. 209. 2003.

CADOT, Oliver, Celine CARRERE ve Vanessa STRAUSS-KAHN, "Export Diversification: What's behind the Hump?", **Review of Economics and Statistics**, Vol.93, No:2, 2001, ss. 590-605.

GUTIERREZ de PINERES, Sheila ve Michael FERRANTINO, "Export Diversification and Structural Change: Some Comparisons for Latin America," 1997, *SSRN Working Paper* No. 36321.

HARASZTOSI, Peter, "Export and Import Spillovers in Hungary" <http://www.eea-esem.com/files/papers/Eea-Esem/2011/2142/LocalSpillovers2011.pdf>

IMBS, Jean ve Romain WACZIARG, "Stages of Diversification", **American Economic Review**, 93 (1): 2003, ss. 63-86.

KOENIG, Pamina, "Agglomeration and the Export Decisions of French Firms", **Journal of Urban Economics**, 66: 2009, ss. 186-195.

KOENIG, Pamina, Florian MAYNERIS ve Sandra PONCET, "Local Export Spillovers in France", **European Economic Review**, 54 (4), 2010, ss. 622-641.

KRUGMAN, Paul, "Increasing Returns and Economic Geography", **The Journal of Political Economy**, Vol. 99, No. 3. 1991, ss. 483-499.

ZEREN, Fatma, "Mekânsal Etkileşim Analizi", **Ekonometri ve İstatistik Sayı: 12**, 2010, ss. 18-39.

Summary

The purpose of this study is to examine whether NUTS 2 Regions in Turkey affect each others' export product diversity by using Spatial Panel Data Method. Study uses quarterly export, import data of the regions. Spatial Weigh tMatrix was constructed by using queen contiguity rule. LM test was employed to determine existence of spatia leffect among regions and to choose the right spatial model between SpatialLag Model (SAR) and Spatial Error Model (SEM). LM test results show that there exists spatial effect among NUTS2 the regions and the best model is SEM. Hausman test results indicate the best model for the study is fixed effect panel model.

The results indicate NUTS2 regions have very weak spatial effect on eachothers export product diversitywhich means regions learn from eachother. This effect can be called as export spillover effect or positive externality in foreign trade. Exporter firms in the neighboring regions can diversify their export product basket by learning from each other which increases export of the country. Study did not find any spatial effect for export market diversification. NUTS2 regions do not have any effect on each others' export market diversity. That result also shows that while product information can diffuse among the regions, it is not possible to see market information spillover among them.

Lojistik Hizmeti Veren Firmalarda Teknoloji Kullanımının Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi*

Fırat DEMİRKOL**

Öz

Lojistik hizmeti veren firmalarda karar alma mekanizmalarına kullanılan teknolojinin etkisi oldukça yüksektir. Firmaların karar alırken kullandıkları teknolojinin özelliklerini göz önünde bulundurması ve teknoloji kullanım düzeyleri ve çalışanlarının teknoloji kullanımına yaklaşımları önemli faktörlerdir. Yapılan çalışmada sektörde faaliyet gösteren firmaların teknoloji kullanımına ilişkin olarak ilgi ve eğilimleri ortaya konulmaya çalışılmış, bu eğilimlerin firmaların mülkiyet yapıları ya da çalışanların unvanlarına ilişkin olarak nasıl değişiklik gösterdiği ve bununla birlikte sektörde faaliyet gösteren firmaların hangi alanlarda teknoloji kullanımına yönelmesi durumunda iş akışlarının kolaylaşacağına ilişkin olarak bilgilere yer verilmektedir. Yapılan çalışmada kapsamında lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışanları üzerinde yüz yüze ve elektronik posta yolu ile uygulanan anket kapsamında işletmenin mülkiyet yapısının manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesine etkisi, işletmenin mülkiyet yapısının yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi üzerine etkisi, şirketteki unvanların teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığına dair düşünceye etkisi ve şirketteki unvanların teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığına dair düşünceye etkisine ilişkin bulgular araştırılmış ve bu doğrultuda sonuçlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Teknoloji, Lojistikte Teknoloji Kullanımı, Bilişim, Lojistik Analiz

Derleme Makale (Review Article)

Geliş Tarihi: 01.08.2016 Kabul Tarihi: 06.12.2016

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.305642>

* Bu makale, Fırat Demirkol'un İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Yrd. Doç. Dr. Fırat Bayır danışmanlığında tamamlanan "Lojistik Hizmeti Veren Firmalarda Teknoloji Kullanımı ve Bir Uygulama" adlı İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Tezi çalışmasından üretilmiştir.

** Öğ. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye,
E-posta: fdemirkol@gelisim.edu.tr

The Effect of Technology Using in Logistics Service Providers Companies on Decision Making Mechanisms

Abstract

The technology use has a great effect on executive mechanism on logistics companies. The important factors are considering technological features while taking executive decisions, usage level of the technology and approach of the employees to the technology. During this study, the interest and tendencies on usage of technology of the active logistics companies and the variance of these tendencies based on the ownership structure and titles of the employees have been displayed. In addition, the investigation of the fields that would ease the work-flow by increasing technological usage. The surveys have been completed in person or through email. The effect of ownership structure on thoughts of manual systems being more productive, the effect of ownership structure on support of technological usage, the effect on the thought of the usage of technology by the employees causing the reduction on customer service costs and the effect on the thought that the technological integration of the employees ease billing operations have been investigated and the results have been displayed.

Keywords: Logistics, Technology, Technology Usage in Logistics, Information Technology, IT.

1. Giriş

Yaşanılan çağın getirmiş olduğu kolaylıkların başında istediğimiz bilgiye çok kısa bir sürede bulunduğumuz yerden tek tuş ile ulaşabilmek gelmektedir.¹ Bu durum küreselleşmenin ve dünyanın evrensel bir köy halini almasının doğal sonucudur.² İnsanların bilgiye bu kadar kolay ulaşabiliyor olması, bilgisayar, tablet, cep telefonu vb.³ elektronik cihazlar ile birçok günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri hayatı daha pratik hale getirdiği gibi işletmeleri de bu yönde kendilerini geliştirmeye mecbur bırakmıştır.⁴ Bu durum hizmet biçimlerinden başlayıp müşteri ilişkileri yönetimine ve müşterilerin kişisel beklentilerine kadar birçok alanda köklü değişiklikler

¹ Mark W. Johnson, Greg W. Marshall, *Sales Force Management Leadership, Innovation, Technology*, Twelfth Edition, Newyork, 2016, s. 29.

² A. Karaaslan & H. Altay, "Küresel Ekonomik Sisteme Entegrasyon Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabet Gücü", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, s. 7.

³ A. Gürbüz & M. İnce, "Küçük ve Orta Ölçekli Konaklama İşletmelerinde Bilgi Teknolojilerinin Yeri ve Rekabet Gücüne Etkisi: Karabük Örneği", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (28), 2016, ss. 61-84.

⁴ Y. Özçam & E. Coşkun, "Türkiye'de Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Zekası Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 2016, ss. 73-81.

meydana getirmiştir.⁵ Bu noktada işletmeler mevcut yönetsel yapılarında ve işleyiş biçimlerinde revizyona giderek kendilerini geliştirme yolunu seçmişlerdir.⁶ Günümüzde dünyanın artık neredeyse tek bir ülke haline gelen ekonomik yapısı,⁷ ticari yapısı⁸ ve pazar anlayışının⁹ temelinde gelişmiş ve hızla gelişmekte olan lojistik sektörü bulunmaktadır. Bu bağlamda birbiri ile iç içe geçmiş olan ve birbirlerinin desteklenmesini ve gelişmesinin sağlayan iki sektör olan lojistik ve teknolojinin birbirleri üzerindeki etkilerine lojistik sektöründe teknoloji kullanımı üzerinden ulaşılmaya çalışılmıştır. Lojistik kavramı insanoğlunun varoluşundan beri mevcut olan bir kavramdır.¹⁰ Lojistik kavramı her geçen gün gelişme ve değişme göstermektedir.¹¹ Günümüz ekonomik düzeni ve gelişmeleri kapsamında teknolojik araçların lojistik operasyonlarda kullanılması kaçınılmaz bir son olarak karşımızda durmaktadır. Lojistik operasyonlar kullanılan teknolojik ürünlerin başında, üretim kontrol ve envanter yönetimi faaliyetlerinin kontrolünü ve planlanmasını sağlayan MRP (Material Requirements Planning) sistemi bulunmaktadır.¹² MRP'nin yanında; ürünlerin radyo dalgaları ile tatbikini ve tespitini sağlayan RFID (Radio Frequency Identification) teknolojisi¹³, kurumsal kaynak planlaması aşamalarında makine, işgücü, malzeme gibi kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan ERP (Enterprise Resource Planning) teknolojisi¹⁴, araç takiplerinin yapılmasını sağlayan GPRS

⁵ E. Sevim, M. Koseoglu & A. Z. Acar, "The Effects of Technology Based Control Systems on Workplace Behavior of the Workers in Logistics Sector", *Journal of Management Marketing and Logistics*, 2 (1), 2015.

⁶ E. Solak & D. S. Korkut, "Örnek Bir İşletmede Gerçekleştirilen Kalite Kontrol Uygulamaları", *Selçuk Teknik Online Dergi*, 14 (2), 2015, ss. 104-115.

⁷ F. Mike & M. M. Laleh, "Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin İstihdam Üzerine Etkisi: Seçili Ülkeler Üzerine Bir Uygulama"/"The Effect Of Information And Communication Technologies On Employment: An Empirical Study Upon Selected Countries", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 2016.

⁸ V. Ratten, "The Development of E-Commerce Management for the Book Industry", *Encyclopedia of E-Commerce Development, Implementation, and Management*, 2016, s. 164.

⁹ D. Morschett, H. Schramm-Klein & J. Zentes, *Strategic International Management*, Springer, 2015, ss. 453-476.

¹⁰ M. Christopher, *Logistics & Supply Chain Management*, Pearson Higher Ed., 2016, ss. 10-20.

¹¹ A. Utz, J. Wilberg & U. Lindemann, "Design for Logistics: Development of A Process Model", *Ds 85-2: Proceedings of Norddesign 2016, Volume 2, Trondheim, Norway, 10th-12th August 2016*, ss. 126-136.

¹² B. Fleischmann, H. Meyr & M. Wagner, "Advanced Planning", In *Supply Chain Management and Advanced Planning*, Springer Berlin Heidelberg, 2015, (ss. 71-95).

¹³ T. Papadopoulos, A. Gunasekaran, R. Dubey & M. Balta, "Big Data and RFID in Supply Chain and Logistics Management: A Review of the Literature", *Supply Chain Management In The Big Data Era*, 2016, s. 108.

¹⁴ Z. Lin, L. Yuegang, K. Jing, S. Zhanqun & B. Andrew, "Development of Transportation Supervision Information System of Frozen Seafood Processing Enterprises Based on Erp", *Journal of Applied Science and Engineering Innovation*, 3(1), 2016, ss. 18-21.

(General Packet Radio Service) teknolojisi¹⁵, ürünlerin kodlanmasını ve ayrılmasını sağlayan barkod teknolojisi¹⁶ lojistik faaliyetlerde kullanılan başlıca teknolojik sistemlerdir. Lojistik faaliyetler oldukça karışık ve iç içe geçmiş süreçlerden oluşmaktadır. İlgili faaliyetlerden özellikle ürünlerin stoklanma ve dağıtım amacı ile iyi bir lokasyonda bulunması gereken ve ürünün özelliklerine göre şartlarının belirlenmesi gereken depolama faaliyeti¹⁷, dış alım yâda üretim yolu ile elde edilen yarı mamül, mamül yâda hammaddenin kullanımının yapılmadan yâda nihai tüketiciye iletilmeden önce elde bulunması gereken miktarına karar verme bu sürece ilişkin mekanizmaları yönetildiği stok yönetimi süreci¹⁸, müşterilere ilişkin bilgileri takip etmek için yararlanılan bir çeşit veri tabanı olup ve müşterileri elde tutmak ve doğru hizmeti verebilmek için kullanılan bir yönetim biçimi olan Müşteri ilişkileri yönetimi (MİY), Customer Relationship Management (CRM) süreci¹⁹ ve oldukça karmaşık ve hataya açık olan lojistik süreçlerin tam tersi bir süreç şeklinde nihai tüketiciden üreticilere doğru geri gelen ürünlerin elden geçirilmesi ve ürünlerin tekrar stoklaştırılması süreçlerinin yönetildiği Reverse Logistics yani Tersine Lojistik olarak anılan süreçlerdir.²⁰

İlgili makale çalışması danışmanlığımı Yard. Doç. Dr. Fırat BAYIR' ın yaptığı Lojistik Hizmeti Veren Firmalarda Teknoloji Kullanımı ve Bir Uygulama adlı İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1. Literatür Taraması

İlgili araştırmanın temelini oluşturan hipotezler daha önce yapılmış olan çalışmalar ve sektörün genel durumu göz önünde bulundurularak ve toplumdaki genel kanılarda dikkate alınarak belirlenmiştir. Hipotezler belirlenirken hem akademik hem de sektörel anlamda katkı sağlayacak ve firmaların yönetim politikalarına ve gelişmelerine yarar sağlayacak şekilde değerlendirmelere yer verebilecek şekilde belirlenmiştir. Belirlenen hipotezlerdeki kavramlar yapılan literatür araştırması neticesinde farklı çalışmalarda ortaya konan araştırmaların birleştirilmesi ile ortaya konulmuştur. Ortaya konan hipotezler literatürde bulunan bilgi teknolojileri

¹⁵ Y. Wang & Z. Lin, "Design of A Logistics Flow-Direction Control System Based on Lock-Control Technology". In *Liss 2013*, Springer Berlin Heidelberg, 2015, (ss. 1053-1058).

¹⁶ N. Aydın & M. Koseoglu, "Logistics Service Provider Selection Criteria For Companies", *Journal of Management Marketing and Logistics*, 3 (2), 2016.

¹⁷ Michael Ten Hompel, Thorsten Schmidt, Springer, *Depo Yönetimi/Ware House Management*, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 2-7.

¹⁸ Adem Öztürk, *Stok Yönetimi*, Performans Yönetimi ve Kalite Geliştirme Daire Başkanlığı, 13-14/08/2009, Ankara, 2009, s. 2.

¹⁹ Ömer Baybars Tek ve Engin Özgül, *Modern Pazarlama İlkeleri*, İzmir, 2005, s.23.

²⁰ Ömer Baybars Tek, İlkay Karaduman, *Lojistik Yönetimi: Tedarik Zinciri Bakış Açısıyla Küresel Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*, İzmir, İhlas Kitabevi, 2012, s. 27.

ya da bilişim teknolojileri üzerine yapılan araştırmalar, lojistik sektörü ve lojistik sektörünün bilişim teknoloji kullanımına ilişkin araştırmaların ve eserlerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Manuel sistemlerden teknolojik sistemlere geçiş kararı verilirken bu kararı verecek olan şirketin üst yönetimi ya da şirket ortaklarıdır. Bilişim teknolojilerine geçiş sürecine karar verilirken ya da teknoloji kullanımının verimli gerçekleştirilmesine ilişkin olarak yapılan yatırımlar ve uygulama süreçlerine ilişkin olarak karar verme mekanizmasında şirket ortaklarının kararının etkili olduğuna dair görüş ve bu bağlamda yapılan uygulamanın araştırma sonuçlarına “Burcu ADIGÜZEL, Bilişim Sistemlerinin Lojistik Yönetiminde Etkin Kullanımı ve Buna İlişkin Bir Uygulama, 2005” yüksek lisans tez çalışmasında rastlanmıştır. Yine aynı tez çalışmasında ve bununla birlikte “Macharia Ngombo WILSON & Dr. Mike A. IRAVO, Ondabu Ibrahim TIRIMBA, Dr. Kepha OMBUI, Effects of Information Technology on Performance of Logistics Firms in Nairobi Country” adlı çalışmada, “Hasan BÜLBÜL, Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Ürün ve Süreç Yeniliği: Bilişim Teknolojileri Uygulaması, 2003, Konya”; “Nazan UĞUR, Bir Üçünü Parti Lojistik Şirketinde Kalite Fonksiyonu Yayılımı Uygulaması, 2007, İstanbul” adlı yüksek lisans tez çalışmalarında bilgi teknolojileri kullanımının müşteri ilişkileri yönetimini, faturalama-ödeme ve banka işlemlerini kolaylaştırdığı bulgularına rastlanmıştır. Yapılan literatür araştırmasında birden çok kaynaktan rastlanılan mülkiyet yapılarının yabancı menşeli olan firmaların teknoloji kullanımına yerli firmalara göre daha erken dönemde geçiş yapmaları ve bununla birlikte ilgili sistem kullanımının ve teknoloji ile süreç kontrolünün daha özümsemiş olması bilgisine dayanılarak online sistemlerin daha verimli oluşu ve yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi olguları araştırmanın hipotezlerine bağımsız değişken olarak dâhil edilerek sektörde faaliyet gösteren firmaların ve ilgili alanda ilerleyen dönemde yapılacak araştırmalarda göz önüne alınması gereken bir gerçek olarak ve değerlendirme kapsamında tutulması gereken bir olgu olarak araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Hem sosyolojik anlamda günlük hayat içerisinde ve literatürde yapılan araştırmalar neticesinde kişilerin sorumluluk alanları arttıkça kontrol mekanizmalarının kurulması ve daha çabuk ulaşılabilir olması noktasında gerçeklikler ile karşılaşılmaktadır. Bu bilgiler neticesinde teknoloji kullanımı hem süreçlerin sorunsuz işlenmesi hem de kontrol noktalarını artırması ve bu noktada daha sağlıklı bir kontrolü sağlaması nedeniyle teknoloji kullanımının desteklenmesi ya da bu noktada taleplerin çoğalması noktasında kişilerin unvanlarının bağımsız bir değişken olacağı öngörüsü göz önünde bulundurularak araştırmanın hipotezleri oluşturulmuştur.

3. Metodoloji

3.1. Amaç

İlgili çalışma ile günümüzde yükselen iki sektör olan lojistik ve teknoloji sektörlerinin birbiri ile olan ilişkileri araştırılmak istenmiştir. Lojistik sektöründe teknoloji kullanımına ilişkin olarak şirketlerin mülkiyet yapısı, çalışanların yetki ve sorumluluk alanları, yaşları ve tecrübeleri gibi etkenlerin teknoloji kullanımına etkileri araştırılmak ve bunlar neticesinde çıkan sonuçların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Model

İlgili çalışma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli ile yapılmıştır. Geçmişte ya da o anda var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyen, tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan her neyse onları değiştirme ve etkileme çabası yoktur bu modelde. Bilinmek istenen şey meydandadır. Amaç o şeyi doğru bir şekilde gözlemleyip belirleyebilmektir. Asıl amaç değiştirmeye kalkmadan gözlemektir ²¹. İlgili araştırmada lojistik sektöründe faaliyetler gösteren firmaların teknoloji kullanımına olan bakış açılarını belirlenmeye çalışılmıştır.

3.3. Hipotezler

H1: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli – yabancı) ile manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli – yabancı) ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H3: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H4: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

3.4. Veri Toplama Aracı

İlgili araştırmada verilerin toplama aracı olarak “Lojistik Firmalarında Teknoloji Kullanımına İlişkin Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. İlgili ölçek daha önce 2015 yılında Nairobi’de “Bilgi Teknolojileri Kullanımının Lojistik Firmalarının Performanslarına Etkisi” ismiyle uygulanan ölçekten uyarlanmıştır. 2015 yılında Nairobi’de uygulanan araştırma ölçeği toplamda 5

²¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Taş Kitapçılık ve Teknik Basım, 1982.

bölüm 56 adet sorudan oluşmaktadır. Daha önce Nairobi’de uygulanmış ve güvenilirliği test edilmiş ve yakın tarihte uygulanması nedeniyle geçerliliğini koruyan uygulama ölçeği öncelikle olarak Türkçe’ye çevrilmesi noktasında teknik dil ve çevirmenlik konusunda uzman kişilerden destek alınarak Türkçe’ye çevrilmiştir. Yapılan çeviri işleminin ardından ilgili ölçeğin Türkiye’de ve Türkiye lojistik sektöründe uygulanması noktasında herhangi bir sorun ile karşılaşılması adına Lojistik, Bilgi Teknoloji, Dış Ticaret, İşletme Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, Halkla İlişkiler ve Uluslararası İlişkiler alanında akademisyenler ile yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde uygulama ölçeğinin Türkiye’de uygulanabilirliği konusunda bir sorun olmadığı kültürel ya da sektörel anlamda anlaşılabilirlik konusunda bir sorun teşkil etmediği sonucuna varılmıştır. Söz konusu sürecin devamında sektörde faaliyet gösteren 10 firma ile yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde özellikle finansal verilerin alınması noktasında yaşanan sıkıntılar ve ilerleyen süreçlerde yaşanılacak sıkıntılarda göz önünde bulundurularak ve araştırılmak istenen konu başlıkları ve hipotezler neticesinde ölçek 2 bölüm ve toplamda 34 sorudan oluşacak şekilde olması noktasında tekrar daha önce görüşlerine başvurulmuş akademisyenlere danışılarak nihai halini almıştır. Araştırmanın ilk bölümde bulunan “şirketteki unvanınız”, “çalıştığınız şirketin mülkiyet yapısı” gibi sorular ile birlikte ‘Kişisel Bilgiler’ başlığı altında demografik değerlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ölçeğin ‘Teknolojinin Lojistik Performans Üzerindeki Etkisi’ isimli ikinci bölümünde doğrudan kurulmuş olan hipotezlere yönelik cevapların alınabileceği “yönetim bilgi teknolojileri kullanımını desteklemektedir”, “kargo takip sistemi maliyetli olduğundan karlılığı düşürür”, “manuel sistemler online sistemlere göre daha verimlidir”, “teknoloji kullanımı müşteri hizmetlerinin çalışan maliyetlerini azaltmaktadır” ve “teknoloji entegrasyonu ana tedarikçiler ile olan faturalandırma işlemini kolaylaştırır” gibi sorular bulunmaktadır.

3.5. Evren ve Örneklem

İlgili çalışmanın evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren lojistik firmalarının firma ortakları, yöneticileri ve çalışanları oluşturmaktadır.

İlgili çalışma kapsamında toplanan veriler, yüz yüze anket uygulaması ve mail yolu ile cevaplama yöntemleri ile toplanmıştır. Bu kapsamda mail yolu dâhil olmak üzere 350 kişiye ulaşılmış bunların arasından 169 kişiden geri dönüş alınmış ve verilerin tam olduğu ve değerlendirme kapsamına alınabilecek 145 örneklem üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların şirket unvanlarına ilişkin bilgiler Çizelge 3.1’de bulunmaktadır.

Çizelge 3.1: Unvana göre katılımcıların dağılımı

	Katılım	Yüzde
Şirket ortağı	9	6,2
Beyaz yaka	93	64,1
Mavi yaka	43	29,7
Toplam	145	100,0

Anket katılımcılarının %6,2'si şirket sahiplerinden, %64,1'i beyaz yaka çalışanlarından ve %29,7'si de mavi yaka çalışanlardan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılanların firmalarındaki departmanları Çizelge 3.2'de bulunmaktadır.

Çizelge 3.2: Departmana göre katılımcıların dağılımı

	Katılım	Yüzde
İthalat	6	4,1
İhracat	12	8,3
Lojistik	95	65,5
Diğer	32	22,1
Toplam	145	100,0

Anket katılımcılarının %4,1'i ithalat departmanında, %8,3'ü ihracat departmanında, %65,5'i lojistik departmanında ve %22,1'i de diğer departmanlarda görev almaktadır.

Araştırmaya katılanların yaş dağılımları Çizelge 3.3'te bulunmaktadır.

Çizelge 3.3: Yaş değişkenine göre katılımcıların dağılımı

	Katılım	Yüzde
18-26	53	36,6
27-35	59	40,7
36-45	23	15,9
46-55	6	4,1
56-+	4	2,8
Toplam	145	100,0

Anket katılımcılarının %36,6'sı 18-26 yaş arası, %40,7'si 27-35 yaş arası, %15,9'u 36-45 yaş arası, %4,1'i 46-55 yaş arası ve %2,8'i de 56 yaş üstü katılımcılardan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan firmaların mülkiyet yapıları Çizelge 3.4' te bulunmaktadır.

Çizelge 3.4: Şirket mülkiyet yapıları

	Katılım	Yüzde
Yerli	101	69,7
Yabancı	31	21,4
Diğer	13	9,0
Total	145	100,0

Anket katılımcılarının %69,7'si mülkiyeti yerli olan firmalarda, %21,4 'ü mülkiyeti yabancı olan firmalarda ve %9' u ise diğer mülkiyet yapısına sahip firmalarda görev almaktadır.

Araştırmaya katılan firmalardaki çalışanların tecrübe durumları Çizelge 3.5' te bulunmaktadır.

Çizelge 3.5: Şirket çalışanlarının şirketteki tecrübe süreleri

	Katılım	Yüzde
3 yıldan az	62	42,8
3 ile 5 yıl arası	58	40,0
6 ile 7 yıl arası	14	9,7
8 yıldan fazla	11	7,6
Toplam	145	100,0

Anket katılımcılarının %42,8' i 3 yıldan az süredir, %40' ı 3 ile 5 yıl arası, %9,7' si 6 ile 7 yıl arası ve %7,6'sı ise 8 yıldan fazla süredir firmalarında çalışmaktadır.

3.6. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Lojistik Firmalarında Teknoloji Kullanımına İlişkin Değerlendirme Ölçeğinin güvenilirliğinin hesaplanmasında iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonrasında ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,88'dir. Çıkan katsayı dikkate alındığında ölçek değerlendirilmeye uygun güvenilir aralıkta saptanmıştır. Söz konusu araştırmada kullanılan ölçek yakın dönem içerisinde -2015 yılında- uygulanmış olan akademik geçerliliği bulunan bir ölçektir. Yakın dönemde uygulanması nedeniyle ölçekte mevcut olan araştırma soruları da hem sektör hem akademik anlamda güncelliğini ve geçerliliğini korumaktadır.

3.7. Verilerin Analizi

Lojistik firmalarının teknoloji kullanımına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla anket uygulaması ile elde edilen veriler dijital ortama aktarılarak SPSS 20 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde sorulara verilen cevapların sıklıklarını bulabilmek için Frekans analizi, demografik grupların hangi soruya hangi cevabı verdiğini ve anlamlılık düzeyini belirlemek için descriptives ve crosstabs analizleri yapılmıştır.

3.8. Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İlgili bölümde araştırma kapsamında toplanan verilerin istatistiksel yöntemler kullanılarak sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.8.1. Sıklık Analizi ve Tanımsal İstatistikler

Elde edilen veriler üzerinde yapılan Sıklık Analizi neticesinde ilgili veriler Çizelge 3.6'da belirtilmiştir.

Çizelge 3.6: Bilgi teknolojileri kullanım saatleri

Bilgi Teknolojileri Kullanım Saatleri		Sıklık	Yüzde
	0-5 saat	54	37,2
	6-10 saat	74	51,0
	10 ve üzeri	17	11,7
	Toplam	145	100,0
Bilgi Teknolojileri Kullanımına Yönetim Desteği			
Bilgi Teknolojileri Kullanımına Yönetim Desteği		Sıklık	Yüzde
	Kesinlikle katılıyorum	48	33,1
	Katılıyorum	41	28,3
	Kararsızım	19	13,1
	Katılmıyorum	21	14,5
	Kesinlikle katılmıyorum	16	11,0
	Toplam	145	100,0
Ürün Takip Servisi Kullanımı			
Ürün Takip Servisi Kullanımı		Sıklık	Yüzde
	Evet	138	95,2
	Hayır	7	4,8
	Toplam	145	100,0

Müşteri Şikâyetlerinin Online Olarak Daha Kolay Yapılması		Sıklık	Yüzde
	Kesinlikle katılıyorum	67	46,2
	Katılıyorum	34	23,4
	Kararsızım	18	12,4
	Katılmıyorum	17	11,7
	Kesinlikle katılmıyorum	9	6,2
	Toplam	145	100,0
Teknoloji Entegrasyonunun Faturalandırma İşlemini Kolaylaştırması			
Teknoloji Entegrasyonunun Faturalandırma İşlemini Kolaylaştırması		Sıklık	Yüzde
	Kesinlikle katılıyorum	60	41,4
	Katılıyorum	42	29,0
	Kararsızım	28	19,3
	Katılmıyorum	8	5,5
	Kesinlikle kararsızım	7	4,8
	Toplam	145	100,0
Teknoloji Entegrasyonunun Ödeme İşlemini Kolaylaştırması			
Teknoloji Entegrasyonunun Ödeme İşlemini Kolaylaştırması		Sıklık	Yüzde
	Kesinlikle katılıyorum	37	25,5
	Katılıyorum	54	37,2
	Kararsızım	35	24,1
	Katılmıyorum	14	9,7
	Kesinlikle katılmıyorum	5	3,4
	Toplam	145	100,0

Yapılan analiz sonucunda firmalarda günlük işleyiş içerisinde bilgi teknolojileri kullanım saatlerine ilişkin analiz neticesinde 6-10 saat arasında bilgi teknolojileri kullanarak günlük işlerini devam ettirenlerin oranı %51 ve 10 saat üzerinde bilgi teknolojileri kullanarak günlük işlerini devam ettirenlerin oranı %11,7'dir. Günlük işleyiş içerisinde bakıldığında 6 saat üzerinde işlerini bilgi teknolojilerini kullanarak devam ettirenlerin oranı %62,7'dir. Günümüz lojistik firmalarına baktığımızda artık birçok departmanda işlerin büyük çoğunluğunun teknoloji kullanımı ile yapıldığını bu analiz neticesine rahatlıkla görebilmekteyiz. Yapılan araştırma neticesinde firmalarda teknoloji kullanımına ilişkin olarak yönetimin destekleme oranının değerlendirilmesinde ilgili soruya kesinlikle katılıyorum cevabını verenlerin oranı %33,1 ve katılıyorum diyenlerin oranı ise %28,3 'dür. İlgili oranlar göz önünde bulunduğu anda ankete cevap verenlerin büyük bir çoğunluğu yani %61,4'ü yönetimin teknoloji kullanımının desteklediğini düşünmektedir. Ankete katılanların çalışmış olduğu firmaların yüksek yüzdeli bir çoğunluğu olan

%95,2'si firmalarında araç takibi, şoför takibi, yakıt takibi ve rotalama, planlama ve haritalama gibi ürün takip sistemleri kullanılmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda günümüz lojistik firmalarının mülkiyet yapısı ya da firma sahibi özellikleri ne şekilde olursa olsun artık neredeyse hepsi bir şekilde ürün ya da maliyet kontrolü adına teknoloji kullanımını tercih etmektedir. Ankete katılanlar müşterilerin teknoloji kullanımının başlatılması ile şikayetlerini online olarak kolaylıkla eriştirebilirler sorusuna %46,2'si kesinlikle katılıyorum ve %23,4'ü katılıyorum cevabını vermiştir. İlgili soruya olumlu cevap verenlerin oranı %69,7 oranına ulaşmaktadır. Bu durum şikayet hatlarının ve müşteri hizmetleri servislerinin son dönemde önem kazanmasının nedenini ortaya koymaktadır. Teknoloji entegrasyonu ana tedarikçilerle olan faturalandırma işlemini kolaylaştırır sorusuna ankete katılanların %41,4'ü kesinlikle katılıyorum ve %29 'u katılıyorum cevabı ile toplamda %70,3 oranında olumlu cevap vermektedir. Teknoloji entegrasyonunun ödeme işlemlerini kolaylaştırıldığına ilişkin olarak sorulmuş olan soruya ankete katılanlar %25,5'i kesinlikle katılıyorum ve %37,2'i ise katılıyorum cevabını vererek %62,8 oranında olumlu cevap vermiştir.

Tanımsal İstatistiklere ilişkin olarak elde edilen veriler Çizelge 3.7'de belirtilmiştir.

Çizelge 3.7: Tanımsal istatistik analizi

	Ortalama	Standart Sapma
Yönetim bilgi teknoloji kullanımını desteklemektedir	2,4207	1,36763
Şirketinizde bilgi teknolojileri kullanımı oldukça düşük seviyededir	3,1655	1,35408
Çalışanlar bilgi teknoloji kullanımına direnç göstermektedir	2,7724	1,30035
Teknolojik ekipmanlar şirketinizde verimli kullanılmamaktadır	3,1379	1,32613
Şirketinizdeki bütün aktiviteler bilgisayar üzerinden yapılmaktadır	3,0000	1,31762
Teslimat servisinin kalitesi teknoloji kullanımı ile iyileşme göstermiştir	2,7862	1,31332
Şirketinizde ürün takip servisi kullanıyor musunuz?	1,0483	,21509
Şirketinizde hangi takip sistemini ya da sistemlerini kullanıyorsunuz	2,2826	1,24975
Kargo takip sistemi maliyetli olduğundan dolayı karlılığı düşürür	2,9517	1,37098

	Ortalama	Standart Sapma
Takip sistemi müşteri güvenini artırır buna bağlı olarak satışlar yükselir	2,4690	1,23634
Online kargo takip sistemi ve yönetimi daha güvenilirdir	2,6000	1,30916
Online kargo sistemi ve yönetimi daha kolay karışıklığa neden olabilir	3,2000	1,28344
Online kargo sistemi daha kolay, daha hızlı ve daha öngörülebilirdir	2,7931	1,31707
Tedarik zincirindeki bütün çalışanlar riskleri yönetebilirler	2,9379	1,25400
Müşteriler teknoloji kullanımının başlatılması ile şikayetlerini online olarak kolaylıkla eriştirebilirler	2,0828	1,27205
Müşteriler online servisi daha çok tercih ederler	2,4207	1,01837
Teknoloji kullanımının artması teslimat zamanını kısaltır	2,4966	1,21977
Teknoloji kullanımı müşteri hizmetlerinin çalışan maliyet azalmaktadır	2,7379	1,26393
Manuel sistemler online sistemlerden daha verimlidir	3,3862	1,30270
Şirketinizin sistemi müşterileriniz ve büyük tedarikçilerinizim sistemi ile entegre halde midir?	1,5724	,49644
Teknoloji entegrasyonu ana tedarikçilerle olan faturalandırma işlemi kolaylaştırır	2,0345	1,12678
Teknoloji entegrasyonu müşteriler ile olan ödeme ilişkisini kolaylaştırır	2,2828	1,05872
Sisteme entegre olan müşteriler ile ilişkilerin yöntemi daha kolaydır	2,5448	1,16058
Sisteme entegre olan tedarikçiler daha kolay hizmet verebilirler	2,4759	1,08706
Sistem entegrasyonu müşteri teslimat verimliliğini artırır	2,5862	1,21670
Sistem entegrasyonu organizasyon kontrolünü artırır	2,6828	1,31076

Yapılan analizler neticesinde yönetim bilgi teknolojileri kullanımını desteklemektedir sorusunun cevap ortalaması $\bar{X}=2,42$, şirketinizde bilgi teknolojileri kullanımı oldukça düşük seviyededir sorusunun cevabı $\bar{X}= 3,16$,

çalışanlar bilgi teknolojileri kullanımına direnç göstermektedir sorusunun cevabı $\bar{X}= 2,77$, teknolojik ekipmanlar şirketinizde verimli kullanılmamaktadır sorusunun cevabı $\bar{X}= 3,13$ 'dir. Bu sonuçlara göre firmalarda bilgi teknoloji kullanımı konusunda şirket yönetimi ve çalışanlar nezdinde olumlu bir izlenim olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine aynı bulgulara göre her ne kadar çalışanların teknoloji kullanımına direnç gösterme ortalamaları neredeyse yarıya yakın olmasına rağmen çoğunluk teknolojik ekipmanların verimli olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu noktada teknolojiye yarı yarıya yakın bir direnç göstergesi olmasına rağmen teknoloji ile karşılaşıldığı noktada kullanımda olumlu reaksiyon alındığı gözlemlenmektedir.

Online kargo sistemi ve yönetimi daha kolay karışıklığa neden olabilir sorusunun cevabı $\bar{X}= 3,20$, online kargo sistemi daha kolay, daha hızlı ve daha öngörebilirdir sorusunun cevabı $\bar{X}= 2,79$, tedarik zincirindeki bütün çalışanlar riskleri yönetebilirler sorusunun cevabı $\bar{X}= 2,93$ 'dür. İlgili sorular ve cevapları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Manuel sistemler online sistemlerden daha verimlidir sorusunun cevabı $\bar{X}= 3,38$, teknoloji entegrasyonu ana tedarikçilerle olan faturalandırma işlemlerini kolaylaştırır sorusunun cevabı $\bar{X}= 2,03$, teknoloji entegrasyonu müşterilerle olan ödeme ilişkisini kolaylaştırır sorusunun cevabı $\bar{X}= 2,28$ 'dir. İlgili sorular arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Özellikle muhasebesel işlemlerin entegre sistemler üzerinden ve bilgi teknoloji ile yapılması neticesinde süreç yönetiminin daha kolay olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.8.2. Manuel Sistemlerin Daha Verimli Olduğu Ölçeğinin İşletmenin Mülkiyet Yapısı Değişkenine Göre İncelenmesi

İşletmelerin mülkiyet yapılarına bağlı olarak firmaların yönetim şekillerinde ve teknolojiye olan bakış açılarında farklılık gözlenebilme ihtimali bulunmaktadır. Ortaya konulan hipotez doğrultusunda işletmelerin mülkiyet yapıları ile manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur. Hipotezin SPSS analizi ile test edilebilmesi için öncelikle analizin ilk adımı olarak homojenlik testi yapılmıştır. Çizelge 3.8'de homojenlik testine ilişkin veriler bulunmaktadır.

Çizelge 3.8: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli-yabancı) ile manuel sistemler online sistemlere göre daha verimlidir düşüncesine ilişkin homojenlik testi analizi

	Levene İstatistiği	df1	df2	p.
Manuel sistemler online sistemlerden daha verimlidir.	,822	2	142	,441

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan SPSS analizinde ilgili soruya cevap verenler söz konusu hipoteze ilişkin olarak doğru değerlendirmeleri yapabilecek şekilde homojen olarak dağılım göstermişlerdir. İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan homojenlik değerlendirmesinde p: 0,441 ($p > 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle anlamlılık testine devam edilebilmiş ve Anova analizi yapılabilmektedir.

Yapılan varyans analizine ilişkin olarak Çizelge 3.9 aşağıdadır:

Çizelge 3.9: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli – yabancı) ile manuel sistemler online sistemlere göre daha verimlidir düşüncesine ilişkin Varyans analizi

		df	F	p.
Manuel sistemler online sistemlerden daha verimlidir.	Gruplar Arası	2	3,403	,036
	Grup içi	142		
	Toplam	144		

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan Anova analizinde p:0,036 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bulunan bu “p” değeri neticesinde işletmenin mülkiyet yapısı yani yerli ya da yabancı oluşu ile manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bulunan bu sonuç neticesinde daha detaylı sonucu ortaya koyabilmek adına Tukey post hoc testi yapılmıştır.

Yapılan Tukey Post Hoc testine ilişkin olarak Çizelge 3.10 aşağıdadır:

Çizelge 3.10: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli – yabancı) ile manuel sistemler online sistemlere göre daha verimlidir düşüncesine ilişkin Post Hoc Analizi

Bağlı Değişken	(I) mülkiyet	(J) mülkiyet	Anlamlı Farklılık (I-J)	p.
Manuel sistemler online sistemlerden daha verimlidir.	yerli	yabancı	-,66305*	,034*
		diğer	-,40746	,529
	yabancı	yerli	,66305*	,034*
		diğer	,25558	,818
	diğer	yerli	,40746	,529
		yabancı	-,25558	,818

* %95 güven aralığında anlamlı

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılmış olan Tukey Post Hoc analizinde yerli ve yabancı firmaların karşılaştırılmasında p: 0,034 ($p < 0,05$) değeri tespit edilmiştir. Bu durum iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunduğu hipotezini doğrulamaktadır.

3.8.3. Yönetimin Teknoloji Kullanımına Destek Vermesi Ölçeğinin İşletmenin Mülkiyet Yapısı Değişkenine Göre İncelenmesi

İşletmelerin mülkiyet yapılarına bağlı olarak firmaların yönetim şekillerinde ve teknolojiye olan bakış açılarında farklılık gözlenebilme ihtimali bulunmaktadır. Ortaya konulan hipotez doğrultusunda işletmelerin mülkiyet yapıları ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur. Hipotezin SPSS analizi ile test edilebilmesi için öncelikle analizin ilk adımı olarak homojenlik testi yapılmıştır. Çizelge 3.11' de homojenlik testine ilişkin veriler bulunmaktadır.

Çizelge 3.11: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli–yabancı) ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesine ilişkin homojenlik testi analizi

	Levene İstatistiği	df1	df2	p.
Yönetim bilgi teknoloji kullanımını desteklemektedir	1,043	2	142	,355

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan SPSS analizinde ilgili soruya cevap verenler söz konusu hipoteze ilişkin olarak doğru değerlendirmeleri yapabilecek şekilde homojen olarak dağılım göstermişlerdir. İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan homojenlik değerlendirmesinde p: 0,355 ($p > 0,05$) olarak

tespit edilmiştir. Bu nedenle anlamlılık testine devam edilebilmiş ve Anova analizi yapılabilmektedir.

Yapılan Anova Analizine ilişkin olarak veriler Çizelge 3.12' de verilmiştir:

Çizelge 3.12: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli-yabancı) ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesine ilişkin Varyans analizi

		df	F	p.
Yönetim bilgi teknoloji kullanımını desteklemektedir	Gruplar Arası	2	,043	,958
	Gruplar İçi	142		
	Toplam	144		

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan Anova analizinde p: 0,958 ($p > 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bulunan "p" değeri neticesinde işletmenin mülkiyet yapısı yerli ya da yabancı oluşu ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu nedenle ilgili hipotez doğrulanamamıştır.

3.8.4. Teknoloji Kullanımının Müşteri Hizmetleri Çalışanlarının Maliyetlerini Azaltmaktadır Ölçeğinin Unvan Değişkenine Göre İncelenmesi

İşletmelerde çalışan kişilerin unvanları yükseldikçe kişilerin sorumluluk alanları arttığı gibi işletmeye daha geniş pencereden bakmaları gerekmektedir. İşletmelerde yüksek unvanlarda bulunan kişiler ya da kurumsal yapıdaki şirketlerin ortakları belirli bir birikime sahip konumdadır bu nedenle şirketin her bölümünü ve en önemlisi de finansal kaynakları mümkün olan en verimli şekilde kullanmak istemektedirler. Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır hipotezi ortaya konulmuştur. İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan SPSS analizine ilişkin olarak homojenlik testine ilişkin olarak veriler Çizelge 3.13' te sunulmuştur.

Çizelge 3.13: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığına ilişkin homojenlik testi analizleri

	Levene İstatistiği	df1	df2	p.
Teknoloji kullanımı müşteri hizmetlerinin çalışan maliyet azalmaktadır	2,515	2	142	,084

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan SPSS analizinde ilgili soruya cevap verenler söz konusu hipoteze ilişkin olarak doğru değerlendirmeleri yapabilecek şekilde homojen olarak dağılım göstermişlerdir. İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan homojenlik değerlendirmesinde p: 0,084 ($p > 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle anlamlılık testine devam edilebilmiş ve Anova analizi yapılabilmektedir.

Yapılan Anova Analizine ilişkin olarak Çizelge 3.14 aşağıdadır:

Çizelge 3.14: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığına ilişkin Varyans Analizi

		df	F	p.
Teknoloji kullanımı müşteri hizmetlerinin çalışan maliyet azalmaktadır	Gruplar Arası	2	3,887	,023
	Grup İçi	142		
	Toplam	144		

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan Anova analizinde p:0,023 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bulunan bu "p" değeri neticesinde çalışanların unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetleri azalttığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bulunan bu sonuç neticesinde daha detaylı sonucu ortaya koyabilmek adına Tukey Post Hoc testi yapılmıştır.

Yapılan Tukey Post Hoc testi verilerine ilişkin Çizelge 4.15 aşağıdadır:

Çizelge 3.15: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığına ilişkin Post Hoc Analizi

Bağlı Değişken	(I) ünvan	(J) ünvan	Anlamlılık Farkı (I-J)	p.
Teknoloji kullanımı müşteri hizmetlerinin çalışan maliyet azalmaktadır.	şirket ortağı	beyaz yaka	-1,08602*	,035*
		mavi yaka	-1,26357*	,017*
	beyaz yaka	şirket ortağı	1,08602*	,035*
		mavi yaka	-,17754	,718
	mavi yaka	şirket ortağı	1,26357*	,017*
		beyaz yaka	,17754	,718

* %95 güven aralığında anlamlı

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılmış olan Tukey Post Hoc analizinde işletmelerde çalışanların unvanlarına göre (şirket ortağı, mavi yakalı çalışan ve beyaz yakalı çalışan) karşılaştırılmasında çıkan sonuçlarda şirket ortağı ile mavi yakalı çalışan arasında $p: 0,017$ ($p < 0,05$), şirket ortağı ile beyaz yakalı çalışan arasında $p: 0,035$ ($p < 0,05$) değerleri tespit edilmiştir. Çıkan sonuç neticesinde şirket ortağı ile mavi yakalı çalışan ve beyaz yakalı çalışan arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Mavi yakalı ile beyaz yakalı çalışanlar arasındaki değerlendirmede $p: 0,718$ ($p > 0,05$) değeri tespit edilmiştir. Bu durumda hipotez değişkenlere ilişkin olarak ortaya konulan hipotez doğrulanmıştır.

3.8.5. Teknoloji Entegrasyonunun Faturalama İşlemlerini Kolaylaştırdığı Ölçeğinin Unvan Değişkenine Göre İncelenmesi

İşletmelerde çalışan kişilerin unvanları yükseldikçe kişilerin sorumluluk alanları arttığı gibi işletmeye daha geniş pencereden bakmaları gerekmektedir. İşletmelerde yüksek unvanlarda bulunan kişiler ya da kurumsal yapıdaki şirketlerin ortakları belirli bir birikime sahip konumdadır bu nedenle şirketin her bölümünü ve en önemlisi de finansal kaynakları mümkün olan en verimli şekilde kullanmak istemektedirler. İşletmelerde özellikle faturalandırma konusu büyük önem arz etmektedir. Hem faturalandırma işlemi hem de faturalandırılan işlemleri takibi açısından teknolojiye yararlanılması denetim açısından da işletmelere büyük avantaj sağlamaktadır. Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır hipotezi ortaya konulmuştur. İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan SPSS analizine ilişkin olarak homojenlik testine ilişkin olarak veriler Çizelge 4.16' te sunulmuştur.

Çizelge Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..16: Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığına ilişkin homojenlik testi analizleri

	Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
Teknoloji entegrasyonu ana tedarikçilerle olan faturalandırma işlemini kolaylaştırır.	3,213	2	142	,043

İlgili hipoteze ilişkin olarak yapılan homojenlik değerlendirmesinde p: 0,043 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle anlamlılık testine devam edilememiş ve Anova analizi yapılamamıştır. Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır hipotezi homojenlik testi yapılamadığı için doğrulanamamıştır.

Yukarıda hipotezlere ilişkin olarak yapılan değerlendirmeler haricinde yapılan Çapraz Tablolama analizlerinde aşağıdaki bazı hususlara da ulaşılmıştır:

- Araştırmaya katılan şirket ortaklarının yarısından fazlası çalışanlarının teknoloji kullanımına direnç gösterdiğini düşünmektedir. Bu şekilde düşünmeyen şirket ortaklarının oranı sadece 1/9 oranındadır. Söz konusu durum mavi yaka ve beyaz yaka çalışanlar içinde aynı doğrultuda olmakla birlikte oransal olarak şirket sahiplerine göre daha düşük seviyededir. Şirket sahiplerinde ilgili oran %55,5 iken, mavi yakalılar da ilgili oran %41,8 ve beyaz yakalılar da %43,01 oranındadır. İlgili oranlara ve istatistiksel bilgilere bakıldığında şirketteki sorumluluk alanı genişlemesi yani unvan artması ile teknoloji kullanımına gösterilen direnç algısı arasında paralel bir yükseliş gözükmektedir. Söz konusu oranlara bakıldığında işletmelerde teknoloji kullanımına direnç gösteren kişilerin bu durumu işlerini kaybetme korkusu ile yaptıkları ya da yeni teknoloji kullanımının ve öğrenilmesinin zor gelmesi durumları göz önüne alınarak böyle bir direnç ortaya çıktığını düşünmektedirler.
- Araştırmaya katılan şirket ortaklarının tamamına yakını takip sistemleri kullanmanın müşteri güvenini artırdığını ve buna bağlı olarak satışların yükseldiğini düşünmektedir. İlgili soruda mavi yaka ve beyaz yaka çalışanlarda şirket sahipleri kadar yüksek oranda olmamakla birlikte olumlu düşünceye sahiptirler. Şirket sahiplerinin %88,8 'i, mavi yakalı çalışanların %53,4'ü ve beyaz yaka çalışanların %51,6'sı takip sistemleri kullanımının müşteri güvenini artırdığını ve buna bağlı olarak satışların yükseldiğinin düşünmektedir. İlgili oranlar

göz önünde bulundurulduğunda şirketteki sorumluluk alanı ve unvan artışına paralel olarak takip sistemleri kullanımının müşteri güvenini artırdığını ve buna bağlı olarak satışların yükseldiği görüşü arasında paralel bir yükseliş gözükmemektedir.

- Araştırmaya katılan şirket ortaklarının yarısından fazlası online kargo sistemlerinin daha kolay karışıklığa neden olduğu görüşüne katılmamaktadır. Mavi yaka ve beyaz yaka çalışanlar açısından ise oran şirket sahiplerine göre daha düşüktür. Her ne kadar hem mavi yaka çalışanlarda hem de beyaz yaka çalışanlarda ilgili ölçüğe katılmayanların oranı katılanların oranına göre daha yüksek olsa dahi kararsızlar göz önüne alındığında yarıdan daha az bir oranda kalmaktadırlar. Şirket ortaklarının %55,5 'i, mavi yaka çalışanların %48,8'i ve beyaz yaka çalışanların %39,7'si online sistemin daha kolay karışıklığa neden olduğu ölçüğüne olumsuz yanıt vermektedir. İlgili sonuçlar neticesinde online sisteminin daha az karışıklığa neden olduğu algısı ile şirketteki sorumluluk alanı ve unvan artışı arasında paralel bir yükseliş gözükmemektedir.
- Araştırmaya katılan 18-26 yaş aralığındaki çalışanların %49'u, 27-35 yaş aralığındaki çalışanların %50,8'i, 36-45 yaş aralığındaki çalışanların %65,2'si, 46-55 yaş aralığındaki çalışanların %66,6'sı ve 56 yaş üzeri çalışanların %50'si sisteme entegre olan tedarikçilerin daha kolay hizmet verebildiği görüşüne sahiplerdir. İlgili sonuçlar neticesinde tüm yaş kategorilerinde tedarikçiler ile olan sistem entegrasyonunun ciddi oranda olumlu karşılandığını görebilmekteyiz. Kararsız kalanları değerlendirme dışı bıraktığımız da olumlu düşünenlerin oranı olumsuz düşünenlerin oranının bir hayli üzerinde gözükmemektedir.
- Araştırma katılanlara sorulan şirketinizdeki bütün aktiviteler bilgisayar üzerinden yapılmaktadır sorusuna mevcut şirketinde 3 yıldan az çalışanların %40,3'ü, 3 ile 5 yıl arasında çalışanların %32,7'si, 6 ile 7 yıl arasında çalışanların %35,7'si ve 8 yıldan fazla çalışanların %42,8'i olumlu cevap vermiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

4.1. Araştırmanın Sonuç Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında anket uygulaması öncesinde ortaya konan "H1: İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli-yabancı) ile manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır." Hipotezi yapılan araştırma neticesinde doğrulanmıştır. Yapılan homojenlik testi, Anova Analizi ve devamındaki Post Hoc Analizlerinde işletmenin mülkiyet yapısı ile manuel sistemlerin daha verimli olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bunun neden ortaya çıktığına ve bu anlamlı

farklılığın bulunmasına neden olan sebeplere baktığımızda mülkiyet yapısı yabancı ortaklık yapısı ile oluşan işletmeler yurtdışı ile daha çok bağlantılı durumdadır ve yurtdışında online sistemlere geçiş çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Genellikle kurumsal yapı içerisinde çalışmalarını sürdüren ilgili firmalarda çalışanlarda sistemlerin kişilere bağlı olmasını çok fazla desteklememektedir. Manuel sistemlerde çoğunlukla yapılan iş ya da bilgiler kişiye bağlı olarak ilerlemektedir. Bu nedenlerle mülkiyet yapısı yabancı olan firmalar tavrını kurumsallaşmadan yana kullanmakta ve manuel sistemler ile süreçleri yürütmek istememektedir. Yerli firmalarda durum biraz daha farklılık göstermektedir. Yerli ortaklık yapısına sahip işletmelerin kurumsallaşma düzeyleri oldukça düşük seviyededir. Belirli bir büyüklüğe erişmiş olan firmalarda dahi hala bir aile şirketi yapısı söz konusu olduğu için patron-işçi ilişkileri de eski sistem ile devamlılık göstermektedir. Bu durum çalışanlardan bazıları tarafından online sistemlere geçişte süreci yavaşlatma açısından bir avantaj olarak görülebilmektedir. Bu durum kişinin geçiş sürecinde işini kaybetme korkusu sebebiyle de olabilmektedir.

Araştırma kapsamında anket uygulaması öncesinde ortaya konan “**H2:** İşletmenin mülkiyet yapısı (yerli-yabancı) ile yönetimin teknoloji kullanımına destek vermesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.” Hipotezi yapılan araştırmalar neticesinde doğrulanmamıştır. Ancak anlamlı bir farkın ortaya çıkmış olmaması firmaların kanaatlerinin aksi yönde olduğunu göstermemektedir. Araştırmaya katılan firmaların %69,6’sı yerli mülkiyet yapısına sahip firmalarda, %21,3’ü ise yabancı mülkiyet yapısına sahip firmalarda çalışmaktadır. İlgili firmalarda çalışanlara sorulan bilgi teknolojileri kullanımını yönetim desteklemektedir sorusuna yerli firmada çalışanların %60,3’ü olumlu cevap verirken yabancı mülkiyet yapısına sahip firmalarda çalışanların %64,5 oranında olumlu yanıt vermiştir. Söz konusu sonuçlar neticesinde yurtdışı ile yönetsel olarak irtibatı olan firmaların yöneticilerinin teknoloji kullanımına daha fazla destek verdiği düşünülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ki temel nedenlerden bir tanesi yurtdışında faaliyet gösteren firmalar teknoloji kullanımına daha önce geçiş yapmışlardır ve kişiye bağlı bir sistem kullanma konusunda son derece isteksizlerdir. Teknoloji kullanımına daha önce geçiş gösterilmesi hem sistemlerin kullanılması açısından hem de sistemlerin maliyetleri açısından fazla avantaj göstermektedir. Özellikle yurtdışı menşeli firmalarda yurtdışındaki ilgili kişilerin her daim ülkemize gelip kontrolde bulunması mümkün olan bir durum değildir ve bu durum neticesinde kontrolü kişilerin ifadeleri yerine teknoloji kullanarak zaman kısıtlaması olmadan yapabilmeleri yöneticiler açısından ciddi bir yönetim ve denetim avantajı sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında anket uygulaması öncesinde ortaya konan “**H3:** Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri

çalışan maliyetlerini azalttığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.” Hipotezi yapılan araştırma neticesinde doğrulanmıştır. Yapılan homojenlik testi, Anova Analizi ve devamındaki Post Hoc Analizlerinde Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bunun nedeni açıklamak istediğimiz takdirde, İşletmeler kar amacıyla kurulan ve yönetilen organizasyonlardır. Şirket sahipleri öncelikle olarak kar etme duygusuyla hareket etmektedirler. Kar edebilmenin en önemli noktalarından bir tanesi müşterinin istekleri doğru bir biçimde kavrayabilmek, müşteriler ile olan ilişkileri sıcak tutabilmek ve bununla birlikte teknolojinin karşılıklı etkileşim avantajından yararlanarak güncel olarak müşteri istekleri ve beklentilerini takip ederek doğru değişimleri yakalayabilmektir. Teknoloji kullanımı işletmelerin birçok anlamda olduğu gibi müşteri hizmetleri yönetiminde de bazı maliyetlerden kurtarmışlardır. Birden çok personel ile yürütülen bir süreç teknolojinin sürece dahil olması ile birlikte bir kişi tarafından bile rahatlıkla yapılır bir hal almıştır. Yapılan araştırmada da şirket sahiplerinin teknoloji kullanımının müşteri hizmetleri çalışan maliyetlerini azalttığını düşünmektedir. Mavi yakalı çalışanlar ile beyaz yakalı çalışanlar arasında aynı durum bulunmamaktadır. Bunun nedeni beyaz yakalı çalışanların müşteri hizmetlerinin önemini farkında olması ve teknoloji kullanımı ile birlikte çalışan sayısının azalmasından dolayı müşteriye opsiyonel ve kişiselleştirilmiş hizmet sunma imkânlarının kısıtlanabileceği düşüncesi ve bunun neticesinde yönetici olarak müşteri memnuniyetsizliği sorumluluğunun kendisinde olacağı düşüncesidir.

Araştırma kapsamında anket uygulaması öncesinde ortaya konan “**H4:** Çalışanların şirketteki unvanları ile teknoloji entegrasyonunun faturalama işlemlerini kolaylaştırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.” Hipotezi yapılan araştırma neticesinde doğrulanmamıştır. Araştırmaya katılan firmaların %69,6’sı yerli mülkiyet yapısına sahip firmalarda, %21,3’ü ise yabancı mülkiyet yapısına sahip firmalarda çalışmaktadır. İlgili firmalarda çalışanlara sorulan teknoloji entegrasyonu ana tedarikçilerle olan faturalandırma işlemini kolaylaştırır sorusuna yerli firmalarda çalışanların %73,2’si olumlu yanıt verirken yabancı mülkiyet yapısına sahip firmalarda çalışanların %64,5’i olumlu yanıt vermiştir. Bunun nedeni üzerinde düşündüğümüzde yabancı firmaların bu noktada desteğinin daha düşük çıkmasının sebebi yerli firmalardaki sistemlerin yetersiz oluşu ve entegrasyonunun zor oluşu sebebiyle yaşanan aksaklıklardan dolayı yerli firmalar ile olan entegrasyonunun efektif kullanılamıyor oluşu olabilmektedir. Yerli firmalarda ise desteğin daha yüksek çıkmasının sebebi ilgili yerli firmalar kurumsallaşma yolunda olan firmalar oluşu ve özellikle şirket sahiplerinin ve yöneticilerin bireysel olarak olayları takip edebilecekleri büyüklükleri aşmış durumda olmalarıdır. Bu nedenle özellikle parasal konuları daha kolay takip

edebilmek adına faturalama işlemlerinin sistemler üzerinden yapılmasını daha olumlu karşılamaktadır. Aynı durum ödeme teknoloji entegrasyonunun ödeme ilişkilerini kolaylaştırır ölçeğinin şirket mülkiyet yapısına göre değerlendirilmesine ilişkin olarak değerlendirilmesinde de ortaya çıkmaktadır. İlgili firmalarda çalışanlara sorulan teknoloji entegrasyonu müşterilerle olan ödeme ilişkisini kolaylaştırır sorusuna yerli firmalarda çalışanların %65,3'ü olumlu yanıt verirken yabancı mülkiyet yapısına sahip firmalarda çalışanların %54,8'i olumlu yanıt vermiştir.

Yapılan uygulama neticesinde teknoloji kullanımının artık yerli firmalar tarafından da öneminin anlaşıldığı görülmektedir. Teknoloji kullanımı özellikle lojistik gibi süreçlerin çok hızlı ilerlediği bir sektörde büyük önem arz etmektedir. Firmalardaki kurumsallaşma yada dış dünya ile irtibat arttıkça firmaların teknoloji kullanımına verdikleri önem ve uygulama istekleri daha yoğun bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Firmaların faaliyet süreçlerinde yapmış oldukları bütün aktiviteleri kontrol altında tutabilmeleri ve doğru noktalarda kontrol alanları yaratabilmeleri teknoloji kullanımı ile mümkün bir hal alabilmekte ve daha net sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bu doğrultuda firmalar artık iş akış süreçlerinde teknoloji kullanımını göz ardı edemeyecek konuma gelmiştir. Firmaların teknoloji kullanımına ilişkin olarak yaşamış olduğu tecrübeler göz önünde bulunduğunda teknoloji kullanımının getirmiş olduğu kolaylık ve güvenlik-denetim açısından ciddi avantajlar sağlamaktadır. İlgili sonuçlar neticesinde firmaların kurumsallaşma yolunda teknoloji kullanımını ön planda tutmasının artık yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızdadır. İşletmeler ilgili araştırma neticesinde firmaların hangi değişkenler kapsamında teknoloji kullanımına yöneldiği ya da hangi değişkenlerin teknoloji kullanımına firmaları teşvik ettiği noktasında firmalara ön görüşler sunmaktadır.

4.2. Araştırma Neticesinde Sunulan Öneriler

Günümüz ticaret dünyası içerisinde ekonominin küreselleşmesi dünya global bir köy halini almıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren ticari işletmelerin gün geçtikçe dünya ile olan entegrasyonunu yükselen ivme kazanmıştır. Bunun yanında yabancı firmaların da Türkiye olan yatırımlarını her geçen gün çoğaltmıştır. Ticaretin hızının yükselmesi ve uluslararası ticaretin öneminin artması ile birlikte yeni bir kavram olan lojistik kavramını önemini her geçen gün artırmaktadır.

Teknoloji kullanımı günümüzde bireyler ile birlikte şirketler tarafından da oldukça büyük bir hızla artış göstermektedir. Kişiler alışverişlerinden, banka işlemlerine ve hatta sosyal paylaşımlarını bile teknoloji yardımı ile yapmaya başlamışlardır. Tüm bu gelişmeler neticesinde yeni ticaret düzeni

içerisinde artık şirketler ne teknoloji kullanımını ne de lojistiğin önemini yadsıyabilirler. Bu perspektiften baktığımızda genç ve dinamik bir sektör olan lojistik ile teknoloji kullanımının birbirinden ayrı ayrı düşünülmesi söz konusu değildir.

Yapılan araştırma ile teknoloji kullanımının lojistik firmaları açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın ölçeğini oluşturan soruların tamamı bir hipotez olarak karşımıza çıkabilecek durumdadır. Araştırma neticesinde teknoloji kullanımının işletmenin her evresinde rahatlıkla kullanılabilmesi ve bununla birlikte uygulanmasının neredeyse kaçınılmaz bir son olduğu durumu ortaya çıkmaktadır.

İlgili araştırmada işletmelerin finansal büyüklüklerine ilişkin veriler bulunmamaktadır. Bu durum firmaların finansal verilerini paylaşmak istememeleri ve bu nedenle sağlıklı bir değerlendirme yapılamayacak olması nedeniyle çalışma kapsamında tutulmamıştır. İlgili çalışma neticesinde sektörel anlamda işletmelerin teknoloji kullanımının avantajlarını daha net bir biçimde görebilecekleri bir tablo ortaya konulmaya çalışılmış ve özellikle kontrol ve kurumsallaşma açısından teknolojinin önemli olduğuna ilişkin olarak tavsiyelerde bulunmaya çalışılmıştır.

İlerleyen dönemlerde ilgili alanda çalışma yapacak olanların şirketlerin mülkiyet yapılarını, kişilerin sorumluluk alanlarını göz ardı etmeden değerlendirmelerini yapmaları hususu ilgili çalışma neticesinde tavsiye edilmektedir. İlgili çalışma kapsamında içinde bulunulan şartlar nedeniyle sadece İstanbul'daki firmalar ile yüz yüze görüşme şansı olmuş ancak bunun yanında diğer illerde bulunan firmalara araştırma elektronik posta yolu ile ulaştırılmak zorunda kalmıştır. Bu noktada yüz yüze görüşülmesi durumunda daha fazla geri dönüş alınabileceği hususu nedeniyle ilerleyen çalışmalarda yüz yüze anket uygulamasının daha yoğun şekilde kullanılmasının olumlu olacağı düşünülmektedir. İlgili çalışmada yapılan analizlerde işletmelerin finansal verilerini paylaşmak istememeleri nedeniyle ekonometrik değerlendirmeler yapılmamıştır. İlerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalarda lojistik firmalarında teknoloji kullanımının ekonomik ve finansal yönden firmaların gelişmesine ne yönde etki ettiği ekonometrik veriler açısından incelenmesi noktalarının araştırılabileceği önerisinde bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, Burcu, *Bilişim Sistemlerinin Lojistik Yönetiminde Etkin Kullanımı ve Buna İlişkin Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

AYDIN, N., & M. KÖSEOĞLU, "Logistics Service Provider Selection Criteria for Companies", **Journal of Management Marketing and Logistics**, 2016.

BÜLBÜL, Hasan, *Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Ürün ve Süreç Yeniliği: Bilişim Teknolojileri Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2003.

CHRISTOPHER, M., **Logistics & Supply Chain Management**, Pearson Higher Ed., 2016.

FLEISCHMANN, B., H. MEYR, & M. WAGNER, **Advanced Planning. In Supply Chain Management And Advanced Planning**, Springer Berlin Heidelberg, 2015, (ss. 71-95).

GÜRBÜZ, A., & M. İNCE, "Küçük ve Orta Ölçekli Konaklama İşletmelerinde Bilgi Teknolojilerinin Yeri ve Rekabet Gücüne Etkisi: Karabük Örneği", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 12 (28), 2016.

HOMPEL, Michael Ten, Thorsten SCHMIDT, Springer, **Depo Yönetimi/Ware House Management**, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2014.

JOHNSON, Mark W., Greg W. MARSHALL, **Sales Force Management Leadership, Innovation, Technology**, Twelfth Edition, New York, 2016.

KARAASLAN A. & H. ALTAY, "Küresel Ekonomik Sisteme Entegrasyon Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabet Gücü", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015.

KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara, Taş Kitapçılık ve Teknik Basım, 1982.

LIN, Z., L. YUEGANG, K. JING, S. ZHANQUN & B. ANDREW, "Development of Transportation Supervision Information System of Frozen Seafood Processing Enterprises Based on ERP", **Journal of Applied Science and Engineering Innovation**, 3 (1), 2016.

MIKE, F., & M. M. LALEH, "Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin İstihdam Üzerine Etkisi: Seçili Ülkeler Üzerine Bir Uygulama"/ "The Effect of Information and Communication Technologies on Employment: An Empirical Study upon Selected Countries", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20 (2), 2016.

MORSCHETT, D., H. SCHRAMM-KLEIN & J. ZENTES, **Strategic International Management**, Springer, 2015.

ÖZÇAM, Y. & E. COŞKUN, "Türkiye'de Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Zekâsı Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (1), 2016.

ÖZTÜRK, Adem, **Stok Yönetimi**, Performans Yönetimi ve Kalite Geliştirme Daire Başkanlığı,13-14/08/2009 Ankara, 2009.

PAPADOPOULOS, T., A. GUNASEKARAN, R. DUBEY, & M. BALTA, "Big Data and RFID in Supply Chain and Logistics Management: A Review of the Literature", **Supply Chain Management in the Big Data Era**, 2016.

RATTEN, V., "The Development of E-Commerce Management for the Book Industry", **Encyclopedia of E-Commerce Development, Implementation, and Management**, 2016.

SEVİM, E., M. KOSEOGLU & A. Z. ACAR, "The Effects of Technology Based Control Systems on Workplace Behavior of the Workers in Logistics Sector", **Journal of Management Marketing and Logistics**, 2 (1), 2015.

SOLAK, E., & D.S. KORKUT, "Örnek Bir İşletmede Gerçekleştirilen Kalite Kontrol Uygulamaları", **Selçuk Teknik Online Dergi**, 14 (2), 2015.

TEK, Ömer Baybars ve Engin ÖZGÜL, Modern Pazarlama İlkeleri, İzmir, 2005.

TEK, Ömer Baybars, İlkay KARADUMAN, **Lojistik Yönetimi Tedarik Zinciri Bakış Açısıyla Küresel Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları**, İzmir, İhlas Kitabevi, 2012.

UĞUR, Nazan, *Bir Üçünü Parti Lojistik Şirketinde Kalite Fonksiyonu Yayılımı Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

UTZ, A., J. WILBERG & U. LINDEMANN, "Design for Logistics: Development of a Process Model", **DS 85-2: Proceedings of NordDesign 2016**, Volume 2, Trondheim, Norway, 10th-12th August 2016, 2016.

WANG, Y., & Z. LIN, "Design of a Logistics Flow-Direction Control System Based on Lock-Control Technology", In **LISS 2013**, Springer Berlin Heidelberg, 2015, (ss. 1053-1058).

WILSON, Macharia Ngombo & Mike A. IRAVO & Ondadu Ibrahim TIRIMBA & Kepha OMBUI, "Effects of Information Technology on Performance of Logistics Firms in Nairobi Country", **International Journal of Scientific and Research Publications**, Volume 5, Nairobi, 2015.

Summary

Turkey can be the commercial base of the world as a result of its geopolitical and geographical location. Turkey is an important market for logistics, based on its geopolitical location, the development of its economy, young population and its investments on both private and public fields.

In this study, the theoretical part includes the definition of logistics and its theory as well as the historical developments in logistics. The theoretical part

also includes the information about use of technological developments which is the basis of this study.

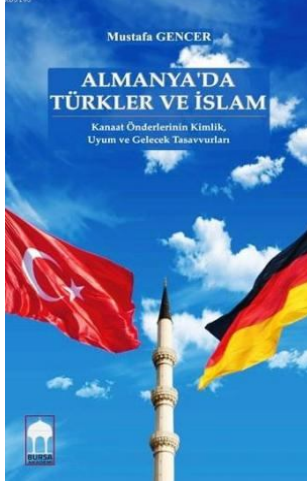
The questionnaire of this study consists of two sections and thirty-four questions. Related questionnaire is adopted from the questionnaire which was used in Nairobi in 2015 called "The Impact of the Usage of Information Technology on the Performance of Logistics Companies". While first part of the questionnaire which is called Personal Information includes questions regarding the demographics, the second part which is called "The impact of the technology in logistics performance" includes the questions about the effects of the technology in logistics performance. Related questionnaire applied to the companies that are operating in logistics market either face to face or by email. The total of 350 questionnaires have been sent to the people who are white collar workers, blue collar workers and partners. It has been seen that 145 of the returned questionnaires are complete and eligible for the assessment and those questionnaires have been used.

In this study, logistics companies' interests and trends regarding to the usage of technology have been presented and how these trends and interests change based on the ownership structure of the companies and titles of the employees. In addition, it has been investigated that what kind of technological usage ease the workflow of the company. In this study, the influence of the ownership structure on the idea of manual systems' efficiency, the influence of the ownership structure on the support of technology usage, the influence of the technological usage of different employee levels on the idea of reducing customer service costs and the idea of easing the billing procedures.

In the study, Frequency Analysis, Homogeneity Test, Analysis of Variance, ANOVA Test and post-hoc analysis (Tukey test) have been used in order to obtain meaningful results by SPSS 20 software.

KİTAP İNCELEMESİ – 1

Hazırlayan: Mehmet AKYÜZ *

ALMANYA'DA TÜRKLER ve İSLAM: KANAAT ÖNDERLERİNİN KİMLİK, UYUM ve GELECEK TASAVVURLARI

Yazar: Mustafa GENCER

Almanya'da Türkler ve İslam: Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum ve Gelecek Tasavvurları

Bursa: Bursa Akademi Yayınları,
2014, 220 s.

ISBN: 9786059955027

Giriş

2. Dünya savaşından sonra Almanya, ekonomisini yeniden toparlamak için yabancı işçi kabul etmek durumunda kalmış ve bu ülkeye 1955'lerden sonra bir işgücü göçü başlamıştır. Bugün Almanya'da 3 milyon Türk başta olmak üzere 7 milyon göçmen yaşamaktadır. Göçmenlerin siyasal ve ekonomik açıdan önemli bir unsuru teşkil ettiği Almanya'da Türkler elli yılı aşkın bir yaşam tecrübesine sahip olmuştur. Bu durum, göç, kimlik ve entegrasyon konuları ile birlikte çok kültürlülük, çoğulculuk gibi kavramları değerlendirme açısından araştırmacılara önemli imkânlar sunmaktadır.

Kıta Avrupa'sındaki göçmen nüfusun en fazla yaşadığı ülke¹ olan Almanya'ya göre Türk ve diğer Müslüman göçmenler neyi ifade etmektedir? Türkler bu ülkede ne tür kimlik sorunları yaşamaktadır? Gelecekte beklentileri nelerdir? Bütün bu vb. konular, yurtdışında yaşayan vatandaşların problemlerine yönelik Türkiye'de son yıllarda artan politik farkındalıkla beraber akademik çevrelerde daha çok tartışılmaya başlanmıştır.

Kitap İncelemesi (Book Review)

* Uzman, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye, E-posta:

mehmetakyuz@ibu.edu.tr

¹ <http://www.turkeyinfonet.com/> (Erişim tarihi: 17 Aralık 2014)

Burada tanıtım ve değerlendirilmesi yapılan kitap, konuyu niceliksel ve niteliksel saha araştırmalarının ışığında ilgili literatür eşliğinde değerlendiren farklı bir akademik çalışmadır. Almanya'ya Türkiye'den göç eden bir ailenin mensubu olarak, mastır öğrenimini bu ülkede tamamlayan ve 1995-2003 yılları arasında Yabancılar Meclis Başkanlığı gibi temsil görevlerinin yanı sıra çeşitli Sivil Toplum Kuruluşlarında (STK) gönüllü faaliyetlerde bulunan Mustafa Gencer, kitabında akademik anlamda ampirik ve teorik yaklaşımı bütünleştirerek kronoloji eşliğinde konuyu irdelemektedir.

Almanya'ya kimler, neden gitmeye karar vermiştir. Bu ülkede hayat hikâyeleri nasıl şekillenmiş, ikinci ve üçüncü nesiler, sosyal ve kültürel olarak ne gibi değişimlere uğramış hangi zorlukları yaşamıştır? Kitap; tüm bu sorulara Almanya'da Türklerin etrafında birleştikleri STK temsilcileriyle yapılan geniş çaplı mülakatlarla cevap aramakta, Almanya'daki Türk toplumunun kimlik, aidiyet, uyum ve dışlanma ile asimilasyon konularında önemli veriler sunmaktadır.

Türkler'in Almanya'ya Göçü ve Entegrasyon Süreçleri

82,5 milyon nüfusu ile Avrupa Birliği'nin (AB) en fazla nüfusuna sahip Almanya'ya olan Türk göçü, kitapta kronolojik olarak üç safhada değerlendirilmektedir:

- Birinci Dönem (1960-1973): Almanya'daki ikametlerini geçici olarak addeden genç işçiler safhası.
- İkinci Dönem (1973-1980): Türkiye'ye dönüşün kısa sürede mümkün olmadığı ve bunun sonucunda *aile birleşimlerinin* başladığı dönem.
- Üçüncü Dönem (1980-...): Almanya'da yerleşme ve daimi ikamet dönemi.

Türkiye ile Almanya arasında Misafir İşgücü Alım Anlaşması, 30 Ekim 1961 yılında imzalandı. Dönemin karışık siyasi portresi ve kötü ekonomik koşullarını düşünerek gelecek kaygısı taşıyan insanlar, kamuoyunda estirilen kolay ve çabuk para kazanma rüzgârıyla "kendini kurtarmak" için bu tarihten itibaren Almanya'ya gitmeye başladı. Göç sürecinin ilk kuşağının temel düşüncesi, Türkiye'deki istihdam sorunları nedeniyle daha iyi bir gelecek için gurbet şartlarına tahammül ederek en kısa zamanda anavatana geri dönüş yapmaktı. Bu süreç zarfında olabildiğince fazla tasarruf yaparak Türkiye'deki gelecek planları garanti altına alınacaktı. Göçün bu ilk yıllarında insanlar, dışlanmanın her türlü formunu sineye çektiler ve zorluklar karşısında kendilerini feda edercesine beklentilerini canlı tutmaya çalıştılar.

Dünya genelinde yaşanan ekonomik darboğaz ve petrol krizi sebebiyle Almanya, 1973 yılında işçi göçünü durdurdu. Bu karar en çok Türkleri etkiledi. Özellikle bu ülkeye daha geç gelen ve zenginlik hayalinin henüz başında olanlar, Almanya’da göçmenlerle ilgili sertleşen yasal düzenlemelere rağmen Türkiye’deki ailelerini yanlarına almaya karar verdiler.

Kimlik, toplumsal statü, aidiyet sorunları ve kültürel dönüşümlerin derinleştiği bu ikinci dönemde Türkler’in *tasarruf yapma* düşünce ve hayalleri devam etti. Aileler, diğer Türk ailelerin yaşadığı mahallelere yakın olan, ucuz ve eski evler kiralayarak, yabancı bir toplumda yaşamının getirdiği psikolojik zorluklar ve Almanya’da hissettikleri sosyal tecridi aşmak için çabaladılar.

1980 ve sonrasında da Türkler, kendilerine sorulduğunda bir gün Türkiye’ye dönecekleri cevabını vermeyi sürdürdüler. Ne var ki Alman toplumu içinde yavaş yavaş yeşeren *Türk hayat tarzı*, etkileri ancak yıllar sonra kavranabilecek sosyolojik bir gerçeğe dönüşmeye başladı. Geri dönüş kararı, yeni sebeplerle her seferinde ertelenmeye devam ederken çoğu aile Almanya’da uzun vadeli bir hayat için planlar yapmaya başladı.

Almanya’da Türkler’in süreç içinde yaşam standartları, Türkiye’dekilere nazaran iyileşti. Türkiye’deki akrabaları ise “Alamancı”, “Gurbetçi” yakıştırmasıyla bir nevi kıskançlıkla onları dışlama çabasına girdi.

Almanya’daki Türklerin 50 yıllık hikâyesi; vatanda da gurbete de “öteki” olarak algılanmanın acısının duyulduğu ve bu psikoloji ile başa çıkmanın bir mücadelesi oldu.

Kimlik ve Din

Gelişen konjonktürde giderek ağır basan Almanya’da kalıcı olma düşüncesi, Türklerin, Türkiye oryantasyonunu arka plana itmiştir. Çocukları Almanya’da doğup, büyümüş birçoğu dil ve kültür bağlamında kendi ülkesine yabancılaşmıştır. Bu dönüşüm, ailelerin savunma mekanizmaları ve alışkanlıklarının değişmesine de sebep olmuştur. Aileler artık daha iyi evlerde ikamet etmeye, Alman mevzuatına tabi hayat sigortası ve uzun vadeli krediler gibi ekonomik enstrümanlar kullanmaya başlamıştır.

Kitapta, Almanya’daki özellikle üçüncü neslin kimlik aidiyeti anlamında yaşadığı bu bulanıklık dört başlıkta tanımlanmaktadır (s. 43-51):

- İki Kültürlü Kimlik: (Ben Yarı Alman, Yarı Türküm)
- Etnik Kimlik: (Biz Farklıyız)
- Kimlik Kaybı (Ben her yerde yabancıyım)
- Fonksiyonel Denklik: (Biz İntibak ettik)

Kitapta yer alan mülakatlarda, şahısların bu başlıklara tekabül eden duygu ve düşüncelerden izler yer almaktadır. Bu hissiyatı en net şekilde Almanya'da Milletvekilliği yapmış Hakkı Keskin'in ifadelerinde görmek mümkündür:

*"Göçmenlerin büyük bir kısmının biyografisi, içinden çıkılan ve göç edilen vatan, toplum ve kültür arasında kesin bir çizgi çizilememesini içinde barındırır. Kendi gelişimimden gördüğüm kadarıyla, Türkiye'de geçirdiğim 20 yıl benim biyografimden koparılmayacak bir kısımdır. Almanya'da kabul ve takdir problemi yaşamadım, ancak bu toplum ve siyasetin beni önyargısız kendinden biri olarak algılaması konusunda sıkıntıları olduğu hissinden de bir türlü kurtulamadım."*²

Uyum sağlamaya dönük atılan adımlara rağmen Almanlar, özelde Türkleri genelde ülkesinde yaşayan tüm Müslüman göçmenleri, eşit haklara sahip bir vatandaş olarak görmek yerine her defasında bu insanların "uyum" eksikliklerini dillendirmeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşım tarzı Almanya'da özellikle iş hayatında bir çeşit ayrımcılığa dönüşmüş durumdadır. Nitekim Almanya Ayrımcılıkla Mücadele Dairesi Başkanı Christine Lüders'in, Almanya'daki göçmenlerin sorunları hakkında Anadolu Ajansına yaptığı açıklama bu konuda bir itiraf niteliği taşımaktadır: *"Burada yaşayan göçmen Türkiye kökenliler, Almanya'da doğmuş ya da Alman pasaportuna sahip. Kendilerini Alman olarak hiss ediyorlar, çalışıyorlar ve vergi ödüyorlar. Ne yazık ki yabancı isime sahip oldukları için iş piyasasında eşit fırsatlara sahip değiller."*³

Bu genel bakış açısında dini aidiyetliğin ağırlığı, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ağırlık kazanmıştır. Almanya'daki Türkler, *misafir işçiden Müslüman göçmene* dönüşmüş, Türkler de nispeten kendilerini bu şekilde tanımlamaya başlamıştır.

2011 yılında Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın yaptırdığı araştırmadan elde edilen sonuçlar bu görüşü desteklemektedir. Araştırmaya göre, yurtdışında yaşayan Türklerin %31,4'ü kendilerini Avrupalı Müslüman-Türk olarak tanımlamaktadır. Kendilerini Avrupa'da yaşayan Türk olarak tanımlayanlar %24,5 oranındadır. Araştırma, Türklerin yaşadıkları ülkelerde karşılaştıkları problemler kapsamında yabancı düşmanlığını (%54,1) en önemli sorun olarak algıladıklarını göstermektedir. Bunu sırasıyla, işsizlik (%45,7), dil sorunu (%32,7), fırsat eşitliği (%26,9),

² Akt. Mustafa Gencer, Almanya'da Türkler ve İslam: Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum ve Gelecek Tasavvurları, Bursa 2014, ss. 33-34.

³ <http://www.trthaber.com/haber/dunya/goc-ulkesi-almanyandin-ayrimcilik-sorunu-156434.html> (Erişim tarihi: 17 Aralık 2014).

çocukların eğitimi (%12,6), kuşak çatışması (%11,2), aile birleşimi (%10,1), uyuşturucu/alkol kullanımı (%9,5) ve örgütlenme eksikliği (%6) takip etmektedir.

Avrupa’da kültürel farklılıklarını koruyarak birlikte yaşanabileceğini düşünen Türklerin oranı %70 ile oldukça yüksektir. Eşit haklar ve fırsat eşitliği konularında ciddi sorunlar yaşamalarına rağmen, kimliğini tanımlama konusunda *Avrupalı Müslüman-Türk* üçlemesini her üç kişiden birinin tercih etmesi dikkat çekmektedir.⁴

STK’ların Rolü

Göç sürecinde yukarıda özetlenmeye çalışılan zorlukların göğüslenmesinde Türklerin kurdukları STK’lar önemli bir işlev görmüştür. Her şeyden önce Türklerin kurduğu STK’lar Alman toplumsal düzenine ve yeni çevreye alışmak durumunda olan bireylere bir sığınak olmuştur. Bu örgütlenmeler, Türkler arasında yardımlaşma ve fikir alışverişinin yanı sıra psikolojik açıdan emniyet ve güven hissi vermiştir.

Özellikle eğitim, kültür ve dini ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulan dernekler, vakıflar, kulüpler ve benzeri sivil oluşumların sayısı süreç içerisinde gittikçe artmıştır. Türklerin kurdukları sivil toplum kuruluşlarının etkinlik alanları, üyelik biçimleri, toplum üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Söz konusu kuruluşlar hemşeri derneklerinden yerel spor kulüplerine, iş ve dayanışma kurumlarından Avrupa genelinde örgütlenen sivil toplum kuruluşlarına kadar uzanan bir çeşitlilik göstermektedir.

STK’lar gerek Alman ve gerek Türk makamları nezdinde girişimlerde bulunarak birçok sorunun çözümüne yardımcı olmuşlardır. Toplum bilgilendirerek sadece Türkiye’de değil artık yaşadıkları ülkelerde de söz sahibi olmaları, ülkelerin ekonomilerinde ve politikalarında rol almalarını sağlamıştır. Bugün Türkler, Alman toplumunda siyasal olarak temsil edilmektedirler. Türk kökenli milletvekili, iş adamı, doktor, mühendis, hâkim ve avukat gibi meslek grubundan insana rastlamak mümkündür. Ancak, bugün Alman parlamentolarına giren Türkiye kökenli bazı parlamenterlerin, içinden çıktıkları toplumun duyarlılıklarını dikkate almadıkları ve bu yönüyle soydaşlarının yaşadıkları sorunların çözümünde sonuç alıcı bir gayretten uzak oldukları da gözlemlenmektedir.

⁴ *Avrupa’da Yaşayan Türkler, Yaz Tatili Döneminde Türkiye’ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması*, T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2011.

Yazar, kitabında bu süreci hem tarihsel hem de sosyolojik olarak açıklayan detaylar vermektedir. Göçün ilk zamanlarında kurulan sivil toplum kuruluşlarının dini özelliği ve cemaat bağlılıkları ön plandadır. Dini vecibeleri yerine getirmek maksadıyla kurulan camilerde bir araya gelen Türkler, bu birlikteliği önce bölgesel birlikteliğe daha sonra bölgeler üstü federasyonlar ve nihayetinde ülke ölçekli çatı organizasyonlara dönüştürmüşlerdir. Kitapta dini yönelimleriyle ön plana çıkan yedi büyük yapılanmanın (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, İslam Toplumu Milli Görüş, Avrupa Ülkücü Dernekleri Federasyonu, Avrupa Türk İslam Birliği, Alevi Dernekleri, Süleymancılar, Nurcular) önde gelen temsilcilerine, İslam kimliği ve dini inanışları bağlamında Almanya’da yaşadıkları entegrasyon sorunları ve gelecek hakkındaki yorumları hakkında sorular sorulmaktadır. Sorulara verilen cevaplar ise konunun derinlemesine değerlendirilmesi, sosyal ve psikolojik sondajlar yapılarak farklı akademik çalışma imkanları sunması bakımından kitabın önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Almanya’ya olan Türk göçü, göç tarihi ve sosyolojisi açısından oldukça özgün bir karakteristiğe sahip olmasına rağmen bu alanda Türkiye’de çok az sayıda akademik çalışma bulunmaktadır.

Göç konusunda yapılan çalışmalarda daha çok entegrasyon ve asimilasyon kavramları ön plana çıkarken, göçmenlerin yaşadıkları ülkenin kültürüne uyum sağlamakla birlikte kendi kültürlerini de devam ettirebilmelerini içeren “entegrasyon” kavramı günümüzde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Entegrasyon, farklı çalışmalarda farklı boyutlarıyla değerlendirilmekte genç nesillerin kültürel kimliği ve toplumsal statüleri açısından çalışılması gereken bir konu olarak ön plana çıkmaktadır.

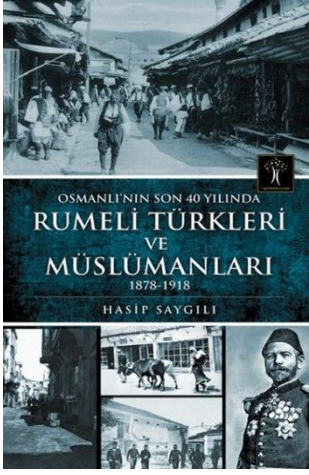
Mustafa Gencer’in, çalışmamıza konu olan *Almanya’da Türkler ve İslam: Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum ve Gelecek Tasavvurları* kitabı, Almanya’daki Türklerin Müslüman olarak diğer dinlere mensup kişi ve toplumlarla ve genel olarak Almanlarla ilişkilerini, bir arada yaşamanın getirdiği sorunlar ve bunların çözümüne ilişkin girişimlere dayanak teşkil edecek önemli veriler içermektedir.

Kitabın kapak görseli olarak Türk ve Alman bayrakları ve ortasında bir minare resmedilmesi, içerikle bütünlük arz ederken ayrıca kitapta dizin, kronoloji, Türkiye ve Almanya haritalarına yer verilerek okuyucuya kolaylık sağlanmaktadır.

Yazarın biyografisi dikkate alındığında eser, konu hakkında teorik bilgilerin yanı sıra yaşanan tecrübeleri de içermesi bakımından orijinal nitelik taşımakta ve bu özelliği ile Türkiye’de konuyla ilgili birkaç haftalık ziyaret ve salt literatüre dayalı yapılan çalışmalarla kıyaslanmayacak ölçüde değer taşımaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ – 2

Hazırlayan: Zafer SARAÇ*

OSMANLI'NIN SON 40 YILINDA RUMELİ TÜRKLERİ VE MÜSLÜMANLARI 1878-1918

Yazar: **Hasip SAYGILI**

**Osmanlı'nın Son 40 Yılında
Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918**

İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık,

2016, 256 sayfa,

ISBN: 9786054977734

Rumeli; bir zamanlar ismine kanıp kolaylıkla Rumların vatanı diye yaftalanabilecek bir yer değildi. Türk nüfusunun Anadolu ile boy ölçüştüğü Evlad-ı Fatihan'a mesken olmuş güzide bir Türk vatanıydı. Ne olduysa Balkan Savaşları sonrası oldu. Önce toprağı vatan yapan o nüfusumuzu kaybettik. Sonrasında koca toprak parçaları Osmanlının kayıp hanesine yazıldı. İşte o zaman adı Rum kendisi Türk olan Rumeli, adıyla sanıyla başkalarının oldu. Balkan tarihi konusunda ki önemli çalışmalarıyla adından bahsettiren Doç. Dr. Hasip Saygılı son çalışmasıyla bu kayıpların arka planına ışık tutmaya çalışmış. Çeşitli akademik dergilerde yayımlanan makalelerini bir araya toplayarak, önemli bir eser vücuda getirmiş.

Eser 1878-1908 yılları arasında Balkan Tarihi için önemli noktalara temas eden, 9 makaleyi içermektedir. Sunuş kısmını takiben bu makalelere yer verilirken epilog kısmıyla kitap tamamlanmıştır. Eserin ilk makalesi Balkanlarda görevli Osmanlı bürokratlarının durumunu göstermesi açısından önemli bir örnek oluşturan, Müşir Mehmet Ali Paşa'nın Berlin Kongresinden katline kadar ki yaşamı mercek altına alınmıştır. Siyasi bir cinayete kurban

Kitap İncelemesi (Book Review)

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Elazığ, Türkiye, E-posta: zafersarac@hotmail.com

giden Türk bürokratinin hayat hikâyesinden bahsedilirken, ömrünün son anları faaliyetleri çerçevesinde çok iyi bir şekilde dile getirilmiştir. Katledilmesini izleyen süreç, bunun siyasi etkileri, geniş bir perspektifle okuyucuya sunulmuştur.

Sayfa/Page | 234

İGÜ Sos. Bil. Derg.,
4 (1), 2017,
ss. 233-236.

Makalelerde anlatılan bazı vakalar tetikleyici etkisinden dolayı, basit tarihi olaylar kapsamında değerlendiremeyeceğimiz bir görünüm sergilemektedir. Bölge coğrafyası için dönüm noktası diyebileceğimiz bu tarihi olaylar irdelenirken, olayın öncesi, sonrası ve tüm yönleriyle ele alınarak geniş çaplı sonuçları tüm etkileriyle ortaya konulmuştur. Halen ülkeler arasında önemli diplomatik krizlere neden olabilen, siyasi cinayet ve suikastlar geçmişte Balkan coğrafyasında da görülmüştür. Eserde bu minvalde iki Rus konsolosunun katledilmesi, tüm yönleriyle ele alınmıştır. Bu siyasi cinayetler tahlil edilirken sadece olay örgüsünün anlatımı ile kalınmamış, adeta üzeri kapalı bir cinayet dosyası tekrardan açılmış farklı kaynaklar takip edilerek, olayın mevcut tablosu zenginleştirilerek, konunun çerçevesi çizilmiştir. Basit manada cinayet olayı ele alınırken, olayı izleyen dönem içinde karmaşıklaşarak ana olaya eklenen olaylar dizisi çok iyi sentezlenerek sunulmuştur. Örneğin; İlk aşamada Konsolos'un öldürülmesini izleyen olaylar zinciri Rus Donanmasının Karadeniz'e çıkmasına varıncaya değin kusursuz anlatılmıştır. Makaleleri bu nedenle bir tarihi olayın incelenmesinin nasıl yapılacağı hususunda ders teşkil edecek bir konuma yükseltebiliriz.

Kırk yıllık süreç içerisinde (1878-1908) Dünya'nın en karışık bölgesi olma özelliğini gösteren Balkanlar, "*Hüseyin Hilmi Paşanın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonları ile Bulgar Komitacıların İlişkileri*" ve "*Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitacıları ve Osmanlı Devleti*" isimli makalelerle daha açık bir konuma kavuşturulmuştur. Balkanlardaki bu kozmopolit yapıyı ortaya çıkaran çetelerin birbirleriyle ve üst düzey siyasi mekanizmalarla ilişkileri ele alınarak siyasi tablo ve gölgede kalmış gizli ilişkiler netleştirilmiştir. Balkan tarihi ile ilgili ayrı bir araştırma konusu olabilecek çetecilik faaliyetleri bu makalelerle neşter altına yatırılırken, dönemi anlatan tarih literatürüne önemli bir katkı sağlanmıştır.

Kitapta yer alan "*Balkan Harbinde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi*" isimli makale ise Osmanlının içerisinde bulunduğu birçok vahim durumun sebebinin ne olduğuna gayet açık cevaplar veriyor. Osmanlı Devletini yıkıma götüren sebepler tahlil edilirken, geri planda kalan sosyolojik faktörler su yüzüne çıkarılarak, konunun önemine dikkat çekilmiştir. Sadece Balkan hezimetleri açısından değil; birçok muvaffakiyetsizliğin sebebi olarak gösterilebilecek insan kalitesizliğinin zararlı etkileri bu yöndeki olumsuzlukların yaşanmaması adına, kitaptan çıkarılabilecek derslerin

merkezinde yer alıyor. Makalenin bu yönüyle devlet politikalarını üreten mekanizmaların hizmetine sunulması ve iyi idrak edilmesi kitabın kıymetinin fark edilmesini sağlayacaktır.

Kitap bu minvalde ilerlerken, Balkanlardaki kültürel varlığımızın su altında kalmış hazinelerinden birinin su yüzüne çıktığına şahit oluyoruz. *“Balkan Bozgununa Prizren’den Ağıt: Sultan Reşat Türküsü”* isimli makale bir hezimetin ruhsal buhranını çok iyi yansıtan ağıtı içermesi yönüyle diğer makalelerden ayrılıyor. Vefa hissini Balkan insanının yüreğinde dolup çağladığını anladığımız, bu türküyü Prizren’den savaşa katılan iki Osmanlı neferinin evrakları tamamlıyor. Görseline yer verilen bu evraklar ve türkü, Balkanlardaki Osmanlı izlerini silme çabalarına iyi bir cevap olabilecek niteliktedir. Prizren’den iki neferin Osmanlı ordusuna katıldığı aşikâr olmakla beraber, 1. Dünya Savaşı esnasında Balkanlardan İslam’ın son kalesini savunmak adına Osmanlı ordusuna önemli katılımlarda olmuştur. Bu konu ise *“Birinci Dünya Harbinde Rumeli’den Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları”* makale başlığıyla ele alınmıştır. Resmi kayıtlar çok iyi şekilde kullanılarak, akıldaki soru işaretleri böylelikle giderilmiştir.

Balkanlardaki Müslüman varlığının en önemli unsuru olan Arnavutlar ise *“20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı”* adlı makale ile işlenmiştir. Müellifin 2009-2010 yıllarında Arnavut nüfusun meskûn olduğu Kosova’da askeri bir görevi yerine getirmek maksadıyla bulunması ise makalelerin ehemmiyetini arttırmaktadır. Zira tarihi süreç içerisindeki olayların geleceğe yansımaları, yazar tarafından daha iyi bir tahlille okura sunulmuştur. Yazarın gözlemlerine ve anılarına bu şekilde yer vermesi okuyucuya geçmişle gelecek arasında kıyas yapabilme olanağını sağlamaktadır. Ayrıca kitabın sonuna eklediği epilog kısmıyla bölgede görev yaptığı döneme ait faaliyet raporu, müellifin etkin yönünü göstermesi açısından önemlidir.

Dönemle ilgili kaynakların bütün makalelerde olduğu gibi çok iyi kullanılması, arşiv kayıtlarının tarihi bilgilerle harmanlanarak sunulması, konunun birçok detayına hâkimiyet sağlamaktadır. Bazen dönemde yazılmış siyasi bir gazeteyi okuyormuş izlenimi uyandıran ve araştırmanın kıymetini arttıran bu yönü, eseri üstün kılan bir özellik olarak kendini göstermektedir. Ayrıca kaynakların yapbozun parçaları gibi anlatılan konuya yerleştirilmesi konu bütünlüğünü sağladığı gibi, okuyucunun konudan kopmasını engellemiştir. Kısaca bilimsel muhtevası gayet doyurucu olan bu eser her türlü övgüyü hak ediyor.

Sonuç olarak; Osmanlı Balkanları kaybederken aslında geçmişini yitirdi. Balkan şehirlerine ruhuna kazıdığı, özene bezene meydana getirdiği, uzun

yıllar boyunca kemale erdirdiği, kùltürünü kaybetti. Tarihini kaybeden bir milletin geçmişini yitirdiği yerde araması gayet doğaldır. Bu arayışın en önemli adımlarından biriside tarih ilminin rehberliği ile yapılanıdır. Bu anlamda tarih ilmi, geçmişin tozlu raflarına sıkışmış gerçekleri, gözler önüne serme görevini ifa eder. Hasip Saygılı bu görevi layıkıyla yerine getirerek, ince eleyip sık dokumuş, tarih ilmini en değer kazanacağı kulvarda anlamlandırarak, geleceğe rehber olacak şekilde kıymete dönüştürmüştür.

YAYIN İLKELERİ ve YAZIM KURALLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Kapsam, İçerik ve Tanımlar

Tanımlar:

Dergi: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ni,

Derginin Sahibi: Üniversite kurucu vakfı adına İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörünü,

Yayın Kurulu: İİSBF Dekanlığı tarafından belirlenen, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanında görev yapan, alanında bilimsel çalışmalarıyla öne çıkan ve dergide görev alan öğretim üyelerini,

Hakem Kurulu: Alanında uzmanlaşmış, yayın kurulu tarafından en az beş farklı üniversiteden seçilmiş öğretim üyelerini,

Editör: İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF Dekanlığı tarafından görevlendirecek öğretim üye ve/veya öğretim üyelerini,

Editör Yardımcıları: İİSBF Dekanlığı tarafından ilgili bölümlerden belirlenen öğretim üyelerini,

Yazı Kurulu: Editör tarafından belirlenen öğretim elemanlarını ve öğrencileri ifade etmektedir.

Amaç ve Kapsam:

1. Amaç, İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF bünyesinde yer alacak olan Sosyal Bilimler Dergisi'nin (İGÜSBD) yayınına ilişkin esasları düzenlemektir.

2. Derginin amacı İktisadi ve İdari Bilimler, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler vb. beşeri bilimler bünyesindeki farklı disiplinlerden ortak bir akademik platform oluşturmaktır. Bununla birlikte dergide kitap tanıtımı ve incelemesine de yer verebilmektir.

3. Dergide, İktisadi ve İdari Bilimler, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Sanat Tarihi, Arkeoloji, İletişim Bilimleri, Dil Bilimi, Güzel Sanatlar, Tarih, Sosyoloji, Psikoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, Coğrafya, Güvenlik ve Eğitim Bilimleri alanlarındaki bilimsel yazılar yayımlanır.

4. Dergi, yılda iki kez (Nisan ve Ekim aylarında) yayımlanır.

5. Dergi uluslararası hakemli bir dergidir.

İçerik:

Dergiye gönderilen yazılar;

1. Alana özgü uygun araştırma, yöntem ve modeller kullanılarak hazırlanmış ve alana bir katkıda bulunabilme niteliğe sahip olmalıdır.

2. Daha önce yayınlanmış bir yazıyı değerlendiren, eleştiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşleri ortaya koyan araştırma veya inceleme özelliği taşımalıdır.

3. Dergide, bir kavramın ya da teorinin tartışıldığı, eleştirildiği ya da açıklandığı türden araştırma, biyografi ve derleme makalelere, bilimsel alana katkı niteliğindeki çevirilere yer verilebilir.

4. Dergi yayım esaslarına uygun yazım ilkeleri ve formatında olmalıdır.

5. Yukarıda sıralananların yanı sıra dergide kitap tanıtımlarına ve/veya incelemelerine de yer verilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM Görevler

Derginin işleyişini sağlayan kurullar:

1. Yayın Kurulu'nun Görevleri:

a. Olağandışı durumlar hariç yılda iki kere toplanır.

b. Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları, biçim ve alan uygunluğu açısından inceleyerek, akademik camiada yazının uzmanlarını (tezler, yayınlar ve uzmanlık sahasını esas alarak) tespit eder, uygun hakem değerlendirmesine sunulmasını sağlar.

c. Hakem değerlendirmelerine göre, makalenin yayınlanıp yayımlanmayacağına karar vererek, hakemden kabul alan makalelerin yayın sıralamasını yapar.

ç. Özel sayı çıkarılmasına salt çoğunlukla karar verir.

2. Hakem Kurulu:

Hakemler, gönderilen yazıları yöntem, içerik ve özgünlük açısından inceleyerek, yayına uygun olup olmadığına karar verir. Makalelerin konusuna göre her sayıda değişiklik gösterebilir.

3. Editör:

a. Yayın Kurulu üyeleri arasındaki koordinasyonu sağlar.

b. Dergiye gelen yazıların ön değerlendirmesini yapabilmek için özel dönemler hariç Yayın Kurulu'nu yılda iki kez toplantıya çağırır.

c. Yayın Kurulu adına editöryal sorumluluk alır.

ç. Göreviyle ilgili olağandışı durumlarda, çalışmaların aksamaması için yardımcılarından birini yetkilendirir.

4. Editör Yardımcıları:

Yayın Kurulu üyeleri arasındaki koordinasyonun sağlanması, yazıların hakem sürecinin takip edilmesi, hakemlerin raporlarının değerlendirilmesi konularında editöre yardımcı olur.

5. Yazı Kurulu:

a. Teknik konularda ve yazıların takibinde editöre yardımcı olur.

b. Dergiye gönderilen yazıların düzeltmelerini yapar ve dergiyi basıma hazır hale getirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu tarafından biçim ve alanlar açısından uygun bulunan yazılar değerlendirme yapılması için konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin ikisi de olumlu ise çalışma yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç (posta süresi dâhil) 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, Dergi Yayın Kurulu'nun gerek gördüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlere tekrar gönderilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak durumundadır. Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayımlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Kabul edilmeyen makalelerin yazarlarına e-posta yoluyla bilgi verilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Kurallar

Dergide yer alacak makaleler, aşağıdaki maddelerde yer alan kuralları taşıyor olmalıdır:

1. Dergi, "Uluslararası Hakemli Dergi" statüsüne uygun, Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. Gerekli hallerde Yayın Kurulu'nun salt çoğunluğuyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir.

2. Dergiye gönderilen makaleler daha önce başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

3. Dergiye yayımlanmak için gönderilen yazılar:

a. **Özgün Araştırma Makalesi:** Bilime yenilik getiren, daha önceki tezleri çürüten veya yeni bir bakış açısı getiren, yeni belgeler ortaya koyan çalışma,

b. **Derleme Makale:** Tartışmalı veya muğlak halde olan bir konuda, bütün bibliyografyayı tenkit ederek bir sonuca bağlayan çalışma,

c. **Kitap tanıtımı:** Dergi, kendi yayım alanlarıyla ilgili güncel ve yeni yayımlanmış kitapların tanıtımına ilişkin çalışma,

ç. **Kitap İncelemesi:** Dergi, kendi yayım alanlarıyla ilgili güncel ve yeni yayımlanmış kitapların incelemesine yönelik çalışmalara açıktır.

d. Tüm eserlerin yayımlanıp, yayımlanmayacağına yayın kurulu karar verecektir.

4. Dergide yayınlanan yazıların, telif hakkı dergiye aittir. Yazar, dergide yayımlanmasına onay verilen yazısının her türlü telif hakkını devretmiş olduğunu kabul eder. Yazı kurulu, telif hakkı karşılığında yazarlarına beş adet dergi gönderir. Yayınlanmış yazının başka bir yayımda tekrar yayımlanması derginin iznine bağlıdır.

5. Dergiye gönderilen tercüme edilmiş yazılar için, yazının sahibinin yayın izni ve metnin orijinali gereklidir. Ayrıca tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

6. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; İstanbul Gelişim Üniversitesi'nin ve dergi kurullarının resmi görüşleri niteliğini taşımaz.

7. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltinin en geç 20 gün içinde yapılarak, Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

8. Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve elektronik posta adreslerini mutlaka bildirmelidir.

9. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan düzeltmeler Yazı Kurulunca yapılabilir.

10. Dergiye gönderilen makaleler intihal tarama aracı ile de incelenir.

Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar:

1. Dergide, derginin içeriğiyle ilgili özgün ve bilimsel nitelik taşıyan tüm makalelere, hakem heyetinin değerlendirmeleri neticesinde yer verilmektedir

2. Yazım dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça'dır. Yazım ve noktalama ile kısaltmalarda Türk Dil Kurumu İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

3. Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, istisnai durumlar dışında özet ve kaynakça dâhil yaklaşık 8.000 kelimedenden fazla olmamalıdır.

4. Makalenin ana bölümlerinde yazı karakteri Cambria, 11 punto, dipnotlar 10 punto yazılmalıdır.

5. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 10 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

6. Makalenin başlangıç kısmına (150 kelimeyi geçmeyecek şekilde), Türkçe ve İngilizce makalelerde Türkçe ve İngilizce öz (abstract); diğer dillerdeki makalelerde ise özgün dil dışında İngilizce ve Türkçe öz ile beş adet anahtar kelime yazılmalıdır. Makalenin sonuna, 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde, Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde Türkçe özet (summary) eklenecektir. Diğer dillerdeki makalelerde de Türkçe ve İngilizce özet ayrı ayrı metne eklenmelidir.

7. Şekil, resim, grafik ve tablolar numaralandırılmalıdır. Şekil, resim ve grafik adları altında; tablo adı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil, resim, grafik ve tablo içerisindeki yazı ve rakamlar 8 punto yazılmalıdır.

8. Yazı içinde kullanılan grafikler WINDOWS ortamında açılacak bir grafik formatında, fotoğraflar da JPG formatında ve 300 piksel çözünürlüğünde gönderilmelidir. Dergiye gönderilen yazı ve grafiklerin (resim, tablo, ekler vs.) dijital kayıtları bir CD ile gönderilmelidir. Makalenin konusuyla ilgili belge ve fotoğrafların orijinalleri veya baskıya uygun nitelikte olanları seçilmelidir. Fotoğraf altına ve şekil kenarına yazar adı belirtilmelidir.

9. Dilbilgisi ve anlatım yönünden yüksek oranda hata içeren makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

10. Latin alfabesi kullanılan dillerde isim orijinal haliyle verilmelidir. Diğer dillerde yazılan isimler ise İngilizce veya Türkçe transliterasyonu ile kullanılmalıdır.

11. Makaleler, ULAKBİM DergiPark sistemine yüklenmelidir (Adres: <http://dergipark.gov.tr/igusbd>). Gönderim sırasında "İGÜSBİD Etik Beyan ve Telif Devir Formu" da mutlaka doldurulup sisteme yüklenmelidir. Zorunlu hallerde, bilgisayar ortamında Microsoft Word sürümlerinde bir CD'ye kayıt edilerek posta yoluyla veya elektronik posta yoluyla igusbd@gelisim.edu.tr adresine gönderilebilir.

Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar:

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 4 cm, sağ 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 2,5 cm olmalıdır.
3. Metin içindeki başlıklar 1 cm içeride olmalıdır.
4. Sayfa numaraları alt ortada verilmelidir.

Metin İçinde Referans ve Göndermelerin Yazımına İlişkin Esaslar:

1. Göndermeler (referanslar), sayfa altında numaralandırılarak verilecektir.
2. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., raporlar için a.g.r. aynı sayfa için aynı yer kısaltmaları italik olarak kullanılmalıdır.
4. Dipnot yazımında uyulacak kurallar aşağıda, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene uymaları gerekmektedir.

Dipnot Yazım Kuralları

a-Tek yazarlı kitap ya da makale

i-Kitap:

Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 55.

ii-Makale:

Gökhan Çetinsaya, "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 7, No 3, 2003, s. 116-132.

b-İki yazarlı kitap ya da makale

i-Kitap:

Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, İstanbul, Bilgi, 2003, s. 32.

ii-Makale:

Thomas G. Mahnken ve James R. FitzSimonds, "Revolutionary Ambivalence: Understanding Officer Attitudes Toward Transformation", *International Security*, Cilt 28, No 2, 2003, s. 122-135.

c-Üçten fazla yazarlı kitap ya da makale

i-Kitap:

Mehmet Gönlübol...[ve öte.], *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 129.

ii-Makale:

David Dranove...[et al.], "Is More Information Better? The Effects of "Report Cards" on Health Care Providers", *Journal of Political Economy*, Cilt 11, No 3, 2003, s. 25.

d- Kitapta makale

Joseph Turow, "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries", James Curan ve Michael Gurevitch (der.), *Mass Media and Society*, Londra, Edward Arnold, 1991, s. 160-167.

e- Çeviri kitap

Meltem Müftüler Baç, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, çev. Simten Coşar, İstanbul, Alfa, 2001, s. 41.

f- Gazete Yazısı

Hasan Cemal, "Fiyasko ve Çıkış Yolu", *Milliyet*, 18 Aralık 2003, s. 7.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

"Başbakan Washington Yolcusu", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 2003, s. 8.

g- Yazarı belli olmayan resmi ya da özel yayınlar, raporlar vb.

Enerji Teknolojileri Politikası Çalışma Grubu Raporu, Ankara, TÜBİTAK, Mayıs 1998, s. 35.

h- Arşiv belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Hususi Kalem, 33218, 10 Aralık 1943.

i- İnternet'ten alınan kaynaklar

Mustafa Aydın, "ABD Dünyadan Ne İstiyor", 23 Mart 2003, <http://www.haberanaliz.com/detay.php?detayid=325> (Erişim Tarihi 19 Aralık 2003), s. 1.

j- Söyleşi

İlber Ortaylı, Ankara, 10 Ekim 2003, kişisel görüşme.

k- Yüksek Lisans-Doktora Tezleri

Mustafa Pulat, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası: Türkiye'nin Avrupa Savunmasındaki Geleceği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 10.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar:

1. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir. Atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
2. Kitaplar, makaleler, raporlar, gazeteler, arşiv belgeleri vd. ayrı ayrı kendi içinde alfabetik sıra ile verilecektir.
3. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacaktır. Varsa diğer yazarlar makaledeki sıraya göre ad-soyad biçiminde (soyadlar büyük harflerle) verilecektir.
4. Makalelerin yer aldığı sayfa aralığı tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

KARABULUT, Bilal, "Avrupa Birliği-İsrail İlişkileri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, ss. 1-18.

KARACA, Ragıp Kutay, **Güç Olma Stratejisi Çin**, IQ Yayınları, İstanbul 2008.

SANDIKLI Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar:

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, kaynaklardan sonra verilmelidir.
Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

KAYNAKÇA Yazımı İle İlgili Esaslar:

A. KİTAP

- Tek Yazarlı Kitap:

Ragıp Kutay Karaca, **Güç Olma Stratejisi Çin**, IQ Yayınları, İstanbul 2008.

- İki Yazarlı Kitap:

Atilla Sandıklı, İlhan Güllü, **Geleceğin Süper Gücü Çin**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005.

- Üç ve üçten Fazla Yazarlı Kitap:

Selçuk Esenbel...[ve öte.], **Türkiye’de Çin’i Düşünmek**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, Modern **Türkiye’nin Doğuşu**, (çev. Metin Kıratlı), TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, TTK Yayınları, Ankara 2007.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Fırat Purtaş, “Rusya’nın Demografik Krizi ve Rusya Türklerine Etkileri”, Necdet Öztürk, Ali Satan, der., **Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 85-97.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Niu Song, “The Strategic Partnership between South Korea and the United Arab Emirates”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı:17, Nisan 2013, ss. 132-136. (varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde ve Gazetelerde Yazarı Belli Olmayan Makale

“Balkanlarda Türk Varlığı”, **Toplumsal Tarih**, cilt: X, sayı: 7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Fuat Keyman, “Türkiye’yi bekleyen ciddi tehlikeler”, **Milliyet**, 4 Eylül 2013, s. 9.

- İnternet Dergisinde Makale

İslam Halidov, “Kırgızistan Devrimlerinde Son Durum”, **Akademik Bakış**, Sayı: 38 Yıl: 2013, ISSN: 1694-528X, <http://www.akademikbakis.org/38/07.htm>.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Salih Akyürek, Mehmet Ali Yılmaz, “Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış”, **BİLGESAM Raporu**, İstanbul, 2013.

- Yazarı Belli Olmayan Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

“Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **BİLGESAM Raporu**, 27 Kasım 2012, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Türkiye’ye Savaş Denizden Geliyor”, **I. Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul 1976, ss. 76-79.

E. TEZLER

Yayınlanmamış Tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır.

Hakan Tunç, “Wallerstein’e Göre Modern Dünya Sistemi”, Beykent Üni., İstanbul 2010 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

F. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “G20 Zirvesi kapsamında Suriye’deki insani durum ele alındı.”, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

- **E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar**

Abdulahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turktarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b

G. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Çağrı Erhan, “Çok Taraflı İş Birliğine Geçiş Sürecinde Tehdit Algılamaları ve Uluslararası Mukabele Yöntemleri”, Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Bildiriler, 29-30 Mayıs 2003, ATASE yayını, Ankara 2003, ss. 84-101.

H. BROŞÜR

Alev Keskin, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü, ATASE Yayınları, Ankara 2000, s.7.

İ. RESMÎ YAYINLAR

Yusuf Sarıncı, **Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2001.

J. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Kayseri Turizm Haritası, Harita, Kayseri Valiliği Yayını, 2003.

K. BÜLTEN

Sami Selçuk, “Türkiye’de uzlaşma kültürü yok”, **Atatürk Üniversitesi Haber Bülteni**, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum, 2008, ss. 10-11.

L. ARŞİV BELGELERİ

BOA., Y.A.HUS., D: 512, G: 72, Belge no (lef): 3, ATASE., BHK., K: 685, A: 6-8288, D: 5, F: 2.

PUBLICATION PRINCIPLES and GUIDELINES

CHAPTER I

Objective, Scope, Contents and Descriptions

Descriptions:

Journal: İstanbul Gelişim University Journal of Social Sciences,

Owner of the Journal: Rector of Istanbul Gelisim University on behalf of University's founding Foundation;

Publication Board: Faculty members who are determined by the Dean of Economics, Administrative and Social Sciences, working in the field of Social Science and Humanities, and have an outstanding scientific work.

Referee Board: At least five faculty members selected from different universities who are specialised in the field.

Editor-in-Chief: Faculty member(s) appointed by the Dean of the Economics, Administrative and Social Sciences Faculty of Istanbul Gelisim University.

Assistant Editors: Faculty members designated by the Dean of the Economics, Administrative and Social Sciences Faculty from related departments.

Editorial Board: Students and teaching members determined by the editor.

Objectives and Scope:

1. The objective is to regulate principles for the publication of Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences (IGUJSS) which will take place under the aegis of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences.
2. The aim of the journal is to create a common academic platform from the different disciplines within the humanities such as Economics, Administrative Sciences, Political Science and International Relations etc. Additionally, the journal also publishes book reviews and presentations.
3. The journal publishes scientific articles on Economics and Administrative Sciences, Political Science and International Relations, Law, History of Art, Archaeology, Communication Sciences, Linguistics, Fine Arts, History, Sociology, Psychology, Turkish Language and Literature, Philosophy, Geography, Security and Education Sciences.
4. The journal is published twice a year (April and October).
5. IGUJSS is an international refereed journal.

Content:

Articles submitted to the journal;

1. Must be prepared by using relevant research methods and models to their own field, and must have the ability to contribute to the field.

2. Must be a research or study which assesses, criticizes, presents new and interesting views about a formerly-published work.
3. The journal may also include research, statement, biography or compilation papers, translations or book criticisms of contribution to scientific field in which a concept or theory is discussed, criticized or explained.
4. Publication in the journal should be in accordance with the format and publishing principles.
5. In addition to these, journal may publish book promotions and reviews.

CHAPTER II: Responsibilities

Rules Determining the Functioning of the Journal

1. Responsibilities of the Publishing Board:

- a) Meets twice a year except in unusual circumstances.
- b) Publication Board examines the papers to the journal in terms of relevancy of form and field, identifies experts of literature in the academy (based on theses, publications and the field of expertise), and submits them to relevant referee assessments.
- c) It decides whether the paper will be published or not according to referee decisions, and makes the ordering and list of papers to publish for those approved by the referee.
- d) It decides on the publication of special issue with absolute majority.

1. Referee Board:

Referees examine the papers submitted as to methodology, scope and originality, and decide whether they are appropriate for publication. They may change in each issue depending on the content of the article.

1. Editor-in-Chief

- a) He/she ensures coordination among members of the Publication Board.
- b) He/she calls the Publication Board to meet at certain times, except for special times, in order to make a pre-assessment of papers to the journal.
- c) He/she takes up the editorial responsibilities on behalf of the Publication Board.
- d) He/she assigns one of the vice editors in extraordinary circumstances on matters related to his/her responsibilities in order prevent disruption of work.

2. **Assistant Editors:** They assist editor-in-chief in ensuring coordination between the members of the publication board, following up referee process of the papers, and examining the referee reports.

3. Publication Board:

- a) They assist the editor-in-chief in technical matters and the follow up of the papers.
- b) They correct the manuscripts submitted to the journal and make the journal ready for printing.

CHAPTER III An Assessment

1. Publication Board of the Journal sends to two referees of expertise the papers it has found relevant in terms of form and fields for assessment. The paper is accepted for publication if both of the referees are positive. If one referee report is positive while the other one is negative, the paper is sent to a third referee. The papers which have been decided to be reviewed shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days (including the duration of postal service). The revised text may be re-examined by the demanding referees should the Journal publication board find necessary.

2. The papers submitted shall be published within the final decision of the Publication Board following the “can be submitted” approval of the two experts in the field. Authors shall take into account criticisms, assessments and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page within the justification thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. Authors of the papers that are not accepted for publication are informed by e-mail.

CHAPTER IV Rules

Papers to be published on the article must bear the following rules in the articles below:

1. Journal shall be published in two editions annually, as April and October editions in line with the status of an 'International Refereed Journal'. It may be published as a Special edition if necessary if Publication Board decides by absolute majority.
2. Papers submitted to the journal should not have been published or sent for publication elsewhere.
3. The papers submitted to the journal must be one of the following:
 - a. **Original Research Article:** a study which brings innovation to science invalidates former arguments or brings a new perspective, presents new documents.
 - b. **Review Article:** a study on a controversial or ambiguous issue which discusses all eth bibliography and makes an argument.
 - c. **Book Promotion:** a study on the promotion of a newly published work in the related field.
 - d. **Book Review:** a study on the review of newly published books in the relevant field

- e. Publication of all articles submitted to the journal depends on the decision of the Publication Board.
4. The copy right of the papers published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copy rights of the paper which has been approved to be published in the journal. Editorial Board sends five copies of the journals to the author in exchange of the copy right. Any re-publication of the published work is subjected to the approval of the journal.
5. For translations submitted to the journal, publication permission of the author and original of the text are required. Translations shall also be submitted to the approval of the referee similar to copy right issues.
6. The views in the papers published in the Journal are personal views of the authors, and do not represent the official views of the IGUJSS.
7. Revision on the papers should be sent to the Editorial Board latest within 20 days, should the author is requested.
8. Authors' titles, institutions, and correspondence addresses, telephone numbers and e-mail addresses must be reported.
9. Meritorious corrections to the articles accepted for publication are done by the Editorial Board.
10. The articles submitted to the journal are also reviewed by the plagiarism screening tool.

Principles as to the Editorial Board

1. All the articles to the Journal which are related to the content of the journal, original and have scientific quality are published based on the assessments of the Referee Board.

2. Language of publication is Turkish, English, French, German, and Russian. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.

3. The texts submitted to be published (excluding for exceptions) must be no longer than 8,000 words including the abstracts and references.

4. The type character should be Cambria with a font size of 11 pt. in the main parts of the article, and 10pt in footnotes.

5. Name of the author must be placed at the right corner in bold italics, in 11 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnotes with (*) in 10 type size. Footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.

6. At the beginning of the articles written in Turkish and English, abstracts in Turkish and English (not exceeding 150 words); for the articles written in French, Russian or German, abstracts in Turkish, English and an abstract in the original language along with five keywords should immediately precede the text. At the end of the article, a summary in English (not exceeding 750 words) for texts written in Turkish; a summary in Turkish for the texts written in English; and summaries in

Turkish and English for the texts written in French, Russian or German should immediately follow the text.

7. Figures, pictures, graphs and tables should be numbered and must be written in 8pt. The figure, picture and graph names should be placed under them, while table name should be placed above the table.

8. Graphs used within the text should be sent in a format that can be opened in WINDOWS environment, while photographs should be submitted in JPG format and at a resolution of 300 pixels. Texts and graphs submitted to the article (picture, table, attachments etc.) should also be sent in a CD with their digital records. Among the documents and original photos related to the content of the article, those ones appropriate for publication should be selected. Name of the author should be indicated at the edge of the figure or below the photo.

9. Articles with significant errors in grammar and expressions will not be taken into the assessment process.

10. For languages using Latin alphabet, the name should be provided in original writing. Names written in other languages should be provided together with English or Turkish translations.

11. The articles should be uploaded to the ULAKBİM JournalPark web site. (Address: <http://dergipark.gov.tr/igusbd>). At the time of submission, "IGUJSS Declaration of Ethical Responsibility and Copyright Transfer Form" must be completely filled in and loaded into the system. In case of necessity, it can be saved in a CD in Microsoft Word versions on a computer and sent via mail or by e-mail to igusbd@gelisim.edu.tr

Principles as to Page Layout

1. Indentation must be, for the first line, 1 cm; spacing before must be 3 pt., after must be 3 pt., justified, and line spacing must be 1, 5.

2. Page layout should be normal, page set up must be 2,5 cm from top, 2,5 cm from bottom, 4 cm from left, 2,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm. footer 2,5 cm.

3. Sub-headings must be within 1 cm from the preceding heading.

4. Page numbers must be placed at the bottom centre.

Principles as to References and Citations within the Text

1. References and citations shall be given down the pages in numbers.

2. Name of the publications in footnotes (Book name in books and journal name in articles) shall be indicated in italic; page numbers cited shall be absolutely specified.

3. With regard to citations to the same resource, "Ibid" shall be used in italic the same place for the same page.

4. The rules pertaining to footnotes are presented in details in the attached box under the heading of "Rules as to Footnotes"; authors must abide by these rules.

Principles as to Writing Bibliography:

1. Full identity of the resources cited shall be given; any un-cited resource shall not be presented in the references.
2. Books, articles, reports, newspapers, archival documents...[et al.] will be given separately in alphabetical order in their own kind.
3. In bibliography, surname of the author will be written first and in capitals; and the name will be written in small letters. Other authors will be given in the form of name-surname (surnames in upper case) according to the order in the article.
4. Exact page numbers of the papers should be specified.

A Sample Bibliography is presented below:

KARABULUT, Bilal, "Avrupa Birliği-İsrail İlişkileri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Volume 1, Number 2, Summer 2008, pp. 1-18.
KARACA, Ragıp Kutay, **Güç Olma Stratejisi Çin**, IQ Publishing, Istanbul 2008.
SANDIKLI, Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Istanbul 2007 (Unpublished Doctorate Thesis).

Principles to Abide By in Using Documents, Tables, Figures and Graphs:

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure, Graphs) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graph: 3 and Additional Figure 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES.
References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table: 1, Additional Graph 3 or Additional Figure 7. If citation has been made for table, figure, graph or picture, resource shall absolutely be indicated.

Principles as to the Writing of BIBLIOGRAPHY:

A. BOOKS

- Works with single author:

Ragıp Kutay Karaca, **Güç Olma Stratejisi Çin**, IQ Publishing, Istanbul 2008.

- Works with two authors:

Atilla Sandıklı, İlhan Güllü, **Geleceğin Süper Gücü Çin**, Tasam Publishing, Istanbul 2005.

- Books with three or more authors:

Selçuk Esenbel...[et al.], **Türkiye'de Çin'i Düşünmek**, Boğaziçi Üniversitesi Publishing, Istanbul 2013.

- Translated Books:

Bernard Lewis, Modern **Türkiye'nin Doğuşu** (trans. by Metin Kıratlı), TTK Publishing, 3rd Edition, Ankara 1991.

- Books with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985.

- Books with More Than One Edition:

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Volume V, TTK Pub., Ankara 2007.

B. PAPERS

- Paper in Compilation Books

Fırat Purtaş, "Rusya'nın Demografik Krizi ve Rusya Türklerine Etkileri", Necdet Öztürk, Ali Satan, (der.) **Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri**, IQ Publishing, İstanbul 2007, pp. 85-97.

- Paper with Author Specified in Journals

Niu Song, "The Strategic Partnership between South Korea and the United Arab Emirates", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Number: 17, April 2013, pp. 132-136. (If available, the volume number is also written.)

- Paper with Author Non-Specified in Journals and Newspapers

"Balkanlarda Türk Varlığı", **Toplumsal Tarih**, Volume: X, Number: 7, Mayıs 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Fuat Keyman, "Türkiye'yi bekleyen ciddi tehlikeler", **Milliyet**, 4 September 2013, p. 9.

- Paper from Internet Journal

İslam Halidov, "Kırgızistan Devrimlerinde Son Durum", **Akademik Bakış**, Number: 38 Year: 2013, <http://www.akademikbakis.org/38/07.htm>.

C. REPORTS

- Report with Author Specified

Salih Akyürek, Mehmet Ali Yılmaz, Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış, **BİLGESAM Report**, İstanbul 2013.

- Report of an Institution, Company or Institute with Author Non-Specified

"Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", **BİLGESAM Report**, 27 November 2012, p. 33.

D. ENCYCLOPEDIA ARTICLES

"Türkiye'ye Savaş Denizden Geliyor", **I. Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, V.1, İstanbul 1976, pp. 76-79.

E. THESES

No italics shall be used for headings of non-published Theses

Hakan Tunç, "Wallerstein'e Göre Modern Dünya Sistemi", Beykent Üni., İstanbul 2010 (Unpublished Master Thesis).

F. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

Official Website of Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, "G20 Zirvesi kapsamında Suriye'deki insani durum ele alındı.", <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarhnciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b

G. PAPERS PRESENTED IN CONFERENCES

Çağrı Erhan, "Çok Taraflı İş Birliğine Geçiş Sürecinde Tehdit Algılamaları ve Uluslararası Mukabele Yöntemleri", Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Presentations, 29-30 May 2003, ATASE Publishing, Ankara 2003, pp. 84-101.

H. BROCHURES

Alev Keskin, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü, ATASE Publishing, Ankara 2000, p. 7.

İ. OFFICIAL PUBLICATIONS

Yusuf Sarınoy, **Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations**, Başbakanlık Printing, Ankara 2001.

J. MAPS AND FIGURES

Kayseri Turizm Haritası, Harita, Kayseri Valiliği Publishing, 2003.

K. BULLETINS

Sami Selçuk, "Türkiye'de uzlaşma kültürü yok", **Atatürk Üniversitesi Haber Bülteni**, Atatürk Üniversitesi Publishing, Erzurum, 2008, pp. 10-11.

L. ARCHIVE DOCUMENTS

BOA., Y.A.HUS., D: 512, G: 72, Belge no (lef): 3, ATASE., BHK., K: 685, A: 6-8288, D: 5, F:

**İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları (İGÜ Yayınları) Tanıtım:
Yayınlanmış Kitaplar (2012-2017):**

Yayın No	Yazar adı	Eser adı	ISBN
1	Öğ. Gör. Emel Tozlu	Aesthetic Theory of Bertolt Brecht and Cinema	978-605-62823-0-0
2	Yrd. Doç. Dr. Aybike Serttaş Ertike	Televizyon: Alternatif Evren	978-605-62823-1-7
3	(Haz.) Yusuf Akçay	Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri	978-605-359-479-6
4	Öğ. Gör. Öznur Yaman	Meslek Yüksekokulları İçin İşletme Yönetimi - 1 (İKMEP İçeriğine Uyumlu)	978-605-62823-2-4
5	Yrd. Doç. Dr. Alaattin Fırat, Ar. Gör. Fatih Gökbayrak	Yeni Türk Ticaret Kanunu (6102 Sayılı Kanun): Ticaret Hukuku ve Şirketlerine Getirilen Yenilikler	978-605-62823-3-1
6	Öğ. Gör. Semiye Bottan	Türkiye'nin Denim Giysi İhracatının Ülkelere Göre Tasarım Farklılıkları	978-605-62823-4-8
7	Öğ. Gör. Tarık Babayiğit	Batik Sanatı	978-605-62823-5-5
8	Prof. Dr. A. Kazım Kırtış	Pazarlama İlkeleri: Global ve Yönetimsel Yaklaşım	978-605-62823-8-6
9	Prof. Dr. A. Kazım Kırtış	Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi: Teorik ve Uygulamalı	978-605-62823-6-2
10	Prof. Dr. A. Kazım Kırtış	Pazarlama Yönetimi: Global ve Yönetimsel Yaklaşım	978-605-62823-9-3
11	Doç. Dr. Oğuz Fezyioğlu	Ekonometri: Matris Cebiriyle Ayrıntılı Teori ve Uygulamalar	978-605-4827-00-8
12	Dr. Ali Orhan Aydın	Yapay Zekâ: Bütünleşik Bilişim Doğru	978-605-4827-03-9
13	Öğ. Gör. Sefer Darıcı	Bilinçaltı Reklamcılık ve İletişim Teknikleri	978-605-4827-04-6
14	Prof. Dr. Cevdet Atay	Genel ve Temel Hukuk Kavram ve Kurumları	978-605-4827-13-8
15	Prof. Dr. Sinan Çağdaş	Mühendislikte Mekanik-Statik	978-605-4827-14-5
16	Yrd. Doç. Dr. İsmail Cem Ay	Dünya Bankası'nın Önerdiği Yapısal Uyum Programlarının Azgelişmiş Ülkelere Etkilerinin Ülke Örnekleriyle İncelenmesi	978-605-4827-01-5
17	Doç. Dr. Ulaş Başar Gezgin	Bilişsel Bilimler Elkitabı	978-605-4827-15-2
18	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Dünyada ve Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişimi	978-605-4827-08-4

19	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Türkiye'de Bütçe ve Maliye Politikaları	978-605-4827-11-4
20	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Keynezyen ve Monetarist İstikrar Politikaları	978-605-4827-07-7
21	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Gümrük Birliği Sürecinde Türk Otomotiv Sanayiinin ve Otomotiv Yan Sanayiinin Rekabet Gücü	978-605-4827-09-1
22	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri	978-605-4827-10-7
23	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası	978-605-4827-12-1
24	Prof. Dr. Osman Zekayi Orhan	Başlıca Enflasyon Teorileri ve Türkiye'de Enflasyon	978-605-4827-05-3
25	Yrd. Doç. Dr. İsmail Cem Ay	Basel Kriterleri Çerçevesinde Türk Finans ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi	978-605-4827-02-2
26	Yrd. Doç. Dr. Hasan Tınmaz – Yrd. Doç. Dr. İlker Yakın (ed.)	Engelsiz Bilişim 2013 Sempozyumu Bildirileri (Uluslararası Katılımlı)	978-605-4827-17-6
27	Prof. Dr. M. Sinan Çağdaş	Şekil Değiştiren Cisim Mekaniği: Mukavemet I	978-605-4827-19-0
28	Esra Köten, Barış Erdoğan	Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet	978-605-4827-20-6
29	Assoc. Prof. Dr. R. Kutay Karaca - Prof. Dr. Wang Li (eds.)	Sino-Turkey Relations: Concept, Policies and Prospects	978-605-4827-18-3
30	Prof. Dr. M. Sinan Çağdaş	Şekil Değiştiren Cisim Mekaniği: Mukavemet II	978-605-4827-21-3
31	Leman Kuzu	Üretim İşletmelerinde İnsan Kaynakları ve Çalışan Personelin Motivasyonu	978-605-4827-22-0
32	Yrd. Doç. Dr. Sinem Tuna, Yrd. Doç. Dr. Deniz Akçay (ed.)	Approaches on New Media: Proceedings of 1st International New Media Conference (May 21, 2015, Istanbul, Turkey)	978-605-4827-28-2
33	Yrd. Doç. Dr. Elif Güneri	Akl Hastalıkları ve Şiddet: Şiddetin İnsanlığımızdan, Deliliğimizden Değil!	978-605-4827-23-7
34	Yrd. Doç. Dr. Alaattin Fırat, Ar. Gör. Fatih Gökbayrak	Dış Ticaret ve Türkiye'nin Dış Ticareti	978-605-4827-06-0
35	Yrd. Doç. Dr. Elif Güneri	Rorschach Testi: Dinamik-Diagnostik Yaklaşım	978-605-4827-25-1
36	Prof. Dr. M. Sinan Çağdaş	Uygulamalı SAP2000: Yapı Sistemlerinin Modellenmesi: Projelendirmede Çubuk (Frame), Kabuk (Shell) Asolid, Solid Elemanlar Kullanımı: Statik ve Dinamik Analiz	978-605-4827-26-8
37	Yrd. Doç. Dr. Elif Güneri	Kayıp Ülkeler: Şizofreni-Bipolar Affektif Bozukluk (Mani)	978-605-4827-24-4
38	Prof. Dr. Naci Yücefer	İnşaat Mühendisliğine Giriş: Temel Konular, Elaltı Bilgileri, Örnekler	978-605-4827-16-9

39	Öğ. Gör. Işık Akın	The Impact of Credit Risk Management on the EU Banks Performance	978-605-62823-7-9
40	Öğ. Gör. Ünsal Tazegül	Güreş Anıları ile Atatürk	978-605-4827-29-9
41	Yrd. Doç. Dr. Nazlı Gamze Sansar	Sermaye Piyasaları ile Sürdürülebilir Kalkınma	978-605-4827-30-5
42	İstanbul Gelişim Üniversitesi	İstanbul Gelişim Üniversitesi: Stratejik Plan: 2016-2020	978-605-4827-31-2 978-605-4827-32-9
43	Prof. Dr. M. Sinan Çağdaş	Bilgisayar Uygulamaları ile Rijitlik Matrisleri Metodu	978-605-4827-27-5
44	Yrd. Doç. Dr. Deniz Akçay, Yrd. Doç. Dr. Sinem Tuna (ed.)	Crossroads of Representations: Proceedings of 2nd International New Media Conference (April 21, 2016, Istanbul, Turkey)	978-605-4827-33-6
45	Doç. Dr. Veysel Yılmaz	Eozinofilik Pnömoniler	978-605-4827-34-3
46	Doç. Dr. Veysel Yılmaz	Akciğer Kanseri ve PET/BT'deki Yanlış Pozitifliğin İrdelemesi	978-605-4827-35-0
47	Doç. Dr. Erol Yıldır	Uccello'dan Gericault'ya Avrupa Resminde At İmgesi	978-605-4827-39-8
48	Öğ. Gör. İpek Fatma Çevik	Graphic Design in Television Decor	978-605-4827-36-7
49	Prof. Dr. Rasim Kale	Antrenman Bilgisi: Ders Kitabı	978-605-4827-37-4
50	Yrd. Doç. Dr. Şahin Gök	Approaches, Methods and Techniques in Teaching Writing	978-605-4827-38-1

Kitaplarımızı temin etmek için Pandora'nın aşağıdaki iletişim bilgilerinden yararlanabilirsiniz. Aynı zamanda yayınlarımızı tüm seçkin yayınevlerinden edinebilirsiniz.

pandora

Satış: satis@pandora.com.tr

Adres: Büyükparmakkapı Sokak No: 3/A, Beyoğlu - İstanbul

musterihizmetleri@pandora.com.tr | Bilgi: bilgi@pandora.com.tr

Telefon: +90 (850) 200 2206 - (212) 230 0962 | **Faks:** +90 212 219 4292

Ağ Sayfası: <http://www.pandora.com.tr>

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Adres: Rektörlük Binası - Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sk. No: 1 Avcılar 34310 / İstanbul / Türkiye

iguyayinlari@gelisim.edu.tr

Telefon: 0212 4227000 / 350

Belgeç: 0212 4227401

Ağ Sayfası: <http://www.gelisim.edu.tr/>

Facebook: iguyayinlari

Twitter: @IGUYayinlari

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sk.

No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / Türkiye

bilgi@gelisim.edu.tr

Telefon: +90 212 422 70 00

+90 850 622 67 00

Belgeç: +90 212 422 74 01

Ağ Sayfası: www.gelisim.edu.tr